

Dragoș Sdrobiș

Historia

LIMITELE MERITOCRAȚIEI ÎNTR-O SOCIETATE AGRARĂ

Șomaj intelectual și radicalizare politică
a tineretului în România interbelică

POLIROM

Colecția *Historia* este coordonată de Mihai-Răzvan Ungureanu.

DRAGOȘ SDROBIȘ este doctor în istorie al Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca. Are ca domenii de interes istoria universității în România interbelică, educația superioară și piața muncii, capitalul uman, istoria intelectuală, sociologia istorică, istoria socială. A publicat articole în reviste de specialitate, precum și capitole în volume colective, dintre care amintim „Politici culturale și modele intelectuale în România. Câteva precizări conceptuale”, în Lucian Nastasă, Dragoș Sdrobiș (ed.), *Politici culturale și modele intelectuale în România* (2013), și „Părăsirea Boemei și încarnarea Utopiei. Studențimea interbelică, Dimitrie Gusti și Serviciul Social obligatoriu”, în Zoltán Rostás (coord.), *Universitatea interbelică a sociologilor gustieni* (2014).

© 2015 by Editura POLIROM

Această carte este protejată prin copyright. Reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea prin orice mijloace și sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informațiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsesc penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Foto copertă: © © by Alex:D

www.polirom.ro

Editura POLIROM

Iași, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506

București, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A,

sc. 1, et. 1, sector 4, 040031, O.P. 53

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României:

SDROBIȘ, DRAGOȘ

Limitele meritocrației într-o societate agrară: șomaj intelectual și radicalizare politică a tineretului în România interbelică / Dragoș Sdrobiș. – Iași: Polirom, 2015
Bibliogr.

ISBN print: 978-973-46-5148-1

ISBN ePub: 978-973-46-5232-7

ISBN PDF: 978-973-46-5233-4

316.344.42(498)

316.35

Printed in ROMANIA

Dragoș Sdrobiș

LIMITELE MERITOCRAȚIEI ÎNTR-O SOCIETATE AGRARĂ

Șomaj intelectual și radicalizare politică
a tineretului în România interbelică

POLIROM
2015

Cuprins

Introducere. Educația superioară interbelică, între imperativul construcției identitare și limitele unei economii agrare	7
De ce ar trebui să se rescrie istoria?	7
O cronologie alternativă a perioadei interbelice	8
Educația românească interbelică: teorii actuale și cronologie procesuală	8

Partea I

Modele intelectuale și muncă intelectuală în modernitatea românească

Capitolul 1. Cum să convertești privilegiile în drepturi: geneza elitelor în spațiul românesc în secolul al XIX-lea	21
1.1. Elitele: originea unui concept.	22
1.2. De la <i>classe dirigeante</i> spre <i>noblesse d'État</i> : consacrarea elitelor prin educație . . .	23
1.3. Modernitatea în spațiul românesc: o exigență importată?	24
1.4. Meritocrația în spațiul românesc: ciocoi vechi și noi	26
Capitolul 2. Altfel de generații, altfel de intelectuali: o altfel de Românie?	30
2.1. „Avem noi adevărați intelectuali?” Conturarea identității intelectualului român la cumpăna secolelor XIX-XX	30
2.2. Intelectualul de după război și încercarea de încarnare a utopiei	40
2.3. Libertatea de exprimare ca esență a intelectualului.	61
Capitolul 3. Munca intelectuală în România interbelică: între „biurocratism” și „surugiu la cuvinte”	65
3.1. Munca: de la necesitate la obligație	65
3.2. Intelectualul și noua etică a muncii: responsabilitatea socială	66
3.3. Munca intelectuală într-o societate agrară. Opțiunile <i>umanoarelor</i> : biurocratism sau artă pură	68
3.4. Profesioniști, experți, ingineri	71
3.5. Tentative de construire a conștiinței de clasă a intelectualilor	72
3.6. Proiectul statului cultural ca formă de (re)valorizare a muncii intelectuale.	74

Partea a II-a

Învățământul superior în România interbelică: supraaglomerarea universităților, proletariat intelectual și șomaj intelectual

Capitolul 4. Învățământul superior interbelic	79
4.1. Finalitățile educației superioare în secolele XIX-XX	79

4.2. Influențele europene în proiectarea universității românești	82
4.3. Universitatea europeană și noile provocări socio-economice în perioada interbelică	84
4.4. Universitatea în România Mare: origini, structură și ideologie.	97
4.5. Orientarea profesională și selecțiunea valorilor: o dezbatere fără ecou.	126
Capitolul 5. Șomajul intelectual: cauze și efecte. Preocupări statistice și dezbateri de presă	132
5.1. Centrele urbane ca loc al șomajului intelectual. București (studiu de caz)	138
5.2. Șomajul intelectual, între percepție publică și viziuni subiective	144
5.3. De la disprețul opiniei publice la intimitatea unor conștiințe dezorientate	159
5.4. Răspunsul <i>establishment</i> -ului. Limitarea accesului la învățământul superior, între criterii economice și excluderea „minoritarilor”	161
5.5. Ascensiunea naționalismului: de la <i>numerus clausus</i> în educație la naționalismul economic	175
5.6. Funcționarii statului: venituri și cheltuieli	181
5.7. Limitele meritocrației într-o societate agrară	184
<u>Partea a III-a</u>	
Statul și studențimea în interbelicul românesc: de la mișcări protestatare la mecanisme de control social al tineretului	
Capitolul 6. Studențimea interbelică: de la mișcare protestatară la mișcare revoluționară?	189
6.1. Studențimea română: între identitate socială și asociaționism politic?	194
6.2. Mediul politic în România interbelică	196
6.3. Proiectul gustian: asocierea statului cu universitatea pentru ridicarea satului	201
6.4. Viziunea regelui Carol al II-lea: cultura ca mecanism de consens social	205
6.5. Concurența dintre Carol al II-lea și Zelea Codreanu (1934-1937)	207
Capitolul 7. Serviciul Social al Tineretului în România (1938-1939)	220
7.1. Noul regim și educația	220
7.2. Legea Serviciului Social	222
7.3. Sfârșitul Serviciului Social	232
Concluzii	237
Bibliografie	249

Introducere

Educația superioară interbelică, între imperativul construcției identitare și limitele unei economii agrare

De ce ar trebui să se rescrie istoria?

„Evenimentul nu mai are decât o existență lingvistică”, afirma Roland Barthes, amplificând prin aceasta caracterul proteic al trecutului. Influența prezentului asupra trecutului survine din două perspective: prima recunoaște imposibilitatea de a surprinde exhaustiv trecutul (care devine mai puțin decât a fost), iar cea de-a doua conferă trecutului o importanță mult mai mare, pentru că istoricul-narator are avantajul de a cunoaște evoluția ulterioară a evenimentelor. „Numai pentru a fi înțeleși, istoricii totdeauna rescriu trecutul din punctul de vedere al prezentului, rearanjând datele și modificând concluziile din mers.”¹ Din această condiționare derivă imposibila neutralitate a istoricului. Important pare a fi să imprimi un caracter narativ trecutului, să îl pui în mișcare; dacă evenimentele sunt subiectele, ceea ce trebuie să facă istoricul este să acorde corect predicatelor. Astfel, rostul istoricului nu este acela de a se erija într-un „tribunal politic, sau moral, al istoriei pe care o studiază”². În schimb, bagajul metodologic al istoricului trebuie să se fondeze pe relativism, adică pe preeminența ipotezei în fața adevărului, pe textualizări și contextualizări, până la recreionarea unor multiplicități ale aceluiași interval cronologic.

Lucrurile se complică și mai mult când încercăm să abordăm o problemă de istorie contemporană, pentru că aici întâmpinăm dificultatea transferului trecutului din sfera memoriei în domeniul istoriei, o devoluție care implică și factorul uman. Acesta este și cazul perioadei interbelice din trecutul României. Redeschiderea după 1989 a acestui dosar, sensibil și plin de sensibilități, a dat naștere unei vii dezbateri despre cum se poate scrie despre deceniile interbelice. Mulți dintre cei care s-au aplecat asupra acestei perioade – prin abordări revanșarde sau panegirice – mai erau cumva conectați la acel trecut care nu devenise încă o „țară străină” (David Lowenthal). Cu atât mai dificil era să sondezi această perioadă, cu cât mulți dintre cei care proveneau din acea lume deveneau figuri ale luptei anticomuniste. Așa s-a ajuns ca perioada interbelică să fie o luptă a

1. David Lowenthal, *Trecutul e o țară străină*, traducere de Radu Eugeniu Stan, București, Editura Curtea Veche, 2002, p. 17.

2. Sorin Alexandrescu, *Paradoxul român*, București, Editura Univers, 1998, pp. 17-18.

prezentului, un transfer temporal al disputelor din trecut. Mulți erau convinși că istoria românilor trebuia să se reia de acolo de unde intervenise hiatusul comunist. Prea puțin examen critic, nicio definire a pozițiilor de abordare, obsesia restituției, presiunea memoriei sunt doar câțiva factori care au întârziat asumarea trecutului. Abia de curând perioada interbelică a încetat să mai exercite asupra prezentului o influență mutilantă³. Și tot de curând discursul narativizant a căpătat – cu unele excepții – forma retrospectivă, nu pe cea a sentinței. A scrie istoria acestei perioade nu mai trebuie să fie un demers panegiric, ci unul holistic, care reordonează trecutul și îi redă coerența pe care contemporanii evenimentelor încheiate nu puteau să o întrezărească. Reordonarea în sine ar trebui să plece chiar de la elementele temporale.

O cronologie alternativă a perioadei interbelice

Anul 1918 este privit drept o apoteoză a ascensiunii României atât de istoriografia naționalistă a perioadei interbelice, cât și de scrisul istoric din timpul „comunismului dinastic” al lui Nicolae Ceaușescu. După 1989, cronologia extrem de sugestivă propusă de Keith Hitchins, care se axează pe limitele cronotopice ale dezvoltării unui anumit tip de regim politic, a dus la reconsiderarea acestui moment, iar o privire mai critică asupra perioadei a scos la iveală existența unui „paradox” chiar din momentul unirii tuturor românilor. Ceea ce părea a fi un zenit al istoriei se transformă în obsesie a rupturii cu trecutul și în tentația reluării istoriei. Sorin Alexandrescu nu se ferește să afirme că, de fapt, întreaga perioadă interbelică se construiește sub fantasma *mitului regenerării*. Așa cum pentru pașoptiști *totul este de făcut*, pentru generațiile interbelice *totul este putregai și trebuie trecut prin foc și sabie*. Dacă primul ar fi un „mesianism pozitiv” (George Călinescu), mesianismul interbelic este la fel de utopic, dar exclusivist și negativ. Deși se părea că România se angajase pe drumul democrației liberale, propriii ei cetățeni se angajează în demolarea fundamentelor acestui sistem politic: „Azi, datorită triumfului mondial al liberalismului, înțelegem mai ușor ceea ce mulți intelectuali și cetățeni nu puteau înțelege atunci: societatea liberală este cea mai puțin rea societate”⁴. Educația și mai ales universitatea au avut un rol major în construirea unei viziuni total negative asupra statului, la fel cum și statul s-a mulțumit doar să „administreze” societatea, incapabil să propună un „proiect de țară”.

Educația românească interbelică: teorii actuale și cronologie procesuală

Teoriile actuale ale educației relevă mai ales legătura dintre politic și educație, ambele concepute ca mecanisme sociale. Dacă am privi educația doar prin prisma

3. David Lowenthal, *Trecutul e o țară străină*, p. 268.

4. Sorin Alexandrescu, *Paradoxul român*, p. 194.

curentului funcționalist, aceasta devine un mecanism de socializare prin asigurarea și fortificarea unui set de valori comune, capabil să canalizeze eforturile societății spre atingerea anumitor obiective. Dar în cadrul acestui curent există viziuni care consideră că principalul rol al educației este acela de a realiza un proces de selecție. Întrucât acest curent creează o legătură de cauzalitate între dezvoltarea economică (industrializare, profesionalizare) și dezvoltarea învățământului (mai ales a celui superior), educației îi revenea rolul de a asigura recrutarea, formarea și alocarea capitalului uman pentru anumite activități economice⁵.

O altă teorie care s-a bucurat de un relativ succes în interpretarea educației a fost cea a capitalului uman, de altfel o viziune în mare parte asemănătoare cu funcționalismul. Numai că aici factorul decident nu mai este societatea (statul), ci individul însuși, care „calculează în mod rațional rezultatul investiției în educație”⁶. Mai mult, această teorie a capitalului uman relevă și beneficiile non-financiare ale educației⁷.

În fine, teoria care demontează integral educația modernă este cea neomarxistă. Pe scurt, adepții acestei teorii consideră că prin educație sistemul capitalist se reproduce; mai mult, astfel de autori reduc uneori *lupta de clasă* la o luptă care se dă în interiorul educației, dar și pentru educație. Printre neomarxiști îl regăsim și pe Pierre Bourdieu, care vede în educație un „sistem credențial”. Altfel spus, educația reprezintă un mecanism modern pus în slujba „reproducerii” clasei conducătoare, adică un sistem care, deși se fundamentează pe ideologia meritocrației și a mobilității individuale, prelungește inegalitățile sociale⁸. Din acest motiv ideologia competenței ar avea trăsăturile unei sociodicee, devenind o justificare teoretică a faptului că cei privilegiați *sunt* privilegiați, iar monopolul deținerii unui astfel de capital simbolic devine nobilitate⁹.

5. Zoltán Pálffy, *National Controversy in the Transylvanian Academe. The Cluj/Kolozsvár University in the First Half of the 20th Century*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2005, p. 25.

6. *Ibidem*, p. 26.

7. Astfel, multe studii pe acest subiect au arătat că „educația promovează sănătatea, reduce fumatul, sporește motivația participării la vot, îmbunătățește cunoștințele privitoare la controlul nașterilor și stimulează aprecierea muzicii clasice, a literaturii și chiar a tenisului” – Gary Stanley Becker, *Capitalul uman. O analiză teoretică și empirică cu referire specială la educație*, București, Editura ALL, 1997, p. 22.

8. Zoltán Pálffy, *National Controversy in the Transylvanian Academe*, p. 26.

9. Pierre Bourdieu, *The State Nobility. Elite Schools in the Field of Power*, Cambridge, Polity Press, 1996, p. 79. Printr-o astfel de optică Bourdieu vede în școală (mai ales în cea franceză, pentru că pe aceasta o analizează) un sistem nu de promovare socială, ci de preservare a ordinii sociale. Prin influența pe care școala de elită o are asupra elitei înseși, care influențează la rândul ei alegerea copiilor ei – prin cultivarea spiritului de castă, prin practicile patronajului și ale concursului –, meritocrația devine mai degrabă o ideologie, dar prea puțin realitate socială. Iar forma de recunoaștere socială a acestei ideologii este prestigiul. Dacă credința în nobilitate se baza pe naștere și natură, mitul școlii eliberatoare este același lucru. Numai că acum nașterea și natura sunt mascate de o fațadă „democratică” – ideologia darului natural și a meritului individual. Astfel, deși se credea că educația face trecerea de la sistemele de stări la cel de clase sociale (deci

În ceea ce privește evoluția istorică, ipoteza inițială afirmă că, în secolul al XIX-lea și mai ales în secolul XX, învățământul superior a devenit un „subsistem diferențiat al societății”, „sursa a diferite tipuri de rezultate care în anumite contexte dobândesc greutate și în alte paliere ale societății”¹⁰. De aici și dezvoltarea ideii de universitate ca „multiversitate”, în care cererea socială și economică pentru anumite filiere de specializare a fost catalogată ca legitimă, iar drept urmare învățământul superior s-a raliat cererii sociale. Din acest motiv, în perioada interbelică patru procese afectează viața universitară: explozia înmatriculărilor de studenți, diversificarea instituțională a învățământului superior (umanist, real, vocațional, tehnologic etc.), profesionalizarea (cunoașterea științifică drept formă de acreditare a anumitor profesii) și mobilitatea socială prin educație. Este momentul în care educația încetează să mai fie un scop în sine, devenind un proces social concertat de a asigura individului accesul spre poziții privilegiate, iar în spatele acestei dinamici sociale s-ar fi aflat chiar statul, care impunea amplitudinea celor trei variabile: mobilitate socială, schimbare socială și educație.

Cartea de față își propune să evidențieze efectul politicilor culturale ale României asupra studențimii, o direcție deja consacrată, în sociologie mai ales, de studiile lui Pierre Bourdieu pe acest subiect. Relația dintre studențime, universitate și societate a devenit o temă prolifică odată cu puternicele revolte studențești din Franța sau SUA din anii '60 ai secolului trecut. Amploarea acelor mișcări i-a determinat pe unii autori să vada în studențime mai mult decât un simplu obiect al învățământului superior. S-a ajuns la concluzia că lipsa de cointerese a studențimii a fost principala cauză a reacțiilor virulente din partea acesteia. În studiul său dedicat acestor proteste, *University, Students and Society* (1972), Margaret Scotford Archer atrage atenția asupra a trei relații esențiale pe care învățământul superior le dezvoltă într-o societate: interacțiunile cu mediul politic, cu economia și cu procesele de stratificare și diferențiere socială.

Toate aceste trei aspecte enumerate de Archer se restrâng la o singură problemă și la emergența a trei actori cu scopuri și metode diferite în rezolvarea acestui deziderat. Problema centrală a învățământului superior în interbelic, dar și după 1945, a fost „autonomia universitară”, iar cei trei actori implicați în trasarea granițelor noii idei de universitate au fost statul, corpul academic și studențimea. Nu intră în discuție factorul financiar, pentru că mai peste tot – în România și Europa deopotrivă – instituțiile de învățământ superior au fost dependente de stat. În schimb, autonomia universitară însemna libertatea de a decide asupra liniilor de studiu, de a stabili criteriile de admitere a studenților sau de a coopta corpul profesoral.

În cazul României interbelice, procesul educației debutează cu un consens al celor trei actori. Statul urmărește în intervalul 1918-1928 să centralizeze și să

nu atât pe criterii atribuite, cât pe criterii dobândite), cercetările lui Bourdieu arată că amploarea mobilității sociale la nivel individual este destul de limitată.

10. Margaret Scotford Archer, *Introduction*, în Margaret Scotford Archer (editor), *Students, University and Society. A Comparative Sociological Review*, London, Heinemann Educational Books, 1972, p. 5.

uniformizeze educația, vizând totodată să declanșeze o „ofensivă culturală” ca formă de estompere a diferențelor regionale și de (re)definire a națiunii române ca *unitate culturală*. Printr-o astfel de politică culturală, statul urmărea să preîntâmpine eventualele derapaje sociale ce puteau surveni ca urmare a altor două „revoluții” sociale: reforma pământului¹¹ și acordarea votului universal. Dar scopul acestei „ofensive culturale” avea și o latură administrativă. Încurajarea tinerilor de a urma cursurile educației superioare însemna totodată și o formă de a asigura constituirea unei noi *elite birocratice* care să înlocuiască elitele administrative aparținând minorităților naționale, fapt vizibil mai ales în noile provincii unite cu Vechiul Regat la 1918 (Transilvania, Bucovina, Basarabia). Universitatea a aderat imediat la noua sa misiune, care nu făcea decât să-i sporească prestigiul social, în timp ce tineretul era convins că doar prin educație noul stat va deveni unul autentic românesc.

Primul clivaj între stat și universitate, pe de o parte, și studențime, de cealaltă parte, iese la iveală în 1922. Istoriografia a reținut din această puternică mișcare studențească cu precădere aspectul ei naționalist și antisemit. Dar, dincolo de acest aspect, anul 1922 reprezintă debutul studențimii ca vector al activismului social. Revenind la problema autonomiei universitare: în fața acestor proteste de amploare, autoritățile universitare au preferat să suspende cursurile și să solicite sprijinul statului. Pentru studențime devenise evident că statul nu avea doar rolul de unic finanțator al învățământului superior, ci rămânea și principalul decident în dezvoltarea și funcționarea universității. Totul se întâmpla de sus în jos, adică lipsea autonomia universitară. Incapacitatea universității de a rezolva anumite probleme localizate și locale, la care se adaugă și interdicția de cointeresare și de responsabilizare a studențimii, se transformă în cauze necesare ale asociaționismului studențesc. În acest context, lipsa autonomiei universitare (în favoarea perpetuării unui centralism de stat) a avut drept răspuns o mișcare studențească ce se centralizează la nivel național. Studențimea era conștientă că problemele sale nu se pot rezolva în universitate. Singura autoritate cu care se putea negocia era statul, de aici și ideea că organismul de negociere colectivă trebuie să fie situat la același nivel cu autoritatea, adică la nivel național¹². În fine, reacția disproporționată a statului în

-
11. Din punct de vedere conceptual, Huntington operează o utilă distincție între reforma agrară și reforma pământului. Astfel, *reforma pământului* ar trebui folosită cu trimitere la „redistribuirea proprietăților de pământ și, implicit, la redistribuirea venitului de pe acel pământ”. În schimb, *reforma agrară* „se referă la îmbunătățirea tehnicilor agricole [...] având ca efect creșterea productivității și eficienței agricole”. Cea care poate afecta mediul politic este, în schimb, reforma pământului. „Reforma agrară fără reforma pământului poate duce într-adevăr la creșterea productivității economice și a instabilității rurale. Reforma pământului fără reformă agrară poate duce la creșterea stabilității politice, dar și la descreșterea producției agricole”. A se vedea Samuel P. Huntington, *Ordinea politică a societăților în schimbare*, Iași, Editura Polirom, 1999, p. 323, nota 35. Pentru cazul românesc, sintagma *reforma pământului prin revoluție* devine plauzibilă.
12. „E foarte probabil ca această centralizare a autorității să aibă drept replică o organizare a studențimii la nivel național” – Margaret Scotford Archer, *Introduction*, p. 9.

1922 nu a făcut decât să încurajeze dezvoltarea unei uniuni naționale a studenților, care, astfel, începea să-și dobândească autoritatea de a negocia în numele studențimii.

Nu trebuie omisă din ecuație funcția de recrutare politică a universității. Dacă în perioada antebelică universitatea era mediul de tranziție spre funcțiile elitiste, cutuma se prelungește și în perioada interbelică, fiind și acum locul de stabilire a unor conexiuni necesare reușitei sociale sau carierismului. Studențimea exploatează identitar și această problemă. În consecință, înființarea unei uniuni naționale a studenților urmărea alte două aspecte esențiale, ce se completeau reciproc: minimizarea interferențelor politicului și maximizarea șanselor unei reforme universitare care să aducă în prim-plan studențimea. Oricum, coexistența asociațiilor studențești și a partidelor politice în universitate a creat mediul propice pentru politizarea studențimii. De aici și viitoarele regulamente universitare care interziceau studenților activitățile politice în interiorul universității, iar, mai târziu, chiar și participarea la acțiuni politice în afara zidurilor universității. Trendul însă nu a mai putut fi oprit. În timp, în interiorul studențimii s-a ajuns la radicalizarea politică înspre cele două extreme și la construirea unei etici „facionale”; ambele direcții urmăreau să transforme uniunea națională a studențimii într-un vehicul social de luptă împotriva partidelor politice. Acest model de escaladare a violenței sociale s-ar regăsi – consideră Margaret Scotford Archer – cu precădere în democrațiile „formale, dar instabile”¹³.

Începând cu 1929, relația stat – corp academic – studenție intră în cea de-a doua etapă. Confruntat cu efectele dezastruoase ale crizei economice și cu incapacitatea de a controla fluxul tineretului spre studiile universitare, statul aplică unele măsuri care vizau mai degrabă efectele în detrimentul cauzelor. De pildă, încă din 1925 statul român încearcă să limiteze accesul înscrierilor prin introducerea bacalaureatului – o măsură necesară, dar insuficientă. Apoi, își îndreaptă atenția și asupra universității. Legea învățământului superior din 1932 a fost percepută aproape de către toți universitarii ca o încălcare a autonomiei universitare. Pe lângă încercările statului de a pune laolaltă universitatea și celelalte școli de educație superioară (politehnicile, academiile comerciale sau agronomice etc.), înființarea Consiliului Interuniversitar a fost primită cu o evidentă reticență. Corpul academic își vedea știrbit prestigiul, iar autonomia universitară devenea aproape nulă, deși *de jure* se stipula contrariul.

Reacția studențimii a fost la fel de sugestivă, dar parțial înțeleasă și analizată, din cauza faptului că istoriografia nu a evidențiat suficient legătura dintre educația superioară și economie. Pe scurt, această legătură se fondează pe trei piloni centrali: crearea unei forțe de muncă de înaltă specializare, pregătire profesională și eficiență socio-economică. Primul efect este cel al diversității educaționale (studii administrative, litere și arte, științe, medicină, studii politehnice etc.), care se răsfrânge și asupra modului în care sunt receptați studenții și universitatea în sine. Cel de-al doilea efect este gradul în care anumite specializări corespund

13. *Ibidem*, p. 12.

cerințelor pieței forței de muncă. Unele universități au ales să-și armonizeze *curriculum*-ul cu exigențele pieței, în timp ce altele, sub impactul modelului german humboldtian, au preferat să stabilească gradul de calitate a actului educațional în funcție de valorile academice predominante. La extrem, această ultimă opțiune – des invocată de universitarii români interbelici – a transformat unele facultăți în mecanisme de cooptare de noi membri, responsabilitatea socială și economică fiind repudiată în favoarea „prezervării autonomiei”. În schimb, pentru studenți perioada studiilor se transformă într-una a accentuării sentimentului de insecuritate economică. După cum afirma Peter Marris, „studenții sunt înstrăinați atât de trecutul, cât și de viitorul lor, dezvoltând un sentiment al izolării într-un mod de viață închis, ireal, artificial și iresponsabil”. Iar Pierre Bourdieu adaugă că „atunci când orice legătură rațională cu viitorul este lipsită de așteptări, prezentul se transformă într-o perioadă a plăsmuirilor”¹⁴.

Astfel, viziunea statului român asupra învățământului superior ca mecanism de inculturare a culturii naționale și prea puțin ca mecanism de alocare socio-profesională pregătește răspunsuri „iraționale” din partea studențimii. După cum voi arăta, funcția economică a universității reprezenta un subiect de polemică în majoritatea statelor europene. Deși sistemul versaillez proclama libertatea națiunilor din punct de vedere politic, din punct de vedere economic dezvoltarea este sinonimă cu autarhia și cu protecționismul (curente revigorate de efectele dezastruoase ale marii crize economice). Drept consecință, după 1930 universitățile naționale europene au alunecat tot mai mult pe panta naționalismului, dând naștere unui paradox: existența unor națiuni majoritare libere în propriile lor state, dar cu cetățeni prizonieri ai unui mediu economic incapabil să ofere debușeele mobilității sociale. Ar mai trebui să adaug că, spre deosebire de zilele noastre, puțini erau cei care credeau că reușita socială se putea realiza prin emigrație.

Revenind la răspunsurile „iraționale”, o primă variantă, lipsită de anvergură politică, este cea a „aventurii intelectuale”, moda intelectualului în care studiul este un scop în sine. Simptomatică pentru această orientare este lupta acestui tineret de a crea o cultură română majoră. Faptul că *a fi intelectual era o modă* în acea perioadă devine vizibil prin efervescența publicistică a perioadei. Succesul publicisticii e în contrast cu evoluția universității și a studențimii interbelice. Ca dovadă a „aventurii intelectuale”, am ales să surprind polemica asupra *generaționismului* și a *intelectualului*, definitorii pentru un tineret care își creează o identitate distinctă în sânul societății. Alături de figura intelectualului, se sedimentează și identitatea studentului român, în tripla sa funcție: obiect/subiect al educației superioare, aspirant la o profesie intelectuală și actor al vieții sociale și politice. Realitatea cu care se confrunta el era însă diferită: o educație superioară care nu își definise finalitățile economice (dar o educație care costa mult, chiar foarte mult); o criză economică ce obligă la masive tăieri bugetare și care face ca amplitudinea *șomajului intelectual* să crească rapid; în fine, un mediu social și politic al parvenitismului și al imposturii.

14. *Apud Ibidem*, p. 21.

Prin cealaltă reacție se încearcă reformarea statutului studentului și obligarea statului să creeze deuseuri pentru absolvenții de studii superioare. De aici și preocupările legate de o reformă a pieței muncii, care să acorde un statut clar precizat muncii intelectuale. Tot aici se dezvoltă un filon „naționalist”, urmărind eliminarea concurenței „străinilor” și eliminarea „bătrânilor și a politicianismului” din structura statului român. În ceea ce privește pregătirea pentru viitoarea viață adultă, cei dintâi se adaptează valorilor atemporale ale vieții academice, iar cei din urmă caută să schimbe valorile prin redefinirea mediului academic¹⁵.

Nu ar trebui să credem că aceste două opțiuni se excludeau reciproc. Mulți dintre cei care au preferat „aventura intelectuală” vor dezvolta o apetență crescută și pentru „aventura politică”. De fapt, ei vor construi fundamentul ideologic care va genera un „proiect revoluționar” de schimbare a societății. Acesta este subiectul primei părți a cărții: filierele prin care ideea de elită (din apanaj al gerontocrației și al aristocrației) trebuia să devină o trăsătură a tineretului, indiferent de originea sa socială. Viziunile asupra a ceea ce trebuia să fie intelectualul, cele relative la tipul de regim politic și la tipul de educație converg, în ultimă instanță, într-un proiect utopic al tineretului de „reformare radicală a socialului”.

După 1933, radicalizarea politică și criza democrației conduc societatea și statul spre o concurență neconciliantă. Statul român nu a fost capabil să convertească educația într-un mecanism de control social al tineretului și de mobilitate socială. În schimb, România devenea barometrul limitelor meritocrației într-o societate agrară. Mai mult, implicațiile sociologice ale acestui eșec sunt mult mai adânci. În mod normal, pletora cu pregătire universitară ar fi urmat să constituie o „bourgeoisie de robe” sau „pseudo-burghezii” (după cum îi numea Mihail Manoilescu), care ar fi înfăptuit modernizarea, spre deosebire de marea burghezie sau elita intelectuală, care doar trasa direcția modernizării. În realitate, neputând fi integrată în acest proces, această „pseudo-burghezie” se întoarce împotriva ideii de modernitate înseși, dând naștere unui proiect antimodernist. Astfel se explică identificarea *mișcării legionare* cu modelele tradiționale, ea asumându-și totodată și o latură anti-sistem. Pentru mulți dintre legionari sau simpatizanții lor, politica și politicianismul erau rezultatul acestei modernizări eșuate. Soluția propusă de ei era *reîntoarcerea*¹⁶.

15. *Ibidem*, p. 21.

16. Sorin Alexandrescu, *Modernism și anti-modernism. Din nou, cazul românesc*, în Sorin Antohi (coord.), *Modernism și antimodernism. Noi perspective interdisciplinare*, București, Editura Cuvântul și Editura Muzeului Național al Literaturii Române, 2008, pp. 103-159. Benefică din punct de vedere conceptual este explicarea familiei lexicale a cuvântului *modern*, pe care Sorin Alexandrescu o face prin preluarea definițiilor lui Charles Harrison și Paul Wood. Astfel, modernizarea este un proces obiectiv (care descrie progresul științific și tehnic, ușor de observat doar prin apelarea la statistici, de pildă), modernitatea este o stare de spirit colectivă (la care se poate adera sau nu), iar modernismul este reflecția personală, judecata de valoare asupra primilor doi termeni. Pornind de la această triadă, „așa s-ar putea explica mai clar multitudinea reacțiilor atât de diverse la modernizarea Europei, respectiv a României, în perioadele date” (*Ibidem*,

Acesta ar urma să fie ultimul aspect al cărții : prezentarea cauzelor și a mecanismelor de manifestare a concurenței asupra proiectului societal, revendicat atât de regele Carol al II-lea, cât și de mișcarea legionară. Dacă într-o primă fază însuși Carol al II-lea, prin relația sa apropiată cu Nae Ionescu, încuraja *mișcarea legionară*, ruptura devine decisivă după asasinarea premierului I.G. Duca la 30 decembrie 1933 de către *NiCaDori*. Încercând să implementeze propriul său model de control asupra tineretului, regele Carol îi acordă o tot mai mare putere de decizie lui Dimitrie Gusti. E vorba de o relație care se dezvoltă în timpul mandatului de ministru al Instrucțiunii Publice, portofoliu pe care sociologul îl deține în guvernarea național-tărănistă (august 1932 – noiembrie 1933) și se consolidează în 1934, când Gusti este numit președinte al Fundației Culturale Regale. În timp ce legionarii dobândesc noi aderenți și câștigă simpatia publicului rural prin *taberele de muncă*, Gusti accelerează și extinde *echipele regale studențești* care trebuiau să contribuie la întocmirea de monografii sociale pentru fiecare dintre cele peste 15 000 de sate ale României.

Neputând să-și impună controlul asupra tineretului legionar, ceea ce a urmat a fost, în viziunea regelui Carol al II-lea, anihilarea acestei mișcări și o nouă variantă de mobilizare și control social al tineretului : Straja Țării. Și pentru că și Gusti remarca potențialul radicalizant al tineretului studențesc urban, soluția pentru decongestionarea marilor orașe de această masă critică a fost formulată prin *Legea Serviciului Social* din 1938. Atât mișcarea legionară, cât și străjeria au reprezentat mecanisme de coagulare și utilizare politică a tineretului. Nu e nicio noutate că prima inițiativă își regăsește originile în mediul studențesc – bulversat de limitarea accesului spre pozițiile de conducere, având tendințe din ce în ce mai xenofobe și care manifestă o repulsie crescândă față de *bătrâni*. Pe de altă parte, străjeria este opera lui Carol al II-lea și a lui Gusti, în speranța de a asigura sprijinul tineretului pentru noul regim autoritar carlist. Preludiul legii Serviciului Social a fost legea muncii pentru interes obștesc din martie 1937. Dimitrie Gusti exprima clar țelul serviciului social : crearea unei noi intelectualități, legată de satul român și obedientă față de stat. „Pentru acei care sunt destinați să facă parte din clasa conducătoare a unei țări, este extrem de utilă trecerea printr-o perioadă de muncă directă, de anchetă și de acțiune socială, în mijlocul clasei țărănești, ale cărei mizerii și măreții nu le vor putea cunoaște altfel”. E vorba de o nouă intelectualitate, ce trebuia să facă dovada capacității de a administra și crea lumea românească, adică operă de „umanitate constructivă”. Pentru Gusti era doar o întoarcere la normalitate, după o perioadă în care „intelectualilor noștri, în cea mai mare parte de origine

p. 119). În acest registru trebuie privită și afirmația lui Liviu Antonesei că prin Constituția din 1923 România intrase într-o „modernitate acceptabilă”. Numai că, din cauza populismului, a demagogiei coroborate cu covârșitorul analfabetism al populației, dar și cu tentațiile reinventării socialului nutrite de *tânără generație*, ceea ce a rezultat a fost sfârșitul modernizării : „Noi am început destul de bine prima modernizare, am reușit să o instalăm în aproape o sută de ani, dar am ratat modernitatea în doar cincisprezece ani” (1923-1938) – Liviu Antonesei, *Modernizări românești, populismul și demagogia*, în Sorin Antohi (coord.), *Modernism și antimodernism*, p. 161.

țărească, o anumită instrucție eronată le-a dat gustul exclusiv pentru viața citadină și birocratică. A venit vremea ca această stare de lucruri să înceteze”¹⁷.

Dintre cei trei actori care au pornit la drum în 1918, universitatea și corpul academic încheie această perioadă înfrântă. Deciziile luate de stat trec dincolo de voința universitarilor (ca limitarea numărului de studenți sau reforma universitară din 1937, prin care se elimina principiul autonomiei universitare), în timp ce studențimea încetase să mai vadă în universitate o autoritate. Radicalizarea tineretului își are sursa și în apariția unei noi tipologii sociale colective: studențimea, singurul segment social al tineretului care se caracterizează „printr-un statut și o perioadă aparte a vieții, cea a învățării și a creionării propriilor sale țeluri”¹⁸. Prin prezența sa socială tot mai greu de ignorat, studențimea se transformă în sursă de revendicări economice, sociale și chiar politice.

Universitatea eșuează și în tentativa de a fi un motor al mobilității sociale¹⁹. Astfel, se dezvoltă o antinomie între încrederea studenților în promovare socială prin educație superioară și incapacitatea universității de a oferi debușuri socio-profesionale racordate la speranțele viitorilor absolvenți. E drept că pentru unii dintre studenți, cu o origine socială inferioară, accederea la o funcție sub-elitistă putea fi percepută ca o reală mobilitate socială; de aici și ideea că investiția universitară – costisitoare pentru astfel de familii – trebuie recuperată cât mai repede. În schimb, spiritul „reactiv” tinde să se dezvolte cu precădere la studenții cu o origine socială medie sau peste. Altfel spus, atitudinea și chiar acțiunile studențimii sunt influențate de originea ei socială și de perspectivele mobilității sociale (Margaret Scotford Archer), devenind criterii esențiale în creionarea unor răspunsuri diferite într-un context unic. La studenții cu o origine socială peste medie, noua misiune a universității devenea un blocaj social, căci pentru ei educația superioară nu mai era un vector al mobilității sociale. Chiar dacă pentru familiile lor investiția universitară nu era foarte costisitoare, rezultatul absolvirii – în comparație cu poziția socială a familiei – devenea mai degrabă modest. Din acest motiv, ei nu aveau nimic de pierdut în lupta cu universitatea și cu încercarea de a o redirecționa spre propriile lor interese sociale. Toți liderii mișcărilor studențești din interbelic aveau o origine socială cel puțin medie, provenind din familii care urmăreau să-și construiască veritabile strategii de promovare socială prin educație. „Eu sunt a doua generație de la opincă și am ajuns maior. Ajungeam mai sus, dacă n-aș fi rămas cinstit și nu m-ar fi mâncat mărimile, grijania lor de târfe. Dar tu trebuie să treci mai departe, băiatule. Atâta ne-a fost și nouă dorința: să te vedem departe. Nu corector de noapte, David, tată. Să ajungi cel puțin ca unchiu-tău, să intri în politică, sau să ajungi profesor...” Acesta ar fi idealul meritocratic al societății românești interbelice, sintetizat de Mircea Eliade în *Întoarcerea din rai*, caracterizată ca „romanul unei întregi generații”.

17. Dimitrie Gusti, *Principiile și scopurile Serviciului Social*, București, Fundația Culturală Regală Principele Carol, 1939, pp. 19-20.

18. Pierre Moulinier, *La naissance de l'étudiant moderne (XIXe siècle)*, Paris, Éditions Belin, 2002, p. 7.

19. Margaret Scotford Archer, *Introduction*, p. 24.

Cartea este construită pe această schemă interpretativă a relației dintre stat, universitate (corpul academic) și studențime. Așa cum sublinia Margaret Scotford Archer, tipul de relație dintre universitate și mediul politic determină gradul de coeziune al asociaționismului studențesc, în timp ce relația educației superioare cu economia influențează orientarea dominantă a acțiunilor studențești²⁰. În primul caz, avem un centralism perceput ca represiune, iar în cel de-al doilea, un stat incapabil să rezolve problema șomajului intelectual. În aceste condiții, studențimea construiește imaginea unui stat care îi refuză dreptul de a participa la conducerea țării. Iar pentru a schimba efectiv statul, succesul acțiunilor studențești depindea în mare măsură de capacitatea lor de a capta cel puțin simpatia altor grupuri sociale. Transformarea problemei studențimii și a universității în general într-un punct nevralgic al României interbelice denotă abilitatea politică a tinerei generații, dar și eficiența socială a intelectualului.

Sursele utilizate pentru materializarea acestui demers sunt deopotrivă editate și inedite. Având în vedere că problema șomajului intelectual nu a fost analizată distinct în istoriografia românească, multe informații au putut fi obținute din lucrări din epocă des citate, dar poate prea puțin analizate. O atenție deosebită am acordat analizelor realizate în epocă de două personalități. Dimitrie Gusti a fost preocupat de misiunea universității încă din 1923, când prelucrează împreună cu studenții săi un program de activitate studențească menit să amelioreze starea materială a studențimii. Apoi, ca ministru al Instrucțiunii, ca director al Fundațiilor Regale și ca președinte al Serviciului Social al Tineretului, impactul său a fost mai mult decât decisiv. Cel de-al doilea personaj a fost Constantin Kirițescu. Director al Direcției Învățământului Secundar și apoi al Direcției Învățământului Superior din cadrul Ministerului Instrucțiunii Publice, Kirițescu este figura tehnocratului, care cunoaște cel mai bine problemele unei astfel de instituții. Drept recunoaștere a meritelor sale, în ciuda schimbării numeroaselor guverne interbelice, el își păstrează poziția de conducător din umbră al educației interbelice, iar analizele sale depășesc spiritul demagogic-declamativ.

Presa reprezintă de departe cel mai bun instrument de a evalua gradul de reverberație a anumitor probleme în epocă, evidențiind preocuparea pentru probleme precum ideea de generație, identitatea intelectualului, supraaglomerarea universităților, finalitatea educației superioare, șomajul intelectual sau serviciul social al tineretului. Ca mecanism de selecție, am încercat să analizez ziare sau reviste cu orientări ideologice cât mai diverse, pentru a avea o imagine cât mai adecvată a spiritului dominant al epocii.

În fine, în ceea ce privește sursele inedite, cele arhivistice, am consultat cu precădere fondurile Ministerului Instrucțiunii Publice și ale Fundațiilor Culturale Regale, mai ales anii 1934-1939. De altfel, partea a treia a cărții urmărește reconstituirea perioadei Serviciului Social al Tineretului, fiind vorba de un fond foarte puțin analizat. Aș include în categoria surselor inedite și dezbaterile parlamentare, utilizate mai ales pentru a vedea atmosfera în care au fost adoptate anumite legi,

20. *Ibidem*, p. 30.

ca reforma universitară din 1932 sau legea muncii pentru interes obștesc din 1937. Nu de puține ori, datorită acestor dezbateri, se pot decela mobilurile care au condus spre anumite decizii.

Ca tipuri de discurs, prima parte a cărții este o încercare de istorie a mentalităților și de istorie a ideilor intelectuale care se cristalizau în epocă. Ideile de elită, generație, intelectual și muncă intelectuală încep să fie „democratizate” și demonstrate tot mai mult, mai ales după 1918. Oricine era liber să analizeze aceste subiecte, dar, mai mult decât atât, prin însăși promovarea acestor idei se urmărea schimbarea. Cea de-a doua parte a cărții este dedicată în exclusivitate ideii de universitate, privită mai ales prin prisma funcțiilor sale economice. Consecința firească este analizarea fenomenului șomajului intelectual, prin utilizarea unor date statistice. Cât despre partea a treia, aceasta ar fi o reconstituire pe baza materialelor de arhivă a unui fenomen vremelnic de inginerie socială de mobilizare a tineretului.

Deși lucrarea are la prima vedere un aspect eclectic (atât prin prisma subiectelor abordate, cât și prin tipul de discurs utilizat), sunt convins că filonul istoric este păstrat prin legătura indisolubilă dintre tineret, intelectuali, universitate și societate, o legătură tot mai greu de ignorat de către mediul politic în România interbelică. De fapt, într-o societate agrară, imobilă și cu rudimente de modernizare, tineretul universitar devine principala amenințare la adresa unei elite politice conservatoare și lipsite de un proiect amplu de reformare a statului.

Partea I

Modele intelectuale și muncă intelectuală în modernitatea românească

Capitolul 1

Cum să convertești privilegiile în drepturi: geneza elitelor în spațiul românesc în secolul al XIX-lea

Discursul istoric postmodern a impus o abordare diferită a trecutului, potrivit căreia societățile alcătuiesc atomii ce trebuie studiați de către istoric. „*Elitismul* trimite la o tradiție de cercetare consacrată aproape exclusiv originii sociale și legăturilor dintre cei care ocupă poziții privilegiate, ținând seama și de aspectele reputaționale ale puterii. *Pluralismul* descrie un program de cercetare care preferă studierea deciziilor și a consecințelor lor reale, insistând asupra proceselor și mecanismelor decizionale”¹. Acesta ar fi motivul pentru care subiectul elitelor a fost mult timp trecut în plan secund, văzut ca o formă de perpetuare a unei modalități de cercetare științifică ce nu mai corespundea exigențelor noii societăți.

În ciuda acestui discurs care neagă orice formă de superioritate, egalitarismul ca deziderat ideologic a fost până la urmă alungat în sfera utopicului. La două secole de la invocarea „egalității” în timpul Revoluției Franceze, ceea ce a rămas ca scop politic în societatea postmodernă este asigurarea egalității de șanse și în drepturi pentru toți oamenii.

Ceea ce urmăresc este să surprind evoluția binomului elite-mase din perspectiva unor concepte des utilizate în domeniul științelor sociale: diferențierea socială și promovarea socială. Provenită din câmpul sociologic și utilizată mai ales de către istoria socială și culturală, hegemonia ideii de schimbare socială a făcut ca noțiunea de continuitate să pară desuetă. Invocarea schimbării a devenit matricea de interpretare a trecutului. Cu toate acestea, abordarea schimbărilor survenite în societatea românească a secolului al XIX-lea se poate rezuma printr-o replică din romanul *Ghepardul* al italianului Giuseppe Tomasi di Lampedusa, în care un tânăr aristocrat era convins că „pentru a păstra totul așa cum este acum, trebuie să schimbăm totul”. Adaptarea, plierea la noile condiții – așa cum reiese din această frază – urmăresc de fapt același lucru: continuitatea ideii de clasă sau de familie. În explicarea procesului de schimbare socială, un rol tot mai important începe să aibă și ideea de generație – „generația în declin, generația care deține controlul și

1. John Scott, *Elitele în sociologia anglo-saxonă*, în Ezra Suleiman, Henri Mendras (coord.), *Recrutarea elitelor în Europa*, traducere de Beatrice Stanciu, Timișoara, Editura Amarcord, 2001, p. 12.

cea emergentă, ale căror reacții pot fi provocate de anumite evenimente istorice traumatice, ce se transformă în acceleratori sau catalizatori ai schimbării sociale”². Altfel spus, „modernizarea” apare mai degrabă ca un proces de „consolidare” a puterii de către vechea elită și de creare a unui nou discurs despre societate care să justifice păstrarea puterii în mâinile aceleiași aristocrații.

1.1. Elitele: originea unui concept

Genealogia ideii de elită reprezintă cel puțin un artefact al evoluției ideii de democrație modernă, un mecanism prin care istorici, sociologi și antropologi au încercat să surprindă esența politicului, și anume dobândirea puterii. Etimologic, cuvântul derivă din latinescul *eligere*, cu sensul de „a alege” sau „a selecta”. Astfel, elita desemnează grupul de persoane care reprezintă tot ceea ce este mai bun într-o comunitate sau societate.

Pornind și de la premise etimologice, doi sociologi italieni au pus bazele teoretice ale sistemului elitelor, la cumpăna secolelor XIX-XX. Considerând că democrația modernă nu era decât o aparență și totodată criticând sistemul marxist care reducea istoria la ideea luptei de clasă, Gaetano Mosca și Vilfredo Pareto constată că trecutul reprezintă variații pe aceeași temă: mase și elite. Astfel, Mosca, renunțând la sistemul aristotelic (care distingea trei forme de conducere politică: *tiranía*, *aristocrația* și *democrația*), impune o singură schemă de interpretare a sistemelor politice, care în esența lor sunt constituite din două elemente recurente: guvernanți și guvernați. Cei dintâi reprezintă o minoritate indiferent de sistemul politic și își fundamentează superioritatea mai ales pe capacitatea de organizare și de acțiune concertată, ce „triumfă întotdeauna asupra unei majorități dezorganizate, o majoritate care nu este încheagată nici prin voință, nici prin impuls și nici prin acțiune”³. Bineînțeles, ca orice grup dominant, elita necesită un mecanism de legitimare a puterii care să-i justifice superioritatea, adică are nevoie de o *formulă politică* (concept formulat de Mosca în 1884). Prin aceasta se înțelege „că, în toate țările ajunse la un grad fie și mediocru de cultură, clasa conducătoare își justifică puterea fundamentând-o pe o credință sau pe un sentiment care, în epocă și pentru un anumit popor, sunt în general acceptate”⁴. Iar acestei *formule politice* trebuie să îi corespundă și un mecanism politic, adică statul. Și cum modernitatea era guvernată de idealul egalitarismului, statul democratic devenea formula politică dezirabilă.

Pentru că am adus în discuție principiul egalitarismului, cu atât mai curajoasă și totodată supusă contestării apare teoria elitelor formulată de către cei doi sociologi italieni, într-un climat – trebuie să reamintim – dominat de principiele

2. Peter Burke, *Istorie și teorie socială*, traducere de Cosana Nicolae, București, Editura Humanitas, 1999, p. 185.
3. Gaetano Mosca, *apud* John Scott (ed.), *Fifty Key Sociologists : The Formative Theorists*, London-New York, Routledge, 2007, p. 121.
4. Gaetano Mosca, *apud* Jacques Coenen-Huther, *Sociologia elitelor*, Iași, Editura Polirom, 2007, p. 69.

umanitarist-liberale ale generației de la 1848. Așa cum am afirmat mai sus, ideile asupra elitei enunțate de către Pareto sau Mosca se îndepărtează conceptual de ideile sociologiei marxiste. În opinia lui Pareto, „nu există nicio rațiune serioasă pentru ca domnia minorităților conducătoare să ia sfârșit, iar credința în instaurarea unei ordini sociale care ar abolii deosebirile dintre dominatori și dominați ține de utopia socială”⁵. Indiferent de sistemul politic, este în logica ideii de societate necesitatea existenței unei minorități care să conducă întreg ansamblul politic, economic, social. Iată deci cum diferența dintre abordarea marxistă și cea elitară a lui Pareto este mai degrabă de ordin metateoretic: pentru susținătorii celei dintâi, istoria este văzută ca progres și ca un proces teleologic, în timp ce pentru sociologul italian istoria – dacă într-adevăr este guvernată de vreo lege – se subsumează ideii de ciclicitate. În schimb, Pareto crede că singurul aspect care se poate ameliora ar fi „felul în care elita conducătoare își asigură puterea”⁶, prioritar fiind mecanismele de asigurare a *legitimității*, legitimitate care la rândul ei se rezumă la *preeminență* sau *exceleță*.

1.2. De la *classe dirigeante* spre *noblesse d'État*: consacrarea elitelor prin educație

„Ura față de cei sus-puși e omagiul involuntar adus de cei de jos. În tot acest ținut care ne înconjoară [...] nu există un singur chip pe care să nu văd zugrăvit altceva decât respectul întunecat al fricii și al sclaviei.”

(Charles Dickens, *Poveste despre două orașe*)

„Ce este o elită? Este un mic batalion de suflete dedicate unei cauze nobile, care caută să conducă mulțimea pe calea cea bună.”

(Louis Razuc, *L'élite : son rôle et sa formation*)

Modernizarea aduce în prim-plan conceptul de mobilitate socială ce va asigura o nouă polisemie noțiunii de elite, cele două excerpte prezentate mai sus având rolul de a surprinde schimbările care se petrec din perspectiva mentalului colectiv. Pentru perioada medievală, o societate de ranguri, afirmația lui Dickens relevă chintesența reprezentării elitelor, pentru că în perioada anterioară modernității elita este sinonimă cu ideea de elită politică, iar *dirigeants* sunt cei care beneficiază de funcții administrative din partea monarhiilor europene pentru organizarea statului. În schimb, elita modernă face apel la modalități de recunoaștere a pretențiilor sale de acces la câmpul puterii prin impunerea unui nou ideal social, a unui model care să corespundă idealurilor democratice ale societății, iar noul ideal social se va desprinde chiar din procesul de alfabetizare, din educația însăși. În virtutea faptului că tuturor li se acordă șanse egale de acces la studii și întrucât educația devine

5. *Ibidem*, p. 53.

6. *Ibidem*.

formula emancipării sociale, noul curs de accedere socială va fi cel al meritului. Era timpul ca *preeminența să fie înlocuită de excelență*. Deoarece modernitatea se traduce și prin mobilitate – cea socială deținând poate rolul esențial –, meritocrația devine forma de transpunere în practică a acestui deziderat al excelenței.

Christophe Charle este cel care a surprins mecanismul acestor transformări la nivel social în secolul al XIX-lea, subiectul predilect fiind cel al intelectualității. În lucrarea *Les Élités de la République (1880-1900)*⁷, autorul prezintă crearea unui nou model social, cel al elitei intelectuale, fapt posibil doar prin intermediul meritocrației. Acest principiu își are geneza în ideile Revoluției Franceze, dar abia instaurarea celei de a Treia Republici Franceze (1870) va deschide porțile renovării sociale⁸ – o dovadă în plus că revoluția în sine, ca concept, lansează și întărește iluzia unei schimbări rapide, transformările de fond realizându-se însă, până la urmă, în mod gradual și lipsit de convulsii traumatice. Istoricul francez consideră că vechea aristocrație și-a construit privilegiile și chiar superioritatea față de societate prin intermediul capitalului economic, al celui social și al celui cultural⁹. Astfel, capitalul economic sau funciar asigură monopolul puterii politice grație sistemului de vot censitar care divide poporul în două categorii distincte: electori (cei ce desemnează puterea) și eligibili (cei ce pot aspira la câmpul puterii). Mai mult, acest capital economic, transformat în moșteniri de familie, perpetuează accesul la o rețea socială densă, potentă și, implicit, la funcțiile publice, adică se transformă în capital social¹⁰. Lipsa capitalului economic – conchide istoricul francez – este sinonimă cu trecerea spre meritocrație, în acest caz rolul decisiv revenind capitalului cultural, dobândit prin intermediul educației.

1.3. Modernitatea în spațiul românesc: o exigență importată?

Pentru spațiul românesc, absența unei structuri sociale adecvate și a unui suport economic pe măsură a limitat resursele modernizării la un cadru instituțional, fapt ce a dus la o confuzie. Modernizarea s-a limitat pentru mult timp la eradicarea unor decalaje doar în plan material și instituțional, fapt evidențiat de Titu Maiorescu prin formularea celebrei teorii a *formelor fără fond*. O altă capcană des întâlnită în istoriografia românească este aceea de a considera „integrarea europeană un pariu politic final al claselor noastre politice și modernizarea ca un destin pe deplin

7. Christophe Charle, *Les Élités de la République (1880-1900)*, Paris, Fayard, 1987.

8. Idealul celei de a Treia Republici, o continuare a programului de la 1848, era instaurarea meritocrației: „Apariția democrației politice și progresul incontestabil al meritocrației față de perioada notabililor au implicat faptul că toți trebuiau să poată accede în rândul elitei, indiferent de originea lor socială” – Christophe Charle, *Naissance des intellectuels, 1880-1900*, Paris, Les Éditions de Minuit, 1990, p. 11.

9. Christophe Charle, *Les Élités de la République*, p. 28.

10. *Ibidem*.

conștientizat. Adevărata problemă a elitelor românești a constituit-o, mereu, puterea – nu atât occidentalizarea. Concurența internă pentru accesul la resursele dominației este elementul care, în fond, motivează și demersul integrator european. Modernizarea și orientarea pro-occidentală, inevitabile de-a lungul întregului proces ce a condus la creșterea interdependenței între națiuni, au fost doar elemente antrenate în cucerirea sau conservarea unor poziții în centrul puterii, nu scopuri în sine. Așa cum, uneori simultan, un rol de resursă ideologică complementară l-au constituit și antioccidentalismul sau paseismul ruralist”¹¹.

Istoriceste, în spațiul românesc, în secolul al XIX-lea are loc confruntarea dintre vechea boierime, aristocratică, deținătoare a unui capital economic consistent (marii proprietari, moșierimea), și o nouă boierime de stat, birocratică, dependentă de resursele financiare ale acestuia. Inițial, moșierimea vedea în lipsa unui stat autonom cel puțin o sursă de insecuritate, care puna în pericol chiar capitalul său economic. Războaiele, cedările teritoriale sunt motive întemeiate pentru a conduce la interiorizarea necesității creării unui stat modern. Tratatul de la Adrianopol (1829), cu clauzele sale economice favorabile moșierimii, nu avantaja instituția domniei și nici statul, deoarece resursele economice erau în continuare în mâna moșierimii, iar statul rămânea lipsit de anvergură economică. Practic, aici se regăsesc motivele conflictului dintre vechea boierime, independentă economic, și noua elită, dependentă de stat pentru accesul la resurse. În condițiile în care statul era lipsit de resurse, lupta se va duce împotriva celor care refuzau să conceedă puterea lor statului. Iar faptul că o bună perioadă marea boierime a fost scutită de obligativitatea contribuției la bugetul de stat evidențiază puterea ei. Noii birocrații nu-i rămâne altă soluție decât să devină fideli statului în lupta împotriva privilegiilor, care erau refractari la ideea redresării bugetului statului pe seama bogăției lor. Din punct de vedere economic, așa se explică conturarea celor doi poli politici ai perioadei antebelice: conservatorismul, ca expresie a mării proprietăți și care refuza reformele pentru că afectau proprietatea rurală, și liberalismul, care urmărea modernizarea, dar și instituirea unui sistem central, de stat, care să controleze resursele. Privită astfel, modernizarea spațiului românesc nu se mai reduce la opoziția dintre moșierime și burghezie, ci la o opoziție între moșierime – ca reprezentantă a sferei private – și birocrația de stat¹².

Din aceste considerente, în opinia sociologului Marius Lazăr, modernizarea în spațiul românesc a fost una lipsită de profunzime, nefiind capabilă să declanșeze mecanismele de recrutare a noilor elite. Modernizarea a rămas o formă de perpetuare a controlului de către vechea aristocrație, nicidecum un proces bazat pe o reală mobilitate socială. „La nivelul elitelor românești, modernizarea politică înseamnă trecerea de la un sistem de dominație bazat pe rețelele de influență ale câtorva familii aristocrate, la un sistem bazat pe organizare birocratică și autonomie instituțională. Procesul are loc – și din această cauză e întârziat în bună măsură – cu participarea acelorași elite

11. Marius Lazăr, *Paradoxuri ale modernității. Elemente pentru o sociologie a elitelor culturale românești*, Cluj, Editura Limes, 2002, p. 85.

12. *Ibidem*, pp. 94-96.

aristocrate, care învață repede să-și reconvertească și conserve vechile poziții de influență în cadrele noilor realități socio-politice, ce urmează sensul modernizării”¹³.

Ideea continuității între vechea aristocrație și noua elită este enunțată și de către Daniel Barbu, cu un singur amendament: elitele au perceput modernizarea ca pe o putere asupra cuvintelor¹⁴. Istoricul evocă lipsa valorilor burgheze din societatea românească (munca, familia, economia, morala, autoritatea, spiritul științific) și deci lipsa unei viziuni occidentale asupra modernizării care consta în producerea avuțiilor și în etica acumulării, repartizării și consumului acestora. Lipsită prin urmare de fundamente economico-sociale, modernitatea se transformă într-un proces discursiv, ca putere asupra cuvintelor: „Modernitatea nu este trăită ca o cultură a experienței, fondată pe dinamica economiei și pe previziunea socială, ci ca o cultură a discursului în care prezentul este așezat pe valorile Istoriei și este supus iradierii modelului democratic european”¹⁵. Modernizarea, adică importarea unor instituții occidentale specifice unui Stat-Națiune, este privită ca o formă de convertire a prerogativelor puterii, ce putea fi exercitată mai ales prin intermediul discursului politic. Politicul se constituie deci nu ca o proiecție a viitorului, ci devine modalitatea de a redescoperi modernitatea românilor în trecut. Așa s-ar putea explica practica discursivă a apelului la Istorie, uzitată de mai toți oamenii politici, prin care se urmărea căutarea și chiar inventarea acelor germeni ai modernizării din spațiul românesc meniți a dovedi că modernitatea este un fapt firesc în dezvoltarea statului român, nicidecum un import ideologic care afectează fondul. Pandantul dintre politică și istorie se va întrupa *sine die* într-un discurs naționalist, care reinventează trecutul. Era o eschivă de la adevărata problemă: cum să instaurezi un regim democratic, modern, liberal într-un spațiu lipsit de cultură civică, de valori burgheze și de exercițiul libertății individuale. Nutrind speranța creării unei societăți moderne, modernizarea românească nu poate să împământenească chintesența modernizării: crearea consensului social în jurul ideii de stat și fortificarea solidarităților sociale. Iar lipsa acestui fundament va perpetua imaginea unui stat paralel intereselor societății, unul care nu are la bază ideea de dreptate socială.

Sindromul modernizării adjudecate exogen este valabil pentru mare parte dintre statele Europei Centrale și de Est. Acest tip de modernitate fundamentează statutul de „semiperiferie a centrelor iradiante” și tot de aici provine autoreprezentarea ca inferioritate sau întârziere, în contrast cu statele „avansate”.

1.4. Meritocrația în spațiul românesc: ciocoi vechi și noi

În spațiul românesc, revoluția de la 1848 a fost o revoluție a elitelor și prea puțin o revoluție în mase. O societate în care limba vorbită de către elite era diferită

13. *Ibidem*, p. 93.

14. Daniel Barbu, *Bizanț contra Bizanț. Explorări în cultura politică românească*, București, Editura Nemira, 2001, p. 264.

15. *Ibidem*.

până la neînțelegere față de cea a țăranului de rând părea departe de ideea de modernitate și deci de principiul meritocrației. Un motiv al acestui eșec al revoluției pașoptiste este lipsa *perioadei de tranziție*, perioadă necesară estompării diferențelor prea mari dintre elite și mase, pe de o parte, și a diferențelor de viziuni din sânul elitei înseși, de cealaltă parte. Pentru a demonstra asta, Ștefan Cazimir analizează schimbările survenite în vestimentație la începutul secolului al XIX-lea. Era începutul timid al unui proces care va deveni ireversibil. Moda *nențească* sau cea *franțuzească* aduse în Principate de fiii boierilor erau semnul unei situații paradoxale. Pentru tinerii *bonjuriști* scopul urmărit era de a promova o nouă mentalitate, cea a egalității. În consecință, cei care doreau să urce mai repede treptele acestui nou *cursus honorum* au adoptat noua vestimentație. Totuși, bătrânii boieri nu erau de aceeași părere, fiind tot mai dezamăgiți de modelul parvenitului, așa cum este cel al lui Dinu Păturică, immortalizat de Nicolae Filimon. Numai că, în cele din urmă, un efect insidios al noii mode a fost acela că i-a obligat pe toți – tineri sau bătrâni – să se supună noului canon vestimentar. În secolul al XIX-lea moda e departe de a mai fi doar un simplu moft; ea se transformă, în schimb, într-un mecanism al dialogului și al recunoașterii sociale. A nu te adapta noilor vremuri putea să însemne reclusiunea socială. Chiar dacă intervalul 1830-1860 rămâne o perioadă în care *vechii boieri* cu haine orientale coexistau cu tinerii *bonjuriști* îmbrăcați în pantaloni și frac, ceea ce trebuie remarcat este spiritul concesiv al bătrânilor, cu acuratețe sintetizat de Vasile Alecsandri: „Să fim drepiți și să ne închinăm cu respect și recunoștință dinaintea memoriei părinților. Ei prin traiul lor păreau a face parte din secolul XVI, dar au avut meritul sublim de a introduce în patria lor un secol de progres și de regenerare, secolul XIX, adus din străinătate prin copiii lor”¹⁶. Mentalitatea perioadei de tranziție este astfel sintetizată de Ștefan Cazimir: „Multe lucruri vechi mai stăruie încă, dar soarta lor e deja pecetluită. Cele noi și-au făcut deja apariția, dar nu au triumfat încă”¹⁷.

Și totuși rudimente ale meritocrației pot fi întrezărite chiar în perioada fanariotă, în care s-a impus cutuma dregătoriilor oferite de către domnitor, în special străinilor, stârnind o reacție vie împotriva perversității ideii de aristocrație. Mișcările contestatare ale boierimii locale manifestă un puternic caracter xenofob, așa cum se întâmplă cu *Constituția cărvunarilor* a lui Ionică Tăutu sau chiar *Cererile norodului românesc* formulate de către Tudor Vladimirescu. Aceste mișcări contestatare au fost interpretate ca prime forme ale liberalizării societății românești. Mai degrabă, ele par a fi reacția xenofobă a unei boierimi locale care s-a văzut înlocuită cu elemente alogene. Aristocrația românească a privit relația cu puterea (personalizată prin voința domnitorului) ca pe o relație axată pe devotament, nu pe îndeplinirea unei datorii. Deci funcția publică în tradiția administrativă românească nu avea la bază anumite principii, ci se baza pe practica politică a iertării domnești, care împărțea dreptatea și puterea¹⁸. Dorința de a se reveni la domniile pămâtenene

16. Ștefan Cazimir, *Alfabetul de tranziție*, București, Editura Humanitas, 2006, p. 65.

17. *Ibidem*, p. 10.

18. Daniel Barbu, *Bizanț contra Bizanț*, pp. 47-88.

exprimă – în realitate – intenția boierimii locale de a reintra în aparatul administrativ, acum acaparat de către fanarioți. Ceea ce părea a fi o reformă nu reprezenta decât dorința de reîntoarcere la un *fond* statal văzut ca echitabil. Regulamentele Organice încearcă să rezolve această problemă, recunoscând titluri nobiliare celor care puteau să dovedească cu acte dinainte de 1792 că aparțineau clasei privilegiaților, vizată pentru pierderea acestei distincții fiind boierimea mărunță (mazilii) și familiile fanariote. Este introdusă și o inovație: Regulamentele Organice instituie principiul meritului în acordarea titlurilor nobiliare. „Nobilitatea este un cuvânt ce trădează influența străină, privilegiilor deținute prin naștere adăugându-li-se și privilegiile obținute prin merit și recunoscute în situații speciale de Domn și Obșteasca Adunare”¹⁹.

Meritocrația este un principiu consubstanțial ideii de libertate individuală. Dar, deși programul pașoptist includea și obiective sociale, acestea rămâneau subordonate cauzei naționale, emanciparea spațiului românesc devenind primordială. Elitele revoluționare impun ideea libertății națiunii, o libertate interpretată colectiv. Pașoptismul românesc devenea astfel un liberalism care diviza societatea într-o elită salvatoare și o colectivitate obedientă. Modelul preluat de către tinerii pașoptiști este cel teoretizat de către Jules Michelet, care vedea lumea ca fiind formată din entități imuabile ce tind inevitabil spre dobândirea libertății: națiunile. Privită astfel, evoluția națiunii coincide cu afirmarea unui *geniu național* și cu înfăptuirea unui destin istoric. O asemenea viziune conținea germenii libertății, iar tinerii pașoptiști vor aplica modelul și societății românești, dar „vor reține că libertatea este dată numai pentru poporul ca un întreg, nu ca o colecție de indivizi”²⁰. Din cauza dominației străine, națiunea trebuia să-și dobândească libertatea ca întreg, ulterior eforturile de modernizare urmând a se focaliza pe implementarea libertății individuale. Pașoptismul pune astfel accent pe libertatea națiunii, „libertatea națiunii subordonând libertatea individului”²¹, viziune care va distruge orice urmă de respect față de libertatea individuală și va plonja în sindromul colectivist al adulării virtuților naționale.

Acestea ar fi câteva motive pentru care meritocrația pare a fi o ideologie a conservării puterii de către vechea elită. Artistul Constantin Tănase, care a trăit acele vremuri, a sintetizat într-o manieră plastică *schimbarea statică* a societății românești: „Pleacă ai noștri, vin ai noștri,/ Noi rămânem tot ca proștii”. Iar analiza prosopografică întreprinsă de Mihai Sorin Rădulescu asupra elitei liberale antebelice evidențiază originea boierească²² a celor mai importanți lideri politici ai acestui prim partid formal constituit în România modernă. Astfel, autorul ajunge

19. Marius Lazăr, *Paradoxuri ale modernității*, p. 101.

20. Sorin Adam Matei, *Boierii minții. Intelctualii români între grupurile de prestigiu și piața liberă a ideilor*, București, Editura Compania, 2004, p. 62.

21. *Ibidem*, p. 63.

22. Mai mult, autorul conchide că o contribuție deosebită la formarea elitei liberale românești au avut-o grecii, care și-au ancorat influența printr-o politică matrimonială bine gândită. Deci și la nivel de origine etnică se poate delimita un clivaj între conservatori și liberali, marile familii boierești din Moldova distanțându-se de viața politică din București tocmai

la concluzia că cei zece prim-miniștri liberali din intervalul cronologic 1866-1900, cu excepția lui P.S. Aurelian, care era de origine transilvăneană, proveneau din cadrul boierimii Vechiului Regat. Din spațiul moldovenesc era doar Dimitrie Sturdza, descendent al aristocrației moldovenești, restul fiind munteni: Brătienii erau descendenții boierimii de țară din zona Argeșului, în timp ce reprezentanții familiilor Ghica, Kretzulescu și Golescu erau urmașii unor mari familii boierești muntene. Practic, niciun membru al elitei liberale nu provenea din cadrul burgheziei, adică orășeni, comercianți sau practicanți ai unor profesii liberale²³. În contrast cu elita liberală, mare parte dintre liderii conservatori proveneau din Moldova, dar originea lor socială era de asemenea aristocratică. Din cauza repartizării geografice distincte a celor două grupări politice, diferențele programatice dintre acestea se vor manifesta încă din timpul revoluției pașoptiste, unde distingem rădăcinile dilemei cu privire la rolul meritocrației, cu efecte pe termen lung în definirea elitei românești moderne. Diferențele programatice sociale ale revoluției pașoptiste erau deci și diferențe regionale între Moldova și Muntenia: dacă în sud ideile meritocrației sunt percepute pozitiv, moldovenii vor o reîntoarcere spre tradiție, dezvoltând un paseism ce urmărește reinstaurarea unor drepturi *naturale* ale stărilor privilegiate pe nedrept pierdute. Deși ca origine ambele grupări politice sunt descendente ale marii boierimi, moldovenii nu doreau să acorde muntenilor statutul de *primi inter pares* în ierarhia politică a Principatelor Unite, motiv pentru care boierii moldoveni vor dezvolta un puternic curent antiunionist. Cauzele acestei atitudini erau îngrijorarea că rolul de capitală al Iașului se va disipa și, consecutiv, că rolul grupării moldovenești în viața politică a Principatelor va fi diminuat²⁴.

Deși meritocrația era un principiu ce se impunea prin prisma ideilor despre modernizare, trebuie precizat că nu a existat o dezbatere separată asupra acestui subiect. Ideea de meritocrație se întrepătrunde cu dezbaterile legate de căile politice care trebuiau urmate; mai mult, această idee va fi întâlnită și în dezbaterile asupra definirii conceptului de cetățenie și, în cele din urmă, va fi absorbită de disputa de idei în jurul definirii națiunii române. Și totuși meritocrația are darul de a asigura mecanismele pentru o nouă tipologie socială: cea a intelectualului. În peisajul unei societăți democratice, intelectualul trebuia să cuprindă aspirațiile de ascensiune socială având la bază doar meritele personale.

din cauza repulsiei față de elementul străin, parvenit (Mihai Sorin Rădulescu, *Elita liberală românească, 1866-1900*, București, Editura ALL, 1998, p. 145).

23. *Ibidem*, pp. 42, 147.

24. *Ibidem*.

Capitolul 2

Altfel de generații, altfel de intelectuali: o altfel de Românie?

2.1. „Avem noi adevărați intelectuali?” Conturarea identității intelectualului român la cumpăna secolelor XIX-XX

Modelul intelectualului se naște în secolul al XVIII-lea în Europa apuseană, acesta venind să umple golul lăsat de declinul clerului¹ în modernitate. Intelectualul laic își arogă această funcție de călăuză a societății, capabilă să capteze atenția umanității. Și, fiindcă nu se simte captiv în limitele religioase, își oferă destinul umanității, chiar manifestă o devoțiune rară pentru binele acesteia și progres. Intelectualul reprezintă credința în capacitatea omului de a rezolva problemele societății doar prin forța intelectului; apelul la tradiție nu mai este de actualitate. Inovație, nu mimetism; evoluție, nu stagnare². Deși fusese alungat de monarhiile Vechiului Regim în lumea abstracțiilor și a ideilor generale, intelectualul începe să se reîntoarcă spre concret, spre viața cotidiană a societății prin controlul opiniei publice. Umanitarismul propovăduit de intelectuali, căruia i se adaugă aspirațiile democratice, va propulsa acest nou model social în vârful piramidei societăților europene.

Din punct de vedere genealogic, în istoriografie predomină ideea că *Afacerea Dreyfus* reprezintă momentul afirmării intelectualului ca actor social pus în slujba apărării unor principii precum libertatea, dreptatea etc., pe scurt – drepturile omului. Într-o astfel de abordare, ar exista trei momente definitorii în evoluția intelectualului în spațiul public. Astfel, perioada Zola reprezintă maturitatea intelectualului; în schimb, angajarea intelectualilor în promovarea pasiunilor și a ideilor politice în secolul XX confirmă dispariția lui sau, după expresia lui Julien Benda, deschide etapa *trădării cărturarilor*. Abia după al doilea război mondial intelectualii – dar nu toți – se angajează în susținerea mișcărilor de emancipare a coloniilor, a femeilor, figura prominentă a acestei perioade rămânând indiscutabil Jean-Paul Sartre. Din acest moment, sfera celor care se angajează într-o luptă deschisă la nivel internațional împotriva

1. Istoricul Jacques Le Goff îi considera pe clerici intelectualii Evului Mediu – a se vedea Jacques Le Goff, *Intelectualii în Evul Mediu*, traducere de Nicole Ghimpețeanu, București, Editura Meridiane, 1994.
2. Paul Johnson, *Intelectualii*, traducere de Luana Stoica, București, Editura Humanitas, 2006, pp. 9-10.

regimurilor politice totalitare depășește granița clasică a noțiunii de intelectual. În virtutea caracterului universal al drepturilor omului, mai ales după 1975, mobilizarea opiniei publice internaționale împotriva crimelor comise în orice stat a dus la crearea unor organizații nonguvernamentale care au acces necondiționat oriunde în lume și care mobilizează politicul în luarea unor măsuri drastice față de asemenea derapaje. Astfel de organizații demne de semnalat sunt, printre multe altele, Jurnaliști fără frontiere sau Medici fără frontiere. Lărgindu-și aria de influență și de acțiune socială, intelectualul revine totodată și la poziția care i-a asigurat prestigiul simbolic în secolul al XIX-lea.

Inițierea unui demers care să fie o simplă încercare de a realiza o istorie a evoluției câmpului intelectual din spațiul românesc preluând modelul unei astfel de analize din istoriografia franceză poate părea un demers mimetic, lipsit de substanță. Chiar și așa, fundamentul istoric care ar permite o astfel de abordare poate fi invocarea influenței majore a culturii și a modelelor sociale franceze asupra societății românești, fapt conștientizat și analizat încă de pe atunci³. Oricum, pentru moment analiza genezei figurii intelectualului se rezumă doar la o preocupare adiacentă în câmpul istoriografic și în cel literar. Din acest motiv, intelectualul continuă să rămână o temă *subteoretizată*, un subiect care se intersectează sau se înscrie în sfera unor teme mult mai cuprinzătoare.

Deși termenul este deseori folosit de către istorici, de obicei în sintagma „elită intelectuală”, prea puține sunt încercările de definire a câmpului intelectual⁴. Mai mult, intelectualul este redus în cele mai multe cazuri la o *identitate instituțională*. Pornind de la o astfel de premisă, se observă că termenul este aplicat fără nicio distincție universitarilor, oamenilor politici, scriitorilor, publiciștilor, creându-se confuzia că intelectualul este totuna cu cel care deține un titlu universitar. Lipsa unui aparat conceptual care să încerce să delimiteze și să definească rolul și impactul social al acestor categorii transformă toate aceste demersuri în simple *redări*, și mult prea puțin în *reconstituiri* ale unui spirit al vremii. Or, numai reconstituirea poate să surprindă impactul anumitor evenimente în societate și să vadă, și dintr-un alt punct de vedere, rolul social al intelectualului. Aducând în discuție un exemplu recent, într-o astfel de manieră de *redare* procedează, spre exemplu, Lucian Boia în analiza mediului intelectual românesc din preajma primului război mondial. Axându-se pe ideea de elită – care reprezintă în accepția sa grupul cel mai restrâns al celor ce dețin poziții de putere în *establishment*-ul cultural –, ceea ce rezultă ar fi în jur de 200 de universitari de la București și Iași, câteva zeci de scriitori și publiciști. „Fără a uita, firește, elita politică, și ea foarte restrânsă, care, de altfel, [se] intersectează adesea cu elita intelectuală. Nu puțini sunt

3. A se vedea Pompiliu Eliade, *De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie. Les origines. Étude sur l'état de la société roumaine à l'époque des règnes phanariotes*, Paris, Ernest Leroux, 1898.

4. Pentru definiții ale „câmpului intelectual”, a se vedea Mihai Dinu Gheorghiu, *Strategia critică a „Vieții Românești”*, în Alexandru Zub (ed.), *Cultură și societate*, București, Editura Științifică, 1991, pp. 334-335; și Liviu Antonesei, *Un model de acțiune culturală: grupul Criterion*, în Alexandru Zub (ed.), *Cultură și societate*, p. 386.

universitarii sau scriitorii care fac și politică, după cum și oamenii politici ai vremii au, în majoritatea lor, o temeinică formație universitară.”⁵

O altă modalitate de trasare a unor limite ale câmpului intelectual vine dinspre istoria și critica literară care operează cu conceptul de *curențe culturale*. Și aici conceptul de intelectual rămâne unul tratat în subsidiar, rolul central revenind literaturii și figurilor emblematice ale fiecărui curent cultural. Ca aspect pozitiv, ceea ce a rezultat a fost o atenție deosebită acordată genealogiei cărțurării în cultura română. Din acest punct de vedere, demnă de semnalat ar fi analiza întreprinsă cu decenii în urmă de către Leon Volovici asupra apariției scriitorului⁶. În opinia sa, abia la începutul secolului al XIX-lea asistăm în Principate la o preocupare pregnantă pentru scris, care devine „o activitate superioară [și] care-și găsește finalitatea în sine însăși”, pentru ca mai târziu, ca urmare a anticipării contactului cu cititorii, „pagina scrisă [să] îl implice într-o mai mare măsură pe autor, sporindu-i responsabilitatea, dar și sentimentul demnității”⁷. După 1821 mentalitatea scriitorului se schimbă, datorită faptului că acesta se lasă absorbit de cauza națională. „Acum poetul știe că se adresează unui public mai larg, *națiunii*. El va alege pamfletul pentru a înfieră dușmanii și oda pentru a preamări eroismul, evenimentele cu semnificații naționale, marile personalități care întruchipează idealuri comune”⁸, Alecsandri fiind modelul prin excelență al unei astfel de tipologii. Dar cum se numeau aceste preocupări în care unii indivizi – doar prin condei – pretindeau să obțină un mod de trai? După 1830 se folosesc tot mai des termenii *literator*, *litterat*, *om de litere*, Asachi catalogând aceste preocupări drept „meserii”⁹. Cu toate acestea, mulți dintre scriitorii români, convinși că nu prea poți trăi din artă, aveau slujbe salvatoare, prin care reușeau să obțină sume importante, necesare pentru editarea propriilor lor creații. Cezar Bolliac conchidea că „în zilele noastre un scriitor fără tipar este un soldat fără armă, un căpitan fără comandă”¹⁰. „Coborând din lumea ficțiunilor și a utopiilor, scriitorul român din perioada începuturilor [prima jumătate a secolului al XIX-lea], în absența unui statut social și în condițiile unei mari înapoieri culturale, se lovește de dificultăți care pot descuraja și pe cei mai perseverenți și mai entuziaști. Lamentându-se mereu, dar fără a se da bătut, el își asumă înainte de toate sarcini de educator al gustului public, pornind de la inițierea elementară a cititorului și atragerea lui spre lectura cărților beletristice.”¹¹

5. Lucian Boia „*Germanofili*”. *Elita intelectuală românească în anii primului război mondial*, București, Editura Humanitas, 2009, p. 61.

6. Leon Volovici, *Apariția scriitorului în cultura românească*, Iași, Editura Junimea, 1976. Citatele utilizate aici provin din cea de a doua ediție: *Apariția scriitorului în cultura română*, București, Editura Curtea Veche, 2004 (ediție revăzută).

7. *Ibidem*, p. 16.

8. *Ibidem*, p. 34.

9. *Ibidem*, p. 77.

10. Cezar Bolliac, *apud* Leon Volovici, *Apariția scriitorului în cultura română*, p. 83.

11. *Ibidem*, p. 104.

În fine, o viziune care urmărește realizarea unui liant între cercetarea istorică și cea literară aduce în prim-plan conceptul de *generație*, un concept care poate escamota dificultățile generate de tripla funcție pe care o avea elita românească modernă: socială, profesională și politică. Esențială rămâne astfel lupta pentru supremație între elitele generaționale: dacă într-o primă fază ele se detașează de vechile elite conducătoare pentru a dobândi în mod legitim accesul la pârghiile puterii, după aceea se constată o acutizare a luptei chiar în rândurile noii elite pentru impunerea propriului model. Practic toate schimbările ce se petrec într-o societate nu pot avea la bază decât interiorizarea conceptului de generație, care prin modul de definire și de raportare la generația anterioară poartă în subtext soluțiile de schimbare a societății. Generația în sine înseamnă o nouă modalitate de prezentare a necesităților societății și implică în mod direct, cauzal, o nouă formă de abordare a problemelor, în acest caz de abordare a ideii de modernitate.

Așadar, ce se înțelege prin conceptul de generație? Reformulând, cum reușește individul să se atașeze unei astfel de grupări? „Individul este produsul influențelor și curenților spirituale contemporane lui, dar care sunt în același timp familiare și cercului social căruia îi aparține. Sub acest aspect, doar evenimentele colective majore pot contribui la cristalizarea grupurilor generaționale, la contemporaneitate, prin formarea și omogenizarea unor idealuri directoare.”¹² Jean-François Sirinelli, preocupat de istoria intelectuală în spațiul francez, propune cartografierea *geografiei* fiecărei grupări culturale¹³. Urmărirea itinerariilor unui astfel de grup conduce inevitabil la depistarea unor structuri de sociabilitate, care nu sunt altceva decât un grup temporar sau permanent, cu un anumit nivel de instituționalizare, la care individul alege să adere – spre exemplu, redacția unui ziar sau a unei reviste. Astfel de grupuri sau de rețele se fondează pe principii oarecum subiective, greu de delimitat de către istoric, cum ar fi relațiile de simpatie și amicitie sau, *a contrario*, rivalitatea sau ostilitatea, rachiuna sau gelozia, ruptura și excluderea, elemente care în cadrul unei microsocietăți pot juca un rol decisiv. Modul în care se creează comitetele de redacție, asociațiile sau listele de petiționari devin elemente greu de elucidat de către istoric, dar cu atât mai importante pentru decelarea mobilurilor unei generații intelectuale¹⁴. Iată de ce istoricul francez consideră necesară evidențierea microclimatului social, care ar fi condiționat de

12. Lucian Nastăș, *Generație și schimbare în istoriografia română (sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1999, pp. 12-13.

13. Jean-François Sirinelli, *Génération intellectuelle. Khâgneux et normaliens dans l'entre-deux-guerres*, Paris, Fayard, 1988, p. 10.

14. *Ibidem*, p. 12. Se observă joncțiunea dintre viziunea lui Sirinelli și teoria câmpului și a reproducerii culturale a lui Pierre Bourdieu, proces prin care orice grup social nutrește să își mențină statusul în societate chiar prin intermediul educației. Ar fi vorba deci de un sistem educațional care, aparent, este independent și imparțial, dar care, de fapt, are propriile-i mecanisme de selecție a studenților ce trebuie să provină din același grup social. A se vedea Peter Burke, *What Is Cultural History?*, Malden, Mass., Polity Press, 2008, p. 58.

doi factori esențiali: congeneritatea și originea universitară, elemente care stau la baza apariției unor grupuri intelectuale bine sedimentate, adevărate rețele sociale.

Grupurile generaționale se raportează strict și la cadența evenimentelor istorice, fapt ce poate influența ritmul coagulării acestora. Marc Bloch identifica în funcție de această condiționare a istoriei două tipuri de generații, pe care le îngloba în binomul *generații lungi* – *generații scurte*. Nu de aceeași părere este și Bourdieu, care vede în acest proces de multiplicare a generațiilor artistice o consecință a joncțiunii artei cu economicul. Scopul rămâne același, și anume dobândirea întâietății în plan artistic. Ceea ce se operează este o diferențiere după *gradul de consacrare*, care în cele din urmă separă *generațiile artistice*¹⁵, intrându-se într-o logică și chiar într-o necesitate a *revoluției permanente*, a redefinirii și fragmentării până la individual a avangardei. Încercând să impună noi *trenduri* sau *mode* prin care să dobândească *consacrarea*, avangarda creează etichete dihotomice care accelerează schimbarea și implicit dinamica câmpului literar. *Depășit* devine acuzația suficientă care impune schimbarea. „Se constituie o schemă de gândire care [...] ajunge să gândească viața literară și, în general, întreaga viață culturală prin prisma unei logici a modei, schemă care permite condamnarea unei tendințe, a unui curent, a unei școli, oricare ar fi ele, cu singurul argument că sunt *depășite*.”¹⁶ În concluzie, procesul de autonomizare al generațiilor este strâns legat de logica opoziției și a conflictului, logică ce scoate în evidență necesitatea autonomizării și a diferențierii generaționale¹⁷.

Alocarea unei explicații atât de largi pentru conceptul de generație se impunea, aceasta reprezentând un criteriu esențial pentru decantarea imaginii intelectualului, a frontierelor sale în societatea românească. Dar pe lângă acestea, sunt necesare noi criterii de abordare. Pornind de la ideea că intelectualul reprezintă un produs al modernității, nu voi face altceva decât să operez cu principiile care au stat la baza ideii de modernitate. Astfel, nu mai pot fi ignorate conceptele de meritocrație, promovare socială și activism social, elemente în virtutea cărora se poate răspunde la interogația din titlul capitolului de față, o interogație ridicată încă de la începutul secolului XX de către Constantin Rădulescu-Motru. Mai mult decât atât, între cele trei criterii alese se observă o legătură de interdependență, iar toate trei luate împreună definesc esența figurii intelectualului, cel puțin așa cum apare în istoriografia franceză.

Despre perversitatea ideii de meritocrație am discutat mai sus. Ar mai trebui insistat și asupra manipulării insidioase a acestei idei, mai ales după 1866. Elita culturală nu a ezitat să se coaguleze în *grupuri de prestigiu*¹⁸, denumire pe care

15. Pierre Bourdieu, *Regulile artei. Geneză și structura câmpului literar*, traducere de Laura Albușescu și Bogdan Ghiu, București, Editura Art, 2012, p. 170.

16. *Ibidem*, pp. 173-174.

17. Lucian Nastasă, *Generație și schimbare în istoriografia română*, p. 13.

18. Membrii unui astfel de grup – argumentează cercetătorul – sunt conectați într-o rețea de valori și relații sociale care le conferă o anumită identitate prin raportare la grupul de prieteni, măestri, idei și valori fixe. Accederea în astfel de grupuri se face prin inițiere și, purtând blazonul grupului, membrii săi sunt recunoscuți de alte grupuri,

Sorin Adam Matei o forjează pornind de la conceptul de *grupuri de status* al lui Max Weber. Rezultatul a fost angajarea într-o dezbatere celebră – oportunitatea occidentalizării, percepută ca o legitate istorică (moderniștii) sau ca disoluție a națiunii (tradiționaliștii) –, dezbatere care va deveni principala temă a agendei publice de-a lungul a aproape un secol. Oricum, faptul că aceste *grupuri de prestigiu* – conservatorii junimiști și liberalii – se vor impune și pe scena politică neconflictual elimină posibilitatea utilizării termenului de origine slavă *intelighenție*¹⁹. În schimb, deschid calea cărturarului spre scena politică. În cele din urmă, politicul se va transforma: dintr-o arenă a dezbaterii și a negocierii trebuia să se conveargă spre un act al guvernării derulat sub auspiciile unanimității. Din nefericire, acolo unde era nevoie de știință și de dezbatere, acestea erau abandonate în favoarea spiritului unității și al interesului național. Unanimitatea reprezenta modul românilor de a face politică, iar modul de exprimare politică era populismul, demagogia și emoția²⁰. Ideea de dezbatere dispărea înainte de a fi fost vreodată pusă în valoare, în timp ce puterea politică devine un scop deloc tănuț al generațiilor postpașoptiste, iar când aceasta nu mai este posibilă, reîntoarcerea în câmpul universitar reprezenta alternativa.

Activismul social, angajarea publică a intelectualului, reprezintă principala metodă de interacțiune cu societatea și mecanismul de influențare a opiniei publice. Pentru un ecou cât mai reverberant al intelectualilor erau necesare alfabetizarea și dezvoltarea presei, aspecte care, odată conjugate, stau la baza *puterii editoriale* a intelectualilor²¹. Ceea ce urmăresc este să surprind originea și evoluția sincronă a intelectualului, de la apariția acestui termen în vocabularul presei și în cele din

recunoaștere ce poate surveni sub forma amicitiei sau a inamicității. Cert este că o astfel de recunoaștere socială poate ajuta sau obstacula crearea unui drum în societate. „Grupurile de prestigiu sunt specifice zonei sociale paramoderne pentru că, deși funcționează într-o lume, în esență, modernă (raționalizată, seculară, egalitară – cel puțin la suprafață), se alimentează din valori ale societății tradiționale (medievale): onoarea, alegerea și predestinarea socială” – Sorin Adam Matei, *Boierii minții. Intelectualii români între grupurile de prestigiu și piața liberă a ideilor*, București, Editura Compania, 2004, p. 16.

19. Termenul *intelighenție* este folosit mai ales pentru a desemna categoria acelor intelectuali din spațiul rusesc care s-au opus autocrației țariste. Practic, *intelighenția* ar fi o contrapondere a puterii autocratice, ea creionează alternativa. Dar, din cauza lipsei unui dialog cu puterea, va dezvolta un curent antimonarhic care va destabiliza societatea rusească. Narodnicismul reprezenta în această luptă o asociere ideologică între intelectuali și țărănime, celor dintâi revenindu-le rolul de a (re)crea istoria. În subsidiar, metodele lor vor dezvolta un curent de teroare, manifestat prin atentate, cele mai cunoscute fiind mișcarea decembristilor (1825) și asasinarea țarului Alexandru al II-lea în martie 1881 de către nihilisti. Această lipsă de dialog politic între *intelighenție* și puterea politică va sfârși în dezvoltarea unor ideologii revoluționare, edificatoare fiind lucrarea lui Nikolai Cernișevski, *Ce-i de făcut?* (1863), model de gândire din care se va inspira mai târziu și Vladimir Ilici Lenin.

20. Silvia Marton, *La construction politique de la nation. La nation dans les débats du Parlement de la Roumanie, 1866-1871*, Iași, Editura Institutul European, 2009, pp. 413-415.

21. Régis Debray, *Le pouvoir intellectuel en France*, Paris, Ramsay, 1979, pp. 91-117.

urmă al limbii și până la manifestarea sa în spațiul public, ajungând în cele din urmă să se asocieze și să militeze pentru anumite cauze. Când dezbaterile aveau ca punct nevralgic principii și idei politice universale, intelectualul reușea să domine agenda și scena politică²². Uneori intelectualii reușesc să influențeze și chiar să reconfigureze atitudinile și credințele publice doar prin forța ideilor pe care le colportează. Ceea ce dobândește intelectualul este prestigiul și reputația de creator de idei și de curente. De fapt, ideile promovate devin un bun comun al pieței intelectuale, la care toți actorii trebuie să se raporteze. Astfel trebuie înțeleasă și afirmația lui Joseph Alois Schumpeter că „există nenumărați keynesieni și marxști care nu au citit în viața lor un rând scris de Keynes, respectiv de Marx”²³.

Mai întâi, un pic de istorie lingvistică. Pentru cazul românesc, a vorbi de intelectual înainte de primul război mondial este un demers care întâmpină dificultăți la nivel lingvistic. Termenul, care nu apare menționat în niciun dicționar al limbii române înainte de primul război mondial, utilizându-se în schimb noțiunea de *intelligență*, se cristalizează în interbelic ca o formă lingvistică de decelare a actului cultural spre deosebire de cel politic²⁴. În *Enciclopedia Română* a lui Corneliu Diaconovich²⁵ din 1900 regăsim definiția unui termen din aceeași familie lexicală, *intelectualismul*, pus în opoziție cu empirismul. Intelectualismul ar fi „teoria filosofică care susține că cunoștințele noastre își au originea din categoriile înăscute intelectului și nu de la obiectele care ne înconjoară”. Abia în 1924 Alexandru Resmeriță trasează conturul intelectualului, „cel ce se ocupă îndeosebi cu cartea, cu învățăturile; cel care are o profesie bazată pe științe sau literatură, ori artă superioară”²⁶.

Modalitatea prin care putem totuși să observăm evoluția *spre intelectual* a elitei culturale românești antebelice rămâne presa²⁷, mai precis articolele de opinie

22. Tony Judt, *Reflecții asupra unui secol XX uitat. Reevaluări*, traducere de Lucia Dos și Doris Mironescu, Iași, Editura Polirom, 2011, p. 18.

23. *Apud* Thomas Sowell, *Intellectuals and Society*, New York, Basic Books, 2009, p. VI.

24. Florin Țurcanu, *Intellectuels, histoire et mémoire en Roumanie de l'entre-deux-guerres à l'après-communisme*, București, Editura Academiei Române, 2007, pp. 26-27.

25. Corneliu Diaconovich (ed.), *Enciclopedia Română*, tom II, Sibiu, Editura W. Krafft, 1900.

26. Alexandru Resmeriță, *Dicționarul etimologico-semantic al limbii române*, Craiova, Editura Ramuri, 1924.

27. Pentru a releva importanța pe care o capătă presa în Vechiul Regat înainte de primul război mondial este suficient numai să precizăm numărul ziarelor sau al periodicelor (în ciuda inconvenientului că multe dintre ele au apărut sporadic, iar altele mai mult decât efemer) ce își aveau redacțiile în București sau Iași. Astfel, în intervalul 1890-1918, pentru București avem 389 de ziare sau periodice, în timp ce pentru Iași, 79. Este evident că Bucureștiul devine centrul cultural al țării, devansând cu mult capitala Moldovei (decalaj care se accentuează și mai mult în interbelic: 391 de publicații bucureștene față de 58 ieșene), care trebuia să se mulțumească doar cu statutul de rampă de lansare și de consacrare, sugestiv fiind cazul *Convorbirilor literare*. Cf. Ion Hangiu, *Dicționarul presei literare românești (1790-1982)*, București, Editura Institutului Cultural Român, 2004, pp. 491-510.

și anchetele literare în anumite chestiuni de ordin social, politic, economic și național. Rolul acestor anchete era să aducă laolaltă personalități diferite „la un același chestionar, axat pe una sau mai multe probleme *arzătoare* ale momentului”²⁸. Definirea ideii de naționalitate, de cetățenie română, problemele sociale sau raporturile cu minoritățile naționale devin repere necesare în conturarea acestei noi identități. De fapt, prin asumarea unui spirit polemic, prin trasarea unor mostre de conduită și de interpretare a realității și mai ales prin expunerea publică a acestora se construiește soclul figurii intelectuale, cu o puternică conotație socială. Într-o societate în care politicul se confundă cu corupția, cu degradarea morală și cu tarele bizantine, *intelectualul* este înzestrat cu putere asupra cuvintelor pentru a decanta cultura de moravurile caragialiene.

Acordând presei acest privilegiu, în încercarea de depistare a filoanelor intelectualului român se ivesc totuși și unele rezerve. E drept că presa reprezintă un mijloc de educare, de informare și de formare a opiniei publice, atât cât putea aceasta să fie într-o țară mai mult analfabetă și cu o populație trăind mai mult la sat. Prin intermediul presei se manifestau atât literatura de calitate, cât și maculatura, iar nivelul calitativ al operei literare nu se suprapune neapărat cu cel al receptării publicului. „Caracterele distinctive ale literaturii sfârșitului de secol sunt decise nu atât de operele scriitorilor de întâia mărime, cât de activitatea unor literați de valoare medie. Nu Caragiale, Macedonski, Coșbuc sunt personalitățile cele mai influente, mai reprezentative, ci Delavrancea și mai cu seamă Vlahuță; el scrie mai mult prin reviste, dojenind și dând sfaturi, el devine mentorul și ocrotitorul unei bune părți din tineret. [...] Pe scurt, nu marea artă, creația în stare să traverseze veacurile sunt preocuparea de căpetenie a scriitorilor celor mai reprezentativi ai acestui timp, ci eficiența socială a literaturii.”²⁹ Ceea ce atunci părea valoare în sine devine din perspectivă diacronică un efemer succes, dovadă că, spre exemplu, Alexandru Vlahuță este trecut de Nicolae Manolescu, în a sa *Istorie critică a literaturii*, la rubrica scriitori de dicționar. Avem de-a face, în fond, cu o refulare a canonului junimist: o literatură mai mult ca prezent, mai puțin ca posteritate; mai mult text și mai puțin sociolect. Presa în sine se prezintă ca un spațiu al ideilor vechi și noi deopotrivă. Numai că anchetele reprezintă un simptom, dacă nu al noului, cel puțin al intenției de inovare.

O astfel de anchetă literară de la cumpăna secolelor XIX-XX³⁰ a fost cea cu privire la scopurile artei: *artă pentru artă* sau *artă tendențioasă*? Mobilurile acestei anchete inițiate de ziarul *Adevărul* în martie-aprilie 1894 sunt reprezentate de atacurile virulente cărora le sunt supuși susținătorii ideilor socialiste în Vechiul Regat, mai ales criticul literar Constantin Dobrogeanu-Gherea, atacuri venite

28. Victor Durnea, *Prefață*, în Gheorghe Hrimiuc-Toporaș, Victor Durnea (ed.), *De ce scrieți? Anchete literare din anii '30*, Iași, Editura Polirom, 1998, p. 5.

29. Dumitru Micu, *Început de secol, 1900-1916: curente și scriitori*, București, Editura Minerva, 1970, p. 12.

30. Instrumentul de lucru care a stat la baza prezentării cronologice a acestor anchete literare este culegerea de articole din presa vremii întocmită de Victor Durnea, *Anchete literare în perioada 1890-1914*, Iași, Editura Alfa, 2005.

dinspre redactorii revistei *Viața*, condusă pe atunci de tradiționalistul (mai târziu sămănătoristul) Alexandru Vlahuță.

Pentru Gherea, conceptul de artă pură nu există, din simplul motiv că „arta e produsul unui mediu social”, iar artistul sau literatul nu sunt altceva decât „luptători pentru un ideal social îndepărtat”, care, în lupta lor cu mentalitatea decrepită a opiniei publice ce îi respinge, au ca sprijin doar „o cultură științifică și politică socială serioasă”. Bineînțeles, o astfel de artă, un *astfel de artist* a cărui „operă de artă cinstită și adevărat artistică, care înobilează sentimentele oamenilor și oglindește societatea așa cum e, *slujește aspirațiilor socialismului* [...] care e un ideal, o aspirație către o lume nouă”³¹. Punctul de vedere al lui Gherea este întărit de Constantin Dumitrescu-Iași, care în cadrul aceleiași anchete se întreba retoric: „Cum poate oare să se ceară artistului, în momentul concepțiunii, să se dezintereseze de preocupările zilnice ale societății în care trăiește?”³². Iată două opinii care evidențiază glisarea spre modelul artistului angajat, situat sub stindardul unor aspirații sociale – o nouă paradigmă care însumează primele semne ale apariției intelectualului și care se pliază și dialecticii intergeneraționale.

Câțiva ani mai târziu, acestei dezbateri i se alătură și Constantin Rădulescu-Motru în paginile *Noii Reviste Române*, cu un articol intitulat *De ce literatura română e lipsită de actualitate?* Adept al rolului social al culturii și al scriitorului, Rădulescu-Motru afirma că „în definitiv o creațiune literară care nu reușește să ocupe o părțică de actualitate din viața unei societăți, de fapt e ca și cum nu ar exista. Și cam acesta e cazul la noi”³³. Această revistă, în chiar numărul consecutiv luării de poziție a lui Rădulescu-Motru, decide să publice o *Declarație-program* „prin care să păstrăm libertatea de cuget necesară pentru a expune faptele și a judeca ideile, într-un mod cu totul nepărtinitor”³⁴.

Libertatea presei reprezenta o problemă acută pentru mediul intelectual românesc sufocat de *oficioase*, care prin apelul la calomnie, denigrare, dezinformare sau chiar șantaj erau capabile să distrugă reputații sau, dimpotrivă, să promoveze impostura. Problema presei este abordată și de Nicolae Iorga. Istoricul începuse deja să fie o voce aparte în România. Din mărturia lui Eugen Lovinescu, pe atunci tânăr student, debutul secolului XX ar fi fost marcat de anvergura intelectuală a lui Nicolae Iorga, care „exercita o mare autoritate asupra tinerimii universitare, după cum avea să exercite, curând după aceea, asupra literaturii prin mișcarea *Sămănătorului*”³⁵. Inamic al ideilor revoluționare franceze și credincios spiritului german, Iorga manifesta o neîncredere instinctivă față de mulțimi. Chiar și așa, „fără să fie omul revoluției sociale, din romantism literar și din solitudine gospodărească, d. Iorga se aplecase totuși de pe atunci asupra țaranului, deși nu se

31. *Ibidem*, pp. 21-22.

32. *Ibidem*, p. 23.

33. Constantin Rădulescu-Motru, *De ce literatura română e lipsită de actualitate?*, în *Noua Revistă Română pentru politică, literatură, știință și artă* (înfră *Noua Revistă Română*), vol. IV, nr. 42, 15 octombrie 1901, p. 241.

34. *Ibidem*, vol. IV, nr. 43, 1 noiembrie 1901, p. 289.

35. Eugen Lovinescu, *Memorii 1900-1916*, București, Editura Cugetarea, f.a., p. 33.

gândeă încă și la valoarea lui politică”³⁶. Revenind la problema presei, în seria de articole întrunite sub titlul *Opinii sincere. Viața intelectuală a românilor la 1899*, Iorga cerea jurnaliștilor „să nu mai corupă prin limbajul lor nerușinat, să binevoiască a contribui la educația publicului, redactându-și gazetele într-un fel mai larg cuprinzător, mai inteligent, *mai românească* și mai instructiv. Mi s-a spus, de când am început publicarea acestor articole, *că cititorii nu citesc nimic, fiindcă nu sunt capabili de a alege. Să facă pentru ei această alegere ziaristul, căci este datoria lui* (subl. mea)”³⁷. Departe de a vedea în presă un simplu organ de difuzare a unor idei, Iorga alocă jurnalistului un rol central în proiectul de culturalizare a maselor, încercând să-l responsabilizeze și să-l cointerezeze. Că tentativa de asanare a presei românești a rămas lipsită de izbândă³⁸, aceasta e deja o altă poveste³⁹.

Tocmai acest mod de a face jurnalism este cel care conduce la lipsa intelectualului din câmpul literar românesc. La această concluzie ajunge Rădulescu-Motru, care deplânge lipsa intelectualilor „din rândurile gazetarilor, unde ei ar trebui să fie în majoritate”. Intelectualul nu trebuie să reprezinte doar „un om care întrebuințează funcțiunile inteligenței”, ci să fie o „atitudine a voinței” care contrastează cu atitudinile comune prin curajul de a susține „părerii *inoportune*” ce-i riscă poziția sau reputația câștigată. Singurul mobil care îl îndeamnă pe intelectual să procedeze astfel este „interesul adevărului *care acum este să se găsească*”, atitudine ce transformă manifestările intelectualilor în unele „mai personale, mai vii, adică mai spontane”. „Voința intelectualului nu cere răgaz pentru a se pune în acord cu interese de ordine superioare; ea este mai repede fiindcă este mai sinceră.”⁴⁰ Condamnând deci criticile de artă sau recenziile literare ca urmare a „ordinelor superioare”, acestor „intelectuali fără curaj” potrivit le-ar fi denominația de *proprietari de idei*, „fiindcă în psihologia proprietarului de la noi întâlnim prea adesea curajul înlocuit prin fanfaronadă”. Dar, spre deosebire de proprietarii funciari – încheie într-o notă ironică Rădulescu-Motru –, „proprietarii de idei de la noi nu vor cere niciodată înființarea cadastrului, căci aceasta ar însemna sfârșitul lor”⁴¹, criticându-le astfel și lipsa de originalitate a ideilor. Câțiva ani mai târziu, revenind asupra raporturilor dintre intelectuali și politică, tânărul filosof rămâne convins că, lipsită de „verbul inteligenței”, orice pretenție de emancipare

36. *Ibidem*, p. 45.

37. Această serie de articole a apărut în limba franceză în ziarul *L'Indépendance Roumaine* și a fost publicată în volum în 2008, sub titlul *Opinii sincere și pernicioase ale unui rău patriot*, editor Andrei Pippidi, București, Editura Humanitas, 2008, p. 150.

38. Vezi C. Rădulescu-Motru, *Din psihologia ziaristilor noștri: mahalagismul*, în *Noua Revistă Română*, vol. V, nr. 19, 15 februarie 1909, pp. 292-293.

39. În privința *luptei de idei* din cultura română care s-a tradus de fapt în proliferarea unei noi specii gazetărești, pamfletul, a se vedea George Nițu, *Pamfletul în literatura română*, Timișoara, Editura de Vest, 1994, și Cătălin Mihuleac, *Pamfletul și tableta: jurnalism sau literatură?*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2009.

40. C. Rădulescu-Motru, *Avem noi adevărați intelectuali?*, în *Noua Revistă Română*, vol. V, nr. 21, 1 martie 1909, p. 327. Articolul reprezintă un atac ironic la adresa unei asociații culturale, intitulată Societatea intelectualilor din România.

41. *Ibidem*.

socială, economică sau politică este sortită eșecului. De aceea trebuie „să trezim conștiința cetățenească; să formăm opinia publică; să luptăm pentru ca voința cetățenilor să devină o realitate; ce frumos program pentru un intelectual român!”⁴².

Până aici, singurul punct comun al tuturor definițiilor de mai sus este unul singur: intelectualul român strălucește prin inexistență. Dar asta nu înseamnă că în cutumele culturale ale societății românești *intelectualul* nu era prezent. Ion Luca Caragiale, cu spiritul său cinic de a amenda realitățile românești, nu putea să nu observe această nouă modă, aceea de a fi intelectual, „un soi prețios de cetățeni, de lipsa căruia țara noastră nu se poate plânge”. Dramaturgului, această profesiune i se pare substitutul ideal pentru o altă meteahnă a românilor: lenea: „Omul care disprețuiește orice ocupație de imediată utilitate și pentru el și pentru lume și se dedă la nobila profesiune de gânditor – se numește *intelectual*. [...] Mâna lui, care n-are altă menire decât să treacă ușor pe frunte-i, s-ar murdări la atingerea vreuneia dintre uneltele de tortură [a se citi *unelte de muncă* – nota mea]. Intelectualul a venit în existența terestră înarmat cu o unealtă mult mai nobilă, o zestre divină: *gândirea*! Acu... deștept ori ba, spiritual ori nerod, cu scaun la minte ori lovit cu leuca – astea sunt întrebări absolut indiferente; e destul că poate zice cu siguranță: *Eu ?... Eu sunt un intelectual !*”⁴³.

La cumpăna dintre secolele XIX și XX, intelectualii aveau idei generoase, pline de umanism, nutreau speranța într-o societate modernă și într-un stat de cetățeni. Dar intelectualul vorbea dinspre lumea ideilor, sferă care încă nu se intersecta cu politicul; sau poate că încă nu se întrezărise în orizontul istoriei acel moment în care intelectualul să poată crea curente de masă în fața cărora politicul să nu mai poată rămâne indiferent.

2.2. Intelectualul de după război și încercarea de încarnare a utopiei

Mutațiile pe care primul război mondial le-a provocat la nivelul mentalului colectiv reprezintă sfârșitul unei lumi: încetarea încrederii în raționalitatea societății și implicit negarea ideii de progres în istorie, labilitatea politicului în fața pasiunilor colective și chiar estomparea ideii de dreptate și de libertate. De fapt, fenomenul care se generalizează acum este cel al rupturii ireversibile între politic, știință și moralitate. Wolf Lepenies este cel care a prezentat evoluția spre un astfel de mod de reconfigurare a realității, acțiune întreprinsă de intelectualul modern. Pentru Lepenies, intelectualii sunt acea categorie socială născută mult mai de timpuriu, dar care se manifestă social doar în timpul afacerii Dreyfus. În interbelic însă, avem de-a face cu un intelectual melancolic, „specia care se plânge”, pentru că e profund nemulțumit de dezordinea lumii. În fond, „intelectualul european e o

42. C. Rădulescu-Motru, *Intelectualii și politica*, în *Noua Revistă Română*, vol. X, nr. 3, 1 mai 1911, p. 2.

43. Ion Luca Caragiale, *Intelectualii*, în *Universul*, 8 octombrie 1899, preluat din *Observator cultural*, XII (serie nouă), nr. 352, 2012, p. 3.

intruchipare a *conștiinței vinovate*". Primul război mondial atârână pe umerii intelectualului ca o povară, negându-i credința că Europa va fi pentru mult timp un continent pacificat. Acesta este și motivul pentru care intelectualul are un singur mijloc „de a se sustrage melancoliei [și acela] e reprezentat de utopie”⁴⁴.

În fața evacuării moralității din arhitectura politicului, adică a „scientizării” politicului, intelectualul încearcă să reimpună spiritul utopic în gândirea omului din secolul XX. Renunțarea la idealul etic nu este o opțiune pentru intelectual. Intelectualul nu poate să accepte că „egoismul nu mai este considerat un defect, un lucru rău, ci dimpotrivă, o condiție necesară a oricărei societăți care funcționează bine și în care înclinațiile altruiste au fost de mult depășite”⁴⁵. Până în interbelic, gândirea melancolică fusese cea care marcase culoarul gândirii utopice. La începutul „secolului scurt” (Eric Hobsbawm), în lumea utopiei nu mai era loc de melancolie. Tentația utopiei îl determină pe intelectual să acționeze pentru „a realiza fericirea socială”. Într-adevăr, în atmosfera de pesimism de la sfârșitul primului război mondial, intelectualii – „clasa celor veșnic nemulțumiți” – se lăsau seduși de ideea că pot să „organizeze fericirea”⁴⁶. Intelectualul se vedea obligat să proiecteze un model, dacă nu perfect, cel puțin unul căruia să nu i se găsească nicio alternativă. Oricum, ideea că viitorul trebuie să fie mai bun făcea din intelectual un actor social cu forță de predicție, la fel ca în motto-ul sociologiei enunțat de Auguste Comte : „A vedea pentru a prevedea, a prevedea pentru a preveni”. Acest vis al materializării utopiei nu va dura mult. Eșecul totalitarismelor va releva incapacitatea de a prevedea de pe poziții pretins științifice. Numai așa putem înțelege și afirmația unui intelectual care a preferat să se autoexileze din distopia nazistă : „...reușim întotdeauna să întârziem la timp”⁴⁷.

Dar până a se ajunge la această concluzie, o generație a crezut și s-a lăsat convinsă că istoria poate fi reordonată. Tineretul a fost cel care se considera îndreptățit să redemareze istoria. Secolul al XIX-lea, printr-o cadență impresionantă de revoluții care zguduie Europa de la Atlantic până la Urali, este secolul afirmării tinerilor. „A fi tânăr” devine apanaj al unui veac care poartă pecetea mișcărilor subversive de emancipare națională a națiunilor central- și est-europene. Debutul secolului XX „va confirma permanența acestei ecuații între tineret și rebeliune, în Franța, Germania, Anglia, Italia, unde atâția purtători de cuvânt ai tinerilor vor invoca virtuțile regeneratoare ale războiului : chemare la arme căreia îi va răspunde,

44. Wolf Lepenies, *Ce este un intelectual european ? Intelectualii și politica spiritului în istoria europeană*, traducere de Gabriela Sandu, București, Editura Curtea Veche, 2012, p. 273.

45. Adam Smith sintetiza astfel această schimbare de viziune : „Nu bunăvoinței cărciumarului sau a brutarului ne datorăm masa, ci doar faptul că și aceștia își au ochii ațintiți asupra propriului lor interes”. Enunțul este reluat de obicei ca expresie a liberalismului economic, în ciuda caracterului său polisemantic (*Ibidem*, p. 296).

46. Wolf Lepenies, *Ascensiunea și declinul intelectualilor în Europa*, traducere de Ioana Bot și Anca Neamțu, Cluj, Casa Cărții de Știință, 2005, p. 18.

47. *Ibidem*, p. 53.

disciplinată, generația de la 1914"⁴⁸. Deși vedea în război o formă de revoluționare socială, tineretul nu va reuși să suporte duritatea acestui conflict, iar răspunsul dat acestui conflict în care tineretul s-a văzut târât va fi pacifismul ori naționalismul – răspunsuri contrarii, dar care aveau o caracteristică comună esențială: tineretul s-a simțit înșelat, trădat și ținut departe de domeniul politic, și aceasta numai din cauza generației vechi. Pacea în sine a fost considerată o afacere a bătrânilor. Toți cei *patru mari* ai Conferinței de Pace de la Paris (David Lloyd George, Vittorio Orlando, Georges Clemenceau, Woodrow Wilson) dispar în primii ani de după război din viața publică. Atenția publicului și a tineretului în special se îndreaptă spre revoluția bolșevică din Rusia sau spre fascismul italian.

Sentimentul care stăpânește întreaga lume a intelectualilor europeni este acela că timpul se accelerează: totul se judecă și devine valoros numai dacă implică ideea de „revoluție”, de schimbări bruște. Este o perioadă în care „timpul capătă o importanță decisivă, prevalând în raport cu spațiul. Timpul este spațiul unui mare număr de posibilități”⁴⁹. Salvarea timpului devine o valoare în sine. Și cum putea fi câștigat timpul dacă nu prin cedarea inițiativei tineretului⁵⁰?

Încet-încet, impetuoșitatea tineretului și moda intelectualismului devin nedespărțite. S-ar părea că nu mai există loc pentru savanți, pentru oameni dedicați emancipării umanității prin apelul la știință și rațiune. Totuși, nu. Odată cu acest model al intelectualului ancorat se conturează acum și imaginea *omului de știință*, prototipul *conștiinței împăcate*, care, „dincolo de melancolie și dincoace de utopie”, nu urmărește să schimbe lumea, ci doar să o explice, asumându-și o poziție amorală față de societate. De fapt, pentru omul de știință socialul nu a reprezentat un scop⁵¹. Poziționându-se dacă nu în slujba totalitarismelor, totuși împotriva intereselor umanității, omul de știință face pierdute umanitarismul și moralitatea propovăduite de secolul al XIX-lea. Pentru această nouă specie, știința înseamnă observare și explicare, așa cum istoria înseamnă devenire și redevenire, fără un scop ultim umanitar. În fața unor astfel de multiplicări ale opțiunilor – indiferent de natura lor – secolul XX trece drept o mare paranteză, secolul XXI fiind obligat să reia lucrurile de acolo de unde le-a lăsat secolul al XIX-lea. Cu o singură moștenire certă: demolarea credinței în progresul uman.

Debutul perioadei interbelice se transformă într-un proces moral, dar și în ralierea la un nou spirit în care acțiunea urma să înlocuiască ideea. În schimb, alți intelectuali (e drept, nu foarte mulți) au adoptat poziții variate care aveau în comun

48. Sergio Luzzatto, *Tineri revoltați și revoluționari (1789-1917)*, în Giovanni Levi, Jean-Claude Schmitt (coord.), *Istoria tinerilor în Occident*, vol. 2, *Perioada contemporană*, traducere de Maria Zbârcea, Iași, Editura Institutul European, 2001, p. 231.

49. Wolf Lepenies, *Ce este un intelectual european?*, p. 165.

50. *Ibidem*, p. 54: revalorizarea timpului în detrimentul spațiului favorizează conceptualizarea și exploatarea celeilalte dimensiuni a timpului, viitorul, care este în fond latura posibilităților dezirabile, spre deosebire de trecut, latura dezirabilului imposibil. „Programul antimelancolic al futurismului comportă, în special, cultul progresului și al vitezei, opus celui al muzeelor, al ruinelor și al monumentelor; tinerețea are o valoare mai mare ca vârsta adultă și gimnastica e mai valoroasă ca lectură”.

51. Wolf Lepenies, *Ascensiunea și declinul intelectualilor în Europa*, p. 18.

un singur lucru : pesimismul. De la Oswald Spengler, care anunța *declinul Occidentului*, la Julien Benda, ce întrezărea lucid *trădarea cărturarilor*, toți aceștia împărtășesc o singură idee : pierderea inocenței, otrăvirea societății cu spiritul vindicativ al maselor. Theodor Adorno surprinde acest simptom care inundă și cotidianul : „Nu mai există nimic inocent pe lume. [...] Conversația întâmplătoare cu individul din tren, căruia, pentru a nu ajunge la dispută, îi accepți cele câteva fraze, deși știi că logica lor trimite, în ultimă instanță, către crimă, constituie deja un început de trădare”⁵². Întâlnirea politicianului cu literarul sfârșește în degradarea amândurora și în afirmarea primatului acțiunii asupra rațiunii. Această opțiune a fost determinată mai ales de memoria vie a primului război mondial. Pentru intelectuali, intervalul cuprins între succesul afacerii Dreyfus și perioada interbelică a reprezentat o evoluție, dar o evoluție ce nu a fost tocmai în direcția care *ar fi trebuit să fie*. Considerându-se niște oameni care se pun în slujba societății pentru a o ridica din punct de vedere moral, văzându-se drept unici apărători ai ideilor de libertate și justiție, în fine, crezând că sunt educatorii societății, intelectualii se văd puși în postura de a trebui să își redefină statutul în funcție de percepția celorlalți asupra lor. Până la urmă era vorba de un proces care trebuia urgentat cu atât mai mult cu cât se intrase într-o nouă eră, cea a maselor. Dacă secolul al XIX-lea lăsase să prindă contur imaginea intelectualului ca ființă solitară, rebelă, uneori chiar cultivând mizantropia, în perioada interbelică și mai târziu – în contextul dezvoltării mass-media și al creșterii numărului celor care se consideră *intelectuali* – se pune tot mai mult întrebarea dacă intelectualul ca voce independentă mai poate exista sau nu. Devin intelectualii o clasă distinctă și detașată, rămân cantonați doar în sfera ideilor sau cumva apelează la un compromis, încercând să innoade pasiunile maselor cu ideile lor ?

Aceste interogații sintetizează de fapt chiar pozițiile pe care le vor adopta intelectualii la nivel european mai ales în perioada interbelică. Pozițiile a trei intelectuali – Antonio Gramsci, Theodor Adorno și Julien Benda – sunt cele care descriu polemica asupra identității și a rolului intelectualului în societatea de mase. Identitatea sa devine tot mai problematică, întrucât intelectualul se vede pus în fața alternativei : confortul detașării, al separării de societate, sau dorința de a deveni parte a unui curent de masă care, până la urmă, îi conferă popularitate, autoritate, legitimitate și deci identitate socială⁵³. În schimb, exilul, starea de a te simți tot timpul în afară, devine din punct de vedere metafizic o stare de neliniște, de dezrădăcinare, o încercare de a rămâne suspendat. Dar cum „suspendarea” este imposibilă, „pentru un om care nu mai are o patrie, scrisul devine un loc al trăirii”⁵⁴. Prin această detașare intelectualul devine singurul care poate înțelege și explica mecanismele transformării realității⁵⁵.

52. Theodor W. Adorno, *Minima moralia. Reflecții dintr-o viață mutilată*, traducere de Andrei Corbea, București, Editura Univers, 1999, p. 17.

53. Timothy David Shakesby, *Redeeming America : Politics. Culture and the Intellectual in the USA, with Special Reference to the „New York Intellectuals”*, teză de doctorat, The University of Cambridge, King's College, September 1996, p. 97.

54. Theodor Adorno, *apud* Edward Said, *Representations of the Intellectual*, New York, Vintage Books, 1996, p. 58.

55. *Ibidem*, p. 60.

Ceea ce era cândva o vocație se transformă într-o carieră ; iar dacă înainte intelectualul era până la urmă imaginea unei elite, în perioada interbelică, peste tot în Europa – și foarte vizibil și în România –, intelectualul răsare de pretutindeni ; tocmai eclectismul originii sale este cel care generalizează radicalismul. Acest radicalism stă la baza proliferării intelectualului subversiv⁵⁶, cel ce militează pentru construirea unei alternative prin mijloace care subminează fundamentul democratic al societăților interbelice. Scopul multor intelectuali ai acestei perioade nu mai este acela de a obține un consens social asupra căilor de urmat, ci de a-i convinge pe ceilalți că viziunea lor asupra schimbării sociale este singura validă. Pentru acești intelectuali societatea se confrunta cu numeroase probleme, care impuneau soluții rapide. Bineînțeles, ei – intelectualii – erau singurii capabili să găsească răspunsurile potrivite. Promovând utopiile – nazismul în Germania, comunismul în Rusia, dar și pacifismul în Franța –, intelectualii au eșuat. Au uitat un amănunt esențial : „Studiul instituțiilor umane implică mai tot timpul căutarea celor mai tolerabile imperfecțiuni”⁵⁷.

O ultimă remarcă : peste tot în Europa, grație puterii editoriale, intelectualii devin tot mai mult figuri publice, capabile să influențeze masele. Până la urmă este vorba despre transferul dinspre *vita contemplativa* spre *vita activa* (Wolf Lepenies). Dar alături de acest intelectual public îi regăsim aproape tot timpul pe cei care se autodefinesc drept intelighenție. De fapt, intelighenția devine pandantul intelectualului public, pentru că scopul membrilor ei nu este neapărat de a fi creatori de idei, cât mai degrabă colportori. Pentru intelighenție important este să rămână la curent cu ideile pe care intelectualii le produc. În schimb, rolul său este cel de diseminare. Că sunt profesori, jurnaliști, activiști sociali, studenți sau chiar ideologi politici, membrii intelighenției nu fac altceva decât să lege mutual masele și intelectualii. Régis Debray este convins că numai datorită intelighenției au reușit intelectualii să dobândească o atât de mare putere simbolică, mai ales în societățile occidentale ale secolului XX.

2.2.1. România interbelică: *tânăra generație* și obsesia primenirii

„Cred, mai întâi, în vitalitatea indestructibilă a neamului românesc. [...] Fără credință în această vitalitate indestructibilă aș cădea în cel mai negru pesimism. Ceva mai mult : aș fi căzut în ispita de a fi revoluționar.”⁵⁸

„Vrem minunea cuvântului nou și plin în sine. [...] Să ne ucidem morții.”⁵⁹

Profilul *generației* ce se afirmă în interbelic se remarcă printr-un atribut esențial : tinerețea. Mișcările tinerilor, fenomen european de reînnoire a generațiilor, se

56. Jeffrey C. Goldfarb, *Civility and Subversion. The Intellectual in Democratic Society*, Cambridge, Cambridge University Press, 1998, p. 17.

57. Richard Epstein, *apud* Thomas Sowell, *Intellectuals and Society*, p. 79.

58. Răspunsul lui Constantin Rădulescu-Motru la ancheta „În ce cred?”, în *Adevărul literar și artistic*, anul X, nr. 573, 29 noiembrie 1931.

59. *Manifest către tinerime*, în *Contemporanul*, anul III, nr. 46, 16 mai 1924, p. 2.

caracterizează printr-un gust al nonconformismului accentuat de fenomenul războiului care le-a cruțat și de criza social-economică ce le-a convins că refugiu din cetate nu este o opțiune: „Ei sunt în același timp actori și catalizatori ai istoriei”⁶⁰. Eseul lui Robert Wohl, *Generation of 1914*, surprinde etapele care au stat la baza creării ideologiei tineretului ca formă a schimbării culturale. În opinia tineretului european, viitorul trebuia să-i aparțină. Fractura produsă de primul război mondial este, în opinia autorului, decisivă. Analizând situația tineretului din Franța, Germania, Anglia, Italia, dar și din Spania (țară nonbelligerantă), Wohl observă că tineretul vrea o detașare completă de trecut: „Dacă viitorul urma să fie diferit și mai bun decât trecutul, atunci tineretul însemna noutatea”⁶¹. Această ideologie a tineretului se înscrie în logica mișcărilor de emancipare socială ale secolului al XIX-lea: afirmarea burgheziei, emanciparea țăranilor, a muncitorilor, a minorităților naționale și a femeilor. Și, la fel ca în cazurile enumerate, cei care și-au asumat prerogativa de definire a tineretului au fost intelectualii.

Conjunctura care a permis coagularea tineretului european în jurul ideii de generație a fost *marele război*. Generațiile istorice nu se definesc neapărat prin prisma unor borne cronologice. Mai degrabă, generațiile se coagulează în jurul unui „câmp magnetic în centrul căruia se află o experiență sau o serie de experiențe”⁶². Și, bineînțeles, generațiile se definesc și prin prisma proiectului social, politic și economic pe care îl promovează. De aceea, când vorbim de generații, și mai ales de cea interbelică, atenția nu trebuie să se aplece asupra originii celor care aderă la o nouă generație, ci mai degrabă asupra proiectului propus⁶³ de ei și a succesului pe care acest proiect l-a avut. Așa a fost în România Mare revista *Gândirea*, înființată la Cluj în primăvara anului 1921. Conform mărturiei lui Cezar Petrescu, colaboratorii acestei reviste au fost tineri între 25 și 35 de ani, proveniți din diferite discipline, dar care „se înrudeau printr-o singură experiență comună: războiul”. Astfel, revista apărea într-un moment de „criză spirituală, când afirmarea unei generații se închea încă dintr-un haos”. Ceea ce oferea colaboratorilor săi această revistă era „libertatea”, iar eclectismul rezultat a făcut posibilă aducerea laolaltă a numeroși și diverși colaboratori, dar și a unui public cititor. „Revista a mers odată cu timpul. De aceea, poate, atâtea altele i-au rămas în urmă, pe drum.”⁶⁴ Privită astfel, așa și-ar găsi explicația, în cazul generației interbelice, atât virulența ideilor propuse, cât și angajarea pe calea politicului extremist, ca formă de înfăptuire a noului.

60. Pascal Ory, Jean-François Sirinelli, *Les intellectuels en France de l’Affaire Dreyfus à nos jours*, Paris, Éditions Armand Colin, 1986, p. 91.

61. Robert Wohl, *The Generation of 1914*, Cambridge, Harvard University Press, 1979, p. 204.

62. *Ibidem*, p. 210.

63. „Mentalitatea generației de la 1914, prin activism, pragmatism, prin convingerea în puterea de a remodela realitatea, prin pesimism față de trecut și prin abnegația pentru crearea unei lumi noi și a unui nou om, a conferit atât extremiștilor de dreapta, cât și celor de stânga sentimentul că sunt cumva legați între ei. Așa s-ar explica ușurința cu care mulți dintre acești tineri radicali au trecut dintr-o extremă în alta” (*Ibidem*, p. 231).

64. Felix Aderca (ed.), *Mărturia unei generații*, București, Casa de Editură S. Ciornei, 1929, p. 263.

Dezbateră privind tineretul a contaminat și spațiul românesc. Tineretul se cristalizează și aici într-o nouă categorie socială: „Până acum zece ani tinerețea era privită drept o situațiune între copil și om cumsecade [...]. Un tânăr nu putea aspira la o întrebuințare socială, decât în momentul când toți din jurul său, mai marii, îi acordau un certificat de perfectă și docilă normalitate [...], când devenea un număr dintr-o serie, coîncizând perfect cu tipul de mediocritate”. Respingând valorile lumii vechi și refuzând să mai fie doar o simplă verigă în lanțul generațiilor, tineretul „nu admite să fie prins de nimeni pentru viitor, dorind să-și păstreze mâinile absolut libere, iar spiritul într-o perfectă disponibilitate. Se înșală acei care cred că generația următoare va respecta obligațiunile luate fără consimțământul ei”⁶⁵.

Moștenirea pe care războiul de reîntregire (formula prin care era cunoscut în epocă) a lăsat-o în urma sa, pe lângă „hemoragia subită” în rândul generațiilor de intelectuali, a împărțit și generațiile. Dispar figuri emblematice ale spațiului cultural românesc, din motive biologice (Petre Carp, Titu Maiorescu, A.D. Xenopol, I.L. Caragiale)⁶⁶, unii devin marginalizați murind în deplină ignoranță (cum s-a întâmplat cu Slavici), alții, în schimb, care păreau să devină adevărate *spiritus rectores* ale unei noi generații (cazul lui Vasile Pârvan), se sting prematur. Indiferent de motivul pentru care aceștia părăsesc scena culturală și socială, se impune schimbul liderilor generaționali.

Dar până la alegerea sau nașterea liderilor, dezbateră interbelică debutează cu delimitarea conceptului de generație, prin aceasta înțelegându-se obsesia definirii caracterelor identitare și a misiunii proprii lor. Aceste tribulații precipitate reflectă o „teroare a istoriei”, o apăsare care părea să lase aceste valuri de tineri neancorate din punct de vedere istoric.

Era o simplă aparență, pentru că *generația tânără*, sătulă de mimetismul occidental al generațiilor anterioare și degrevată de misiunea istorică a unității naționale, își regăsea rostul în experimentarea autenticului românesc. După cuvintele lui Mircea Eliade, „[e]ram liberi, disponibili pentru tot felul de *experiențe*. În credința mea de atunci, *experiențele* acestea nu erau menite să încurajeze diletantismul sau anarhia spirituală. Ele ni se impuneau printr-o fatalitate istorică”⁶⁷. Reîntoarcerea

65. Alexandru Mironescu, *Tineretul: o nouă categorie socială*, în *Revista Fundațiilor Regale*, anul I, nr. 4, 1934, pp. 128, 130.

66. *Universul literar și artistic* evocă într-un serial memorialistic intitulat „Scriitorii noștri dispăruți în timpul războiului” cele mai importante figuri care au dispărut în timpul primului război mondial. Astfel, sunt scrise medalioane în memoria lui Barbu Ștefănescu-Delavrancea, Ion Luca Caragiale, Titu Maiorescu. Evident, nu se poate afirma că acești oameni au murit *din cauza* războiului. La fel de pertinentă este și observația lui Lucian Boia, care remarcă faptul că puțini dintre cei ce se făcuseră avocații intrării României în primul război mondial s-au înrolat voluntari sau au fost în primele rânduri ale frontului. În comparație cu situația din Franța, patriotismul universitarilor sau al scriitorilor români apare ca unul de paradă – a se vedea Lucian Boia, „Germanofili”. *Elita intelectuală românească în anii primului război mondial*, București, Editura Humanitas, 2009, pp. 123-124.

67. Mircea Eliade, *Memorii*, vol. I, ed. Mircea Hadonca, București, Editura Humanitas, 1991, p. 145.

spre propriul itinerar spiritual era întărită și de sentimentul de criză pe care Occidentul părea să îl traverseze. Tot Eliade surprinde această moștenire a războiului asupra conștiințelor: „Mitul progresului infinit, credința în rolul decisiv al științei și industriei, care trebuiau să instaureze pacea universală și justiția socială, primatul raționalismului și prestigiul agnosticismului – toate acestea se spulberaseră pe fronturile de luptă”⁶⁸.

Tânăra generație românească, cea de-a șasea generație din istoria socială a României moderne conform „cronologiei” lui Mircea Vulcănescu, traversează două momente definitorii. Momentul spiritual este cel cuprins între 1925 și 1929, unul al definirii programului și a misiunii, concretizat în publicarea *Itinerariului spiritual* al lui Mircea Eliade (în *Cuvântul*, 1927-1928) și a *Manifestului Crinului Alb* (*Înădîirea*, 1928), redactat de Sorin Pavel, Ion Nestor și Petru Marcu-Balș. Reacțiile provocate de aceste două texte relevă un clivaj inter- și intragenerațional. Oricum ar fi, faptul că numitorul comun al participanților la această dezbateră este ideea de *generație* edifică asupra preocupărilor lumii culturale a epocii.

O reacție consistentă vine din partea lui Mihail Ralea. Pentru acesta, lumea modernă se reduce la obsesia identificării generaționale, pentru că „generația e societatea fără legi vizibile a oamenilor de aceeași vârstă”. După îndelungi pertractări sau căutări, individul trebuie să adere la o anumită generație, nici prea devreme, dar oricum până să fie prea târziu: „Până la treizeci de ani orice definiție e posibilă. Dar după aceea, orice întârziere e o inconștiență”.

Din acest motiv, revendicările tinerei generații interbelice s-ar înscrie într-un proces mai larg, european, al revoltei omului împotriva pozitivismului și a raționalismului din *La belle époque* de la cumpăna secolelor XIX și XX. Dacă „înaintașii noștri au crezut fără rezerve în Darwin, în Spencer, în Haeckel, în Comte și Marx”, tineretului interbelic nu i-a mai fost posibilă această opțiune. „Se credea atunci că civilizația, făcută din tehnică, știință, libertate și capitalism, se va perfecționa mereu. Fericirea omenească, în libertate democratică, în ameliorare capitalistă, în îmbogățire științifică, va crește tot timpul fără obstacol.”

Războiul, un fel de „demon absurd și capricios”, sătul de atâta „echilibru și speranță”, a decantat lucrurile, îndreptând tânăra generație spre două alegeri: antipozitivismul (adică eliminarea rațiunii și cultul experienței) și ideea de ordine (în detrimentul democrației, dar în favoarea ideii de dictatură). De aici și ridicarea unei „barbarii odioase” în tineret: „Ei disprețuiesc *civilizația* și bunurile ei, pentru aspectul ei tehnic, confortabil și – zic ei – mediocru. Voiesc să o înlocuiască cu *cultura* care e o atitudine originală și spontană a sufletului, pe deasupra confortului, a tehnicii și a democratizării valorilor spirituale”.

Așa s-a născut (importată, altminteri) o pereche artificială în România interbelică: cultura și civilizația. În spatele celei dintâi însă nu s-ar afla decât tineri „înfrigați de nerăbdare în arivism”, „ideologi cu *parti-pris*-uri nostime și interesante”. Opțiunea lui Ralea e evidentă: „Dacă aceasta e cultura sufletului, preferăm civilizația mai modestă a materiei. Ceea ce lipsește poporului nostru sunt

68. *Ibidem*, p. 144.

libertatea, șoselele, dreptatea și curățenia străzilor. Ne trebuie câțiva oameni de caracter și câteva mii de *water-closete* sistematice. De atitudini literare delicioase în subiectivismul lor capricios și picant, ne putem dispensa la urma urmei. Nu ne trebuie lux, când nu avem necesar”.

Tocmai de aceea, Ralea îndeamnă la canalizarea eforturilor tinerei generații spre terenul etic: „Revendicăm pentru onoarea acestui popor puțin sentiment tragic al existenței și puțină amărăciune conștientă”. Cât despre „obsesia ordinii” și elogiul dictaturii, viziunea lui Ralea e mai mult decât limpede: cum poți pretinde instaurarea dictaturii plecând de la premisa că democrația nu a funcționat? Care democrație? Cea care nu a fost? Iar dictatura, dacă nu e „adusă cu asentimentul majorității poporului, adică după o revoluție”, devine „o exploatare de clasă”. „Și, ceea ce e mai grav, se confundă foarte des, mai ales la noi, *ideea de ordine* cu *ideea de oprimare*.” Se impune deci un nou contract social, care să cuprindă întreaga societate: „Căci ordinea nu poate fi o *constrângere*. Ca să fie definitivă și durabilă, ea trebuie să fie o *adeziune*”⁶⁹. În scurt timp, Ralea își pierde încrederea în proiectul propus de noua generație, mai ales așa cum transpare el din *Manifestul Crinului Alb*, acuzat că ar fi un program incoerent care, deși condamnă trecutul, sfârșește prin a-i face apologia și a-l lua drept reper de reformare. Obsesia identificării tinerei generații duce la un „război feroce declarat generației mai vechi” de niște „mizerabili”, care s-ar face vinovați de „jemanșifism și indiferență, de scepticism și criticism, de individualism și, în fine, de egotism voluptuos”. Spre stupoarea lui Ralea, sfârșitul *Manifestului* proclamă totuși solidaritatea cu trecutul. „Mărturisim că nu mai înțelegem nimic”, dar anticipează că acești tineri vor apela la un trecut cât mai îndepărtat și mai ușor de redesenat, astfel încât vor fraterniza cu Ștefan cel Mare, pe care îl vor declara „ortodox și mistic”. Doar aici tinerii se vor refugia în ideea de ortodoxie, convinși că astfel vor putea să „reformeze metodele și spiritul vechi”. Numai că această pornire spre ortodoxie în conjuncție cu o „plenitudine a vitalității și a lubricității senzuale” va sfârși în rasputinism: „După o copioasă mâncare, în care devora două curci și un purcel fript, după doi litri de votcă și zece împreunări sexuale, Rasputin cădea în extaz și vedea pe Dumnezeu. [...] Alianța între vitalismul orgiac și năzuința către extaz în același timp este și caracteristica, cel puțin teoretică, a tinerei mișcări ortodoxe românești”⁷⁰.

George Călinescu nu este la fel de dur față de „generația bombastică”, aceea care deocamdată „vrea ceva cu pasiune, fără să știe ce anume, vrea să afirme cu violență, fără să fie încă în stare, vrea să dărâme tot, fără să poată construi”⁷¹. Pentru tânărul istoric literar, spectrul prospectiv este cel care va (in)valida programul: „Declarațiile cu caracter de manifest sau confesiune au o valoare pur documentară

69. Mihai Ralea, *Misiunea unei generații (cronica ideilor)*, apărut în *Viața Românească* din ianuarie 1928. Publicat apoi în Mihai D. Ralea, *Atitudini*, București, Editura Casei Școalelor, 1931, pp. 120-126.

70. *Idem*, *Rasputinism*, apărut în *Viața Românească* din decembrie 1928. Publicat în Mihai D. Ralea, *Atitudini*, pp. 332-340.

71. George Călinescu, *Generația bombastică*, în *Viața literară*, anul III, nr. 91, 27 octombrie 1928, pp. 1-2.

„îi inspiră simpatia, aprobarea și încrederea întrucât dovedesc o *fierbere spirituală*, prevestitoare de act. Nu ne interesează atât conținutul, cât forma declarațiunii. Cu alte cuvinte, manifestele nu se discută, ci se păstrează pentru a le confrunta cu faptele”⁷².

Faptele reprezintă cea de-a doua fază, nespirtuală (1929-1932), una a decepțiilor, în care criza economică și instituțională, șomajul intelectual și repudierea culturală aruncă *generația tânără* în brațele luptei politice, extremiste chiar⁷³. În acele momente *tânără generație* nu mai era doar un simplu concept biologic. Această generație s-ar fi transformat într-o „grupare socială bio-psiho-istorică”, în care intervalele de vârstă sunt apropiate⁷⁴ și în care „conștiința solidarității” are ca resort intim memoria unui eveniment istoric izbucnit în momentele de formație intelectuală.

Cu atât mai mult zdruncinarea conștiinței acestei generații și acutizarea precoce a sentimentului istoricist o îndrumă spre experimentarea autenticului ca formă de *joc la sfârșitul istoriei* (în sensul pe care îl dă acestui concept Francis Fukuyama). Tocmai asta încearcă să nege *tânără generație*: ideea că istoria s-a sfârșit. Asemenea unui proces de *transmutatio mundi*, ei redescoperă spiritualul ca esență a individului și constată că *totul trebuie trecut „prin foc și sabie”*. Alexandru Vianu nu ezită să se facă avocatul unei astfel de soluții radicale. Cauza? Omul modern este caracterizat prin „încordare” spirituală, o existență care se derulează într-o „dualitate contradictorie” marcată de „dezorientare și încordare, criză și posibilitate”⁷⁵. Tocmai de aceea tineretul devine singurul mijloc de „fortificare a vieții publice”, iar fascismul devine pentru autor un model de urmat, mai ales că e singurul tip de regim politic care „a lansat în lume un anumit stil eroic al existenței, potrivit unei epoci de tragism și vitalitate”⁷⁶: „Dacă tineretul reprezintă valoarea universală a epocii acesteia, numai autenticitatea lui, modul direct al realizării, atitudinea conformă cu sine și seriozitatea autocontrolului sunt garanțiile unei integrări efective în actualitate și ale conștiinței unei misiuni excepționale. Din însușirea morală a sincerității decurge calitatea intelectuală a omului tânăr de astăzi”⁷⁷.

72. *Idem*, „*Crinul alb*” și „*Laurul negru*”, în *Viața literară*, anul III, nr. 92, 3 noiembrie 1928, p. 1.

73. Mircea Vulcănescu, *Generație*, în *Criterion. Revistă de arte, filosofie și literatură*, anul I, nr. 3-4, 1934, pp. 3-6, studiu reluat și în volumul Mircea Vulcănescu, *Tânără generație. Crize vechi în haine noi. Cine sunt și ce vor tinerii români?*, ed. Marin Diaconu, București, Editura Compania, 2004, pp. 41-75.

74. Enumerarea anilor de naștere a corifeilor *tinerii generații* este edificatoare pentru această solidaritate biologică, de vârstă: 1904 – Mircea Vulcănescu, Paul Sterian, Dumitru Georgescu, 1905 – Petru Comarnescu, 1907 – Traian Herseni, Mircea Eliade, Dan Botta, 1909 – Anton Golopenția, Constantin Noica, 1911 – Emil Cioran.

75. Alexandru Vianu, *Libertate și cultură*, București, Tiparul Universitar, 1937, p. 23. Culegerea de texte apare postum (autorul murise în 1933), fiind rezultatul comasării tuturor articolelor pe care Al. Vianu le publicase în revistele de cultură românești mai ales după 1930. Volumul este prefăcut de către Tudor Vianu, fratele autorului.

76. *Ibidem*, p. 25.

77. *Ibidem*, p. 26.

O astfel de revoluție propune *tânăra generație*, înălțimea acestor aspirații plâsând-o din punct de vedere etic deasupra vechii generații politicianiste. 1918 este un an atipic pentru români; criza pe care România o traversează în perioada interbelică se mai întâlnește ca amploare doar în sânul statelor învinse, ca Ungaria și Germania, sau în Italia care, deși câștigase războiul, pierduse pacea. România, dimpotrivă, deși pierduse războiul, reușise să câștige pacea (Sorin Alexandrescu). Se pare totuși că a fost un succes insuficient pentru o generație care vedea în trecut o istorie a imposturii. Ceea ce trebuia să fie un moment de continuare a consolidării statului român și de refondare a consensului social se transformă într-o ruptură care antagonizează societatea românească, dând naștere unei dezbateri de amploare între oportunitatea continuării occidentalizării și necesitatea reîntoarcerii la origini, la autentic, la tradiție.

Menționam mai sus că *tânăra generație* interbelică se remarcă prin nonconformism. Nonconformismul, în opoziție cu valorile vechii României, se traducea pentru ei prin anticapitalism, antiliberalism și antiraționalism, încercând prin aceasta să reînnoiască noțiunile dezbaterilor politice. De aici se naște și polarizarea⁷⁸ în jurul clivajului dreapta-stânga, vizibil mai ales în presă. Se impune aici o paranteză mai amplă. Printre numeroasele schimbări pe care marele război le-a provocat, una pare a fi trecută prea ușor cu vederea: apetența publicului pentru actualitate, dorința de informare rapidă asupra problemelor. Dacă istoria s-a accelerat, omul a preferat să intre și el în această cursă a informării. Rolul de colporator al informației și-l asumă presa, care explodează în perioada interbelică⁷⁹. De la ziare regionale la ziare centrale, oficioase și presă ilegală, orientări ideologice diferite, hebdomadare sau mensuale, reviste ilustrate până la broșuri, cu tiraje și număr de apariții foarte variate, toată această explozie a publicisticii relevă un aspect esențial: lectura ca formă de informare. E drept, nu putem stabili un număr exact al cititorilor, într-o țară în care jumătate din populație era totuși analfabetă. Dar, dincolo de aceste neajunsuri, trebuie să remarcăm că presa renunță sau trece în plan secundar rolul său informativ, devenind un formator de opinie și chiar un formator al unei culturi de masă. Esențială devenea acum provocarea unei anumite atitudini. Adică ziarele își asumă rolul de a oferi oamenilor cu opinia nestructurată

78. Evident, a existat o stângă intelectuală românească, dar nu trebuie să uităm că afirmarea ei era cel puțin intimidată de caracterul ilicit al ideologiei comuniste în România, blocând prin aceasta posibilitatea unei dezbateri libere de idei. A se vedea Lucian Boia, *Capcanele istoriei. Elita intelectuală românească între 1930-1950*, București, Editura Humanitas, 2011, pp. 48-93.

79. Câteva date statistice sunt relevante pentru o astfel de supoziție. Astfel, în perioada interbelică au continuat să apară sau au fost înființate numeroase ziare, buletine sau reviste. Pentru marile orașe, situația presei literare se prezintă astfel: București – 415 publicații, Iași – 72, Cluj – 57, Craiova – 39, Chișinău – 25, Cernăuți – 22, Timișoara – 19. Nu înseamnă că aceste reviste au apărut de-a lungul întregii perioade luate ca eșantion (1918-1940). Dar, chiar dacă prezența lor era efemeră, efervescența publicistică rămâne o caracteristică – cf. Ion Hangiu, *Dicționarul presei literare românești (1790-2000)*, București, Editura Institutului Cultural Român, 2004, *Indice de reviste după localitatea de apariție*, pp. 881-910.

fundamentul argumentativ pentru a putea să creadă, inoculând totodată cititorului impresia că poate avea propria sa viziune asupra societății.

Intellectualul român nu putea rămâne departe de acest canal prin care avea posibilitatea, în sfârșit, să ia contact cu masele, să încerce să le educe, dar și să devină o figură populară, trăsătură importantă în era votului universal. Propaganda, indemnurile electorale, ca și atacurile la adresa oponenților politici erau un loc comun al presei românești din interbelic. Fiind ieftine și finanțându-se din reclame, ziarele interbelice contribuie decisiv la afirmarea unor noi personalități culturale și chiar politice⁸⁰. Critica permanentă la adresa politicului, necesitatea primenirii, chiar a refondării spațiului public, dar de pe alte principii, și asumarea unei etici sociale din care politicul este evacuat: acestea ar fi doar câteva dintre elementele prin care scriitorul-intelectual se transformă într-o instanță morală a societății, ceea ce în fond se transferă într-o creștere a influenței sale asupra opiniei publice⁸¹.

2.2.2. Intellectul interbelic

Generația tânără a interbelicului, ai cărei membri sunt născuți cu precădere în primul deceniu al secolului XX, s-a văzut prea repede obligată să participe la viața intelectuală, azvârlită în ea fără a avea o identitate intelectuală și politică. Poate aici se regăsesc obsesia autenticității și pulsul dezinhibării. Această dorință de a căuta și de a experimenta autenticul reprezintă în fapt vâlul ce trebuia să-i ascundă inconsistența ideologică și lipsa de pragmatism în abordarea realităților societății românești. Pornind de aici, numai așa ar putea fi interpretat slalomul stânga-dreapta al unora dintre acești tineri sau eclectismul doctrinei lor. Abia mai târziu, prin descoperirea spiritualului, *tânără generație* simte că deține reperele prin care își asumă rolul de instanță superioară. După o etapă spiritualistă și una socială, *tânără generație* preferă să treacă Rubiconul și să preia controlul asupra politicului. Atât în interbelic, cât și înainte de primul război mondial, în definirea intelectualului politicul rămâne elementul antitetic.

A încerca să schimbi orientarea într-un peisaj tot mai cenușiu era dificil. Pentru a veni cu ceva nou era nevoie de autoritate morală. În politică, mareșalul Alexandru Averescu a reușit să-și convertească imaginea de „părinte al soldaților din tranșee” în binefăcătorul țărănimii, în timpul guvernării sale fiind demarată reforma agrară. Țăranii uitaseră că el se aflase printre cei care au condus reprimarea răscoalei de

80. Ca exemplu sugestiv reamintesc aici cazul ziarului *Cuvântul*, înființat de Nae Ionescu în mai 1926 cu sprijinul lui Pamfil Șeicaru. *Cuvântul*, prin apariția și anvergura sa, consolida rolul intelectualului jurnalist în presa românească interbelică, Pamfil Șeicaru și Nae Ionescu urmărind să creeze o mișcare asemănătoare celei a lui Maurice Barrès și a lui Charles Maurras din Franța. Șeicaru era de altfel convins că forța mișcării lui Maurras exprimă „rolul hotărâtor al intelectualilor în viața modernă”. A se vedea Florin Țurcanu, *Mircea Eliade, prizonierul istoriei*, București, Editura Humanitas, 2007, pp. 106-107.

81. Liviu Malița, *Eu, scriitorul*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane – Fundația Culturală Română, 1997, p. 27.

la 1907. Poate părea un transfer reușit al autorității militare în plan moral și, prin aceasta, în capital politic. De fapt, este rezultatul unei amnezii precoce combinate cu manipulare discursivă. Pentru publicul informat, astfel de mecanisme nu conduceau la rezultatul dorit. Când trebuia să te adresezi și unui altfel de public, autoritatea morală era chiar necesară, mai ales dacă te adresai unui public elevat, dar foarte restrâns, care distingea între reformă și formă, între schimbare și transformare sau, pe scurt, între modern și modernizare.

Așa a fost cazul lui Camil Petrescu, care credea că a venit momentul să-și spună cuvântul în viața socială a României. Tânăr (născut în 1894), studiase filosofia la Universitatea din București, dar hotărâse să se înroleze ca voluntar în armata română, această experiență fiind convertită într-unul dintre cele mai strălucitoare romane ale literaturii române: *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război* (1930 – ediția princeps). Dar, până la consacrarea sa literară, marcat de trauma războiului, spiritual, dar și fizic (fiindu-i afectat auzul), Camil Petrescu editează un săptămânal care trebuia să trezească conștiința intelectualilor.

Săptămâna muncii intelectuale și artistice (ianuarie-martie 1924) devine prima încercare de coagulare a conștiinței intelectualilor. Petrescu pare un om fascinat de ideea de clasă, ca motor al istoriei. Și, dacă intelectualii vor să devină ceea ce doar teoretizează, atunci șansa lor este să devină o clasă. „Lucrătorii manuali pornesc de la ideea de clasă. Țărănimea o afirmă, burghezia o practică. Numai unii miei intelectuali vor să sugă și la oi străine. [...] Sub domnia burghezimii, muncitorii intelectuali care nu pot accepta protecția, dacă pot păstra măcar neutralitatea, pot să câștige o pâine. În cazul când nu sunt mulțumiți cu asta trebuie să părăsească și postul pe care îl au, căci sunt *persecutați*. Dacă țăranii îndură greul neoiobăgiei, poezii mor prin ospicii.”⁸² Tonul satiric și denigrator al lui Petrescu lasă să se întrevadă geneza unui spirit revoluționar. Dar nu e vorba doar de un spirit revoluționar-declamativ, atât de des întâlnit în societatea românească, și nu e vorba nici de un intelectual care se pune în căutarea unei justiții sociale generale; nu, Petrescu militează pentru intelectuali și numai pentru ei, manifestând neîncredere față de celelalte clase. Dar să cităm cuvintele lui: „*Săptămâna muncii intelectuale și artistice* nu este numai o publicație de alarmă socială și politică, numai o publicație menită să sporească numărul celor ce se vaită, atât de numeroși în țara românească. [...] Gazeta noastră își propune să se consacre exclusiv intereselor muncitorilor intelectuali”, federalizarea acestora fiind singura soluție de a însemna ceva, de a avea „un instrument de acțiune”. „Ce atitudine vom avea față de celelalte categorii sociale? Vom fi alături de cele oprimate luptând împreună împotriva abuzurilor. Dar nu ne vom confunda în niciun caz cu niciuna dintre ele și nici nu vom deveni o simplă anexă a lor”⁸³, spectrul dictaturii muncitorești

82. Camil Petrescu, *Muncitorii intelectuali și ideea de clasă*, în *Săptămâna muncii intelectuale și artistice*, București, anul I, nr. 1, 5 ianuarie 1924, p. 1. Sublinierile îi aparțin lui Camil Petrescu.

83. Camil Petrescu, *Ce ne preocupă...*, în *Săptămâna muncii intelectuale și artistice*, București, anul I, nr. 3, 18 ianuarie 1924, p. 1.

din Rusia, ca și cel al dictaturii țărănești din Bulgaria fiind argumente în scopul păstrării independenței intelectualului.

Deși revoluționar în acțiune, Petrescu nu simpatizează concepția marxistă, pentru că nu vede în capital motorul societății. „*Muncitorimea intelectuală se va organiza nu ca să se mecanizeze, ci ca să impună societății actuale și statului o nouă concepție de administrație, [prin care] statul modern să fie în același timp instrument de dreptate socială și de progres cultural.*”⁸⁴ Petrescu este printre primii care schițează portretul intelectualului care, pe lângă apărarea principiilor democratice, ar trebui să devină inițiator al transformării sociale și al dezvoltării comunitare.

Dar atât de receptivă a fost intelectualitatea românească la acest apel, încât după numai 11 numere *Săptămâna* dispărea din peisajul publicistic. Deși adunase nume importante ale culturii – Felix Aderca, Ilarie Voronca, Paul Zarifopol, Perpessicius –, *Săptămâna* devine istorie, fiind, poate, prima publicație care s-a arătat preocupată de soarta intelectualului într-o societate de clase. Într-un interviu acordat lui Felix Aderca, Petrescu vorbește de noocrație ca „o idee descoperită, nu născocită”. Delimitarea societății între muncitori intelectuali și muncitori manuali, deși greu de realizat („...mi s-a adus obiecțiunea că n-aș putea face o distincție între clase, că n-aș putea spune dacă un corector de ziar, bunăoară, e un intelectual, iar șeful de atelier – care cheltuiește numai forță cerebrală – e un muncitor manual”), „trebuie să se facă! ... Prin această delimitare ajungem în chip firesc la *științificizarea* vieții sociale, în sensul organizării”. Cât despre blestemul de a fi intelectual, aici Petrescu identifică două cauze. Primul element incriminat este „chiar Statul! Prin școli, prin toate instituțiile lui, creează, laudă și transformă în glorie creația intelectuală – și apoi când, supunându-te acestei extraordinare presiuni, te lași în voia instinctului tău de artă sau de cercetări științifice, Statul te lasă în mizeria propriilor mijloace, victimă sau a editorului sau a ignoranței publicului”. A doua cauză ar fi o lege organică, în virtutea căreia „toate clasele sociale tind spre intelectualism”, pentru că „fascinația intelectualismului e uriașă”, făcând din „clasa intelectualilor magnetul de atracție al tuturor claselor. E firească, biologică, instinctuală tendința tuturor oamenilor, din orice clasă ar face parte, spre exasperarea facultăților intelectuale.” Eșecul proiectului noocratic pare că l-a reîntors spre sine: „Reține acest adevăr: fiecare contează în literatură prin viața pe care a trăit-o. Și încă o lege: au talent scriitorii care trăiesc izolați, individualizați – individualități. Scriitorii în clan nu sunt niciodată artiști, au numai talent”.

După acest interviu, Aderca vede în Petrescu un om care își transformă faptele în propriul său ideal: „Batjocura pe care o aruncă de atâtea ori poeziei pure («prostiei pure») e revolta omului care își datorește izolarea de azi în bună parte tocmai faptului că a urmărit, împotriva tuturor ispitelor finaliste și remuneratorii, un ideal de artă pură”⁸⁵. Un intelectual care a știut dintotdeauna că „[d]e altfel,

84. Camil Petrescu, *Materialism, mașinism, psihologism*, în *Săptămâna muncii intelectuale și artistice*, București, anul I, nr. 5, 2 februarie 1924, p. 1.

85. Felix Aderca, *Mărturia unei generații*, pp. 247-254.

neutralitatea este o iluzie. A nu adera este o imposibilitate. Simpla prezență și este o solidaritate. Arătăm într-altă parte avatarurile lui Panait Istrati, omul care nu vrea să adere. Astăzi, oriunde (afară de Franța), oricărui intelectual i se cere să se pronunțe și nicio manifestare, în afară de cadrul obiectiv științific, nu e lipsită de coloratura socială”.

Acesta este motivul central în virtutea căruia Petrescu lupta pentru „introducerea în istorie a intelectului ca principiu regulativ”. „Reorganizarea și redistribuția socialului în ecuații condiționate intelectual, aceasta e ULTIMA REVOLUȚIE care va face societatea omenească nu bună, dar măcar cea mai bună cu putință. Dincolo de ea, orice mișcare de protestare, în viitor, nu va fi decât răzvrătire.” Condiționarea noocratică a istoriei și a lumii va rectifica și percepția asupra intelectualității, considerată drept „abulică”. „Astăzi lumea suferă, fiindcă democrațiile și statele totalitare mânduiesc armele intelectualității și comandă intelectualilor, ca spanul care prin viclenie a luat armele lui Făt-frumos și îi poruncește apoi să-l slujească.” „Căci ordinea noocrată este ordinea strictă a valorilor semnificației, opusă ordinii valorilor simplu trăite.” Din expunerea lui Petrescu nu putea să lipsească nici tonul sentențios: „Ordinea noocrată e firească, e necesară și nu poate fi evitată decât cu prețul unor convulsii nesfârșite, apocaliptice, care ar putea duce la prăbușirea culturii”⁸⁶.

Dar polemica merge mai departe. Cel care conduce discuția spre noi direcții este Paul Zarifopol. În 1926 publică *Din registrul ideilor gingașe*, o culegere de texte ce reprezintă o critică la adresa modei „omului cultivat”, care a cuprins în special tineretul, siluit de societate să exerseze „excesele intelectuale”, excese care se supun legii noului: adică să fii la curent cu tot ce e nou pe piața ideilor. „Politica, morala și moravurile, arta, sportul, tehnica sunt materiile obligatorii pentru omul cultivat.” „Cetitorul a văzut desigur că ținta celor cuprinse în această carte e mai ales să denunțe contraziceri și strâmbături sufletești și sociale, care vin să pocească din ce în ce mai des și mai disgrațios fizionomia omenirii cultivate.”⁸⁷

Prieten și emul al lui Ion Luca Caragiale, Zarifopol perpetuează același soi de condescendență față de mediul social și cultural românesc. Societatea românească este o lume în care totul se derulează la limita dintre impostură și pragmatism. Cât îi privește pe intelectuali, ei sunt vinovații unici ai stărilor de marasm pe care societățile le traversează, „dacă luăm vinovăția în înțelesul cel mai strict: maximum de luciditate în momentul faptei, prin urmare maximum de răspundere”. Altfel spus, „intelectualii poartă vina întreagă a vieții istorice, pentru că ei reprezintă luciditatea societății”⁸⁸.

În ciuda acestei dovezi clare a vinovăției intelectualilor, Zarifopol se declară împotriva curentului de opinie care încearcă să acrediteze ideea unei clase

86. Camil Petrescu, *Despre noocrația necesară. Primatul spiritului... Modalitatea persoanei... Dar condiția intelectualului*, în *Idem, Teze și antiteze*, ed. Florica Ichim, București, Editura Gramar „100 + 1”, 2002, pp. 110-113.

87. Paul Zarifopol, *Din registrul ideilor gingașe. Pagini alese pentru a ține la curent pe tinerii cultivați și serioși*, București, Editura Cultura națională, 1926, pp. 6, 273.

88. *Ibidem*, pp. 129-130.

intelectuale pornind de la principii economice, întrucât diferențele dintre veniturile unui avocat și cele ale unui romancier, spre exemplu, sunt atât de mari încât „timic economic nu-i leagă pe acești... intelectuali”. Pentru adepții unei asemenea poziționări, „se pare că e cu desăvârșire neglijabil faptul că medicilor, contabililor și avocaților, prin natura meseriei lor, le merge bine și multor poeți lirici foarte prost, tot prin natura meseriei lor”⁸⁹. În fine, pentru că intelectualul se supune unei alte etici a muncii, una care nu creează solidaritate, ci cultivă izolarea, tocmai de aceea intelectualii nu pot să constituie o *clasă*; iar lipsa lor de solidaritate se transformă în cele din urmă în cauză principală a neglijării profesiunilor intelectuale de către mediul politic. Dacă lucrătorii manuali reprezintă un factor de presiune pentru mediul politic, „intelectualii nu formează oaste pentru războiul civil, după cum nu formează nici clasă, adică o grupare determinată și caracterizată prin anume interese economice”⁹⁰. De altfel, e dificil să crezi o solidaritate între intelectuali, „acei oameni obsedați de inteligență” și care refuză înrolarea în spiritul masei. De aici și dorința de a imita intelectualul, dar și de a-l anihila: „Alături de ura împotriva bogatului și condamnarea lui radicală stătea în revoluția creștină ca și în cea comunistă de astăzi o ură, tot atât de veninoasă poate, împotriva intelectualului. Pentru fanatic, intelectualul este diavolul, fiindcă intelectualul se îndoiește”⁹¹. Dar, „[c]e să mă îngrozesc mai puțin, stăruind să cred că rolul literaților în teroare nu are să primeze niciodată. Primitivii care o aduc și o practică sunt și au să fie aceiași, și neliterari”⁹², conchide Zarifopol.

Dar ce propuneau tinerii? Grup eclectic, parcă inconsistent, dar ambițios și plin de idei ce așteptau înfăptuirea, așa arăta în 1930 *tânără generație*, care se dorea o grupare a intelectualilor. Ce înțelegeau acești tineri prin intelectual? Reduceau totul la un simplu act cultural? Urmăreau și reforma socială sau chiar acapararea politicului?

În 1930 opinia publică ia act de *Apelul către intelectuali* al mareșalului Averescu⁹³. Este debutul unei polemici care viza definirea intelectualului tinerei generații. Ziarul *Facla* se grăbește să decripteze acest gest, care, în esență, ar spune că „suntem guvernați de doi suverani minori. Regelui nevârstnic i s-a dat o tutelă. Votului universal, celălalt suveran și celălalt minor, nu i s-a dat niciuna”⁹⁴. Acesta ar fi motivul pentru care tutela intelectuală asupra poporului devine, într-un astfel de moment, mai mult decât necesară.

89. *Ibidem*, p. 131.

90. *Ibidem*, p. 132.

91. *Ibidem*, p. 266.

92. *Ibidem*, p. 146.

93. Alexandru Averescu, *Un apel către intelectuali pentru schimbarea sistemului politic și a cadrului legal al vieții publice*, în *Cuvântul*, anul VI, nr. 1782, 7 aprilie 1930, p. 4. Un an mai târziu și Gheorghe Brătianu lansează un manifest asemănător, *Către intelectualii din întreaga țară*, prin care îndemna la o coalizare a intelectualilor în speranța renovării autentice a societății românești. Vezi *Mișcarea*, anul XXIV, nr. 145, 21 mai 1931.

94. *Tutela intelectuală*, în *Facla*, anul IX, nr. 343, 8 aprilie 1930, p. 1.

Polemica începe să capete consistență odată cu reacția lui Nae Ionescu, dar nu răspunzând direct *Apelului* averescan, ci criticând modelul intelectualului ca actor social. Cel vizat de către Nae Ionescu era Constantin Stere, căruia i se reproșa lipsa de viziune pragmatică, de înțelegere a realităților. Or, din această cauză „actele lui politice, pornite toate din idei, au nimerit totdeauna alături de realități. Domnul Stere nu înțelege un lucru [...] că funcțiunea intelectualului nu este să creeze teorii, ci este să vadă realitatea sub specia ideii”⁹⁵.

Îi urmează discipolul pe care l-a promovat la *Cuvântul*, Mihail Sebastian. Deoarece intelectualul nu se poate defini prin profesii („...căci, dacă așa ar sta lucrurile, ar însemna că trăim de zece ani sub dictatura intelectualilor”, referire la faptul că politica în sine este „ocupatia exclusivă a vreo două sute de avocați, profesori și gazetari de diverse partide”), ceea ce îi rămâne este să fie „un creator de idei”, un „om care gândește organizat”, viziune care împrumută multe elemente din cele deja schițate de Nae Ionescu⁹⁶. Astfel, nefiind o categorie socială clar delimitată, intelectualii nu pot pretinde conducerea unei țări, iar „dictatura intelectualilor este imposibilă”⁹⁷.

Criza economică scoate la iveală potențialul subversiv și belicos al societăților europene, iar Societatea Națiunilor pare neputincioasă în fața pericolului remilitarizării Europei. Eșecul Conferinței de dezarmare de la Geneva (1932-1933), ca și rezultatele nesatisfăcătoare ale Institutului Internațional de Cooperare Intelectuală au făcut ca pacifismul ca ideologie politică să fie promovat doar de către stânga intelectuală europeană. Din acest punct de vedere, notoriu este apelul lui Stefan Zweig, *Rolul intelectualului în criza actuală*, prin care scriitorul îndemna la solidarizarea internațională a intelectualilor și la respingerea naționalismului. Nu este deloc întâmplător că acest apel va fi publicat în România într-un ziar de stânga⁹⁸. Chiar dacă firava presă de stânga din România elogia modelul intelectualului ca activist social⁹⁹, cei care dădeau tonul nu păreau convingși de viabilitatea unei astfel de tipologii sociale. La fel trebuie privită și receptarea nu prea entuziastă a cărții lui Julien Benda, *La trahison de clercs*, carte rămasă netradusă în românește în perioada interbelică.

95. Nae Ionescu, *Intelectualii în politică (cazul Stere și partidele politice)*, în *Cuvântul*, anul VI, nr. 1791, 16 aprilie 1930, p. 1.

96. Pentru o critică pertinentă a relației profesor – elev dintre Nae Ionescu și Mihail Sebastian, a se vedea Marta Petreu, *Diavolul și ucenicul său. Nae Ionescu – Mihail Sebastian*, Iași, Editura Polirom, 2009.

97. Mihail Sebastian, *O dictatură a intelectualilor?*, în *Cuvântul*, anul VI, nr. 1815, 13 mai 1930, pp. 1-2.

98. Apelul a fost publicat în *Facla*, anul XI, nr. 440, 1 februarie 1932.

99. „Concepția aristocratică a științei trebuie înmormântată definitiv, odată cu lichidarea prejudecăților. Omul de știință trebuie să stea în serviciul colectivității. [...] Atitudinea unui doctrinar față de problema socială ori politică are mai multă eficacitate asupra opiniei publice decât zece gesturi suprapuse ale politicianilor. E creditul inepuizabil al ideii, care face din intelectual un eminent și decisiv factor de progres social” – N. Tatu, *Intelectualul, factor de progres social*, în *Stânga*, anul I, nr. 3, 27 noiembrie 1932, p. 1.

În acest peisaj se maturizează intelectual și Mircea Eliade. Aparținând unei generații pe care lectura cărților unor Oswald Spengler sau Nikolai Berdiaev „o pregătise pentru o interpretare a anilor '30 în termeni de criză a civilizației”¹⁰⁰, Eliade se alătură corului juvenil ce afișa o critică tot mai acerbă la adresa societății românești, în ansamblul, dar și în intimitatea ei. Este o perioadă scurtă în care Eliade pare scufundat ireversibil în oceanul colectivist. *Generația tânără*, proiectul legionar, degringolada politică la care se adăugau efectele nefaste ale crizei economice erau fenomene ce concureau la un abandon al individualului în favoarea unui spirit colectivist salvaționist.

Totuși, asasinarea premierului I.G. Duca de către legionari în decembrie 1933, urmată de interdicerea mișcării legionare, dar și a ziarului *Cuvântului*, îl determină pe Eliade să se re poziționeze. În urma eșecului proiectului criterionist, Mircea Eliade – prin proză, prin articole sau prin luări de poziție – se detașează de „generația de la 1927”, cu tot ceea ce aceasta implica. În schimb, redescoperă valențele individualismului în persoana unei noi tipologie sociale: intelectualul. De fapt, „intelectual” pare a fi la Eliade un cuvânt prea mic, având mai degrabă valența unui pretext. Tocmai de aceea în articolele sale vorbește despre intelectual la singular, evită generalizarea și încearcă să își plaseze argumentele în utopii. De la ideea exaltării și a experienței, la critica politicianismului și evadarea din societate, din publicistica sa rezultă un evantai de opțiuni care fac din intelectual un personaj greu de înțeles. Pare-se că nimeni nu e pregătit pentru o astfel de misiune. Cert este că niciodată Eliade nu a fost de acord cu moda intelectualismului, adevărat miraj pentru tinerii din interbelic.

Teroarea istoriei, căutarea drumului spre centru și evadarea (teme atât de des întâlnite în proza sa fantastică, dar și în interpretarea fenomenologiei religioase) fac din Eliade între 1934 și 1935 un „prizonier al istoriei” (Florin Țurcanu). Dezamăgit de eșecul mișcării generaționale în care nu încetase să creadă, ceea ce îl afecta și mai mult era cameleonismul multora dintre colegii săi „intelectuali”: „Îmi repugnă lașitatea intelectualilor apolitici, care își descoperă deodată aderențe cu o mișcare socială în pragul izbânzii”. Lucrurile ar trebui să stea tocmai invers, pentru că „în ceasul unei revoluții sau al unei crize intelectualul adevărat se află prea departe ca să se mai poată întoarce înapoi; el a trecut de mult pe acolo. Ceea ce pare nou pentru mase, este de mult trăit, asimilat, consumat pentru el”. Să fie un Eliade detașat de politică, de ideea de experiență? Oricum ar fi, Eliade încearcă o repliere, preferând consecvența, cu toate riscurile pe care le implică ea: „Indiferență față de politică, de prezentul politic? Nicidecum. Ci numai toleranță și înțelegere. [...] Dar în niciun caz nu merită [...] să pactizezi cu oricine. [...] Îți riști viața? Ei și? Acel pe care îl reprezintă nu moare niciodată. Dacă crezi altfel, renunță la «intelectualitate» și fă-te om politic”¹⁰¹.

100. Florin Țurcanu, *Mircea Eliade prizonierul istoriei*, pp. 268, 272 și 276.

101. Mircea Eliade, *De ce sunt intelectualii lași*, în *Criterion*, anul I, nr. 2, 1 noiembrie 1934, p. 2.

În articolele din *Vremea* anului 1935, critica lui Eliade devine și mai virulentă la adresa intelectualului maselor. România este creația „intelectualilor”, în care *intelectual* devine un concept înzestrat cu conotații peiorative; „S-a crezut că generația de după va fi o generație a «turnului de fildeș». Dimpotrivă. După un început majestuos și «spiritualist», generația tânără s-a înregimentat în luptele politice. Nu mă interesează, acum, dacă a făcut bine sau rău, dacă și-a trădat misiunea sau și-a împlinit-o. Fapt este că a ascultat și ea același imbold către acțiune imediată, socială și politică. Aproape totalitatea personalităților creatoare ale României moderne și-au consumat energia în politică. România a fost un stat creat de «intelectuali»; și toate etapele prin care a trecut au fost soluționate de «intelectuali»”¹⁰². Și critica nu se oprește aici: „«Elitele intelectuale» se umilesc în public, își calcă în picioare emblemele, recunosc din toată inima că sunt gata să asculte ordinul oricărui sergent major (comandant de batalion nazist sau cohortă proletariană) și să-și modifice creația, dacă aceasta nu corespunde întocmai sentimentelor maselor. Atitudinea masochistă nu o întâlnim numai în țările cu regim dictatorial, ca Rusia, Germania sau Italia. Atitudinea aceasta o regăsim și într-o țară «democrată», ca a noastră. Nimeni nu silește pe artist sau gânditor să practice un asemenea masochism spiritual. Dar așa e moda acum; să spui că inteligența, cultura, talentul și chiar geniul nu fac doi bani – că totul stă în «mase»”¹⁰³.

Acești doi ani, 1934-1935, aduc în prim-plan un Eliade de o luciditate aproape transistorică. Totuși, această etapă va fi urmată de angajarea sa legionară de la sfârșitul anilor '30, o convență mefistofelică. Poate această fluctuație într-un timp istoric destul de încărcat și comprimat face dificilă pentru istoricul de astăzi evaluarea unilaterală a tânărului Eliade. Și poate că tot în această ambiguitate se regăsește succesul ulterior al strategiei sale de „uitare a trecutului”. Oricum, din perspectiva definirii intelectualului, rămân aceste texte de o aciditate corozivă la adresa societății românești. Ce propune, de fapt, Eliade? Pentru tânărul asistent „onorific” al Universității din București, intelectualul e mai degrabă o himeră. Ar vrea un „turn de fildeș” sau măcar o „înghetare” a timpului istoric. Cum asta e imposibil, preferă să rămână neutru până la detașare completă, mai ales de politic. În necrologul scris la moartea lui Panait Istrati, Eliade conchide: „Singura și marea armă a oricărui scriitor este independența sa față de orice formație politică; este conștiința misiunii sale, spirituale și naționale”¹⁰⁴.

Articolele din 1934-1935 nu lasă să se întrezărească viitoarea opțiune a lui Eliade. E drept că în disputa iscată în urma publicării romanului lui Mihail Sebastian *De două mii de ani*, prefătat de profesorul său Nae Ionescu, Eliade tace. Dar e o tăcere complice, care mai târziu va irumpe într-un ton vindicativ. Iată ce notează chiar Mihail Sebastian în *Jurnalul* său, în data de 17 decembrie 1937: „În *Buna*

102. *Idem*, *Turnul de fildeș...*, în *Vremea*, anul VIII, nr. 382, 31 martie 1935, p. 3. A se vedea și Victor Durnea, Gheorghe Hrimiuc-Toporaș (ed.), *De ce scrieți? Anchete literare din anii '30*, Iași, Editura Polirom, 1998, p. 231.

103. *Idem*, *Cuvântul maselor*, în *Vremea*, anul VIII, nr. 391, 9 iunie 1935, p. 6. A se vedea și Victor Durnea, Gheorghe Hrimiuc-Toporaș (ed.), *De ce scrieți?*, p. 233.

104. *Idem*, *Destinul lui Panait Istrati*, în *Vremea*, anul VIII, nr. 402, 25 august 1935, p. 10.

Vestire de ieri (anul I, no 244, cu data de vineri, 17 decembrie 1937), *De ce cred în biruința mișcării legionare*, de Mircea Eliade: «Poate neamul românesc să-și slărsească viața... surpat de mizerie și sifilis, cotropit de evrei și sfârtecat de streini? ...revoluția legionară are drept țintă supremă: mântuirea neamului..., cum a spus Căpitanul... cred în libertate, în personalitate și în dragoste. De aceea cred în biruința mișcării legionare...»¹⁰⁵.

Începând cu anul 1936, ideile „românismului”, „naționalismului” și „dictaturii” devin teme recurente în discursul cultural. Puțini sunt cei care pot rezista tentației de a glosa pe marginea acestor teme. Dar cartea care a avut darul de a surprinde idealul unei generații în anul 1936 rămâne *Schimbarea la față a României*, în care tânărul Emil Cioran „construiește o adevărată pedagogie a durerii pentru atingerea transfigurării individuale”¹⁰⁶. *Tânără generație* acceptă necondiționat modelul totalitarismului german, în timp ce intelectualul dispare din agenda dezbatelor culturale¹⁰⁷. Revoluție, conducător, mase – aceasta devine noua evanghelie, în speranța făuririi unei Românie „cu populația Chinei și destinul Franței”. Tot mai tirava presa de stânga nu mai reușește să se facă auzită. În 1935 ziarul *Rampa* organizase o anchetă literară, *Între politică și literatură*, care încerca să re poziționeze într-o manieră polemică locul intelectualului în societate, o anchetă fără prea mare ecou în epocă. Totuși, printre respondenți se regăsesc și nume importante. Demostene Botez, în răspunsul său, operează o distincție între omul politic și intelectual. Dacă cel dintâi „face politică fără niciun ideal”, cel din urmă se implică în politică pentru a concretiza un ideal. „Intelectualul și scriitorul are îndatorirea specială de a civiliza luptele politice, de a aduce în ele un sentiment de generozitate, de a face ca gorila, care dă cu coatele să meargă sus de tot, să se jeneze puțin”. În schimb, Nicolae Iorga găsea „o unitate perfectă între literatură și politică”, iar Ion Petrovici îndemna să „privim politica printr-o prismă mai înaltă și [așa] ne-am da seama că în ea trebuie fantezie creatoare și ținută estetică”, dispând la rândul-i orice undă de incompatibilitate între literatură și politică¹⁰⁸. Când apare

105. Mihail Sebastian, *Jurnal 1935-1944*, ed. Leon Volovici și Gabriela Omăt, București, Editura Humanitas, 1996, p. 133.

106. Marta Petreu, *Un trecut deocheat sau Schimbarea la față a României*, București, Editura Institutului Cultural Român, 2004, p. 21.

107. Încă din 1933 tânărul Emil Cioran își făcea public disprețul față de „intelligență”, văzută ca o plagă a culturii române. Pentru că intelectualii sunt lipsiți de „pasiuni mistuitoare, conflicte dramatice și dureroase”, lor le „lipsește și disperarea, precum le lipsesc toate marile intuiții din care răsar adevăratele creații. Nu aștept nimic de la inteligența românească, fiindcă știu că orice surpriză este iluzorie. Dar voi izbi cu toată furia împotriva oamenilor inteligenți de la noi, pentru a le releva vidul. *Sunt convins că oamenii inteligenți au devenit inutili. Din acest motiv voi face apologia barbariei, a nebuniei, a extazului sau a neantului, dar a inteligenței, nu*”. Articolul, *Împotriva oamenilor inteligenți*, a apărut în *Discobolul*, nr. 9, mai 1933, pp. 1-2. Citatul este preluat din Emil Cioran, *Revelațiile durerii* (eseuri), ed. Mariana Vartic și Aurel Sasu, Cluj, Editura Echinox, 1990, p. 109.

108. A se vedea *Rampa*, anul XXVIII, nr. 5110, 5118 și 5123, ianuarie-februarie 1935.

cartea lui Cioran¹⁰⁹, mulți vedeau în politic șansa „literaturizării” socialului. Se continua o meteahnă românească, ce stipula că transformarea realității ține mai mult de exigențe discursive decât de analize sociologice.

În acest context apare eseu lui Bucur Țincu, *Apărarea civilizației*, un răspuns la cartea lui Emil Cioran *Schimbarea la față a României*, „cartea-document” a tinerei generații. Prieten din copilărie cu Cioran, Țincu, „un reprezentant ex-centric al generației” (Marta Petreu), se opune ideilor promovate de către Cioran, reliefând pericolul reprezentat de mirajul totalitarismelor colectiviste, fie de stânga, fie de dreapta. Printr-o astfel de poziționare, Țincu se apropie de Eugen Ionescu, care întrezărea la rândul său pericolul „rinocerizării” societății românești. Lipsită de anvergura unui stil polemic incisiv și cu o exprimare prea puțin comparabilă cu plasticitatea și emfaza practicate de Cioran, cartea se vrea totuși o „corectură discretă și delicată a exceselor” cărții lui Cioran¹¹⁰. Corectura esențială face trimitere clară la intelectual, mai precis la rolul acestuia în cadrul culturii și al societății.

Intelectualii ar fi „vestalele marilor idealuri ale omului”, iar „existența lor se confundă cu a culturii înseși”. Dar „în exercitarea acestei funcții firești și organice a intelectualilor” a intervenit politica, pentru care „libertatea spiritului a devenit suspectă. Toți intelectualii s-au simțit mai mult sau mai puțin obligați să adere la un punct de vedere, la un partid, la o credință. Independența intelectualilor a devenit un capitol al trecutului. O atmosferă generală s-a format astăzi pentru declararea obligatorie a parțialității spirituale. [...] Se susține chiar că funcția teoretică și dezinteresată a muncii intelectuale este lipsită complet de sens, iar rolul intelectualilor este să se scoboare în arenă și să devină oameni de acțiune”¹¹¹. Mai mult, „consimțind să fie anexe ale politicii, ei au renunțat să fie ei înșiși și au renunțat la libertate, sacrificând pentru beneficiile unui moment – privilegii permanente”¹¹².

Rolul intelectualilor este acela de a combate spiritul gregar care stăpânește Europa. Țincu apreciază în acest sens opera unor intelectuali ca Paul Valéry, Coudenhove-Kalergi, Conte Sforza sau Thomas Mann, care militează pentru unitatea europeană și pentru o civilizație creatoare. Spre deosebire de colegii săi de generație, Țincu nu se ferește să facă elogiul Franței, al cărei calm „în agitația vremii noastre i-a adus multe acuzații de îmbătrânire și epuizare”¹¹³, și identifică și problema tineretului interbelic, pe care o denuște „iluzia bovarismului”, adică „a crede în lucruri complet disproporționate cu realitatea, a afișa pretenții pe care

109. În 1931 Cioran enunța necesitatea creării unei *mari culturi*. În fața acestui program, singurul impediment era cel al mimetismului afișat de literații români față de valorile apusene. „Este o mare ironie a vieții să mori cu conștiința că tu n-ai gândit nimic o viață întreagă și te-ai mulțumit cu rezumarea prozaică a ceea ce au spus alții.” Un astfel de intelectual nu poate fi decât „creatorul unei culturi mici”. A se vedea Emil Cioran, *Intelectualul român, I-II*, în *Mișcarea*, anul XXIV, nr. 78/80, 27 februarie/1 martie 1931.

110. Marta Petreu, *Un trecut deocheat*, pp. 301-303.

111. Bucur Țincu, *Apărarea civilizației*, București, Fundația pentru Literatură și Artă Regele Carol II, 1938, pp. 49-50.

112. *Ibidem*, p. 58.

113. *Ibidem*, p. 79.

nici tradiția, nici posibilitățile actuale nu le permit, [...] a te hrăni cu himere care de cele mai multe ori se sfârșesc tragic”. De fapt, bovarismul este un „fenomen general în Europa”, un nou imperialism devenit obsesie pentru toate națiunile, mari și mici laolaltă: „Confundând voința de a fi mari cu posibilitatea reală de a fi, multe națiuni își pun tot viitorul în funcție de un vis, plin de îndrăzneală. Aceste pretenții vor duce la conflicte permanente și distrugătoare, căci acest imperialism nu mai este cel al Franței exercitat prin universalitatea spiritului, ci prin dominarea efectivă a altora. Europa se va transforma într-o ceată de războinici în care nu va mai exista conștiința niciunei valori”¹¹⁴.

2.3. Libertatea de exprimare ca esență a intelectualului

În 1937 Geo Bogza, cunoscut mai ales pentru reportajele sale, devine subiect de presă și inculpat în justiție pentru vina de a se fi exprimat „pornografic”, acuza Academia Română prin vocea lui Nicolae Iorga, dar mai ales a lui Alexandru Brătescu-Voinești. Corpul delict îl constituia *Poemul invectivă*, publicat cu patru ani mai devreme, în 1933, autorul suferind încă de atunci rigorile justiției, dar fiind achitat. Acuzat că e un „negustor de pornografie”, Bogza se apără, declarând că *Poemul invectivă* este „un cumplit atentat [...] la existența liniștită a lumii. În paginile lui e un vitriol menit să ardă, să stupefiez și să clatine din siguranța lor de până acum pe oamenii împăcați cu soarta și cu ei înșiși”¹¹⁵.

Dezbaterile din presă, ca și luările de poziție se centrează mai ales pe apărarea esteticului. Argezi, și el inclus de presa naționalistă printre cei pasibili de „imoralitate și pornografie”, atentând la bunele moravuri ale societății, este apărat de Șerban Cioculescu: „Arghezi nu teoretizează, Arghezi își trăiește drama. Este pentru sine însuși o *terra incognita*, un continent moral necunoscut. De aceea nu fac o vină prea mare acelor care nu l-au înțeles încă”¹¹⁶.

Răspunsul lui Ghiță Ionescu la ancheta *Problema moralității în artă* din revista *Azi* este singurul care schimbă registrul discuției. Punctul nevralgic al polemicii nu mai este scriitorul, moralitatea și cititorul, ci intelectualul și societatea în ansamblu. Iar dacă libertatea de expresie este sau ar trebui să fie pentru *toți*, ceea ce intelectualul are este *libertatea de pronunțare*. „Vreau să știu adică nu *cum* se poate rosti un intelectual, ci *când* și asupra *căror* chestiuni.” În orice societate intelectualul este o prezență necesară, o prezență care se impune, și nu care este îngăduită. „Și acum mă întorc spre intelectualii români și îi întreb: pentru acestea

114. *Ibidem*, pp. 119-120.

115. Geo Bogza, *Însemnări pentru un fals tratat de pornografie*, în *Azi. Revistă lunară literară, artistică, socială*, anul VI, nr. 29, iunie-august 1937, p. 2635.

116. Răspunsul lui Șerban Cioculescu la ancheta „Problema moralității în artă”, în *Azi. Revistă lunară literară, artistică, socială*, anul VI, nr. 29, iunie-august 1937, p. 2645.

ce ai făcut? Ce ai făcut pentru ca atât mulțimea cât și puternicii săi să știe că au în voi controlul și sfatul? [...] Tocmai înțelesul rostului lor în viață pare a fi fost pierdut de către intelectualii români de astăzi. Ei l-au pierdut odată cu perspectiva globală a datoriei, lăsându-i pe alții să le compartimenteze, de unde nu mai era decât un pas până la trista fugărire de astăzi, din post în post, până în ultimul lagăr, de fildes zice-se. Astfel s-a făcut că din conducători de neam cum erau ei, după cum spune un poet român, *s-au băgat surugii la cuvinte*.¹¹⁷

Diferențierile culturale din interiorul câmpului cultural interbelic devin tot mai vizibile: pe de o parte, avem „ziariștii”, mai ales pe cei „socialiști”, care, conform taxonomiei lui Bourdieu, ar fi dominații; pe de altă parte, avem *establishment*-ul dominant, care își asumă rolul acuzării publice. Ca aspect pozitiv, dincolo de aceste relații de putere, câmpul cultural este tot mai mobil și acceptă dialogul.

Ce rămâne de pe urma acestui excurs? Că în România interbelică a fi intelectual înseamnă a fi creator de idei, dar mai puțin activist social. Iar când creația devine inaccesibilă, intelectualul român acceptă și statutul de colportor de idei. A fi intelectual devine o dorință de a fi sau de a deveni, mai ales în rândul tinerilor, a căror afluență spre universitate crește exponențial. Cei care făceau apologia necesității cultivării maselor nu se vor sfii să se contrazică mai târziu, vorbind de pericolul „proletariatului intelectual” care riscă să devină pradă ușoară pentru demagogia naționalistă. De aici și până la șomaj intelectual drumul era tot mai scurt și implacabil.

În interbelic, peste tot în Europa, societățile tânjeau după profeții. Era o ade-vărată cerere socială în acest sens, provocată de moștenirea războiului, o experiență percepută ca o tragedie, ca o ruptură ireversibilă față de trecut. Raportarea temporală se făcea în funcție de acest cataclism. A fi intelectual însemna deci a răspunde unor astfel de întrebări legate de așteptările viitorului. Când revista *Contemporanul* clama „să ne ucidem morții!”, nu îndemna doar la refuzul trecutului, ci și la coborârea tradiției de pe pedestalul cunoașterii. Cui mai putea folosi învățătura trecutului, dacă nimeni nu a fost în stare să *pre-vadă* și să *pre-vină* marele măcel?

Evantaiul de perspective care se răsfrânge asupra unei singure identități nu poate decât să fortifice viabilitatea socială a acestei noi tipologii. Cumulând principii ca meritocrația sau promovarea socială, intelectualul devenea în ochii multora sursa unică a reformării socialului în România.

Totuși, definițiile de mai sus surprind identitatea intelectualului mai degrabă dintr-o perspectivă ideologică și mai puțin sociologică. Contau, evident, opiniile divergente asupra acestei tipologii. Dar la fel de importante erau și condițiile sociale pentru afirmarea intelectualului. În interbelic, printre multe altele, dacă se manifestă ceva, aceea este „voința de totalizare” – „forma pe care o îmbracă în câmpul intelectual ambiția de a deține puterea absolută”¹¹⁸ – care îi macină pe toți cei ce urmăreau să *fie intelectuali*. Așa se explică și importanța dobândită de

117. *Ibidem*, pp. 2646-2647.

118. Pierre Bourdieu, *Regulile artei. Geneza și structura câmpului literar*, traducere de Laura Albuлесcu și Bogdan Ghiu, București, Editura Art, 2012, p. 276.

filosofie (ca formă de a răspunde necesității de profetizare) sau cel puțin încercarea de a fi, a gândi și a scrie pe mai multe planuri. Pierre Bourdieu, analizându-l pe Jean-Paul Sartre, vedea în dramatizarea și vulgarizarea temelor filosofice făcute de către acesta „pregătirea intrării pieselor cu teză *atât în conversația burgheză, cât și în cursurile de filosofie*”¹¹⁹. Măcar în parte, și tot am putea spune că și în spațiul cultural românesc discursul intelectual se vrea un discurs social, holistic, care să-i angreneze și pe cei de sus, dar mai ales pe cei de jos. *Schimbarea la față* trebuia să revoluționeze conștiințele, iar scriitorul să lase locul pe scenă doar intelectualului, care era mai mult decât un simplu prestidigitator de cuvinte. Iar faptul că Petrescu a fost și romancier, și autor de piese de teatru, dar și filosof nu e deloc întâmplător, la fel ca și considerația de care se bucura în epocă un om fără operă, dar prezent în cetate: Nae Ionescu. Este simptomul de a fi intelectualul total, pe care îl regăsim și la Eliade. Generațiile culturale anterioare cultivau ideea cantonării într-un anumit canon sau gen literar, încât ceea ce rezulta nu putea să pretindă mai mult decât recunoașterea criticii literare. Pentru interbelici, scrisul nu mai este o artă, ci trebuie să fie înțesat de idei; iar ideile se pot exprima în orice formă. Iarăși, nu e întâmplător că mulți dintre reprezentanții culturii românești interbelice au avut atâtea proiecte care au rămas neterminate. Deși le percepem ca eșecuri, ele relevă de fapt o stare de spirit ce viza creația plenară, care trebuia să surprindă „răul de a fi intelectual și nu răul de-a fi în lumea intelectuală”¹²⁰.

Nu în ultimul rând, intelectualul își desfășura activitatea și într-un câmp cultural tot mai bine definit: universitatea (care se adaptează și se transformă, dar a cărei misiune socială nu poate răspunde întrebării: prestatoare de servicii educaționale sau spațiu exclusiv al științei?), Academia, reviste, cenacluri (cel condus de Eugen Lovinescu, Sburătorul, devine cel mai cunoscut din istoria culturală românească, după Junimea, reușind să impună canonul modernist), edituri. „Aristocrația inteligenței” (Pierre Bourdieu) avea o existență independentă, dar mai avea și mecanismele consacrării intelectuale. Și aici un mare rol îl are critica. Lucrarea lui George Călinescu *Istoria literaturii române* este cea care face din „istoria literară o istorie de valori și ca atare cercetătorul trebuie să fie în stare întâi de toate să stabilească valori, adică să fie un critic”¹²¹. Pentru prima dată, câmpul literar este abordat ca un univers independent, suficient sieși, cu propriile reguli și cu propriile mecanisme de reglare și amendare, iar critica nu mai privea literatura ca pe un domeniu cronologic, ci ca pe unul sistematic, în care limba devine cu precădere un idiolect¹²².

Ca urmare a importanței pe care o dobândește critica, intelectualul român din interbelic se exprimă liber și tot mai sentențios. Această libertate de expresie, deși uneori mai era încălcată, devine definitorie și consacră. În schimb, din această

119. *Ibidem*, p. 274.

120. *Ibidem*.

121. G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1941, p. 6.

122. Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*, Pitești, Editura Paralela 45, 2008, p. 8.

libertate de exprimare va decurge și manipularea realității, transformarea ei pentru a răspunde unor exigențe revendicative. Astfel procedează intelectualul atunci când acționează în chip politic. Se observă totodată o transmutație operată de intelectualii înșiși : trecerea de la planul experienței către cel al așteptării. Din acest punct de vedere, modelul ideatic al intelectualului conturat de către actorii culturali a rămas dator experienței moștenite. Care ar putea fi motivul pentru care lucrurile s-au derulat astfel ? Pentru Caius Dobrescu, cauza este una constitutivă, cu reverberații până în prezent, și anume aceea că intelectualul român s-a raportat la cunoaștere și competențe nu doar ca „la un instrument de manipulare a realității, ci, în afinitate cu atitudinea elitelor tradiționale, ca la o *proprietate* care asigură autonomia”¹²³. Pornind de la această confuzie, intelectualul nu a găsit nicio eroare în a transfera socialul în planul utopicului, la fel cum nu a fost capabil să calculeze consecințele radicalizării discursului politic. Modelul dezirabil era pentru toți cel al intelectualului ca purtător al unei rațiuni eterne în istorie. Ce a rămas a însemnat, până la urmă, fisura dintre planul așteptării și cel al derulării istoriei. Dar numai datorită acestui ecart istoria în sine are șansa de a se transforma într-un material de reflecție.

123. Caius Dobrescu, *Inamicul impersonal*, Pitești, Editura Paralela 45, 2001, p. 206.

Capitolul 3

Munca intelectuală în România interbelică: între „biurocratism” și „surugiu la cuvinte”

3.1. Munca: de la necesitate la obligație

Nu puțini erau istoricii, sociologii sau filosofii care considerau că diferența specifică a occidentalilor față de restul lumii constă într-o viziune aparte asupra muncii. De pildă, Jürgen Habermas era convins că societățile occidentale sunt în esență „societăți fondate pe muncă”, ajungându-se ca munca să fie factor al ordinii sociale, al promovării și totodată al reușitei sociale. Iar prin „(pre)ocuparea” individului munca a devenit, în ultimă instanță, singurul „fapt social total”. Este vorba de un „parcurs ideologic” care își are originea în „etica protestantă” (Max Weber) și care a permis occidentalilor să domine lumea pentru mai bine de cinci secole. Eliberarea de sub influența dogmei Bisericii va aduce omogenizarea tuturor societăților occidentale sub principiul muncii. Însă, pentru a estompa caracterul coercitiv și alienant al muncii, s-a apelat la o metonimie: pentru că societățile și oamenii vor să trăiască în abundență și pentru că sunt în „căutarea fericirii” (ambele instaurate ca drepturi ale omului în secolul Luminilor), munca devine principalul mijloc de (re)distribuire a acestor bunuri materiale. Astfel, munca este un factor de producție, iar proprietatea privată devine mecanismul de a conserva ceea ce ai dobândit prin muncă. Dacă munca este o formă de pierdere a libertății, proprietatea privată este semnul că o parte din libertatea pierdută a fost răscumpărată, iar în timp va deveni semnul bogăției.

În ciuda criticii social-democrate și marxiste, munca a devenit o normă economică ce a cucerit societatea. Educația, de pildă, devine tot mai mult un mecanism de *profesionalizare* și de distribuire a capitalului uman în câmpul economic. Viața omului se confundă tot mai mult cu cariera sa, iar șomajul și impactul său puternic denotă dependența economică și socială a individului față de muncă. A avea un loc de muncă este semnul reușitei sociale, nu numai din punct de vedere economic, ci mai ales din punct de vedere psihologic¹.

Permutările produse la nivelul cotidianului au fost astfel numeroase, cea mai interesantă din perspectiva istoriei culturale fiind raportul dintre muncă și timp

1. A se vedea eseu de istorie culturală publicat de Dominique Méda, *Le travail*, Paris, Presses Universitaires de France, 2011.

liber. Ambivalența muncii văzute atât ca încătușare, cât și ca recompensă, pentru că îți permite să îți câștigi timpul liber, devine tot mai pregnantă. În secolul XX interiorizarea muncii ca normă socială totală a făcut să se nască ideea de timp liber, turismul fiind activitatea dezirabilă de recreere. De aici și îndemnul: „Trebuie să călătorești!”. Theodor Fontane, poate cel mai „realist” scriitor al secolului al XIX-lea, sintetiza foarte bine relația dintre muncă și timp liber: „...unsprezece luni *trebuie* să trăiești, pe a douăsprezecea *vrei* să o trăiești!”². În modernitate, relația individului cu societatea se transformă într-un pendant indisolubil prin intermediul muncii. Și, devenită normă, munca în sine reușește să escamoteze dihotomia adevăr/fals sau altele asemănătoare. Totul se reduce la muncă și totul provine din muncă.

3.2. Intelectulul și noua etică a muncii: responsabilitatea socială

Legătura dintre intelectuali și muncă este una destul de dificil de surprins. Dificultatea survine în primul rând din accepția generală a înțelegerii intelectualului, ca apărător și promotor al unei noi ordini morale. Mai apoi, transformarea creației artistice într-o marfă (deci rezultat al muncii) impune crearea unei piețe de desfacere a bunurilor rezultate, simbolice și economice totodată.

Pentru Pierre Bourdieu, conjuncția dintre muncă și intelectuali se dezvoltă începând cu secolul al XIX-lea, când influența educației ca motor de creare a unei piețe de consum a mărfurilor artistice devine indispensabilă. Numai educația este cea care transformă opera de artă din bun economic într-un bun simbolic, pentru că educația este cea care-i oferă codul de descifrare. Dar, până atunci, „într-un univers social divizat în *trei clase de ființe, omul care muncește* (adică la fel de bine agricultorul, zidarul sau soldatul, ca și vânzătorul ambulant, comisul sau chiar doctorul, avocatul, marele negustor, boiernașul, birocrațul), *omul care gândește* și *omul care nu face nimic* și care se dedică vieții elegante, ei bine, artistul, spune Balzac, este o excepție. Trândăvia sa este o muncă, iar munca o odihnă; este rând pe rând elegant și neglijent; îmbracă, după plac, cămașa plugarului și hotărăște ce frac să poarte bărbatul la modă; nu urmează legi, ci le impune. Fie că se străduiește să nu facă nimic sau că meditează la o capodoperă, fără a părea că se străduiește; fie că-și duce calul cu o zăbală de lemn sau mână, pe picior mare, caii unei trăsurii; fie că n-are doi poli ai lui sau aruncă aurul cu amândouă mâinile, el este întotdeauna expresia unei mari gândiri și domină societatea”³.

Tipul de intelectual care se afirmă în secolul al XIX-lea urmărește să obțină și independența economică, și pe cea politică. În secolul romantismului, profesiunile

2. Theodor Fontane, *apud* Hasso Spode, *Turistul*, în Ute Frevert, Heinz-Gerhard Haupt (coord.), *Omul secolului XX*, traducere de Maria-Magdalena Anghelescu, Iași, Editura Polirom, 2002, p. 106.

3. Pierre Bourdieu, *Economia bunurilor simbolice*, traducere de Mihai Dinu Gheorghiu, București, Editura Meridiane, 1986, pp. 122-123.

liberale reprezentau o poziție intermediară între puterea economică și prestigiul intelectual. Pentru un prestigiu total, intelectualul alege să obțină independența câmpului artistic. Acesta este și motivul pentru care toți literații secolului al XIX-lea devin promotori ai ideii de artă pură. Dacă arta este artă în sine, atunci și artistul este o tipologie socială independentă. Treptele de consacrare ale acestei arte urmăresc să păstreze numele de operă de artă doar pentru lucrul fără preț, pentru opera pură și dezinteresată. Bourdieu constată că dicționarele secolului al XIX-lea laudau dezinteresul artiștilor care promovează un nou tip de etică, pentru că ei reușesc să transforme sărăcia într-o bogăție refuzată, deci bogăție spirituală : „Acest paralogism care, cu prețul unei renunțări imaginare la o bogăție imaginară, face din mizerie avere, cum fac alții din nevoi virtute, constituie resortul tuturor armelor simbolice folosite de fracțiunea intelectuală în lupta sa pentru dominație în cadrul clasei dominante”⁴. Procedând astfel, artistul sau intelectualul nu urmărește neapărat să producă un avantaj economic de pe urma operei sale, atitudine ce poartă numele de „denegare a economiei” ; ceea ce vizează el este acumularea unui capital simbolic, adică amorsarea prestigiului și a autorității. În perioada de ascensiune a capitalismului, intelectualul devine o figură ingenuă a-capitalistă.

Odată desăvârșită autonomia economică, intelectualul are deja construită imaginea figurii tutelare capabilă să intervină în „câmpul politic în numele autonomiei și al valorilor specifice unui câmp de producție culturală ajuns la un înalt grad de independență față de diferitele puteri”⁵. Inventarea intelectualului, desăvârșită de Zola, nu înseamnă doar o autonomizare a câmpului intelectual, ci este un proces simultan cu cel de constituire a unui corp de profesioniști ai politicii. Prin intermediul acestei opoziții, câmpul artistic evoluează, devine câmp intelectual, exprimând prin aceasta trecerea de la *artă pentru artă* la *artă socială*. Născut din ostilitatea față de politic, dar mai ales față de cei care urmăreau să reintroducă politicul în câmpul literar, intelectualul decide să intervină în câmpul politic, dar de pe alte poziții : ca instanță morală și misionar al unor idealuri⁶ ; adică, parafrazându-l pe Weber, intelectualul face saltul de la responsabilitatea morală spre responsabilitatea socială.

Concurența cu câmpul politic este cea care îl obligă pe intelectual să fie mai mult decât un expert într-un anumit domeniu, pentru că, prin implicarea sa în *orice* problemă a societății, intelectualul se situează *dincolo de competența sa*. Aici apare și diferența esențială dintre savant și intelectual : dacă primul este preocupat de știință, evacuată de orice urmă de morală, intelectualul abuzează de *celebritatea sa* prin asumarea unor poziții radicale. Prin aceasta, intelectualul maschează ecartul dintre cunoașterea sa științifică și aprecierile pe care le realizează la adresa politicului și, implicit, la adresa societății⁷. Delimitarea dintre intelectuali și

4. *Ibidem*, p. 191.

5. *Idem*, *Regulile artei. Geneza și structura câmpului literar*, traducere de Laura Albușescu și Bogdan Ghiu, București, Editura Art, 2012, p. 178.

6. *Ibidem*, p. 180.

7. Jean-Paul Sartre, *Plaidoyer pour les intellectuels*, Paris, Éditions Gallimard, 1972, p. 13.

savantul apolitic devine evidentă. În viziunea intelectualului, rolul învățământului în societatea capitalistă se rezuma la pregătirea specialiștilor în cunoașterea științifică și la formarea „servitorilor sistemului hegemonic”, „gardienii tradiției”⁸. Toți aceștia – dar mai ales primii – nu sunt în ochii intelectualului nimic altceva decât specialiști în cunoașterea practică. Ei nu sunt (încă) intelectuali, dar din rândul lor se recrutează și se formează intelectualii⁹. Pentru Sartre, intelectualii veritabili sunt cei care văd interstițiile și resorturile intime ale sistemului, un sistem care – dincolo de aparențele mobilității sociale și ale consacrării academice – nu face altceva decât să perpetueze imobilismul. Ceea ce îi lipsește acestui „corp al specialiștilor” este tocmai diagnoza morală a sistemului. Ei bine, doar îmbrățișarea eticului și denunțarea viciilor sistemului se constituie în elemente ale debutului intelectualului. Prin aceasta, *intelectualul nu este un apărător al unei morale*, ci creator și promotor al unei *morale expansive*.

3.3. Munca intelectuală într-o societate agrară.

Opțiunile *umanioarelor*: birocrațism sau artă pură

S-ar părea că pentru intelectual munca în sine este o activitate total dezinteresată. Numai că viziunea de mai sus reprezintă opțiunea unor intelectuali singulari, chiar dacă emblematici. De altfel, accepția pe care aceștia o dau intelectualului face din această figură o identitate intangibilă. Deși literații erau principala pepinieră a intelectualilor, intelectualii nu au râvnit neapărat la o încadrare birocratică, la fel cum a fi universitar nu te făcea neapărat intelectual. Deși intelectualul devine o *ocupație*, de cele mai multe ori e o ocupație neremunerată, pentru că mai întâi de toate munca intelectuală începe și se sfârșește cu idei¹⁰.

Cum au stat lucrurile în spațiul românesc? Aici, pentru unii „munca intelectuală” a fost văzută ca o formă de participare la efortul național de construire a unui stat modern și a unei națiuni. Astfel, deși în cazul francez intelectualul urmărește să-și afirme autonomia față de câmpul economic, dar și față de cel politic, în România intelectualul – cu puține excepții – este remorca voinței politice. Prin edificarea identității intelectualului pe soclul scriitorului-militant al secolului al XIX-lea, absorbit de cauza națională, se creează „modelul literatului-intelectual care îmbină succesul literar cu prestigiul universitar”, toate acestea contribuind la o sporire a „prestigiului social al scriitorului” până în interbelic, ceea ce ar fi trebuit să se traducă într-un capital de consacrare, adică în acel capital care să-i rezerve dreptul la întâietate sau cel puțin la un statut privilegiat în societate¹¹.

8. *Ibidem*, p. 27.

9. *Ibidem*, p. 17.

10. Thomas Sowell, *Intellectuals and Society*, New York, Basic Books, 2009, p. 3.

11. Liviu Malița, *Eu, scriitorul*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane – Fundația Culturală Română, 1997, p. 42.

Un alt element care a întârziat recunoașterea muncii intelectuale ca activitate socială independentă a fost dificila tranziție de la societatea de ranguri spre o societate de clase. Cauza e una constitutivă. Pentru elita românească a secolului al XIX-lea, educația nu a fost construită ca un mecanism al promovării sociale, ci ca o instituție menită să conserve anumite privilegii. În ciuda reformelor introduse prin Regulamentele Organice, care urmăreau să creeze un corp birocratic profesionalizat, „descendenții aristocrației sunt puțin stimulați să se instruiască în condițiile în care numele și apartenența socială sunt suficiente pentru a deține orice slujbă în aparatul statului, fără a avea competențele necesare”¹². Constanța Vintilă-Mihăilescu inventariază o serie de cazuri de tineri aristocrați cu studii necesare pentru anumite cariere lucrative, dar care sfârșesc prin a îmbrățișa cariera politică, „de fapt, adevărata carieră”¹³. Astfel, marea boierime își prezervă privilegiile, rămânând la conducerea statului în funcții înalte, până în preajma primului război mondial. Un alt avantaj era și imobilismul mentalului colectiv, în care boierul nu era „imaginat” ca o persoană ce muncește.

Astfel se ajunge ca „munca intelectuală”, de altfel un fundament pentru crearea unei clase birocratice, să fie una lipsită de atributele responsabilității și profesionalizării. Cauza primordială s-ar regăsi într-o arhitectură precară a sistemului educativ, incapabil să creeze „funcționari loiali slujbei. [...] Slujbașul este tributari unei persoane și nu unei instituții impersonale”¹⁴, de aici și renunțarea la ideile de profesionalizare sau responsabilitate. Se preferă în schimb practicarea unor relații care pot aduce beneficii imediate (lingușeală, fidelitate față de protector, servicii private), care fac inutile specializările educaționale stricte (științele exacte, ingineria, agronomia etc.). Tot aici s-ar regăsi și cauza pentru care studiile juridice sunt atât de „vânate” de tinerii ce urmează la universitate o specializare care lasă loc „filierelor speculative”, dar riscă să transforme sistemul educațional într-o „trăncăneală ineficientă”¹⁵.

În siajul acestei mentalități păguboase, în 1912, A.D. Xenopol nu poate defini intelectualitatea românească decât prin prisma „ocupațiilor intelectuale”, fapt pentru care istoricul ieșean critică școala românească, acuzată că este incapabilă să-și îndeplinească principala atribuție, aceea de a contribui la dezvoltarea comunitară: „Viciile sistemului de instrucție din România sunt, pe de o parte, că nu știe cum să-l cointereneze pe țăran, care uită imediat tot ce a învățat la școală; de cealaltă parte, toate instituțiile de educație ale statului nu fac altceva decât să pregătească elevii doar pentru ocuparea de funcții publice. Așadar, pe de o parte avem o proporție nejustificat de mare de analfabeți; de cealaltă parte, o pleoră de postulnanți la cariere publice. Acesta-i marele păcat al civilizației românești. Românii, imediat ce și-au cizelat spiritul prin studiu și cultură, nu fac altceva decât să fugă de ocupațiile liberale și caută să se angajeze în serviciul public”. Clasa

12. Constanța Vintilă-Mihăilescu, *Evgheniși, ciocoi, mojici. Despre obrazele primei modernități românești*, București, Editura Humanitas, 2013, p. 89.

13. *Ibidem*, p. 95.

14. *Ibidem*, p. 253.

15. *Ibidem*, p. 252.

cultivată preferă deci să se angajeze la stat sau în funcțiile administrative ale statului, în dauna profesiunilor independente, care chiar pot aduce bogăție societății în ansamblul ei¹⁶.

Fie că se pretindeau scriitori, intelectuali sau savanți, toți aceștia vor fi prinși în malaxorul politicului. Este o mentalitate care se prelungește și în perioada interbelică, atunci când a te ridica împotriva nedreptăților veacului era o formă de a-ți deschide calea spre cariera politică: „Prin spiritul său critic, vocația libertății și refuzul înregimentării, scriitorul devine suspect în ochii omului politic”¹⁷. De aceea, încet-încet, sunt atrași spre mirajul politicului. Intelectualii devin ministriabili sau cel puțin râvnesc la o slujbă în cadrul aparatului administrativ: „Expresie a unei opțiuni existențiale personale, întoarcerea sa spre politică are atunci și semnificația unei amare disperări. Scriitorul nu face politică doar dintr-o irepresibilă voință de afirmare, ci și din exasperare existențială”¹⁸. Într-adevăr, într-o societate în care scrisul este perceput mai mult ca *loisir*, ca vocație și nu ca profesie, în care circulația cărții este foarte restrânsă și în care editurile oferă scriitorului mai degrabă *bacșișuri*, nu onorarii, pentru opera lor intelectuală, a fi scriitor e sinonim cu a duce un trai mizer.

Totuși, revoluția electorală și educațională a supradimensionat corpul acestor aspiranți la funcțiile publice sau la politică. Euforia educațională interbelică a făcut ca universitățile românești să se umple de tineri generoși și dornici să se pună în slujba *statului cultural*. În scurt timp, mediul universitar a devenit unul prea aglomerat, iar în învățământul mediu necesitățile de cadre au fost rapid stinse, astfel încât șomajul intelectual devine acut. Ceea ce părea o cale sigură spre mobilitate socială se transformă într-o „meritocrație a celor aleși dinainte”. Acești tineri vor găsi drept singur vinovat de această situație chiar statul român, pentru că își neglijează funcția culturală. De aici și imaginea că statul e bolnav în toată structura sa. Dacă unii au încercat să-l renoveze, radicalii credeau că însăși structura statului trebuie eliminată.

În prima variantă, scriitorii încep o luptă pentru recunoașterea economică, și nu numai simbolică, a statutului lor, primul pas fiind înființarea Societății Scriitorilor Români, în 1909, care își asumă prerogativele unui sindicat. Mai apoi, în 1923 se adoptă *Legea proprietății literare și artistice*, prin care se definește proprietatea artistică și intelectuală. O altă formă de accedere la stipendii este și jurnalismul, dar un jurnalism despre care mulți cred că mai degrabă deformează decât formează, loc al luptelor sterile între protagoniștii literaturii prin pamflete. Polemica este aproape inexistentă, însă rămân vizibile coteriile, adevărate mecanisme de plătit polițe între vanitoșii scriitori, care trăiesc cu impresia că singurele idei ce merită atenție sunt doar cele care le aparțin.

Astfel, la începutul perioadei interbelice percepția muncii intelectuale se confunda cu perceperea intelectualilor înșiși de către societate: „Între *imaginea publică*,

16. A.D. Xenopol, *L'intellectualité roumaine* (extrait de la *Revue Internationale de l'Enseignement* de 15 mai et 15 juin 1912), Paris, 1912, pp. 14-15.

17. Liviu Malița, *Eu, scriitorul*, p. 55.

18. *Ibidem*, p. 61.

imaginea de sine și statutul social și profesional al scriitorului nu există o concordanță. El se imaginează ca o *elită* socială, dar este receptat ca o *figură excentrică* și are un statut profesional modest. Hiatusul dintre conștiința și imaginea de sine și statutul său public nu are cum să nu-l nemulțumească”¹⁹.

3.4. Profesioniști, experți, ingineri

Munca intelectuală nu se reduce numai la sfera *umanioarelor*; revoluția industrială și fenomenul de diferențiere socială au contribuit la ascensiunea modelului tehnocratului și expertului. Profesionalizarea însemna deprindere manuală și informații științifice cât mai detaliate. Deși România nu avea o economie care să impună un număr mare de specialiști, asta nu a însemnat că nu a existat o mișcare pentru legiferarea, protejarea și chiar promovarea muncii intelectuale aplicate.

Într-o primă fază, Constituția din 1923 nu a reprezentat un câștig pentru o astfel de muncă intelectuală, aspect criticat de Asociația Generală a Inginerilor din România (AGIR), nemulțumită că profesioniștii rămân uitați de puterea politică. Primul pas a fost înființarea CAPIR-ului (Confederația Asociațiilor de Profesioniști Intelectuali din România) ca instrument de presiune asupra puterii politice. O inițiativă memorabilă, dar efemeră, este și *Munca intelectuală*, supliment al *Buletinului AGIR*, ziare care promovează câteva idei centrale, ca salarizarea uniformă a profesioniștilor intelectuali sau demararea unui proiect național de lucrări publice pentru refacerea țării. În fond, acestea erau revendicări care să permită instaurarea muncii intelectuale și a profesionistului intelectual în vârful noii arhitecturi sociale: „Masele au fost chemate la viața publică, la conducere aproape, însă fără a li se da puțința de pregătire. În *masa electorală* a votului universal, prestigiul numărului acoperă glasul timid al intelectualului-alegător. Cât despre eligibilitate, abia preoții și învățătorii, ca elemente în imediat contact cu *numărul*, obținură dreptul de reprezentare”. Desconsiderarea socială a muncii intelectuale se prelungește și în plan economic, rezultând o „deprimare morală a intelectualității, cu repercusiuni profundă în toate păturile sociale, atât de susceptibile, de neîncredătoare”²⁰. Miza era în ultimă instanță recunoașterea muncii intelectuale ca factor de producție, la fel de important ca munca manuală și capitalul, pentru că munca intelectuală prin invenție și inovație stimulează creșterea economică, în timp ce organizarea muncii manuale pe principii raționalizate (*mașinismul*) conduce la creșterea productivității. În România interbelică totuși, rolul *muncii intelectuale profesionale* părea pentru mulți dispensabil, profesioniștii intelectuali nefiind incluși nici măcar în legile de ocrotire socială (cât despre ajutorul de șomaj, acesta va fi inclus în categoria politicilor sociale destul de târziu, în 1929).

19. *Ibidem*, p. 187.

20. Petru Budu, *Munca intelectuală*, în *Munca intelectuală*, anul I, nr. 1, 24 aprilie 1924, pp. 1-2.

În momentele de impact major al efectelor crizei economice, specialiștii AGIR vor vorbi de o subcategorie a șomajului intelectual, anume „șomajul tehnic-industrial”. Dacă șomajul intelectual lovește „profesiunile libere”, „ramura tehnică” este și ea parte a acestui tip de șomaj, la fel ca și „ramura vocațională”. Efectele nefaste ale crizei economice asupra profesioniștilor intelectuali se datorau și lipsei unei legislații riguroase a profesiunilor intelectuale, a măsurilor de protejare a titlurilor academice și a privilegierii muncii manuale într-o societate în care agricultura era fundamentul inerent al statului român. Coagularea unei conștiințe de clasă trebuia să fie primul pas în recunoașterea profesioniștilor intelectuali ca grup socio-profesional distinct.

3.5. Tentative de construire a conștiinței de clasă a intelectualilor

Una dintre puținele reviste care au încercat inocularea unei conștiințe de clasă intelectualilor a fost *Săptămâna muncii intelectuale și artistice* a lui Camil Petrescu. Intelectualul român trebuia să se impună în viața socială a României. Revista era concepută ca un „instrument de acțiune” pentru recunoașterea prin lege a muncii intelectuale și pentru încheierea unei confederații generale a muncii intelectuale care să apere interesele intelectualilor: „Necesitatea organizării capitaliste a răsturnat scara valorilor intelectuale favorizând nu pe cei merituosi, ci pe cei utili clasei burgheze. Vom pleda pentru verificarea acestei false distribuii de roluri care dăunează progresului intelectual”²¹. Mijlocul ales este cel al luptei politice, așa cum a mai procedat în România țărănimea, care reușise să obțină ceea ce înainte de 1907 părea de-a dreptul utopic: împrumutarea și votul universal. „Singuri muncitorii intelectuali (care poartă singuri și răspunderea progresului cultural) au fost surprinși nepregătiți și risipiți.”²²

Primul pas pe care muncitorii intelectuali (intelectualii veritabili ar fi puțini !, exclamă Petrescu) trebuie să îl facă este să impună o nouă viziune asupra ideii de muncă: dacă burghezia are o concepție materialistă asupra muncii, iar muncitorimea manuală adoptă poziția mecanicistă, se impune în mod necesar o concepție psihologică asupra muncii intelectuale. În accepția burgheziei, muncitorul intelectual este remunerat doar în calitatea sa de funcționar, și nu de artist, „așa că un scriitor poate trăi numai dacă e și copist”. Tocmai de aceea muncitorimea intelectuală va trebui să militeze pentru un alt fel de etică a muncii prin care statul să devină „cel mai bun instrument de dreptate socială și de progres social”²³.

21. Camil Petrescu, *Ce ne preocupă*, în *Săptămâna muncii intelectuale și artistice*, anul I, nr. 3, 18 ianuarie 1924, p. 1.

22. *Idem*, *Cine sunt „muncitorii intelectuali” ?*, în *loc. cit.*, anul I, nr. 4, 25 ianuarie 1924, p. 1.

23. *Idem*, *Materialism, mașinism, psihologism*, în *loc. cit.*, anul I, nr. 5, 2 februarie 1924, p. 1.

Totuși, Petrescu precizează că proiectul noocratic, al statului-intelectual, nu trebuie confundat cu ideologia socialistă sau țărănistă. Particularitatea acestui proiect este relevată de adoptarea unei noi etici a muncii. Singura condiție – dar aproape imposibilă – era cointeresarea statului și instaurarea unei simbioze între intelectuali și putere: „E plină de înțelepciune povestea orbului care a luat în cârcă pe olog. Nu ca să facă o faptă bună, ci ca să poată călători și el. Dacă noi, românii, ducem o atât de mizerabilă viață socială e numai pentru că, în loc să fim inteligenți, suntem numai deștepți. Și s-au văzut proști care să se înțeleagă până la capăt. Dar deștepți niciodată”. Viziunea lui Petrescu asupra noilor principii de organizare a statului se dovedește profund liberală, pe linia inițiată de Adam Smith, în care urmărirea intereselor egoiste de către fiecare individ poate da naștere binelui comun: „Societatea, statul nu pot să aibă la bază decât principiul armoniei intereselor unor egoiști inteligenți, oameni care gustă beția de a fi cinstit, de a fi loial, de a fi brav”²⁴. De aici și necesitatea reconstruirii statului.

Problema definirii muncii intelectuale revine în dezbateră publică în timpul crizei economice. Șomajul intelectual era deja un subiect de presă, iar statul încerca să creeze timid o legătură cât mai strânsă între învățământul superior și piața forței de muncă. Devin numeroase jurnalele sau revistele care militează pentru apărarea drepturilor șomerilor, manuali sau intelectuali²⁵, dar la fel de prezente sunt și doleanțele de eliminare a cetățenilor străini de pe piața muncii din România.

Însă principala problemă a pieței muncii pare să fi fost funcționarismul. Șt. Antim ridică această plagă la rangul de ideologie a statului român modern, chiar din momentul fondării sale. În linii mari, funcționarismul a fost „utilizat de pătura noastră suprapusă ca instrument menit să împiedice formarea clasei burgheze” începând cu 1864, momentul primei reforme agrare. Sistemul social rezultat reprezenta un ideal de „nedreptate socială”, cu două clase, una privilegiată, iar cealaltă, de jos, „câteva milioane de țărani a tot ascultători”. Pe lângă obstrucționarea țărănimii de a promova social, legislația statului român a reușit să împiedice transformarea burgheziei urbane minoritare în actor politic: „Pentru a-și asigura monopolul exclusiv al guvernării, pătura noastră suprapusă a trebuit să abată burghezia autohtonă tocmai de la acele ocupațiuni, care ar fi putut-o pregăti și organiza în vederea adevăratului ei rol social”, „făcând-o să lucreze

24. *Idem*, *Faceți din virtute o voluptate aprigă ca un viciu (fiți egoiști, dar nu fiți proști)*, în *loc. cit.*, anul I, nr. 11, 15 martie 1924, p. 1.

25. A se vedea *Șomajul. Gazetă săptămânală de cultură morală și socială, de luptă și revendicare a șomerilor*, București (1930). Ziarul militează pentru o coagulare a tuturor șomerilor în vederea obținerii unor măsuri intervenționiste din partea statului, printre care cele mai importante ar fi: eradicarea cumulului de funcții, proiecte finanțate de stat și creșterea cuantumului asigurărilor sociale. A se vedea și *Șomerul. Gazetă periodică de cultură morală și socială*, București (1930), sau *Gazeta șomerilor intelectuali și manuali*, București (1931).

în favoarea Statului marilor proprietari și împotriva propriilor ei interese”²⁶. E vorba de moda funcționarismului, adică „punerea orășenilor în slujbele nou-create și mereu sporite ale Statului, cu condiția expresă să nu mai facă politică” : „Drepturile cetățenești, refuzate *de plano* burgheziei de origine străină, au fost așadar indirect cumpărate burgheziei de origine autohtonă, pe blidul de linte al unei funcțiuni la Stat”. „Dacă ar fi existat o pătură mijlocie, cu ocupațiuni proprii ei, ea ar fi absorbit și ar fi canalizat multe guri de la pâinea săracă a Statului. [...] Zecile de mii de slujbași fără viitor, de postulanți fără slujbe și de titrați fără nădejde, în loc să fi ajuns o povară și o grijă pentru Stat, ar fi format o clasă laborioasă [...]. Într-un cuvânt, o pătură mijlocie românească ne-ar fi scutit de plaga funcționarismului.”

Schema controlului politic și social devine și mai cizelată, explicând și cum funcționarii au fost menținuți în starea de obediență totală : incertitudinea locului de muncă, salariile mici (care conduceau la corupție și mită), dezbinarea și compromiterea lor. Astfel, funcționarii nici nu puteau să se solidarizeze sau să constituie o „birocratie închisă, conștientă, de elită și cu înrăurire în politica țării. Funcționarismul, lăsat să crească în sălbăticie, se pune azi, la noi, în starea cea mai acută – funcționari mizeri pe spinarea unui buget mizer”.

Acțiunile întreprinse de statul român în 1934, prin eliminarea din sistemul bugetar a funcționarilor inutili și prin crearea unui debușeu pentru licențiați în mediul privat (datorită *legii pentru protejarea muncii naționale*), ar fi reprezentat doar simple paliative. Soluția majoră și pe termen lung trebuia să fie „încurajarea formării unei adevărate burghezii orășenești, care să absoarbă în ocupațiuni proprii ei populația urbană, care n-are azi alte posibilități de existență decât bugetul Statului”²⁷. Pe scurt, ar fi însemnat renunțarea la sistemul social-politic cu două clase : guvernanți și guvernați.

3.6. Proiectul statului cultural ca formă de (re)valorizare a muncii intelectuale

O încercare notabilă de reevaluare a muncii intelectuale a fost, poate, proiectul Statului cultural al lui Dimitrie Gusti. De altfel, proiectul urmărea utilizarea cunoașterii științifice ca mijloc de reformare a societății românești. Scurta perioadă petrecută de Gusti ca ministru al Instrucțiunii Publice a lăsat în urmă numeroase proiecte, dar prea puține realizări, în contextul în care „tăierile bugetare” deveniseră modul de guvernare a țării. Totuși, optimismul multor intelectuali se lega de prezența sociologului în guvern, ei sperând că se va elabora un cod al muncii intelectuale care să pună capăt „relației statului cu munca intelectuală [...] ca de la cerșetor la filantrop”²⁸.

26. Șt. Antim, *Funcționarismul*, în *Libertatea economică, politică, socială, culturală*, anul II, nr. 15-16, august 1934, p. 244.

27. *Ibidem*, p. 245.

28. Paul Sterian, *Un cod al muncii intelectuale*, în *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2688, 15 octombrie 1932, p. 1.

Proiectul muncii culturale puse în slujba „științei națiunii” elaborat de Dimitrie Gusti va fi implementat abia în timpul regimului de „dictatură regală” al lui Carol al II-lea. Acest regim politic instaurat prin Constituția din februarie 1938 părea să fie singurul care va acorda un rol proeminent intelectualilor și muncii intelectuale. În Parlamentul Noului Regim al Renașterii Naționale, categoria profesiunilor intelectuale era reprezentată de 111 parlamentari (senatori și deputați). Faptul că sursa de inspirație a noului regim era regimul fascist italian sau nazismul german e dovedit de adoptarea devizei *Regele și Națiunea – Muncă și Credință*, dar și de formarea unui partid unic: Frontul Renașterii Naționale, înființat la 15 decembrie 1938, avea ca formațiune de bază breslele profesionale, urmând deci ca la conducerea statului să participe „toți cei ce se dovedesc capabili, afirmându-se prin merite și muncă”²⁹. Asemănările dintre regimul carlist și modelele german și italian se prelungeau și în privința concepției asupra muncii. Arhitectul noii filosofii a muncii a fost Mihail Ralea, ministru al Muncii în guvernul Renașterii Naționale. Pentru Ralea, ideea de profesie derivă „din marele principiu al muncii și al credinței, în sensul că nicăieri munca și credința nu sunt mai statornic cultivate decât în cadrul profesiei”. Noua Românie instaura deci un regim al muncii, iar funcțiile sociale și politice ale statului erau asigurate de cei care, înainte de toate, erau încadrați economic în arhitectura lui. „Va trebui să dispară tipul cetățeanului de cafea, al omului de pe stradă, care se pronunță cu egală competență și cu egală lipsă de răspundere în toate problemele și în toate domeniile vieții de Stat. [...] Trândăvia și diletantismul vor trebui să ia sfârșit. Numai cel care este merituos în profesia lui va putea să se pronunțe și în probleme de Stat”³⁰, conchidea Ralea.

Drept urmare, cultul muncii va reprezenta elementul central în propaganda noului regim. Înființarea asociației Muncă și Voie Bună, instrumentalizarea propagandistică a zilei de 1 mai (care „nu mai e sărbătoarea înăcrită și pizmașă a muncitorilor obijduiți de altădată, [ci] e sărbătorirea înfrățirii românești prin muncă” – Mihail Ralea) și chiar organizarea Expoziției Internaționale *Muncă și Voie Bună* la București, în iunie 1939, erau manifestările unui regim care vedea în muncă o obligație civică de a contribui la binele comunității. Cât despre munca intelectuală, aceasta era prețuită în măsura în care se înscria în liniile trasate de noua putere. În acest sens, concepția etică și culturală asupra muncii era mai mult decât explicită: „Vechea distincție între munca manuală și munca intelectuală este azi o prejudecată. La baza valorilor oricărei culturi și civilizații stă munca, decretată prin noua Constituție ca singurul izvor de drepturi și datorii. Ea este condiția progresului și criteriul selecționării valorilor. În ordinea muncii, personalitatea umană își capătă atributul ei esențial: meritul. În această ordine a muncii, agenții

29. *Guvernul Renașterii Naționale. Noua Eră Constituțională (album omagial)*, București, Tiparul românesc, [1939], p. 14.

30. Mihail Ralea, *Munca în noul regim*, în *Zece ani de domnie ai Majestății Sale Regelui Carol al II-lea*, vol. III, București, 1940, p. 32.

ei sunt chemați la o voită colaborare, legați prin aceeași datorie sfântă a vieții: munca. Din această colaborare este de așteptat o cultură nouă, care va glorifica deopotrivă și truda brațelor și chinul minții. Simbolul ei va fi omul desăvârșit prin muncă, și liberat prin înfrățirea cu ea”³¹. Reconfigurarea muncii într-o obligație trăda, de fapt, un reflex al tuturor regimurilor de inspirație totalitară, și anume controlul total asupra individului. De fapt, organizația Muncă și Voie Bună trebuia să fie instrumentul de ocupare a timpului liber al muncitorului. Pe lângă obligația muncii, individul era obligat și să creadă în noul regim. Altfel spus, intelectualii trebuiau să-și suspende rațiunea.

Singurul cadou făcut intelectualilor a fost *Legea pentru înființarea și organizarea Casei Scriitorilor*, adoptată la 20 aprilie 1939, corelată mai târziu și cu unele drepturi în privința pensionării. Măsura nu a trecut neobservată; mari „scriitori de casă” ai noului regim au salutat măsura, în timp ce Mihail Ralea considera că se încheia o epocă neagră din viața scriitorului român: „Scriitorul de acum două-trei decenii avea un trist și solitar destin. I se acordau firește toate libertățile, inclusiv aceea de a muri de foame. Dar rămânea străin de viața socială, hulit adesea, disprețuit și ținut departe de ea”³².

31. Ștefan Cârstoiu, *Legea pentru organizarea activității „Muncă și Voie Bună”*, în *Muncă și Voie Bună*, anul II, nr. 6, 15 martie 1940, p. 9.

32. Vezi *Muncă și Voie Bună*, anul I, nr. 5, 1 iunie 1939, p. 9 (*Casa Scriitorilor – opiniile lui Mihail Sadoveanu și Gala Galaction*), și anul I, nr. 8, 15 iulie 1939, p. 3.

Partea a II-a

Învățământul superior în România interbelică:
supraaglomerarea universităților,
proletariat intelectual și șomaj intelectual

Capitolul 4

Învățământul superior interbelic

4.1. Finalitățile educației superioare în secolele XIX-XX

Amurgul Evului Mediu a demontat unul din tabuurile impuse de Biserică, transformând banul într-o valoare direct proporțională cu trecerea timpului. *Time is money* nu mai era doar o simplă vorbă, ci devenise noua întruchipare a relațiilor economice, iar modernitatea a adăugat un plus de valoare: *knowledge is power*. A fi o persoană cultivată înceta să mai fie un simplu ideal uman, devenind o formă de a reuși în viață. Astfel, expertul devine indispensabil în orice domeniu. De fapt, se intensifică modelul social al „omului educat”, iar educația se transformă la rândul ei în vectorul meritocrației.

„Revoluția științifică” (Konrad Jarausch) impunea mitul expertizei și al competenței în societate. Totuși, viziunile sociologilor diferă în ceea ce privește finalitatea educației. Abordarea funcționalistă, relevantă pentru prima dată de Émile Durkheim, privilegia latura cultural-socială, în timp ce sociologul american Talcott Parsons evidenția cu precădere atributele comunitariste. Pentru sociologul francez, funcția educației era aceea de a crea solidaritatea socială, în timp ce peste ocean – într-o societate puternic industrializată – educația urmărea să inoculeze tinerilor „valoarea realizării individuale”. În ambele variante, educația era mecanismul central al schimbării și al mobilității sociale. Singurul impediment insurmontabil era acela că o astfel de „valoare” nu se putea învăța în cadrul familiei. „Familiiile tratează copiii într-o anumită modalitate. Statutul unui copil în familie este desemnat [...]. În schimb, statutul unui copil în cadrul școlii este în mare măsură dobândit”, examenele jucând rolul unor „standarde universale”¹.

Opinia că educația este un proces care conduce inexorabil spre schimbare socială este împărtășită de tot mai puțini sociologi ai educației. O viziune radicală asupra limitelor schimbării sociale prin educație este cartea lui Randall Collins, *The Credential Society*, o analiză a dezvoltării educației și a investițiilor în capitalul uman pe care SUA le-a implementat în secolele XIX-XX. Miza lucrării este aceea de a demonta mitul educației (*educationcracy*) ca mecanism al succesului. Acceptând ideea că, în general, societățile moderne înclină balanța dinspre *atribuire* către *dobândire*, Collins remarcă totuși că școala în sine este departe de modelul

1. Anthony Giddens, *Sociologie*, traducere de Radu Săndulescu și Viviana Săndulescu, București, Editura ALL, 2010, p. 650.

meritocratic, pentru că este „un spațiu ineficient al învățării care există mai ales pentru a ridica statutul profesiei și pentru a interpune o barieră de socializare între practicieni și nespecialiști”, adică ceea ce se învață la școală reprezintă mai degrabă „standarde convenționale de sociabilitate și de proprietate și abia mai apoi abilități instrumentale și cognitive”².

Schimbarea socială și dezvoltarea comunitară aproape că își pierde orice relevanță în urma unei astfel de critici. Perspectiva neofuncționalistă a lui John Rury ajunge la o viziune mai echilibrată: dezvoltarea economică înseamnă o mai strictă diviziune a muncii, care impune un nou tip de specializare tehnică, fapt posibil doar într-un mediu instituțional acceptat de societate și implementat de stat. Altfel spus, cel puțin în cazul societăților dezvoltate a existat „o legătură între școală și complexitatea tot mai mare a structurii sociale, ca rezultat direct al industrializării și al urbanizării. Cum diviziunea socială a muncii s-a accelerat, problema școlarizării și a formării de profesioniști devenea stringentă pentru o societate din ce în ce mai urbanizată”³. Deci dezvoltarea economică este cea care ar fi cerut o dezvoltare educațională pe măsură, iar mobilitatea socială a reprezentat atât un proiect statal de perfecționare a forței de muncă (*sponsored mobility*), cât și o competiție pentru ocuparea unor poziții elitiste (*contest mobility*).

Ideea de universitate se schimbă și ea. Konrad Jarausch aduce în discuție „revoluția scientizării” ca vector al consacrării și dezvoltării învățământului superior. Din acest motiv, începând cu secolul al XIX-lea universitatea occidentală face trecerea de la ideea de cercetare-învățare spre cercetarea științifică. Filosofia își pierde rolul de știință a științelor, apar noi discipline, structura universităților se dezvoltă, pregătirea tehnică devenind și ea parte a învățământului de înaltă calificare, iar revistele și organizațiile științifice reprezintă repere ale gradului de modernizare pentru fiecare societate în parte. Noua misiune a universității declanșează la nivel social necesitatea expertizei (*need for expertise*). Într-o societate cu o gamă tot mai largă de necesități (medicale, sociale, economice, politice, militare etc.) și cu o amplificare a mobilității capitalului uman, se impunea crearea unui sistem universal de expertiză. Sistemul credențial al diplomei universitare eliberate de autoritatea supremă, statul, reprezenta garanția autenticității expertizei, reducând spectrul imposturii. Astfel, profesionalizarea reprezintă un proces al „dezideratelor practicienilor, politicilor de stat și dorințelor clienților, interacționând cu un sistem universitar înnoit”⁴.

Cu toate acestea, Konrad Jarausch constata că maxima latină *non scholae, sed vitae discimus* („nu pentru școală, ci pentru viață învățăm”) a reprezentat o problemă recurentă în istoria educației superioare. În schimb, faptul că cercetările istorice au analizat cu precădere ceea ce se întâmplă în universitate și prea puțin ceea ce se

2. Randall Collins, *The Credential Society. An Historical Sociology of Education and Stratification*, New York-San Francisco-London, Academic Press, 1979, pp. 5, 17, 19.
3. John L. Rury, *Education and Social Change. Contours in the History of American Schooling*, 3rd edition, New York-London, Routledge, 2009, p. 17.
4. Konrad Jarausch, *Graduation and Careers*, în Walter Rugg (ed.), *A History of University in Europe*, vol. 3: *Universities in the 19th and early 20th centuries, 1800-1945*, Cambridge, Cambridge University Press, 2004, p. 369.

ntâmplă *după absolvirea universității* cu valurile de profesioniști ar fi privilegiat o analiză mai degrabă instituțională a universității. Lipsa unor abordări care să surprindă legătura dintre universitate, absolvenți și societate a vitregit analiza anumitor fenomene socio-politice din ultimele două secole de cauza lor primordială.

Trebuie reamintit că în acest interval cronologic asistăm la o diversificare, o extindere și o profesionalizare a sistemului universitar în întreaga Europă, pe o axă nord-sud, iar apoi vest-est, simultană fenomenului de răspândire a modelului economic capitalist. La mijlocul secolului al XIX-lea, în Europa erau 98 de universități, în care învățau circa 80 000 de studenți sub îndrumarea a 5 000 de profesori, pentru ca la începutul celui de al doilea război mondial să fie 200 de universități, cu aproximativ 600 000 de studenți și 32 000 de cadre universitare⁵. Dacă universitatea era forma supremă de consacrare, nici puterea studențimii nu putea fi ignorată. Astfel, în ultimele două secole, studențimea și absolvenții de studii superioare se prezintă ca o nouă forță revoluționară: ei sunt cei care luptă pentru emancipare națională, apoi pentru democratizarea regimurilor politice, pentru decolonizare și, în egală măsură, ajung să susțină proiectele totalitariste ale perioadei interbelice. Conflictul permanent pe care îl au cu statul seamănă cu cel dintre David și Goliat, în care studențimea și intelectualii compensează slăbiciunea politică prin ideologii ce au justificat și idealizat scopurile urmărite⁶.

Acutizarea spiritului revoluționar devine mai puternică în perioadele de acumulare a unui „proletariat academic”, semnalat ca atare în 1830-1840, 1880-1890, în perioada interbelică (mai ales în jurul anilor 1930), în 1960-1970, dar și mai recent, după 2008. Termenul în sine apare pentru prima dată în Germania, este preluat de francezi, iar în perioada interbelică se răspândește în aproape toată Europa⁷. Ar fi vorba de un fenomen recurent care contribuie la izbucnirea unor puternice mișcări revoluționare, ca „primăvara popoarelor” (1848), eliberarea și unificarea națiunilor europene (1860-1890), opțiunile pacifiste sau totalitariste ale perioadei interbelice sau mișcările *occupy* sau *indignados* din zilele noastre. Deși orientate politic, pretutindeni și dintotdeauna, mișcările studențești au fost motivate economic.

Relația învățământului superior cu economia, pe de o parte, și cea cu capitalul uman, pe de altă parte, duc la dezvoltarea unei scheme conflictuale între tineretul studențesc și stat. Dacă pentru studenți ascensiunea socială era sinonimă cu dobândirea unui titlu academic, statele, în schimb, încearcă să limiteze constant cifra de școlarizare din învățământul superior. Se opun două viziuni asupra educației: una liberală, a studenților, și una conservatoare, a statului. De aici și defalcarea evoluției oportunităților educaționale în Europa în trei etape distincte cuprinse între sfârșitul secolului al XVIII-lea și izbucnirea celui de al doilea război mondial, taxonomie propusă de Hartmut Kaelbe: o primă perioadă caritabilă (*charitable phase*), urmată de o competiție pentru accesarea în învățământul superior (*competitive phase*) și ajungând la ideea de stat social (*welfare state*)⁸.

5. Walter Ruegg, *Foreword*, în *Idem, A History of University in Europe*, p. 3.

6. *Ibidem*, p. 25.

7. Fritz Ringer, *Admission*, în Walter Ruegg, *A History of University in Europe*, p. 234.

8. *Apud Ibidem*, p. 257.

4.2. Influențele europene în proiectarea universității românești

Evoluția universității românești se înscrie parțial în această schemă. O caracteristică aparte este „întârzierea” cu care educația universitară este implementată în România ca selector social. Cele două universități – Iași (1860) și București (1864) – sunt printre ultimele care apar în zona central-est-europeană, România devansându-i din acest punct de vedere doar pe bulgari și pe sârbi (la Sofia se înființează o universitate în 1904, iar la Belgrad în 1905). O altă particularitate împărtășită de toate statele din această regiune este transformarea universității în mecanism de emancipare cultural-națională. S-ar putea vorbi de o viziune funcționalist-culturalistă, care atribuie educației rolul de inoculare și de fortificare a unor constructe identitare.

Viziunea rămâne neschimbată pentru o bună perioadă și în epoca interbelică. De pildă, lucrarea Irinei Livezeanu *Cultură și naționalism în România Mare* evidențiază amploarea „ofensivei culturale” în primul deceniu interbelic, privilegiind astfel un tip de abordare constructivistă. Văzută ca o încercare de a alfabetiza și de a culturaliza populația românească, dar și de a estompa ecartul dintre români și minoritățile naționale (mai ales în provinciile nou alipite – Basarabia, Bucovina, Transilvania), „ofensiva culturală” însemna extinderea și obligativitatea învățământului de 7 ani pentru toți copiii de vârstă școlară, ca și crearea de facilități educaționale pentru persoanele adulte. România Mare trebuia să fie mai ales un stat românesc. Constantin Angelescu, artizanul acestei politici educaționale, era convins că alfabetizarea și educația erau valori în sine, care puteau să contribuie la culturalizarea maselor și la inocularea unui spirit național autentic⁹.

Dezvoltarea sistemului de învățământ superior în România s-a făcut după modelul german, cunoscut ca modelul humboldtian. Alexander Von Humboldt este cel care a trasat misiunea Universității din Berlin (înființată în 1810), în care ideea de cercetare științifică era un scop în sine. Spre deosebire de modelul napoleonian care urmărea diversificarea educațională pentru a corespunde cererilor socio-economice, universitatea germană milita pentru crearea unei „republici a intelectualelor”, separată de societate¹⁰. Simptomatică pentru influența modelului german în creionarea universității românești a fost, de exemplu, reticența corpului universitar din România de a recunoaște școlilor superioare tehnice, agronomice sau comerciale dreptul de a elibera diplome de licență sau de doctorat; abia după 1930 aceste instituții vor fi așezate sub directă autoritate a Ministerului Instrucțiunii Publice, până atunci fiind considerate instituții de pregătire profesională.

În parte, reticența corpului universitar din România se explică prin gradul scăzut de profesionalizare a României, cu o populație majoritar angrenată în

9. A se vedea Irina Livezeanu, *Cultură și naționalism în România Mare, 1918-1930*, București, Editura Humanitas, 1998.

10. Christophe Charle, *Patterns*, în Walter Rugg, *A History of University in Europe*, pp. 44-53.

agricultură. Și, în contextul lipsei unui proiect clar de schimbare socială și de dezvoltare economică a României, educația rămânea la stadiul de vector al conștiinței naționale. Constantin Angelescu, ministrul Instrucțiunii Publice, era convins că școlii românești îi revenea rolul de „unificare sufletească a tuturor cetățenilor acestei țări” și de „educare morală a tineretului”. De altfel, în timpul mandatului său a încurajat înființarea și construirea de școli primare și secundare într-un ritm alert¹¹. Drept urmare a acestei politici, ministrul Angelescu ajunge să își câștige renumele de „doctorul Cărmidă”¹².

În cadrul acestui proces, rolul universității românești era acela de a forma o nouă elită, mai ales română, care să înlocuiască străinii din orașele noilor provincii. Universitatea trebuia doar să producă un număr cât mai mare de absolvenți în speranța „românizării” administrației statului. Teoretic, universitatea ar fi trebuit să contribuie la desăvârșirea procesului de emancipare a țăranilor, ai căror fii sunt încurajați să urmeze studii superioare. Astfel, viața intelectuală ar fi devenit mult mai „românească” decât înainte de război, și aceasta pentru că universitatea a fost delegată să (re)creeze și să cultive civilizația românească. În plus, democratizarea societății românești părea posibilă doar prin simpla lărgire a sferei de recrutare a studenților. Educația devenea lipsită de orice conotație socio-economică, în favoarea desantului național. Numai că într-o lume în continuă schimbare educația ca scop în sine nu va întârzia să-și arate limitele.

Au fost și voci care au încercat să tragă un semnal de alarmă. Încă din 1921 Petre P. Negulescu, într-un proiect de reformă a universităților (rămas la acest stadiu), surprindea câteva dintre problemele cu care se confrunta învățământul superior românesc, identificându-i două tare importante: un intelectualism exagerat și o specializare împinsă prea departe: „Plângerea care se ridică de pretutindeni este că școala dă, de drept, celor care trec printr-însa, ceea ce s-a luat obiceiul de a se numi *știință de carte*, dar nu le dă puțința să stăpânească viața, adaptându-se ușor și deplin cu realitățile ei. Le dă adică o sumă de cunoștințe luate de-a gata

11. Dacă în anul școlar 1918-1919 existau 8 081 școli primare și 13 600 de învățători, în 1937-1938 se ajunsese la 17 385 de școli primare cu 47 914 învățători. În privința școlilor normale, evoluția este mult mai sinuoasă: 1919 – 25 de școli normale cu 14 450 de elevi, 1928 – 101 de școli normale cu 25 410 elevi, iar în 1938 – 71 de școli normale cu 14 964 de elevi. În privința școlilor secundare practice și teoretice (de stat sau private), evoluția este următoarea: 1919 – 67 de școli, 1928 – 356 de școli, 1933 – 290 de școli, 1937 – 299 de școli. A se vedea Constantin Angelescu, *Evoluția învățământului primar și secundar în ultimii douăzeci de ani*, în *Revista generală a învățământului*, anul XXVIII, nr. 5-6, mai-iunie 1940, pp. 163-242.

12. Constantin Kirițescu, *Portrete: oameni pe care i-am cunoscut*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985, capitolul *Dr. Constantin Angelescu*, pp. 328-354. Kirițescu atrage atenția asupra unui fenomen birocratic încurajat de Angelescu în perioada ministeriatului său, și anume datele exagerate din statisticile provenite din teritoriu. Din acest motiv, Angelescu ar fi fost o „victimă a mistificărilor”. Cert este că și din mărturia lui Kirițescu ministrul liberal acorda un rol esențial învățământului primar – ca formă de alfabetizare a populației – și școlilor normale – ca mecanism de pregătire a unui număr cât mai mare de învățători.

din spusele altora, dar nu le dă puțința să priceapă prin ei înșiși lucrurile lumii și să le mânuiască cu siguranță și cu succes”¹³. Consecința acestui intelectualism promovat de către învățământ nu este altceva decât o masă de tineri titrați, al căror verbalism îi împinge să ceară vieții „cu atât mai mult cu cât sunt mai puțin în stare să răspundă necesităților ei”¹⁴. Acesta ar fi motivul pentru care Negulescu consideră necesară o reformă a învățământului, ce ar trebui să coincidă cu trecerea de la *școala pasivă* la cea *activă* sau *școala muncii*, în care elevii să-și creeze singuri, prin experiență, cunoștințele de care au nevoie în viața cotidiană¹⁵. Pentru realizarea acestui deziderat un prim pas trebuia să fie și armonizarea învățământului secundar cu cel superior, deoarece ciclul secundar era axat pe formarea *culturii generale*, în timp ce universitatea era prin excelență locul specializării. Soluția întrevăzută de către autorul acestui proiect era cea a reintroducerii anului pregătitor, așa cum a existat la facultățile de filosofie și litere în intervalul 1897-1909, un demers ce se inspira din tradiția franceză a claselor pregătitoare (*la khâgne*)¹⁶.

4.3. Universitatea europeană și noile provocări socio-economice în perioada interbelică

Temerile lui Negulescu erau împărtășite la nivel european și chiar mondial în debaterile relative la rolul universității într-o lume în plină schimbare. Educația în sine se transformă într-un set de preocupări chiar la nivelul relațiilor internaționale. În încercarea de a acționa preventiv, dar și de a responsabiliza mișcarea intelectuală, Societatea Națiunilor promovează ideea cooperării intelectuale internaționale, ca formă de a combate curențele gregare, precum naționalismul și xenofobia. Astfel, în 1922 se înființează Comisia Internațională de Cooperare Intelectuală, în rândul căreia au activat nume importante ale științei, ca filosoful Henri Bergson, fizicianul Albert Einstein sau romancierul Thomas Mann. Iar în 1926, ca ramură executivă a acestei comisii, se înființează la Paris Institutul Internațional de Cooperare Intelectuală (precursorul UNESCO), finanțat de către statul francez. Propunându-și să aducă în discuție și să propună soluții Societății Națiunilor pentru problemele care pot apărea în domeniul educației și al cooperării intelectuale, editarea buletinului lunar *Coopération Intellectuelle* devine o arhivă a preocupărilor intelectuale și instituționale la nivel european. Printre aceste preocupări, un impact deosebit l-au avut universitatea și rolul ei într-o societate traumatizată de memoria războiului și în curs de schimbări structurale.

13. Petre P. Negulescu, *Reforma învățământului*, București, Editura Casa Școalelor, 1927, p. XII.

14. *Ibidem*, p. XVII.

15. *Ibidem*, pp. XXVIII-XXIX.

16. Jean-François Sirinelli, *Génération intellectuelle. Khâgneux et normaliens dans l'entre-deux-guerres*, Paris, Fayard, 1988, *passim*.

Pentru Societatea Națiunilor promovarea drepturilor tineretului devine o prioritate impusă de noile realități sociale. Încă din secolul al XIX-lea studenții își promovează tot mai mult drepturile, militând pentru „reformarea” universității, în sensul unei participări mai largi a studenților în administrarea unităților de învățământ superior, dar și în scopul de a estompa tradițiile aristocratice ale trecutului. Altfel spus, universitatea trebuia să devină o „republică autonomă” și fieful studențimii care își propunea programatic să lupte împotriva legilor și a măsurilor luate de regimurile politice corupte¹⁷.

O problemă aparte cu care se confruntau universitățile europene în perioada interbelică a fost și cea a „suprapopulării universitare”, văzută drept cauză directă a fenomenului de „șomaj intelectual”. Pe lângă acest fenomen, profesionalizarea societății și mirajul mobilității sociale prin educație impuneau părăsirea modelului humboldtian de universitate și implementarea ideii de universitate ca formă de pregătire pentru economie (*learned professions*).

În dorința de a găsi cât mai repede soluții pentru estomparea acestui fenomen, Comisia Internațională de Cooperare Intelectuală urma să colaboreze în această chestiune cu Biroul Internațional al Muncii (Geneva) și cu Confederația Internațională a Studenților (înființată în 1924, având sediul central la Bruxelles). Primul pas, demarat în 1929, era cel al centralizării de date statistice din cât mai multe țări pentru cuantificarea fenomenului de „suprapopulare a universităților”, după care Biroul Internațional al Muncii (mai ales Comitetul Consultativ al Profesioniștilor Intelectuali) urma să realizeze o „statistică a ofertei de profesioniști intelectuali”, dar și a șomerilor intelectuali. În sfârșit, prin coroborarea acestor date și prin efortul concertat al tuturor acestor trei instituții, rezultatul scontat era propunerea de noi metode de proiecție educațională, printre cele mai importante fiind și cea a orientării profesionale.

Nu a lipsit nici dezbaterea teoretică privitoare la rolul universității în lumea interbelică, așa cum a fost lucrarea *The University in a Changing World*. Walter Kotschnig, unul dintre editori, arată că studiile reunite în volum sunt rezultatul conferințelor organizate de International Student Service, în contextul crizei universității postbelice. Astfel, pentru prima oară această organizație a reușit să aducă la discuții atât profesorii, cât și studenții, pentru a găsi mecanisme de redresare a unor fenomene ca supraaglomerarea universităților, racordarea educației superioare la piața muncii, necesitatea orientării profesionale sau a criteriilor de admitere a

17. Un exemplu edificator în acest sens este cel al studenților din Córdoba (Argentina), care în 1918 au întocmit un *Program de reformă a universității* (cunoscut sub numele de *Manifiesto de la Reforma Universitaria*) în care promovau ideea autonomiei universitare și cooptarea studenților în administrarea universităților (*co-gobierno* – co-management). Nu în ultimul rând, documentul menționa nu numai dreptul, ci și responsabilitatea tineretului universitar de a reforma – politic, social, economic, cultural, moral – societatea în ansamblul ei. Această inițiativă stă la baza proliferării organizațiilor studențești la nivel național și internațional. A se vedea William D. Angel (ed.), *The International Law of Youth Rights: Source Documents and Commentary*, Kluwer Academic Publishers, 1995, pp. 3-4.

studenților. Indirect, aceste probleme ridicau semne de întrebare cu privire la scopurile universității, finalități care au scos la iveală concepții diferite de la stat la stat și de la continent la continent. Modelele de configurare a educației superioare, prezentate pe larg în această lucrare, erau cele care se bucurau de o largă influență în lume (modelul francez, german, englez, american, dar și modelul fascist italian și cel sovietic), fiind copiate – parțial sau integral – mai ales de statele nou-apărute după Congresul de Pace de la Paris.

Pentru Kotschnig, criza universității interbelice ar fi fost cauzată de însăși evoluția ideii de universitate, îndeosebi odată cu Iluminismul. Dacă universitatea Evului Mediu promova concepția de *unitas intellectus* (Toma d'Aquino), prin care „credința și cunoașterea au devenit una și aceeași”, Iluminismul aduce în prim-plan ideea de rațiune: „În rațiune se regăseau atât unitatea lumii, cât și căile de-a o înțelege. La început rațiunea a dat o nouă strălucire universității, dar pregătind totodată și calea spre decăderea ei. *Rațiunea* a fost imediat înlocuită de sora ei geamănă, *utilitatea*. La rândul ei, utilitatea a dus la subordonarea universităților principiului *rațiunii de stat* și altor finalități. Astfel, s-a ajuns ca Universitatea să nu mai fie legată prin nimic de sarcina ei fundamentală, aceea de a căuta și a reflecta asupra adevărului”¹⁸.

Din acest motiv, universitatea ca spațiu al adevărului și al științei trebuia să lase locul universității ca loc de formare profesională; de aici și propunerile, tot mai numeroase în secolul al XIX-lea, de a înlocui universitatea cu școlile profesionale și tehnice. Reacția „romantică” împotriva acestui curent de opinie a venit din spațiul german, care credea că universitatea trebuie să rămână spațiul exclusiv al științei pure: „Pe tărâmul rațiunii pure, subiectul și obiectul sunt identice, iar natura și istoria devin o singură entitate”. Tocmai de aceea, știința pură ar fi totuna cu anihilarea dihotomiei impuse de spiritul iluminist între utilitate și raționalitate. În ciuda acestei reacții, filosofia a început să-și piardă poziția de „alfa și omega ale unei veritabile universități”¹⁹.

Această criză a cunoașterii a schimbat și optica asupra produsului universității, elita, identitate care se cristalizează sub influența ideii de cunoaștere și de om, pe care societatea o impune. Secolul naționalităților și-a lăsat amprenta și aici, prin promovarea modelului geniului național, pe care universitatea era obligată să-l cultive. Numai că noua elită nu ar mai urmări cauza adevărului și a justiției universale, ci ar subordona-o cauzei naționale; de aici și ideea de „trădare a intelectualilor” (Julien Benda). Iar ruptura provocată de război a accentuat criza universității, ridicând numeroase semne de întrebare cu privire la responsabilitatea universității în declanșarea războiului.

Universitatea interbelică se vedea amenințată și de potențialul protestatar al studenților întorși de pe front. În timp ce profesorii preferau un autism în fața „memoriei tranșelor”, tineretul părăsea *civitas academica*, fiind interesat tot mai mult de problemele din afara universității. Această propensiune spre social

18. Walter Kotschnig, *The University in a Changing World*, în Walter Kotschnig, Elined Prys (eds.), *The University in a Changing World (A Symposium)*, London, Oxford University Press, 1932, p. 5.

19. *Ibidem*, p. 6.

ni politic era mult mai pronunțată cu precădere în țările în care războiul a intervenit ca un hiatus social, politic și etnic. Era cazul Germaniei și al multor state succesorale din Europa Centrală și de Est, iar universitatea a fost inexorabil angrenată în aceste dileme. Kotschnig nu își ascunde pesimismul cu privire la viitorul universității europene. Contaminată și defalcată între numeroasele aspirații naționale, „concepția unitară a universității, care a caracterizat perioadele anterioare, a fost fracturată. Astăzi ea mai este doar o amintire și o speranță”²⁰.

Din analiza modelelor francez, german și englez, se remarcă faptul că universitatea europeană se confrunta după 1920 cu un flux fără precedent de aspiranți la titluri academice. De aici și transformarea studenților într-un grup cu un potențial de presiune socio-economică și politică. Cei care au reușit să evite acest curent au fost englezii, printr-o atentă selecționare a studenților. Drept urmare, în Anglia standardele educaționale au rămas ridicate, iar absolvenții bine pregătiți aveau șanse de inserție socială mult mai mari. „Este evident că o prea mare populație universitară [...] poate duce la două rezultate nefaste. Se poate ajunge la congestionarea universităților [...]. Ceea ce ar urma ar fi șomajul intelectual și încadrarea defectuoasă a forței de muncă specializate; iar proletariatul intelectual nu este nimic altceva decât sămânța mișcărilor revoluționare, politice și economice.”²¹

Peste ocean universitatea reușise să-și găsească rolul de mediere între capitalul uman și societate. În opinia lui Abraham Flexner, universitatea europeană accentuează doar latura intelectuală; în schimb, universitatea americană este preocupată mai mult de latura socială a educației, ca mecanism de creare a spiritului de solidaritate civică și de pregătire pentru profesiunile economice.

Pe lângă această particularitate, educația superioară americană își crea propriii anticorpi pentru evitarea problemei supraaglomerării. Având două tipuri de universități (de stat și private), aici s-a putut implementa un program mai larg de ameliorare a sistemului de selecție a studenților, mai întâi în universitățile private, iar mai apoi și în cele de stat: „Competiția pentru un număr cât mai mare de studenți a încetat, făcând loc unei competiții a excelenței”. Și, pentru a nu descuraja tineretul să urmeze educația superioară, un puternic accent s-a pus pe orientarea profesională încă din timpul studiilor secundare. De aici și dezvoltarea studiilor psihologice de depistare a trăsăturilor individuale necesare unei anumite cariere, evitându-se consecințele nefaste ale psihologiei eșecului asupra tineretului. Iar drept urmare a dialogului constructiv dintre universitate și studenți, s-a trecut la o revizuire radicală a *curriculum*-ului universitar, cu scopul de a ameliora procesul de învățare și de a centra actul pedagogic pe student: „Ar fi corect să afirmăm că unele dintre cele mai stimulatoare contribuții la nivelul educației superioare la nivel internațional se vor regăsi în sfera unor relații mai creative atât între student și facultate, cât și la nivelul metodelor didactice universitare”²².

20. *Ibidem*, p. 21.

21. Ernest Barker, *Universities in Great Britain*, în Walter Kotschnig, Elined Prys (eds.), *The University in a Changing World*, p. 104.

22. Abraham Flexner, *American Universities as Institutions of Learning*, în Walter Kotschnig, Elined Prys (eds.), *The University in a Changing World*, pp. 150, 159.

Pe scurt, dilema universității interbelice se rezuma la impactul ideii de democratizare totală a societății. Eliminarea barierelor economice (taxele universitare) și a celor culturale (concursurile de admitere) părea pentru cei care se reîntorseseră de pe front o formă de justiție socială. Numai că paradoxul era iminent: ca urmare a „democratizării” educației și, implicit, a supraaglomerării universităților, riscul transformării absolvenților de studii superioare în decasați, nicidecum în membri ai elitei, creștea exponențial.

Marea criză economică (1929-1933) a accentuat fenomenul șomajului intelectual, făcând din acest subiect o temă principală a agendei Societății Națiunilor²³. După ce în noiembrie 1934 comitetul Organizației Internaționale a Studenților a însărcinat fiecare organizație națională să studieze anumite aspecte ale acestui fenomen, la 10 și 11 aprilie 1935 Secretariatul General al Societății Națiunilor va găzdui conferința *Șomajul tineretului universitar*²⁴. Dezbaterile asupra acestui fenomen erau motivate astfel: „Pericolele ce rezultă din lipsa de locuri de muncă pentru această categorie de tineri pot leza nu doar ordinea socială, ci și viitorul profesiilor liberale și al întregii vieți intelectuale”.

Dezbaterile au plecat de la premisa că șomajul intelectual este parte integrantă a șomajului ca fenomen adiacent marii crize economice, o criză care prin scăderea abruptă a veniturilor și a puterii de cumpărare a afectat cererea de servicii profesionale intelectuale. De fapt, economiile se confruntau cu un blocaj financiar. De aceea, mulți economiști considerau că redemararea procesului de creștere economică și prin aceasta a puterii de cumpărare va duce la o creștere a consumului de servicii intelectuale. Fernand Maurette²⁵, director adjunct al Biroului Internațional al Muncii, propunea în acest sens câteva remedii pentru redimensionarea activității din domeniul profesiunilor intelectuale. Expozeul lui Maurette evidențiază percepția la nivel european a unor remedii care în istoriografia românească sunt interpretate doar ca mecanisme de excludere etnică, precum și impactul social, politic și economic al problemei șomajului intelectual în viziunea organizațiilor internaționale implicate în această dezbateră.

Primul remediu preconizat era cel al reducerii numărului de profesioniști intelectuali prin stabilirea unui număr maxim de studenți pentru fiecare universitate în parte. Maurette echivalează această procedură cu ideea de *numerus clausus*, dar unul care se axează pe creșterea taxelor universitare. Singurul impediment ar fi fost eliminarea sau descurajarea potențialilor studenți care din punct de vedere intelectual îndeplinesc condițiile unui efort intelectual prelungit, dar care din punct de vedere social sunt incapabili să susțină efortul financiar al studiilor universitare. Oricum, în accepția lui Maurette, ideea în sine nu trebuie interpretată rasial, etnic sau sexist. Printre celelalte soluții pentru limitarea efectelor șomajului intelectual

23. La Geneva, în 21-23 septembrie 1933, a avut loc o *Conférence d'experts sur le surpeuplement des universités*, organizată de către L'Entre-Aide universitaire internationale.

24. Dezbaterile integrale ale acestei conferințe au fost publicate *in extenso* în *La Coopération Intellectuelle. Revue de l'Institut International pour la Coopération Intellectuelle*, 1935, nr. 53-54, pp. 325-428.

25. *Ibidem*, pp. 327-335.

se numărau eliminarea cumulului de locuri de muncă, respingerea muncitorilor intelectuali străini, limitarea accesului femeilor în rândul profesioniștilor intelectuali (măsuri negative); încurajarea emigrării profesioniștilor intelectuali, mai ales în afara Europei²⁶, înființarea unor birouri de plasare, reducerea duratei de muncă pentru profesioniștii intelectuali (măsuri pozitive); și concursuri de admitere atât la universitate, cât și pentru obținerea unui loc de muncă; orientarea profesională²⁷ (ca măsuri de selecție).

Pentru a obține efectele scontate, măsurile propuse urmau să fie implementate pe termen mediu și să fie însoțite de o redimensionare a educației, vizat fiind mai ales învățământul secundar. Acesta din urmă, din cauza caracterului său generic, devenise la nivelul percepției publice o simplă anticameră a învățământului superior, care la rândul său *trebuia* să asigure accesul către profesiunile intelectuale. Dezvoltarea învățământului secundar practic și schimbarea percepției publice asupra muncii manuale erau tot mai necesare.

Un memoriu aparte a fost cel prezentat de către Fédération Internationale des Femmes Diplômées²⁸, care milita pentru accesul nediscriminatoriu al femeilor atât la educație, cât și pe piața forței de muncă, manuală sau intelectuală. Dacă accesul la studiile superioare nu mai era o problemă din punct de vedere legislativ, situația economică și legislația muncii tolerau o discriminare pe criterii sexuale. Eroarea fundamentală, incriminată de conducerea acestei federații, era ideea deja încetăținită că fenomenul șomajului ar fi cauzat de prezența femeilor în câmpul muncii. Mai mult, se încerca acreditarea ideii că activitățile casnice reprezintă o activitate economică, de aici decurgând cea de-a doua idee discriminatorie, conform căreia „locul femeilor este înăuntrul lor”. Analiza prezentată de către federație nega această abordare, considerând că scopul activității economice este profitul. Or, nici măcar pentru mediul rural activitatea casnică a femeii nu mai putea fi considerată o activitate economică, având în vedere că și gospodăria țărănească devenise tot mai dependentă de bunurile economice disponibile numai în comerț. Măsurile legislative adoptate în diferite țări și prezentate în cadrul acestei conferințe surprindeau amploarea fenomenului de discriminare a femeilor în câmpul muncii²⁹.

26. Printre destinațiile posibile – țările „noi” (*pays „neufs”*), ale căror economii duc lipsă de profesioniști intelectuali: America Latină, Canada, Filipine, China, Australia, statele sudice ale federației americane, coloniile sau teritoriile sub mandat. În acest caz, problema frecventă era cea a echivalării diplomelor de studiu.

27. International Institute for Intellectual Cooperation susținea această idee, considerând că prin analiza evoluției pieței de muncă intelectuală și prin ghidarea studenților spre anumite profesii intelectuale fenomenul poate fi stopat. În continuarea acestei idei, Committee of Representations of International Student Organizations (1926-1940) propunea în 1935 dezvoltarea nomenclatorului de profesii intelectuale, care să ducă la crearea de noi ocupații recunoscute prin legislație.

28. *Ibidem*, pp. 363-371.

29. Spre exemplu, în Belgia, prin legea din 20 iulie 1932, femeile căsătorite puteau avea un loc de muncă numai cu acordul soțului, iar în Olanda, printr-un decret regal din 1924, femeile care aveau un loc de muncă în aparatul administrativ al statului urmau să-l piardă dacă se căsătoreau.

Rezoluția finală stipula că Fédération Internationale des Femmes Diplômées se opune măsurilor care limitează accesul femeilor la cariere intelectuale din considerente sexiste sau de mariaj, măsuri discriminatorii care „aduceau atingere familiei, bază fundamentală a societății”.

O altă problemă discutată în cadrul acestei conferințe a fost și cea a definirii și delimitării activităților intelectuale, ca formulă unică de calculare a numărului de șomeri intelectuali. Situația era recunoscută de reprezentanții Biroului Internațional al Muncii care, în lipsa unei definiții acceptate de către toate statele, se afla în imposibilitatea de a cuantifica amploarea acestui fenomen la nivel mondial.

Uniunea Mondială a Studenților Evrei excludea ideea de limitare a numărului studenților în universități, în care vedea o formă de „suicid intelectual”, adică o formă de eludare a problemei, nicidecum o rezolvare. Mai mult, respingea categoric ideea de *numerus clausus* (social, sexual sau etnic), atrăgând atenția asupra faptului că nemulțumirile studențimii sau cele ale profesioniștilor intelectuali pot fi manipulate politic în anumite țări. În cele din urmă, rezoluția finală a acestei conferințe va elimina ideea de *numerus clausus* din setul de măsuri de estompere a fenomenului de șomaj intelectual, consensul agreeat fiind reformarea educației în general.

O analiză complexă a fenomenului de suprapopulare a universităților și a celui de șomaj intelectual a fost expusă în cadrul acestei conferințe de către Walter Kotschnig, din partea L'Entre-aide universitaire internationale, comunicare intitulată *Planless Education*. Prin alegerea acestui titlu Kotschnig își motiva de fapt noua sa politică educativă, cea de *educație dirijată*. Considerând că șomajul intelectual este cauzat de creșterea numărului de studenți în mai toate universitățile din lume (cu puține excepții), dar și de scăderea cererii de forță de muncă în profesiunile intelectuale, autorul invocă necesitatea realizării de studii de predicție pentru fiecare profesiune în fiecare țară. Aceste studii de predicție a pieței – continuă autorul – trebuie întreprinse pe termen lung și coroborate cu factorii de dezvoltare economică și de diferențiere socială, astfel putând fi estimat numărul de *titrați* necesar fiecărei societăți și, implicit, fiecărei economii naționale.

Tabelul 4.1. Numărul de studenți înmatriculați în 1913, 1925 și 1932 și ritmul de creștere a populației studențești, având ca reper anul 1913 (%)

Țări	1913	1925	1932	%
România	5.930	29.930	–	–
Bulgaria	1.822	5.905	8.709	377,9%
Lituania	2.088	6.747	8.584	311,1%
Japonia	57.378	166.898	206.264	259,5%
Polonia	15.000	37.125	49.770	231,8%
Australia	4.576	8.285	9.483	172,3%
Grecia	3.345	11.726	8.409	151,4%
SUA	424.411	822.895	989.757	133,2%
Olanda	5.500	9.438	12.725	124,09%
Norvegia	2.169	4.170	4.830	122,6%

Franța	41.044	49.732	82.655	101,4 %
Spania	19.858	29.366	35.992	81,2 %
Danemarca	4.808	6.575	8.575	78,3 %
Suedia	6.363	8.989	11.302	72,6 %
Italia	28.026	43.436	47.723	70 %
Germania	77.143	88.096	129.606	68 %
India	55.093	79.065	90.034	63,4 %
Austria	18.749	19.852	25.092	31,2 %
Ungaria	17.105	15.645	16.002	-6,5 %
Elveția	3.609	4.832	5.194	43,9 %

Sursa: *La Coopération Intellectuelle*, 1935, nr. 53-54, p. 339. Autorul precizează că, pentru unele dintre state, datele statistice nu provin din anii aleși ca eșantion, în acest caz fiind preluate datele din anii proximi.

Walter Kotschnig își va dezvolta analiza statistică, iar în 1937 va publica *Unemployment in Learned Professions*³⁰, în care șomajul intelectual este tratat ca problemă socială ce poate afecta întreaga societate. Delimitările conceptuale propuse de către autor, ca și integrarea șomajului intelectual în complexul de schimbări socio-economice și politice din primul deceniu interbelic conduc la interpretarea plurivalentă a acestui fenomen ce poate deveni sursă explicativă a succesului de care s-au bucurat anumite ideologii în epocă.

Prima delimitare conceptuală pe care autorul o întreprinde este noțiunea de *student*. Preluând definiția profesorului Vincenzo Castrilli, expert statistician în cadrul Institutului Internațional pentru Cooperare Intelectuală, calitatea de student „ar trebui să fie conferită oricărei persoane căreia i s-a permis accesul într-o instituție de învățământ superior. Iar incluse în această categorie sunt numai așezămintele în care instrucția servește unui dublu scop: al progresului științific și al instruirii profesionale”³¹. Totuși, autorul atrage atenția asupra necesității delimitării în cadrul anchetelor statistice a diferitelor tipuri de studenți: *full-time students*, *part-time students* (lumea anglo-saxonă), *étudiants ordinaires*, *auditeurs*, *élèves libres* (lumea francofonă) etc. Lipsa acestei distincții în statisticile din numeroase țări reprezintă o sursă majoră de erori în stabilirea dimensiunii fenomenului de suprapopulare a universităților și implicit a șomajului intelectual, conchide Kotschnig.

Din punct de vedere geografic, studiul nu furnizează date referitoare la coloniile imperiilor europene, America Latină, China și URSS, din cauza imposibilității obținerii de date statistice sau din cauza nesemnălării acestui fenomen în arealurile amintite. Altfel spus, suprapopulația universitară ar fi un fenomen specific zonelor care, într-o măsură mai mare sau mai mică, erau angrenate în procesul de modernizare.

30. Walter Kotschnig, *Unemployment in Learned Professions*, London, Oxford University Press, 1937.

31. *Ibidem*, p. 4.

Primul aspect analizat statistic este cel al evoluției înscrierilor de studenți, datele statistice fiind actualizate până la nivelul anului 1934 și racordate la populația totală a țărilor incluse în eșantion.

Tabelul 4.2. Totalul înscrierilor de studenți în instituțiile de învățământ superior în 1913, 1925, 1930, 1932 și 1934. Rimul de creștere a populației studențești având ca reper anul 1913 (%)

Țări	1913	1925	1930	1932	1934	1913-1934%
Anglia	27.728	41.606	47.826	50.755	50.638	182,6%
Australia	4.576	8.285	9.483	–	–	207,2%
Austria	18.129	19.852	–	23.954	19.297	106,5%
Belgia	8.532	9.848	10.845	11.456	11.038	129,4%
Bulgaria	1.822	5.905	8.037	8.709	–	477,9%
Canada	–	47.059	51.250	59.252	–	125,9%
Cehoslovacia	13.477	26.167	28.892	31.793	20.142	223,7%
Danemarca	2.707	4.193	5.021	5.363	5.405	199,7%
Elveția	9.486	8.105	8.501	9.536	10.545	111,2%
Estonia	1.841	4.988	3.913	3.343	3.366	182,8%
Franța	41.044	58.507	73.601	82.655	87.152	212,3%
Germania	76.847	89.481	132.090	129.606	106.764	138,9%
Grecia	3.345	11.726	–	8.409	–	251,4%
India	36.284	93.741	100.349	105.238	–	290%
Italia	28.026	44.906	44.460	47.723	51.003	181,9%
Iugoslavia	8.400	10.673	14.539	14.174	15.267	181,7%
Japonia	9.527	50.727	67.555	69.985	70.162	736,5%
Letonia	2.088	7.194	8.577	8.584	8.066	386,3%
Norvegia	2.294	4.154	4.622	5.164	5.387	234,9%
Olanda	5.568	9.438	11.489	12.725	13.683	245,7%
Polonia	15.203	37.125	48.155	51.770	49.599	326,2%
România	5.930	29.366	40.300	39.027	39.670	668,9%
Spania	19.858	29.366	–	35.992	–	181,2%
SUA	332.696	822.859	971.584	989.757	–	297,5%
Suedia	6.363	8.989	–	11.302	–	177,6%
Turcia	2.914	3.930	4.443	5.403	7.020	240,5%
Ungaria	18.238	15.229	16.229	16.002	15.659	85,8%

Sursa: Walter Kotschnig, *Unemployment in Learned Professions*, p. 13

Tabelul 4.3. Ponderea numărului de studenți în totalul populației

Țări	Număr de locuitori/student		Creștere%
	1934	1913	1913-1934
India	3.354(1932)	8.684(1912)	258,9%
Japonia	919(1933)	5.787	629,7%
Anglia	885	1.470	166,5%
Italia	808	1.270	157,2%
Grecia	760(1932)	1.438	189,2%

Belgia	734	895	121,9%
Danemarca	657	1.045	159,1%
Spania	655(1932)	1.022	156%
Polonia	648(1933)	827(1925)	127,6%
Germania	604	872	144,4%
Olanda	579	1.116	192,8%
Ungaria	554	1.174	211,6%
Suedia	543(1932)	886	163,2%
Norvegia	522	1.074	205,7%
Cehoslovacia	489	544(1925)	111,3%
Franța	480	969	201,9%
România	454	1.311	288,8%
Elveția	387	476	123%
Austria	344	1.000(aprox.)	290,7%(aprox.)
Estonia	332	536(1920)	161,5%
Letonia	236	726(1920)	307,7%
SUA	125(1932)	290(1910)	232%

Sursa : Walter Kotschnig, *Unemployment in Learned Professions*, p. 13

Depistarea cauzelor pentru fluxul ascendent spre studii universitare al tineretului devine pentru Kotschnig modalitatea de a putea propune și soluții. Și, în acest demers, autorul începe prin a încadra șomajul intelectual în evoluțiile structurale ale economiei la nivel mondial, mai ales de la începutul secolului XX. Deși este un fenomen cu efecte preponderent sociale, șomajul intelectual trebuie înțeles ca parte a unui proces mai larg de schimbare socio-economică, culturală și politică chiar, schimbare survenită după încheierea primului război mondial.

Coeficientul demografic oferă primele indicii ale unei anomalii. Tabelul 3 atestă o creștere tot mai mare a populației studențești față de ritmul de creștere a populației din țările respective. Japonia este de departe lider din acest punct de vedere (629,7% – coeficientul de creștere a populației studențești/populație totală a țării), ultimul loc în acest clasament fiind ocupat de Cehoslovacia (111,3%). În medie, în decurs de două decenii, ritmul de creștere a populației studențești a fost de 2 până la 3 ori mai mare decât cel al populației totale. Un prim simptom al acestei creșteri este în strânsă legătură cu rata natalității. Astfel, coeficientul de creștere a populației studențești relevă că datorită studiilor universitare vârsta mariajului a crescut foarte mult (apropiindu-se de 30 de ani), iar familiile cu 1-2 copii încep să fie tot mai numeroase, mai ales în vestul Europei. Dincolo de vidul demografic provocat de primul război mondial, creșterea nivelului cultural-educativ al populației tinere, alături de progresele în domeniul medicinei de la începutul secolului XX (care au redus rata mortalității infantile și au condus la o creștere a duratei medii de viață) și de răspândirea metodelor contraceptive au contribuit la un declin al natalității, mai ales în societățile occidentale. Familia restrânsă numeric devine un model social. Iar din punct de vedere financiar, aceste familii constituiau nucleul social al celor cu resurse materiale suficiente pentru a putea susține studiile universitare ale propriilor copii. Având în vedere că statele interbelice nu „sponsorizau”

educația superioară (*sponsored mobility*), criteriul economic se transformă în mecanism de restrângere a corpului studențesc la cercul celor care proveneau din familii înstărite. Așadar, familiile mici sunt preocupate mai ales de ideea unei educații cât mai elevate a propriilor copii, variabilă sociologică mai mult decât vizibilă în cazul SUA, unde populația studențească se triplează în decursul a aproape 20 de ani. Iar din punct de vedere economic se acreditează ideea că un nivel de educație cât mai înalt al capitalului uman este direct proporțional cu performanța economică (a se vedea Tabelul 4.4), de unde și creșterea numărului de studenți pe ansamblu, dar mai ales dezvoltarea fără precedent în această perioadă a învățământului superior tehnic.

Tabelul 4.4. *Produsul intern brut/locuitor (dolari internaționali Geary-Khamis 1990) și rata analfabetismului în diferite țări europene*

	Produsul intern brut		Rata analfabetismului	
	1913	1938	cca 1900*	1938
<i>Media 1-12**</i>	3.688	4.818	14,05%	
1. Austria	3.465	3.559	23,8%	
2. Belgia	4.220	4.832	31,9%	5,6%
3. Danemarca	3.912	5.762	4%	...
4. Elveția	4.266	6.390	2%	
5. Finlanda	2.111	3.589	7%	0,9%
6. Franța	3.485	4.466	17,4%	3,8%
7. Germania	3.648	4.994	4%	...
8. Italia	2.564	3.316	48,5%	21,6%
9. Marea Britanie	4.921	6.266	10%	...
10. Norvegia	2.501	4.337	5%	
11. Olanda	4.049	5.250	13%	
12. Suedia	3.096	4.725	2%	0,1%
<i>Media 13-16</i>	1.934	2.016	50,4%	
13. Grecia	1.592	2.677	60%	40,8%
14. Irlanda	2.736	3.052	13,7%	...
15. Portugalia	1.250	1.747	75,9%	48,7%
16. Spania	2.056	1.790	52%	23,2%
<i>Media 17-23</i>	1.695	1.980	67,6%	
17. Albania	811	?	-	
18. Bulgaria	1.534	1.595	72,1%	31,4%
19. Cehoslovacia	2.096	2.882	-	4,1%
20. Iugoslavia	1.057	1.356	79,7%	45,2%
21. Polonia	1.739	2.182	-	23,1%
22. România	1.741	1.242	78%	54,3%
23. Ungaria	2.098	2.655	40,7%	6%
24. Rusia/URSS	1.488	2.150	73%	

* % din populația peste vârsta de intrare în sistemul educației școlare (n.a.).

** Țări vest-europene dezvoltate (după clasificarea autorului).

Sursa: Bogdan Murgescu, *România și Europa*, pp. 190, 211, 219

Un alt factor specific societăților occidentale pe care Walter Kotschnig îl aduce în discuție este gradul tot mai mare de urbanizare³². Datorită acestuia, cea mai mare parte a studenților provine din mediul urban și mai ales din centrele urbane universitare, în timp ce proporția studenților originari din mediul rural (unde familiile cu mai mulți copii sunt mult mai numeroase decât în orașe) devine tot mai mică. Această generalizare are la bază interpretarea datelor statistice din SUA, Olanda și Ungaria³³, singurele țări care au prevăzut în anchetele lor distincția între cele două medii sociale de proveniență a populației. Deși eșantionul analizat nu poate fi reprezentativ, totuși ponderea mai mare a studenților cu proveniență urbană în totalul populației universitare este firească, având în vedere că acest tip de pregătire educațională era singurul care multiplica exponențial șansele dobândirii unui loc de muncă în mediul urban. În sprijinul acestei supoziții, Bogdan Murgescu remarcă faptul că la nivelul a 12 țări vest-europene dezvoltate din punct de vedere economic (țările 1-12 din Tabelul 4.4) repartitia forței de muncă masculine în cele trei sectoare economice a evoluat astfel: în agricultură – a scăzut de la 27% (în 1920) la 22% (în 1940); în industrie – a rămas la nivelul de 44%; în sectorul de prestări servicii – a crescut de la 29% (în 1920) la 34% (în 1940). În schimb, în țările mai puțin dezvoltate din Europa, agricultura a continuat să fie principala ocupație a populației apte de muncă (62% din populația masculină în 1920 și 57% în 1930), diferența migrând mai ales spre industrie, în contextul în care sectorul de prestări servicii avea o pondere restrânsă în economiile naționale³⁴.

Tabelul 4.5. Distribuția forței de muncă salariate în Olanda, 1889-1930

Sector	1889	1899	1909	1920	1930
Agricultură	32%	30%	27%	23%	20%
Industrie	32%	34%	34%	36%	36%
Comerț și transport	16%	16%	18%	18%	21%
Alte ocupații	20%	20%	21%	23%	23%
Total	100%	100%	100%	100%	100%

Sursa: Walter Kotschnig, *Unemployment in Learned Professions*, p. 47

32. În perioada interbelică, ritmuri agresive de urbanizare au avut Spania, Danemarca sau URSS. „Și din punctul de vedere al urbanizării, ca și din cel al scăderii mortalității și natalității sau din cel al diminuării polarizării sociale, epoca interbelică reprezintă o etapă semnificativă în modernizarea structurii sociale [...]. Per total, epoca interbelică a adus evoluții naționale și regionale foarte diferențiate și o sporire a divergenței economice în interiorul Europei” (Bogdan Murgescu, *România și Europa. Acumularea decalajelor economice, 1500-2010*, Iași, Editura Polirom, 2010, p. 210).

33. Preluând datele unui studiu realizat de către Vincenzo Castrilli, Walter Kotschnig conchide că în 1930 44% din totalul studențimii maghiare provenea din mediul urban universitar. În cifre absolute, erau 398 de studenți la 100 000 de locuitori din mediul urban universitar, în timp ce în mediul rural erau 90 de studenți la 100 000 de locuitori (Walter Kotschnig, *Unemployment in Learned Professions*, p. 47).

34. Bogdan Murgescu, *România și Europa*, p. 210.

Un alt factor care a provocat creșterea populației studențești erau schimbările politice petrecute la sfârșitul primului război mondial. Drept exemplu este dat statul român, dar ar fi vorba de un fenomen specific – cu ponderi diferite – tuturor statelor succesorale: Polonia, Cehoslovacia, Iugoslavia, Lituania, Letonia, Estonia. În aceste cazuri, statul ar fi fost cel care, în ideea de a forma o nouă elită intelectuală, politică, administrativă, economică etc., a încurajat înscrierile masive ale tineretului la studii universitare. Într-o primă fază, dezvoltarea bruscă a învățământului superior de după război corespundea unor necesități reale³⁵, dar menținerea unui asemenea flux de studenți și după 1928 ar fi transformat aceste țări în locuri ale unui acut șomaj intelectual.

În fine, Kotschnig atrage atenția asupra unei concepții sociale tot mai răspândite, dar interpretate deformat în numeroase țări, conform căreia școala reprezintă o pregătire pentru viață. De aici ar proveni „fetișismul diplomei” (mai ales al celei universitare), ca formă a promovării sociale. Educația superioară devine pentru mulți un *summum bonum* al progresului individual și o șansă de a accede în serviciul civil al statului. În final, autorul găsește o culpă și instituțiilor statului, care prin organizarea defectuoasă a învățământului secundar și prin accentuarea decalajului dintre învățământul tehnic și cel teoretic au încurajat fluxul de candidați la studii superioare. Nici atitudinea universității nu ar fi fost una responsabilă din punct de vedere social, căci ea a văzut în creșterea numărului de studenți o formă de consacrare a prestigiului academic și de creștere a puterii sale financiare.

Lucrarea lui Walter Kotschnig a suscitat un interes deosebit la nivel internațional în rândul specialiștilor în probleme de dezvoltare educațională. Rezultat al unei anchete demarate încă din 1933 de International Student Society, concluziile acestui studiu sunt discutate la Paris, între 26 și 28 iulie 1937, în cadrul Conferinței Internaționale a Învățământului Superior. Era ultima astfel de întrunire din perioada interbelică, printre organizațiile invitate regăsindu-se Biroul Internațional al Muncii, Biroul Internațional pentru Educație și Institutul Internațional pentru Cooperare Intelectuală. La lucrări au participat peste 200 de delegați, oficiali și administratori ai învățământului de toate gradele din peste 40 de state³⁶. Totuși, conferința se dovedea tardivă, în contextul în care cooperarea internațională sub auspiciile Societății Națiunilor își dovedea ineficiența în combaterea tendințelor expansioniste ale Italiei, Japoniei sau Germaniei. Drept consecință, cooperarea internațională pe

35. Walter Kotschnig, *Unemployment in Learned Professions*, p. 51.

36. La această conferință, din partea României a participat Constantin Kirițescu, căreia i „s-a făcut onoarea de a fi desemnat vicepreședinte al Conferinței, demnitate pur formală, deoarece Conferința a lucrat numai pe secțiuni”. Mai mult, pentru că trebuia să ajungă și la lucrările Conferinței Internaționale a Învățământului de la Geneva, „a trebuit să plec de la Paris, unde participam la lucrările Conferinței asupra suprapopulației universitare și șomajului intelectual, și unde prezentasem un referat. Am lăsat în locul meu, ca observator, pe tânărul Eugen Ionescu, șeful serviciului relațiilor internaționale din direcția mea de la minister, viitorul dramaturg” (a se vedea C. Kirițescu, *O viață, o lume, o epocă*, București, Editura Sport-Turism, 1979, pp. 247, 253).

plan intelectual sau educativ devenea imposibilă. În rezolvarea problemei șomajului intelectual, războiul s-a dovedit un paliativ inoportun și cinic.

4.4. Universitatea în România Mare: origini, structură și ideologie

Istoriografia românească a interpretat dezvoltarea universitară ca o latură a dezvoltării socio-economice a societății românești. Astfel, unii autori semnalează faptul că încă din perioada regulamentară deținerea unei diplome universitare reprezenta condiția esențială pentru accederea într-o funcție oficială în statul român³⁷. Se omite însă analiza grupului-țintă, adică a beneficiarilor acestui sistem de instrucție. În schimb, se acreditează ideea că ar fi existat un imbold socio-economic suficient pentru înființarea a două universități prin amplul program de reforme al lui Alexandru Ioan Cuza, la Iași (1860) și la București (1864). În fapt, funcția universității era una a pregătirii pentru poziții elitiste, iar în ce privește concepția de dezvoltare datoră mult modelului german humboldtian, prin prisma laturii sale științifice. Indiferent de studiile urmate, mai toți fiii de boieri se îndreptau spre funcțiile administrației centrale sau spre cariera politică – un prim motiv pentru care studiile juridice erau la mare căutare. Dintre toți liderii politici dintre 1866 și 1914, numai Ion Brătianu urmasse Politehnica din Paris. Elita politică românească, în special cea care a făcut parte din guvernele românești, era formată cu precădere din avocați, doctori în drept la Paris, fapt valabil atât pentru reprezentanții liberali, cât și pentru cei ai conservatorilor³⁸.

Evident, nu trebuie omis rolul desantului național, un curent specific arealului sud-est-european, cu atât mai mult cu cât aici se dezvolta un profund proces de *risorgimento* național. Din acest punct de vedere, rolul universității era acela de a sluji națiunea prin dezvoltarea instrucției și progresul științei³⁹. Tocmai aceste motivații erau explicate în legea instrucțiunii publice din 5 decembrie 1864: „...facultățile formează un institut național, în care se vor propune toate ramurile științelor, fără nicio excludere”; „...în viitor, niciun june nu va mai putea fi primit în serviciile publice ale statului, de nu va fi înzestrat cu testimoniile sau diplomele necesare, conform cu natura postului ce va ocupa”⁴⁰.

37. „Propunerile de acest gen vizau o instituționalizare foarte exactă a învățământului de grad universitar prin legarea lui atât de stat, cât și de nevoile dezvoltării societății” – Vasile Pușcaș, *Universitate, societate, modernizare. Organizarea și activitatea științifică a Universității din Cluj, 1919-1940*, Cluj, Editura Eikon, 2003, p. 47.

38. Mihai Sorin Rădulescu, *Elita liberală românească, 1866-1900*, București, Editura ALL, 1998, p. 113.

39. Vasile Pușcaș, *Universitate, societate, modernizare*, p. 49.

40. Apud Lucian Nastasă (ed.), *Antisemitismul universitar (1919-1939). Mărturii documentare*, Cluj-Napoca, Editura ISPMN Kriterion, 2011, p. 14.

4.4.1. Sistemul educației superioare în România interbelică: reconfigurări instituționale și finalități sociale

Perioada interbelică aduce cu sine o dezvoltare a sistemului de învățământ superior pe toate cele trei laturi: științific, tehnic și vocațional, astfel că în 1936 în România funcționau 29 de instituții de învățământ superior (a se vedea Tabelul 4.6), față de 25, numărul instituțiilor care funcționau în arealul geografic al României Mari și înainte de 1914 (dar sub jurisdicții statale diferite). În acest cadru al dezvoltării instituționale, preocupările legislative pentru armonizarea și stipularea finalităților educației superioare deveneau stringente. Polemica perioadei interbelice cu privire la rolul universității în societate pleca de la două premise, antagonice în epocă: pentru unii universitatea trebuia să cuprindă o latură civică (cultivarea democrației sau a viziunilor etatist-totalitare), pentru alții doar o latură tehnologică (existând voci care clamau necesitatea renunțării la viziunea clasică a universității ca loc al cunoașterii, propunând o orientare aplicativă, pragmatică, după modelul american). Pe scurt, universitatea în perioada interbelică trebuia ori să fie spațiu al conservării și al stimulării cunoașterii științifice, ori să pregătească studenții pentru practicarea anumitor profesii. Ceea ce pare a fi fost doar o dispută complementară, și anume autonomia universitară, reprezintă de fapt esența universității. Autonomia crescută a universității e specifică modelului german, cultivând spiritul unei republici a savanților total detașati de societate. Pe de altă parte, influența majoră a statului în universitate se traduce printr-o corelare a învățământului superior cu cererile impuse de dezvoltarea economică și socială.

Tabelul 4.6. *Instituții de învățământ superior în România în 1936*

Nr. crt.	Titulatura instituției	Facultăți/Specializări
1.	Universitatea București	7: Teologie, Drept, Litere, Științe, Medicină, Farmacie, Medicină veterinară
2.	Universitatea Iași	6: Teologie, Drept, Litere, Științe, Medicină, Agronomie
3.	Universitatea Cluj	4: Drept, Litere, Științe, Medicină
4.	Universitatea Cernăuți	4: Drept, Litere, Științe, Teologie
5.	Academia de Drept Oradea	1: Drept
6.	Școala Politehnică București	6: Construcții, Mine, Electro-mecanică, Industrie, Silvicultură, Aviație și Armament
7.	Școala Politehnică Timișoara	2: Electro-mecanică, Mine
8.	Academia de Comerț și Industrie București	
9.	Academia de Comerț și Industrie Cluj	
10.	Academia de Studii Agronomice București	
11.	Academia de Studii Agronomice Cluj	

12.	Academia de Arhitectură București	
13.	Institutul de Educație Fizică București	
Total*	12	29

* Totalul ia în calcul doar instituțiile care funcționau independent în 1935. Astfel, Oradea nu mai este cuantificată. 29 reprezintă totalul facultăților și al școlilor tehnice superioare. Sursa: Constantin Kirițescu, *Problema „educației dirijate”*, în *Arhiva pentru știință și reformă socială*, anul XIV, 1936, vol. II, pp. 851-852

Reformele întreprinse în domeniul educațional interbelic au încercat să trateze unitar educația ca factor de dezvoltare comunitară și ca pregătire a forței de muncă. George Antonescu, director al Institutului Pedagogic Român, semnală necesitatea racordării principiilor educative și pedagogice cu realitatea socială pentru a se evita căderea educației românești în „diletantism periculos” sau chiar în „știință pură fără efecte practice”. Ideile sale necesită o analiză mai atentă, pentru că surprind filosofia care a stat la baza reformării școlii românești. Pentru autor pedagogia modernă se manifestă prin două direcții distincte ale actului educativ: *idealismul pedagogic* (care are drept scop formarea omului ca om) și *realismul pedagogic*, care reprezintă pregătirea omului pentru viața practică. În România Mare educația nu s-a ghidat după niciunul dintre aceste două tipuri de pedagogie. În schimb, s-a realizat o „sinteză” între cele două viziuni – *idealismul activ*, vizibil în reformele școlare din 1924 (pentru ciclul primar) și 1928 (pentru ciclul secundar) întreprinse de Constantin Angelescu. Privit astfel, învățământul ar avea două ramuri distincte: *cultura generală* (școala primară – 4 ani, gimnaziul – 3 ani, liceu, școala normală sau seminarul – 4 ani și universitatea); și *cultura profesională* (școala inferioară și superioară de comerț, agricultură și meserii, academia comercială, de agricultură, politehnica etc.). Indiferent de alegerea făcută de elev, punctul de plecare comun era *școala primară unitară*, respectându-se „principiul unității organice a învățământului și al liberei circulații a culturii”⁴¹. Din această perspectivă, *ofensiva culturală*, *culturalizarea maselor* inițiată de Angelescu în 1924 se înscrie în procesul mai larg care urmărea ridicarea nivelului economic, politic și cultural al națiunii române. În această manieră, după votul universal masculin și împroprietărirea țăranilor, era rândul învățământului. Motivația legii învățământului din 1924 este precisă în acest sens: „Votul obștesc și împroprietărirea cer democratizarea învățământului, adică răspândirea cât mai largă a culturii în straturile adânci ale poporului”⁴². Singurul aspect negativ semnalat *ab initio* de către G. Antonescu era posibilitatea convertirii *idealismului activ* în *idealism contemplativ*, mai ales în rândul tinerilor școlari români, pentru care elocința, cultura enciclopedică și rafinamentul manierelor se transformă într-un ideal social, *moda intelectualului*⁴³. Din

41. G.G. Antonescu, *Educație și cultură*, București, Editura Cultura Românească, 1935, p. 56.

42. *Legea învățământului din 1924*, apud *Ibidem*, p. 136.

43. „Majoritatea tinerilor, cari au terminat studiile școlare, sunt atât de preocupați să-și creeze posibilități de viață ușoară, care să le satisfacă toate capriciile, fără a le cere vreo efortare, și atât de puțin înțelegători pentru idealurile înalte, care cer muncă și

punct de vedere statistic, efectele acestei reforme a învățământului care avea ca piatră unghiulară a întregului sistem ciclul primar nu au reușit să estompeze rata analfabetismului. În schimb, acel *idealism contemplativ* începe să se manifeste prin creșterea populației studențești imediat după 1919 (a se vedea Tabelele 4.7 și 4.8).

Tabelul 4.7. Numărul analfabeților din România și din alte țări europene

Rang	Țara	Nivel cifre absolute	Anul estimării
1	România	9.806.800	1930
2	Italia	6.948.400	1931
3	Polonia	5.543.700	1931
4	Spania	4.834.700	1940
5	Iugoslavia	4.464.200	1931
6	Portugalia	2.948.200	1940
7	Grecia	1.962.300	1928
8	Bulgaria	1.457.400	1934
9	Franța	1.326.500	1936
10	Cehoslovacia	479.500	1930
11	Ungaria	466.200	1941
12	Belgia	402.200	1930
13	Finlanda	21.900	1930
14	Suedia	6.400	1930

Sursa: Gheorghe Dobre (coord.), *Economia României în context european*, București, Editura Fundației Științifice „Memoria Oeconomica”, 1996, p. 117

Așadar, România se situa pe primul loc în privința analfabetismului în Europa (în cifre absolute), peste jumătate din populația țării fiind analfabetă. Oarecum paradoxal, și în privința numărului de studenți România se situa pe primele locuri ale Europei, devansând state ca Austria, cu o puternică tradiție universitară. Acest aspect nu putea trece neobservat în rândul celor care erau preocupați de liniile directe ale învățământului universitar românesc.

Tabelul 4.8. Numărul studenților în România și în alte țări europene în 1938

Rang	Țara	Nivel mii persoane	% din total
1	Franța	78.973	18,5
2	Italia	77.429	18,2
3	Polonia	49.534	11,6
4	Spania	29.249	6,9
5	România	26.489	6,2
6	Cehoslovacia	25.684	6
7	Austria	18.678	4,4
8	Iugoslavia	15.505	3,6

sacrificii, încât pare că ar fi fost formați pentru a sprijini criza morală, nu pentru a lupta contra ei” (*Ibidem*, p. 162).

9	Olanda	12.592	3
10	Suedia	12.112	2,8
11	Ungaria	11.747	2,8
12	Belgia	11.566	2,7
13	Elveția	9.530	2,2
14	Bulgaria	8.585	2
15	Finlanda	8.046	1,9
16	Grecia	7.851	1,8
17	Danemarca	6.970	1,6
18	Portugalia	6.182	1,5
19	Irlanda	5.372	1,3
20	Norvegia	4.229	1
Total	1 + ... + 5 + ... + 20	426.323	100

Sursa : Gheorghe Dobre (coord.), *Economia României în context european*, p. 118

4.4.2. Universitatea București în perioada interbelică: analiză statistică

În vara anului 1927, ca urmare a hotărârii Senatului Universității din București, se înființează Oficiul Universitar, menit a „înfăptui o temeinică politică socială studențească”, prin care universitatea ar fi trebuit să devină o „universitate socială”⁴⁴. Secțiile Oficiului Universitar denotă activitățile pe care urma să le aibă această instituție – secția 1 : Informații și documente privitoare la viața universitară națională și din străinătate ; secția 2 : Asistența socială ; secția 3 : Orientarea de studii și orientarea profesională ; secția 4 : Anchete, studii și publicații. Chiar în primul număr al revistei editate de către Oficiul Universitar, intitulată *Călduza studentului*, Paul Sterian își propune să analizeze un fenomen tot mai îngrijorător, cel al suprapopulației universitare. Studiul său de caz are în prim-plan Universitatea din București, unde creșterea numărului de studenți după primul război mondial fusese remarcabilă și îngrijorătoare în același timp : „Avem tot dreptul și toată mândria de a poseda o mișcare universitară care, prin numărul studenților, să se poată clasa printre primele în lumea întreagă. Însă creșterea pripită a populației studențești trebuie să ne dea de gândit”⁴⁵.

Studiul statistic al lui Paul Sterian devine prima încercare de analizare a fenomenului de „supraaglomerare a universităților”. Evoluția statistică a populației studențești din cadrul Universității București (evoluția numerică totală, pe sexe, pe etnii și pe confesiuni) merită o atenție specială din două motive : devine una dintre cele mai mari universități ale lumii din punctul de vedere al populației universitare (Tabelul 4.9) și în epocă era considerată o *universitate națională* (în comparație cu Cluj, Iași sau Cernăuți, percepute ca universități de provincie).

44. Această instituție funcționa pe lângă Rectoratul Universității din București, Dimitrie Gusti fiind inițiatorul acestui demers și primul director al instituției.

45. Paul Sterian, *Date statistice privitoare la viața studențească între 1864-1928*, în *Călduza studentului. Vademecum Academicum 1928-1929*, Oficiul Universitar București, Editura Cartea Românească, 1928, p. 66.

Tabelul 4.9. *Cele mai mari universități din lume în 1924-1926*

	Universitatea	Nr. studenților	Anul
1	Universitatea Columbia New York	34.200	1925
2	Universitatea Paris	22.500	1925
3	Universitatea New York	20.800	1925
4	Universitatea Londra	18.400	1926
5	Universitatea București	15.698	1925
6	Universitatea Philadelphia	15.008	1925
7	Universitatea Berlin	10.800	1926
8	Universitatea Boston	10.800	1926
9	Universitatea Viena	9.300	1925
10	Universitatea Pittsburg	9.300	1925
11	Universitatea Madrid	9.300	1925
12	Universitatea Moscova I	9.100	1925
13	Universitatea Varșovia	8.500	1926
14	Universitatea cehă Praga	8.200	1925
15	Universitatea Buenos Aires	7.700	1925
16	Universitatea Iowa City	7.500	1925
17	Universitatea München	7.400	1926
18	Universitatea Riga	6.300	1925
19	Universitatea Fordham New York	6.300	1925
20	Universitatea Lvov	6.100	1926
21	Universitatea Leipzig	6.000	1926
22	Universitatea Cracovia	6.000	1926
23	Universitatea Tokyo	6.000	1924
24	Universitatea Tbilisi	6.000	1925
25	Universitatea Budapesta	5.900	1924
26	Universitatea Oxford	5.800	1926
27	Universitatea Köln	5.500	1926
28	Universitatea Napoli	5.300	1925
29	Universitatea Moscova II	5.100	1924
30	Universitatea Leningrad	4.500	1925
31	Universitatea Baltimore	4.500	1925
32	Universitatea Chicago	4.500	1925
33	Universitatea Cambridge	4.500	1925
34	Universitatea Glasgow	4.500	1925
35	Universitatea Dorpat	4.500	1925
36	Universitatea Dorpat (Tartu)	4.500	1925

Sursa : Paul Sterian, *Date statistice privitoare la viața studențească între 1864-1928*, p. 57

Conform statisticii lui Paul Sterian, Universitatea din București se situa pe locul 5 în lume (cu o populație studențească ce o depășea cu mult pe cea a mai celebrelor universități Oxford sau Cambridge) și pe primul loc în Europa Centrală și de Est (depășind cu mult universitățile din Viena, Berlin, Budapesta sau Moscova). E drept

la fluxul ascendent spre studiile universitare devine tot mai vizibil după primul război mondial, fiind o caracteristică mondială (Tabelul 4.10). În schimb, România depășea cu mult media de studenți pe universitate. Problema suprapopulației universitare din România capătă accentele vizibile ale unei supraaglomerări, care pune la îndoială atât capacitatea logistică a desfășurării actului educațional (laboratoare, sali de studiu, biblioteci etc.), a asigurării unui confort cotidian (cămine, cantine etc.), cât și, mai ales, a calității actului educațional, în contextul în care numărul profesorilor universitari din România era foarte mic.

Tabelul 4.10. *Dezvoltarea universităților și creșterea populației studențești în diferite țări în 1921-1926*

Țări	Nr. universităților	Nr. studenților	Nr. stud./univ.	Nr. stud./1 milion locuitori
Germania	23	74.000	3.217	1.137
Rusia	24	72.000	3.000	500
Anglia	16	54.000	3.375	1.260
Franța	17	53.000	3.117	1.360
Italia	25	31.000	1.240	763
Polonia	7	27.000	3.857	1.070
Spania	11	26.000	2.363	1.200
Japonia	31	25.100	809	443
România	4	21.000	5.250	1.300
Cehoslovacia	4	15.000	3.750	1.100
Austria	4	12.000	3.000	1.850
Iugoslavia	3	10.000	3.333	830
Ungaria	5	10.000	2.000	1.250
Belgia	5	10.000	2.000	1.270
Elveția	7	7.800	1.114	1.960
Suedia	5	7.300	1.460	1.215
Australia	6	7.300	1.216	1.215
Olanda	6	6.900	1.150	950
Bulgaria	2	4.400	2.200	860
Danemarca	1	4.000	4.000	1.180
Portugalia	3	3.600	1.200	600
Irlanda	3	3.100	1.033	1.030
Norvegia	1	3.000	3.000	1.070

Sursa : Paul Sterian, *Date statistice privitoare la viața studențească între 1864-1928*, p. 59

Populația studențească a Universității București cunoaște până în anul 1915 o creștere graduală (o medie de 50-100 de studenți pe an pentru intervalul 1901-1915), urmată de o scădere bruscă provocată de participarea României la primul război mondial. Dacă pentru intervalul 1918-1922 creșterea se poate explica prin promoțiile succesive ale căror studii secundare sau superioare au fost întrerupte de război, după 1923 evoluția nu mai găsește decât explicații socio-culturale, „emanciparea completă a țărănimii” fiind una dintre acestea. Calcularea indicelui de creștere este

făcută de către Paul Sterian luând ca reper anul 1915 (Tabelul 4.11). Totuși, ca urmare a schimbărilor politice pe care România le-a suferit după 1918, reperul ar trebui să fie anul 1925 ($15\,698 = 100$). Din punct de vedere statistic, anul 1925 reprezintă primul an „normal”, cel al decantării studenților din punctul de vedere al promoției⁴⁶. Începând cu acest an se observă că indicele de creștere a evoluat astfel: 1927 – 132%, 1929 – 146%, 1932 – 101%, 1935 – 103%, 1938 – 75%, 1940 – 74%. Paradoxal, evoluția nu mai apare drept evoluție, ci drept regres. Dacă pentru anii 1928 și 1929 creșterea numărului studenților se explică prin desființarea clasei a opta din învățământul secundar⁴⁷, în anul 1932/1933 este evidentă scăderea numărului de înscrieri, cel mai probabil ca urmare a crizei economice. Iar pentru anul 1935 numărul mic de studenți se explică prin reintroducerea clasei a opta în învățământul secundar. Totuși, trendul descendent de după 1935 găsește și o explicație de ordin demografic. Promoțiile din intervalul 1935/1936-1938/1939 din învățământul superior corespund din punct de vedere al natalității intervalului 1916-1919 când, din cauza războiului și a epidemiilor provocate de asistența medicală precară, natalitatea a avut un nivel scăzut, în timp ce mortalitatea infantilă era destul de ridicată. Statisticile cuprind doar pierderile din Vechiul Regat, unde se estimează că ar fi murit peste 400 000 de nou-născuți. Coroborat cu cei 250 000 de militari și 430 000 de civili morți, rezultă un deficit total de 14% față de populația antebelică⁴⁸.

Tabelul 4.11. *Evoluția populației studențești la Universitatea din București, 1901-1940. Indicele calculat în funcție de anul 1915 ($4\,380 = 100$)*

Înainte de război			După război		
Anul	Nr. total	Nr. indice	Anul	Nr. total	Nr. indice
1901	3.966	90	1921	8.953	203
1902	3.765	85	1922	9.835	224
1903	4.012	91	1923	11.092	252
1904	3.925	89	1924	12.905	291
1905	4.307	97	1925	15.698	356
1906	4.367	99	1926	18.090	434
1907	3.884	88	1927	20.385	482
1908	3.487	79	1928	22.019	502
1909	3.392	77	1929	22.972	524
1910	3.147	71	1930	19.445	443
1911	3.224	73	1931	17.788	406
1912	3.267	74	1932	15.636	356
1913	3.489	79	1933	18.203	415
1914	3.450	78	1934	17.255	393
1915	4.380	100	1935	16.320	372

46. În 1924-1925, nu mai avem în același an de studiu mai multe promoții, așa cum s-a întâmplat între 1918 și 1924.

47. Din această cauză, în 1928 s-au prezentat la înscriere două serii de candidați – bacalaureații cu 7 clase și cei cu 8 clase.

48. B. Murgescu, *România și Europa*, p. 222.

1916	2.701	61	1936	14.338	327
1917	2.903	66	1937	14.276	325
1918	6.272	142	1938	11.806	269
1919	7.563	172	1939	11.289	257
1920	7.155	163	1940	11.722	267

Sursa : Paul Sterian, *Date statistice privitoare la viața studențească între 1864-1928*, p. 49 ; *Anuarul Universității din București 1921/1922-1940/1941*

Evoluția pe sexe a populației studențești din Universitatea București atestă fenomenul de „emancipare a femeilor”. De la „marile absente ale istoriei”, cum își intitula Nicolae Iorga o conferință susținută în 1905, femeile devin tot mai prezente în viața socio-culturală a României Mari. Totuși, statutul femeilor – și în sistemul educațional – rămânea unul de „inegale ale egalilor” (Mihaela Miroiu). Prezența crescută a femeilor în universitățile românești devine tot mai vizibilă odată cu anul universitar 1927-1928. Până în 1940, ponderea femeilor în populația studențească bucureșteană oscilează între un sfert și o treime din total, la prima vedere ca urmare a schimbărilor survenite la nivelul societății românești, care acorda un rol tot mai important potențialului feminin. Și aceasta chiar dacă din punct de vedere politic femeile erau lipsite aproape complet de drepturi, iar previziunile unei emancipări economice păreau destul de restrânse. Dar, analizate în detaliu, datele statistice relevă limitele acestei emancipări. Spre exemplu, investiția intelectuală a familiilor românești în femei era destul de restrânsă ca efort financiar. Prezența lor este majoritară în cadrul Facultăților de Litere la toate cele patru universități românești, unde studiile erau cel mai puțin costisitoare, financiar vorbind. La fel de adevărat este că la secțiile de farmacie femeile depășeau procentual bărbații, deși aici costurile școlarizării erau mai ridicate. Oricum, acest trend creiona o puternică divizare pe principii sexiste a pieței muncii, femeile urmând a activa în domenii „destinate” lor : educație, sănătate, asistență socială. Până la urmă, educația în sine devenea o formă de a perpetua supremația bărbatului în toate sectoarele vieții sociale. În ciuda acestor „neajunsuri” (percepute ca atare și ca urmare a unei analize retrospective), trebuie precizat că în epocă prezența femeilor în universități a fost percepută ca un semn al progresului, care a avut darul de a revoluționa conștiințele, pe lângă numeroasele animozități provocate mai ales în rândul profesorilor.

Tabelul 4.12. *Evoluția populației studențești la Universitatea București pe sexe, 1901-1940*

Anul universitar	Total studenți	Studenți	Studente	Studente%
1901-1902	3.966	3.699	297	7%
1902-1903	3.765	3.467	298	7,9%
1903-1904	4.012	3.718	294	7,3%
1904-1905	3.925	3.655	270	6,9%
1905-1906	4.307	3.907	337	7,9%
1906-1907	4.367	4.063	304	7%

1907-1908	3.884	3.611	273	7%
1908-1909	3.487	3.175	303	8,9%
1909-1910	3.392	2.960	438	12%
1910-1911	3.147	2.716	431	13%
1911-1912	3.224	2.686	538	16,9%
1912-1913	3.267	2.783	484	14,9%
1913-1914	3.489	2.992	497	14%
1914-1915	3.450	2.804	546	16%
1915-1916	4.380	–	–	–
1916-1917	2.701	–	–	–
1917-1918	2.903	–	–	–
1918-1919	6.272	–	–	–
1919-1920	7.563	–	–	–
1920-1921	7.155	–	–	–
1921-1922	8.953	–	–	–
1922-1923	9.853	–	–	–
1923-1924	11.092	–	–	–
1924-1925	12.905	10.081	2.824	21,9%
1925-1926	15.698	11.861	3.837	24,4%
1926-1927	18.090	13.329	4.761	26,3%
1927-1928	20.385	14.423	5.962	29,2%
1929-1930	22.972	15.777	7.195	31,3%
1930-1931	19.445	14.379	5.066	26%
1931-1932	17.788	13.168	4.620	26%
1932-1933	15.636	11.343	4.293	27,4%
1933-1934	18.203	13.074	5.129	28,1%
1934-1935	17.255	–	–	–
1935-1936	16.320	11.609	4.711	28,8%
1936-1937	14.338	10.210	4.128	28,7%
1937-1938	14.276	10.338	3.938	27,5%
1938-1939	11.806	8.429	3.377	28,6%
1939-1940	11.289	8.011	3.278	29%
1940-1941	11.722	8.435	3.287	28%

Sursa : Paul Sterian, *Date statistice privitoare la viața studențească între, 1864-1928*, p. 51 ; *Anuarul Universității din București 1921/1922-1940/1941*.

Tabelul 4.13. *Numărul de studenți la Universitatea București, 1915/1916-1941/1942. Evoluția pe facultăți*

An	Facultatea							Total
	Drept	Litere	Științe	Medicină	Farmacie	Teologie	Med. Vet.	
1915/16	2622	523	219	715	70	231	0	4380
1916/17	2556	127	18	0	0	0	0	2701
1917/18	2556	129	0	181	37	0	0	2903
1918/19	3576	634	750	1117	88	255	46	6466
1919/20	3996	757	807	1531	119	258	10	7478

1920/21	4224	793	856	1729	157	268	101	7155
1921/22	4711	1022	938	1565	195	401	121	8953
1922/23	5091	1419	1142	1418	162	443	160	9835
1923/24	5536	1636	1213	1408	652	478	169	11092
1924/25	5790	2192	1552	2201	197	772	201	12905
1925/26	6970	3293	1637	2290	667	652	189	15698
1926/27	7760	4725	1778	1920	667	1012	228	18090
1927/28	7762	6424	2280	1616	797	1206	300	20385
1928/29	8463	6652	3094	1591	769	1116	333	22018
1929/30	8825	6752	3167	1772	995	1135	326	22972
1930/31	9693	3133	3011	858	948	1413	389	19445
1931/32	8862	2361	3112	1071	992	953	427	17778
1932/33	6825	2611	2931	1062	963	806	438	15636
1933/34	8858	3524	2650	1030	835	874	432	18203
1934/35	8067	3560	2300	1036	1192	668	432	17225
1935/36	7559	3460	2037	987	1048	828	401	16320
1936/37	6626	3033	1566	1041	826	840	406	14338
1937/38	6626	3035	1574	1215	540	841	445	14276
1938/39	5075	2519	1104	1148	568	967	425	11806
1939/40	5310	1771	927	1283	602	977	419	11289
1940/41	5483	1656	800	1605	766	988	424	11722
1941/42	5361	1534	674	1695	1002	896	474	11636

Sursa : *Anuarul Universității din București* 1920/1921-1940/1941. Pentru anii 1915/1916-1919/1920 și 1941/1942, datele au fost extrase din Adina Berciu-Drăghicescu (ed.), *Istoria Universității din București. Documente 1864-1972*, București, Editura Universității din București, 2008, p. 257.

Tabelul 4.14. *Studentii Universității București, 1925/1926-1940/1941 repartizați după naționalitate*

An	Români	Unguri	Germani	Evrei	Alții	Total
1925/26	12.678	26	56	2.521	417	15.698
1926/27	-	-	-	-	-	18.090
1927/28	17.161	40	110	2.502	572	20.385
1928/29	18.733	64	159	2.565	497	22.018
1929/30	19.402	75	132	2.773	590	22.972
1930/31	16.162	82	143	2.664	394	19.445
1931/32	14.186	98	130	2.673	691	17.778
1932/33	12.464	53	88	2.441	590	15.636
1933/34	15.007	69	101	2.516	510	18.203
1934/35	-	-	-	-	-	17.225
1935/36	13.827	116	174	1.793	410	16.320
1936/37	11.642	96	128	1.340	732	14.338
1937/38	12.179	65	134	1.172	726	14.276
1938/39	10.768	39	60	612	327	11.806
1939/40	10.200	55	90	636	308	11.289
1940/41	11.262	18	68	0	374	11.722

Sursa : *Anuarul Universității din București* 1925/1926-1940/1941.

Repartizarea studenților pe naționalități atestă faptul că elementul românesc era majoritar în universitatea din capitală, variind de la 82,5% în anul 1924/1925, până la 81,3% în anul 1934/1935, pentru ca în anul 1939/1940 să ajungă la 90,3%, ca urmare a legislației antisemite adoptate după 1938. Dacă prezența ungarilor și a germanilor (am inclus aici sașii, șvabii și germanii) este foarte scăzută (prezența lor este mai consistentă la Universitatea din Cluj), în schimb evreii au dat cel mai mare număr de studenți neromâni la Universitatea din București. De exemplu, în anul universitar 1925/1926, evreii reprezintă 16,5% din totalul studenților înscriși și 83,5% din totalul studenților neromâni înscriși. În 1929/1930 (anul de vârf al populației studențești la Universitatea din București), evreii reprezintă 12,1% din totalul general și 77,7% din totalul studenților neromâni, procente apropiate de cele din anul 1935/1936 (11% din total și 72% din totalul studenților neromâni). În fine, în 1939/1940, numărul evreilor scade considerabil, reprezentând 5,6% din total și 58,4% din totalul studenților neromâni. O prezență interesantă printre studenții străini la Universitatea din București o reprezintă studenții bulgari, care urmează cu precădere cursurile facultăților de medicină veterinară și de agronomie.

4.4.3. Repartizarea geografică a studenților Universității din Cluj

Prezentarea originii geografice a studenților din universitățile românești interbelice reprezintă un mecanism statistic care poate releva două aspecte esențiale: migrația internă a studenților spre anumite centre universitare și amploarea „importurilor” de studenți din țări limitrofe României sau chiar mai îndepărtate. Redesenarea hărții politice a Europei și mai ales a celei Centrale și Sud-Estice a afectat procesul de migrație studențească, în condițiile în care centrele universitare „imperiale” (Viena, Budapesta, Berlin, Paris etc.) sunt tot mai mult concurate de universitățile „naționale”, din capitala fiecărui stat succesoral. Așa ar trebui interpretată înființarea anumitor universități, cum este cazul celei românești de la Cernăuți. Motivația centrală era dorința autorităților române de a evita o „hemoragie” studențească spre centre mai apropiate geografic de Bucovina și cu o tradiție universitară mult mai bogată. Aici, populația studențească bucovineană avea de ales între Iași și Cluj, dar și între Lvov și Cracovia. Iar dacă aducem în discuție și diversitatea etnică a acestei regiuni, în care românii dețineau doar o majoritate relativă, universitatea își asuma inevitabil funcția de reper al românismului.

Din păcate, statisticile universitare nu pun un mare accent pe acest tip de radiografiere a studenților. Universitatea din București nu prezintă în niciunul din anuarele sale interbelice proveniența geografică a studenților, deși era cel mai important centru universitar românesc. Nici Universitatea din Iași nu este mai generoasă, realizând doar pentru trei ani de studiu o astfel de statistică. În schimb, Universitatea din Cluj acordă un rol important sublinierii originii geografice a studenților. O explicație pentru atenția acordată aici ar putea fi continuarea unor practici din perioada dualismului austro-ungar, când universitățile imperiale urmăreau „traseele geografice” ale studenților, în vederea contabilizării schimburilor interregionale. Oricum, din rapoartele anuale ale rectorilor celor trei centre universitare – Iași, Cluj,

Cernăuți -, repartizarea geografică a studenților atestă că acestea nu și-au depășit statutul de universități de provincie. Și, deși este doar o supoziție, se poate afirma că Universitatea din București era în mare parte un centru universitar „național”.

Tabelul 4.15. *Originea geografică a studenților Universității din Cluj, 1923/1924-1938/1939*

An					Străinătate			Total
	V. Regat	Transilvania	Basarabia	Bucovina	Iugoslavia	Ungaria	Altele	Total
1923/24	193	1.609	80	27	15	19	24	1.967
1924/25	233	1.749	99	30	16	16	32	2.175
1925/26	201	1.900	84	25	24	17	46	2.297
1926/27	270	2.147	43	20	8	32	34	2.554
1927/28	235	2.335	54	20	14	42	41	2.741
1928/29	423	2.398	53	21	15	48	63	3.021
1929/30	532	2.959	45	20	40	68	55	3.719
1930/31	542	3.243	42	39	45	83	70	4.064
1931/32	549	3.228	43	38	30	74	78	4.040
1932/33	585	3.601	47	45	40	71	80	4.469
1933/34	-	-	-	-	-	-	-	4.445
1934/35	681	3.235	72	60	31	111	110	4.300
1935/36	613	2.617	69	55	29	87	109	3.579
1936/37	628	2.244	60	24	20	97	118	3.191
1937/38	643	2.191	57	23	25	93	123	3.155
1938/39	676	2.137	43	23	22	91	102	3.094

Sursa: *Anuarul Universității „Regele Ferdinand I” Cluj 1924/1925-1938/1939*

Revenind la repartitia geografică a studenților Universității clujene în perioada interbelică, câteva remarci se desprind inevitabil. Mai întâi, caracterul provincial al acestei universități, studenții originari din Transilvania având o pondere care oscilează între două treimi și trei sferturi din totalul populației studențești. Dar dacă în anul universitar 1927/1928 studenții originari din Transilvania reprezentau 85,2% din totalul de 2 741, după acest an trendul devine unul constant descendent, astfel încât în 1938/1939 ardelenii erau 69,1% din 3 094 de studenți. În schimb, evoluția procentuală a studenților originari din Vechiul Regat este tocmai inversă : în 1927/1928 reprezentau doar 8,57%, pentru ca în 1938/1939 să ajungă la 21,8%⁴⁹. O altă caracteristică: numărul populației studențești nu este afectat de criza economică, așa cum s-a întâmplat la Universitatea din București. În schimb, după 1935 scăderea devine tot mai vizibilă, probabil cauzată de un spor demografic

49. Studenții originari din Bucovina și Basarabia, cumulat, au reprezentat între 5,93% (1924/1925) și 2,13% (1938/1939), numărul restrâns fiind determinat de distanța foarte mare (cazul Basarabiei) sau de proximitatea altei universități (cazul Bucovinei). Universitatea din Cluj are printre cei mai mulți studenți veniți din străinătate pentru studii, în anul 1937/1938 atingându-se cel mai mare procent de străini: 7,64% din totalul de 3 155 (241 de studenți străini).

negativ în timpul primului război mondial⁵⁰, dar și de comasarea învățământului universitar farmaceutic la București în 1934.

4.4.4. Studenții „umaniști” și „mediciniști” din Cluj: origine socială și reușită universitară

Doar pe baza foilor matricole ale Facultăților de Litere-Filosofie și de Medicină se pot surprinde originea socială a corpului studențesc, vârsta studenților la admitere, centrele urbane în care au urmat cursurile învățământului secundar și ponderea „reușitei universitare” (prin aceasta înțelegând procentul celor care obțin titlul de licențiat sau doctor din totalul celor înscriși în același an). Anii universitari supuși acestei analize au fost stabiliți pornind de la următoarele criterii: 1924/1925 – primul an universitar interbelic „normal”, 1929/1930 și 1932/1933 – debutul și sfârșitul crizei economice, 1935/1936 – revenirea la sistemul secundar de opt clase și primul an în care Ministerul Instrucțiunii Publice decide limitarea numărului de studenți; în fine, 1937/1938 – ultimul an academic al unui regim politic democratic.

Centrarea analizei pe eșantionul studenților Facultăților de Litere-Filosofie și Medicină a plecat de la următoarele premise sociologice: 1. Dacă Facultatea de Litere-Filosofie poate fi văzută ca o linie de studii permisivă, în schimb Medicina este o disciplină dură și impune un efort intelectual de lungă durată (6 ani de studii, față de 3-4 ani de studii la litere-filosofie); 2. Între studenții celor două facultăți exista mai mult ca sigur o diferențiere de ordin economic, având în vedere că taxele universitare la Medicină erau de trei sau chiar de patru ori mai mari decât la Litere (la secția de Farmacie, anii de licență erau precedați de un stagiu de practică de 2 ani într-o farmacie de stat sau particulară); 3. Finalitatea economică a studiilor era total diferită: Litterele puteau oferi o carieră în aparatul administrativ, în timp ce Medicina era o profesiune cu precădere liberală în România interbelică.

Evoluția pe sexe a studenților înscriși la litere-filosofie la Cluj⁵¹ în anii universitari mai sus menționați relevă o cvasiparitate (1924/1925 – 71 bărbați și 73 femei; 1929/1930 – 107 bărbați și 110 femei; 1932/1933 – 108 bărbați și 126 femei; 1935/1936 – 49 bărbați și 25 femei; 1937/1938 – 79 bărbați și 74 femei). Deși prezența feminină e superioară chiar în ultimul an al crizei economice, totuși în 1935/1936 ponderea ei scade la aproximativ o treime din totalul studenților înscriși în anul I. Acest aspect își găsește o explicație parțială în reintroducerea clasei a opta în învățământul secundar în anul școlar 1934/1935, când numărul total al

50. Studenții din intervalul 1934-1938 reprezintă tineri născuți cu precădere între 1914 și 1918.

51. Date prelucrate din SJAN Cluj, *Fond Universitatea Cluj*, dosar 427-433 (Facultatea de Litere și Filosofie. Registrul matricol nr. 800-3600). Condițiile de înscriere și durata studiilor de licență la Litere-Filosofie Cluj: în 1924/1925 – 3 ani licență; 1929/1930, 1932/1933 – înscrierea se face pe baza diplomei de bacalaureat, iar durata studiilor este de 4 ani (primul este anul preparator); 1935/1936 și 1937/1938 – dispărea titulatura de an preparator, dar durata studiilor de licență rămâne de 4 ani. Bacalaureatul reprezintă criteriu de admitere.

absolvenților la nivel național a fost de 5 023, față de 11 564 în 1933/1934. Pe lângă acest decalaj, se constată o rată scăzută de promovabilitate la bacalaureat, de 32,5% în 1935 (1 633 de bacalaureați), față de 46,3% în 1934 (5 364 de bacalaureați)⁵². Deși nu există o confirmare statistică în această privință, probabil că rata de promovabilitate a bacalaureatului a fost inferioară la femei.

Tabelul 4.16. Facultatea de Litere și Filosofie Cluj.
Evoluția pe sexe a studențimii înscrisă în anul I de studii

	1924-1925	1929-1930	1932-1933	1935-1936	1937-1938
Femei	73	110	126	25	74
Bărbați	71	107	108	49	79
Total	144	217	234	74	153

Originea socială a studenților confirmă ipoteza că la Litere-Filosofie predominau ruralii (1924/1925 – 76 rurali și 68 urbani; 1929/1930 – 131 rurali, 85 urbani și 1 neprecizat; 1932/1933 – 120 rurali, 104 urbani și 10 neprecizați; 1935/1936 – 39 rurali, 32 urbani și 3 neprecizați; 1937/1938 – 79 rurali, 70 urbani și 4 neprecizați). Bărbații reprezintă 60-70% dintre cei proveniți din mediul rural, în timp ce femeile reprezintă mai mult de 50% dintre studenții proveniți din mediul urban.

Tabelul 4.17. Originea socială a studenților înscriși în anul I de studii la Litere-Filosofie Cluj

Mediu social	1924-1925	1929-1930	1932-1933	1935-1936	1937-1938
Urban	68	85	104	32	70
Rural	76	131	120	39	79
Neprecizat	0	1	10	3	4
Total	144	217	234	74	153

Din punct de vedere etnic, românii reprezintă în toți acești ani 75-80% din studenții cu origine rurală, în timp ce ponderea românilor în totalul studenților este de 50-60%, urmați de maghiari (10-25%), germani (5-10%) și evrei (5-10%). Hinterlandul de recrutare a studenților este format din Transilvania, Banat și Crișana-Maramureș (60-70% din totalul studenților). Cât despre studenții străini, cei mai mulți sunt cei din Ungaria sau Cehoslovacia. Dar, având în vedere că ei sunt cu precădere de etnie maghiară și sunt născuți înainte de 1918 (adică, din punct de vedere administrativ, în Austro-Ungaria), e dificil să fie încadrați într-o anumită categorie, fapt ce alterează eșantionul sociologic al studenților străini. Cel mai probabil, acești studenți erau copiii unor familii maghiare care au ales să

52. A se vedea *Anuarul statistic al României pe anii 1937-1938*, București, Institutul Central de Statistică, pp. 244-245.

rămână în România după 1918 sau tineri evrei care au venit la studii în România din cauza legislației universitare antisemite din Ungaria. Oricum ar fi, titulatura „studenți străini” pare inadecvată.

Repartizați pe grupe de vârstă, cei mai numeroși sunt studenții de 18-21 de ani (60-70%), singurul an în care ponderea lor scade sub această medie fiind 1935/1936, din cauza mutațiilor din învățământul secundar prezentate mai sus. Grupa de vârstă 22-25 de ani reprezintă 10-25%, iar cei peste 25 de ani – între 8 și 15%.

Tabelul 4.18. *Studenții înscriși în anul I la Facultatea de Litere-Filosofie din Cluj pe grupe de vârstă*

An univ.	18-21 ani	22-25 ani	peste 25 ani	neprecizat	Total
1924-1925	60,42%	25,69%	13,89%	0,00%	100,00%
1929-1930	73,73%	17,05%	8,76%	0,46%	100,00%
1932-1933	74,36%	12,82%	8,55%	4,27%	100,00%
1935-1936	52,70%	29,73%	14,86%	2,70%	100,00%
1937-1938	71,90%	15,03%	10,46%	2,61%	100,00%

Rata de finalizare a studiilor se apropie de cea la nivel național, adică 45-50% (din 144 studenți înscriși în 1924/1925, au obținut licența 67; din 217 studenți înscriși în 1929/1930 – 116 licențiați; din 234 studenți înscriși în 1932/1933 – 119 licențiați; din 74 studenți înscriși în 1935/1936 – 34 licențiați; și din 153 studenți înscriși în 1937/1938 – 46 licențiați). Scăderea abruptă a ponderii licențiaților în totalul celor înscriși în anul universitar 1937/1938 se explică prin mutațiile geopolitice din vara anului 1940 (care au determinat refugiu Universității clujene la Sibiu). Mulți dintre acești studenți renunță la studii, ceea ce explică numărul mare de exmatriculați din cauza neprezentării la cursuri (77 de exmatriculări, dintre care foarte multe au fost operate în 1948, când deja se aplica o nouă legislație universitară impusă de regimul comunist). Oricum, ponderea femeilor licențiate în totalul licențiaților o depășește pe cea a femeilor în totalul înscrișilor, în timp ce ponderea rural-urban între studenții înscriși și cei licențiați se păstrează. Ca origine geografică, peste 80% dintre licențiați sunt originari din Transilvania, Banat și Crișana-Maramureș, în timp ce mulți dintre studenții retrași sau exmatriculați erau originari din provinciile românești extracarpatiche și/sau cu origine rurală, pentru care efortul financiar al studiilor probabil că a fost mult peste așteptări.

Tabelul 4.19. *Reușita universitară a studenților înscriși în anul I la Facultatea de Litere-Filosofie din Cluj*

An înscriere	Licențiați	Exmatriculați	Retrași	Decedați	Alte	Total
1924-1925	67	30	44	2	1	144
1929-1930	116	83	13	4	1	217
1932-1933	119	74	39	1	1	234

1935-1936	34	31	6	0	3	74
1937-1938	46	77	24	0	6	153

În privința originii sociale a studenților de la Medicină⁵³, aici predomină „urbani” (1935/1936 – 83 urban și 64 rural ; 1937/1938 – 102 urban și 89 rural). Dintre studenții „rurali”, peste 50% sunt români (în 1935/1936 din 64 rurali – 36 sunt români, iar în 1937/1938 din 89 rurali – 59 sunt români), în timp ce în 1937/1938, din 102 „urbani” 50 sunt români și 41 – maghiari, germani sau evrei. Ponderea femeilor se apropie de ponderea femeilor în totalul corpului studențesc la nivel național (1935/1936 – 15 femei din 133 de studenți, adică cca 12% ; 1937/1938 – 49 femei din 200 studenți, cca 25%). De semnalat că ponderea scăzută a femeilor în anul 1935/1936 (12%) coincide cu situația de la Litere-Filosofie în același an (cca 30%, media interbelică fiind de cel puțin 50% la aceasta din urmă). Aceste similitudini converg spre ipoteza unui număr foarte mic de femei bacalaureate în acel an. În schimb, la secția de Medicină originea geografică a studenților este mult mai diversă: cca 50% din studenți sunt din teritoriul intracarpatic, iar cca 20% din străinătate, în special din Bulgaria (1935/1936 – din 148 de studenți 71 sunt din Ardeal, Banat și Crișana-Maramureș, în timp ce 27 din străinătate ; 1937/1938 – din 200 de studenți 94 sunt din Ardeal, Banat și Crișana-Maramureș, în timp ce 44 sunt din străinătate).

Faptul că pentru tineri Medicina reprezenta o decizie bine articulată și probabil luată încă din timpul studiilor secundare este vizibil în ponderea covârșitoare a grupei de vârstă 18-21 de ani a studenților înscriși: 1935/1936 – 121 de studenți din 148 ; 1937/1938 – 155 studenți din 200 (cca 80%). Oricum, faptul că grupa de vârstă 18-21 prevalează atât la Litere-Filosofie, cât și la Medicină-Farmacie (și se situează pe un trend ascendent) confirmă ideea că ecartul temporal dintre finalizarea studiilor medii și înscrierea la facultate devine tot mai mic. Altfel spus, studiile superioare sunt percepute ca etapă necesară a completării investiției educaționale (care în epocă nu era nicidecum percepută ca o etapă obligatorie).

Tabelul 4.20. *Studenții înscriși în anul I la Facultatea de Medicină-Farmacie din Cluj, pe grupe de vârstă*

An univ.	18-21 ani	22-25 ani	Peste 25 ani	Neprecizat	Total
1924-1925	45,95%	21,62%	5,41%	27,03%	100,00%
1929-1930	55,26%	31,58%	13,16%	0,00%	100,00%
1932-1933	46,15%	32,31%	4,62%	16,92%	100,00%
1935-1936	81,76%	14,86%	2,70%	0,68%	100,00%
1937-1938	77,50%	16,50%	1,50%	4,50%	100,00%

Notă: anii 1924/1925, 1929/1930 și 1932/1933 cuprind studenții secției de Farmacie, iar 1935/1936 și 1937/1938 – studenții medicinisti. La secția de Farmacie, eșantionul statistic este afectat de numărul mare de subiecți în cazul cărora foile matricole nu precizează anul nașterii.

Promoțiile analizate ar fi trebuit să finalizeze studiile în 1941, respectiv 1943; din acest motiv gradul de reușită universitară (din 148 de studenți înscriși în 1935/1936 doar 8 au obținut titlul de doctor, iar din cei 200 de studenți înscriși în 1937/1938, 52 au fost declarați doctori) probabil că nu este valid din punct de vedere statistic. Ar mai trebui adăugat că Medicina era o facultate foarte severă (admiterea se făcea pe bază de examen) și foarte costisitoare (taxa de înscriere era de 1 500 de lei, în timp ce taxa pentru laboratoare era de 2 000 de lei).

Universitatea din Cluj a fost de-a lungul întregii perioade interbelice cel de-al treilea centru universitar ca număr de studenți. Totuși, dacă Iașul s-a „îmbogățit” cu alte două facultăți (care funcționau la Chișinău – Teologia și Științele Agricole), Universitatea din Cluj a avut doar patru facultăți. Faptul că studiul teologic nu era inclus în universitate ar fi putut contribui la desprinderea acestei instituții de modelul *universitas litterarum* și evoluția spre o *universitas scientiarum*⁵⁴. Oricum, Clujul și-a păstrat caracterul de universitate regională, iar faptul că mare parte a studenților străini proveneau din fostul spațiu austro-ungar atestă că granițele impuse de sistemul versaillez nu au afectat într-o mare măsură fenomenul de *peregrinatio academica*. De fapt, în special pentru evreii maghiari, Clujul a reprezentat o posibilitate aflată în proximitate geografică și ieftină. La fel de adevărat este că prezența masivă a evreilor la Medicină, dar mai ales la Farmacie a contribuit la escaladarea unui discurs antisemit de către anumite asociații studențești ale românilor. Dar faptul că până în 1938 nu se observă oscilații majore din punct de vedere etnic în corpul studențesc clujean confirmă că ideea de *numerus clausus* în universitățile românești a rămas până în 1938 la stadiul de revendicare, mai ales a studențimii naționaliste.

4.4.5. Evoluția populației studențești în perioada interbelică: universități, academii comerciale și școli tehnice superioare

Pentru a surprinde evoluția învățământului superior tehnic și comercial în raport cu cel științific devine utilă o comparație între cele patru universități românești, cele două academii comerciale (București și Cluj) și cele două politehnici (București și Timișoara)⁵⁵.

54. Vasile Pușcaș, *Universitate, societate, modernizare*, pp. 280-281.

55. Nu sunt incluse în analiza statistică Academii de Arte Frumoase, de Muzică, Institutul de Educație Fizică sau Academia de Științe Agricole din Cluj, absența lor neafectând major ponderile dintre tipurile de învățământ superior. În plus, multe dintre aceste instituții au fost înființate mai ales în cel de-al doilea deceniu interbelic. Din cauza lipsei datelor statistice pentru anii aleși, tabelul a fost completat cu date din anii proximi eșantionului.

Tabelul 4.21. *Evoluția populației studențești în universități, politehnici și școli comerciale superioare în 1921-1938*

Anul	Universități				Politehnici		Școli comerciale		Total
	București	Cluj	Cernăuți	Iași	București	Timișoara	București	Cluj	
1921/22	8.953	1.967	1.252	3.970	776*	226	676	107	17.927
1924/25	12.905	2.175	914	4.634	869*	419	1.059	290	23.265
1928/29	22.019	3.021	1.741*	5.099	948*	440	2.505	473*	36.264
1929/30	22.972	3.719	2.031*	5.522	1.240*	408	2.581	463*	38.936
1933/34	18.203	4.469	3.247	6.914	1.414	427	3.555*	629*	38.858
1935/36	16.320	3.579	2.694	5.983	1.512	405	3.860*	884*	35.237
1937/38	14.276	3.155	2.630	3.320	2.091	397*	2.612*	855*	29.336

Sursa: Pentru perioada 1920-1940, datele statistice au fost preluate din *Anuarele Universităților* din București, Cluj, Iași și Cernăuți; *Anuarul Școlii Politehnice* din Timișoara și din București; *Anuarul Academiei de Înalte Studii Comerciale și Industriale* din București și *Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale Cluj*. *Dare de seamă*. Datele statistice marcate cu asterisc (*) sunt preluate din *Anuarele statistice ale României*.

Multe dintre concluziile enunțate mai sus pentru cazul Universității din București se aplică și pentru evoluția numerică a populației studențești în perioada interbelică (vezi Tabelul 4.21). Ca pondere, învățământul universitar predomină: în anul 1921/1922 populația studențească din universități reprezenta cca 90% din totalul de 17 927, în 1929/1930 – cca 88% din 38 936, pentru ca în 1937/1938 să coboare la cca 80% din 29 336. Din perspectiva cifrelor absolute, numărul studenților care urmau cursurile politehnicilor și școlilor comerciale și industriale superioare a crescut continuu: 1921/1922 – 1 785 studenți, 1924/1925 – 2 637, 1928/1929 – 4 366, 1929/1930 – 4 692, 1933/1934 – 6 025, 1935/1936 – 6 661, 1937/1938 – 5 955 studenți. Mai mult, indicele de creștere a populației studențești din politehnici și școli superioare comerciale și industriale este superior celui al populației universitare. Dacă luăm ca an de referință anul 1921/1922⁵⁶, observăm că în intervalul 1921-1938 populația studențească din învățământul tehnic superior se triplează (262,85% în 1929/1930, 373,16% în 1935/1936 și 333,61% în 1937/1938), în timp ce populația din universități are un indice de creștere ce oscilează între 212,15% (1929/1930, apogeul) și 144,85% (în 1937/1938). Creșterea constantă a populației studențești din învățământul superior tehnic se explică și prin dezvoltarea economiei românești, mai ales după 1933. Dezvoltarea industriei (mai ales a celei extractive) și apariția unor noi ramuri ca industria chimică sau electrotehnica impuneau necesitatea formării și promovării unor noi cadre.

56. În 1921/1922 în universități erau 16 142 de studenți, iar în școlile tehnice superioare 1 785 de studenți. Aceste date constituie anul de referință pentru calcularea indicelui de creștere a populației studențești corespunzătoare fiecărei linii de studii.

4.4.6. Legea învățământului din 1932: context și motivații

Creșterea rapidă a populației studențești în România, mai ales după 1925, a alarmat autoritățile românești de resort. O primă măsură pentru a redresa dimensiunile corpului studențesc a fost Legea pentru înființarea bacalaureatului din martie 1925 (*Monitorul Oficial* nr. 54 din martie 1925), examen care ar fi contribuit la o mai bună selectare a elementelor ce se îndreptau spre universitate. Mai apoi, în dorința de a (re)defini universitatea, studentul, corpul profesoral și latura socio-economică a învățământului superior, se ia în discuție promulgarea unei legi unitare, care să reglementeze funcționarea acestui înalt for de știință și cultură.

Prezentarea viziunilor partidelor politice asupra legii învățământului universitar relevă atmosfera tumultuoasă în care s-a implementat această reformă, dar și motivațiile care au stat în umbra articolelor de lege adoptate. În fine, legea în forma ei finală este dovada relațiilor de putere politică, academică și universitară existente în 1932 în România Mare.

Într-o primă fază, proiectul de lege este adus în dezbaterea Senatului. Printre primii care iau cuvântul în această chestiune îl regăsim pe Petre Tomescu, care identifica trei scopuri ale învățământului universitar: cultivarea științei, pregătirea de specialiști și cultura generală a maselor (prin extensiuni universitare sau universități populare și prin ținerea la curent a absolvenților cu evoluția științifică). În ceea ce privește ultima misiune, senatorul considera că aceasta este cuprinsă în lege într-un „mod incomplet”. Cât despre autonomia universitară, aceasta era, de fapt, punerea în practică a legii din iunie 1931 (a autonomiei universitare), prin care „s-a săvârșit cel mai mare efort pentru a scoate Universitatea românească de sub puterea influențelor și oportunităților politice”, dar și „putința de a se adapta la toate necesitățile spirituale ale timpului”. „Este natural ca Universitatea [...] să aibă toată libertatea gândirii și a conducerii”, fapt finalizat prin legea privind universitățile din aprilie 1932. Printre inovațiile aduse de această lege, Tomescu enumera posibilitatea „fixării locurilor disponibile în anul întâi al învățământului universitar”. Ca recomandare, Tomescu credea că „este momentul, poate unicul moment, să se unifice” învățământul farmaceutic la București.

Dimitrie Marmeliuc, profesor universitar la Facultatea de Litere și Filosofie din Cernăuți și senator liberal, accentua riscurile pe care le incumbă principiul autonomiei universitare: „Autonomia universitară este o realizare care va da cu siguranță universităților noastre un mare îndemn spre idealurile culturale și naționale pe care universitățile trebuie să le urmărească”. Dar, cum dubla misiune a universității este cea de cercetare științifică a adevărului și de educație a viitorilor slujitori ai organismului de stat, „autonomia universitară nu poate să fie absolută și nici nu trebuie să fie absolută. Statul, care dă toate mijloacele de întreținere pentru universități, are dreptul de a controla întrebuințarea acestor mijloace, atât din punct de vedere spiritual cât și din punct de vedere material”. Drept urmare, autonomia universitară ar trebui înțeleasă doar ca „libertatea învățământului universitar, condiționată de libertatea de cercetare și de expunere”. Printre neajunsuri – acordarea de personalitate juridică facultăților, fapt care ar putea „vătăma unitatea organică a universității”.

Constantin Angelescu, fost ministru liberal al Instrucțiunii Publice, ca orice politician aflat în opoziție, și-a propus să evidențieze principalele neajunsuri ale acestei reforme. În primul rând, Angelescu ar fi vrut o reformă a întregului învățământ superior, pentru că acesta se divide în învățământul științelor pure și învățământul științelor aplicate. Oricum, era necesară reformarea învățământului universitar „în raport cu îndrumările și cerințele României de astăzi”. Apoi, Angelescu propunea măsuri drastice împotriva tradiției cumulării de norme, dar și împotriva profesorilor „ambulanți”, care locuiesc în București, dar au catedre în provincie (uneori cu funcții permanente la București). Pentru rezolvarea acestui inconvenient, se impunea introducerea unui amendament prin care profesorii universităților din provincie să aibă domiciliul în respectiva localitate, iar „dacă profesorul nu se duce acolo, el se consideră demisionat”. În privința problemei „pletorei” studențești, cauza ar fi concepția greșită asupra rolului universității: „Se crede, domnilor, că din moment ce are cineva o diplomă de la universitate, fie de licență, fie de doctorat, a doua zi trebuie să aibă imediat în mână cealaltă și funcția respectivă. [...] Eu am avut ocazia să [...] arăt că această pletoră provine din mai multe cauze: din cauza organizării defectuoase a liceului din 1898 [care nu limita numărul de elevi pe clasă – *nota mea*], din cauza lipsei de școli profesionale și, al treilea, din cauza ușurinței cu care se trec examenele la unele facultăți”. Pentru a elimina moda „funcționarismului”, Angelescu propunea înființarea unei școli speciale pentru cei care urmăresc cariere administrative, iar pentru o mai bună orientare a studenților – „adaptarea învățământului nostru universitar în raport cu nevoile actuale ale României de astăzi”.

O problemă aparte, care, prin natura dezbaterilor, releva caracterul universității de instituție cultural-educativă supremă, a fost dreptul universităților de a elibera diplome de inginer. Împotriva acestei măsuri s-a ridicat inginerul Constantin Barbacioru, profesor la Politehnica din București, văzând în ea o lovitură de grație dată învățământului politehnic, tratat ca o școală tehnică inferioară universității. Drept dovadă a unei astfel de mentalități este poziția lui C. Angelescu, pentru care „politehnicele creează ingineri de șantier, ingineri de fabrică care aplică știința, pe când, din contră, universitatea creează alți ingineri, ingineri de control, de laborator”. Cu alte cuvinte, Politehnica era considerată o simplă școală practică: „Universitatea face oameni de știință și este natural ca dumneavoastră (către Barbacioru) să faceți oameni practici, faceți ingineri de șantier, iar ceilalți – ingineri de laborator, care caută să perfecționeze știința”.

Nicolae Iorga, ca principal autor al legii, prezintă legea ca emanația exclusivă a universitarilor și a universității. Din postura de ministru, rolul său era acela de păstrător al ordinii și al moralității în domeniul educației și al culturii. Totuși, Iorga nu ascunde faptul că pentru el universitatea este, „în primul rând, elaboratoare de știință”, apoi „pregătește profesori” și „o a treia funcțiune: să răspândească pe cât se poate mai mult cultura într-o societate”, prin intermediul extensiunilor universitare. Ca mecanism decizional, Iorga nu este de acord cu acordarea de prerogative prea largi Consiliilor facultăților sau Senatelor universitare, principiu ironizat ca „foarte democratic: este aproape sovietic”. „Trebuie să monarhizăm

puținel și Facultățile, și Universitățile”, „noi trebuie să ne gândim a face din rector stăpânul Universității, pentru ca stăpânul Universității, dacă poate fi stăpân și îl țin curelele, să rămână, iar dacă nu îl țin curelele și nu poate, să lase locul altuia, pe care îl vor ținea curelele și care poate. Acesta este un post de răspundere. Nu este suficient să ai numai un scaun de prezidat și să te ascunzi după speteaza lui ca să prezidezi”⁵⁷.

Ultimul cuvânt în dezbaterea Senatului l-a avut Nicolae Dănăilă, în calitate de raportor al legii. Intervenția sa enumeră factorii care au dus la o schimbare a universității românești la începutul secolului XX și care făceau necesară o reformare a învățământului: „Primul este efortul continuu și perseverență pe care Universitatea românească a făcut-o pentru a se adapta tuturor nevoilor naționale și în special spiritului timpului”. După perioada maioreșciană, a „adolescenței științifice, epocă în care s-a recomandat acea cumpătare în expresie și scris”, a urmat perioada „matunității științifice”, „concepția naționalismului științific care are astăzi pe cel mai puternic reprezentant al ei în domnul ministru al instrucțiunii publice (N. Iorga)”.

A doua caracteristică a fost dezvoltarea unei infrastructuri „pentru a contribui la progresul științei în genere, și în special de a se ține în pas cu universitățile occidentale”. În ceea ce privește racordarea la modelul occidental, Dănăilă aduce drept argument creșterea exponențială a populației studențești a Universității bucureștene imediat după 1918 (situând-o pe locul patru, conform unei statistici a anului 1930, după universitățile Columbia din New York cu 36 000 de studenți, Berlin cu 33 000 de studenți, Paris-Sorbona cu 26 000 de studenți și București cu 22 000 de studenți). Mai mult, având în vedere că numărul studenților străini la Universitatea bucureșteană era incomparabil mai mic față de celelalte universități menționate, Dănăilă nu ezită să afirme că România are cea mai mare „universitate națională”. Și ca structură, Universitatea București ar fi la fel de bine dezvoltată, cu 7 facultăți și 3 secții de știință aplicată. Din punctul de vedere al activității științifice, în anuarul pe 1929/1930, „din 132 de profesori universitari, numai 29 din ei au dat însemnări bibliografice ale activității lor științifice și [...] din aceste însemnări bibliografice rezultă că acești 29 de profesori, singuri, au comunicat 400 de memorii științifice”. Evident, pentru Dănăilă aceasta trebuia să fie dovada genialității și a hărniciei profesorului universitar român. În schimb, Dănăilă trece foarte ușor peste faptul că restul de ¾ dintre profesorii Universității București nu și-au publicat memoriul științific, fiindcă cel mai probabil nu aveau ce să menționeze!

În ceea ce privește spiritul inovativ al legii, autonomia universitară, „deși limitată”, dă universității toată libertatea de mișcare în organizarea studiilor sau în recrutarea corpului profesoral. Totuși, pentru buna dezvoltare a universității, se acordă prerogative largite Consiliului Universitar, la fel cum pentru a „împiedica dezvoltarea anormală a unei universități în dauna ei sau în dauna altora” se pun bazele Consiliului Interuniversitar.

57. A se vedea *Monitorul Oficial al României. Partea a 3-a. Dezbateri parlamentare. Senatul*, nr. 38, 19 martie 1932 – *Dezbaterea privind proiectul de lege de reorganizare a învățământului universitar* (ședința din 7 martie 1932).

Dănăilă demontează și polemica învățământ teoretic/învățământ practic, considerând de bun augur integrarea acestuia din urmă în universitate. Exemplele de organizare universitară pe care le enumeră par să îi dea dreptate, cu excepția universităților din spațiul central-european, construite sub influența modelului german. Causa care explică această particularitate germană ar fi „o enorm de mare preșală [...] pe care era s-o săvârșească și universitatea noastră. Universitatea germană a socotit că este nedemn de ea să se ocupe de științele aplicate. Și atunci s-au abandonat toate științele tehnice și aplicate, lăsându-se pe seama școlilor de meserii”, motiv pentru care chiar Politehnica germană derivă din aceste școli de meserii. Astfel, pentru universitatea germană știința aplicată a fost „ceva dezonorant, la un moment dat”. Dănăilă crede că prin această lege a universităților se pune capăt unei mentalități care a întârziat acceptarea studiului științelor aplicate la universitate cu mai bine de 10 ani, fapt catalogat de unii drept o „profanare a științei”. În ciuda acestei pledoarii, Dănăilă nu explică motivele pentru care universitatea urmărea să concureze neloial incipientul învățământ superior politehnic.

În ceea ce privește dezideratul lui Tomescu de concentrare a învățământului superior farmaceutic la București, ar fi „hazardat să primim acest amendament și [pentru] că este nevoie ca în prealabil să fie consultați acei care sunt în cauză. Noi nu putem lua hotărâri în această chestiune”⁵⁸.

În momentul în care proiectul ajunge în dezbateri la Adunarea Deputaților, camera decizională, atmosfera devine tot mai încordată, atât în Parlament, cât și în societate. Dezbateri propriu-zisă este precedată de interpelări cu privire la protestele studenților din capitală, provocate atât de colportarea proiectului de lege referitor la învățământul universitar, cât și de adoptarea unor noi reglementări în privința profesioniștilor avocați. Cea mai importantă era obligativitatea doctoratului juridic drept condiție de practicare a avocaturii, ceea ce însemna o prelungire a duratei de studii pentru studenții în Drept. De partea studenților se afirmă dr. Gr. L. Trancu-Iași, profesor universitar de Drept și deputat liberal, care acuză guvernul Iorga-Argetoianu de „brutalități”. În prima fază, Nicolae Iorga pare a-i da dreptate deputatului liberal, afirmând că studenții „protestează împotriva faptului că avocații mai bătrâni monopolizează meșteșugul – aceasta este adevărat [...] ; că stagiarii sunt nedreptățiți și că studenții au intrat în Universitate sub un regim și aceasta înseamnă un angajament care s-a luat față de dânsii și acum, în mijlocul studiilor lor, se trezesc cu un alt regim, așa încât, dacă ar fi știut de la început că au să învețe atâția ani, se duceau la medicină sau aiurea”. În schimb, atitudinea sa față de proteste este intransigentă : nici guvernul, nici Parlamentul nu vor adopta modificări legislative sub presiunea străzii, preferând o calmare a spiritelor chiar și cu intervenția armatei : „Sunt două feluri de studențimi. Este o studențime naționalistă, care poate să comită anumite excese, dar nu se poate coborî niciodată la scene ca acestea din urmă. Dar sunt așa-numiții studenți săraci. Studenții săraci reprezintă comunismul, intrat în rândurile studențimii universitare. Ca rector, o știu. Este un organ al studențimii sărace, care [...] a fost confiscat de mai multe

ori și în care se spune : «Nu este deosebire națională, ci sunt săraci și sunt bogați. Săracilor, aruncați-vă asupra celor bogați». Și de la Iași mi s-a semnalat același lucru. Ei bine, dacă este vorba să dăm tineretul țării pradă câtorva oameni fără conștiință, nu noi vom fi aceia care ne vom împovăra conștiința cu astfel de crimă ; ci noi vom întrebuița toată rigoarea legilor, împotriva oricui, de orice vârstă, de orice profesie, care nu înțelege că aici este o țară de rânduială, pe care nimeni nu are voie să o compromită prin asemenea acte”.

Dr. Nicolae Lupu condamnă strategia lui Argetoianu de „potolire a spiritelor agitate”, adică „întâi represiune și după aceea dreptate”. Printre cauzele mișcărilor studențești – tot mai dese și mai radicalizate – Lupu identifică și „această politică nenorocită de a scoate crema satelor timp de 15 ani, cum am făcut de la război încoace, luând oamenii cei mai inteligenți din sate spre a-i proletariza, aducându-i la orașe și băgându-i la Facultatea de Drept și în alte facultăți, care nu pot să le dea o pâine”. Din acest motiv, deși recunoaște că va deveni impopular, Lupu preferă soluții care să meargă „până la desființarea temporară a unor facultăți [...], fiindcă vom fi siliți să facem acest lucru din cauza sărăciei”. Cât despre protestul studenților în Drept și Medicină provocat de prelungirea perioadei de studii, Lupu cere ca noile reglementări să nu se aplice retroactiv⁵⁹.

Raportorul Romulus Căndea, creionând mecanismul care a dus la declanșarea tulburărilor studențești, identifică o „greșală care ne-a cuprins pe toți în societatea noastră” : „Tipăm, toate categoriile de cetățeni, neconținut : drepturile noastre ; doar așa, din când în când, mai mult în surdina și cu oarecare discreție, se mai amintește de îndatoriri”. Adoptând o poziție moralizatoare, Căndea își îndeamnă toți colegii să fie „recunoscători domnului ministru al instrucțiunii publice, pentru că acest proiect de lege e bun”, mai ales că „Universitățile trec azi printr-o mare criză și trebuie să-și împlinescă menirea din două puncte de vedere : de știință și de pregătire pentru cariera profesională”. Acestor două scopuri li se adaugă și extensiunea universitară, adică „tendința Universităților de a răspândi cât mai mult cunoștințele în cercurile largi ale poporului”. Ar fi vorba de o idee de origine britanică, prin care studenții îndeplinesc un rol social de răspândire a culturii. Din toate aceste considerente, Căndea declară că partidul liberal va vota proiectul de lege propus de Iorga – perorație încheiată firesc cu „aplauze prelungite” de pe băncile „majorității”.

Totuși, divergențele continuau să persiste. Iată-l pe deputatul C.D. Bușilă, care se declară împotriva introducerii învățământului științelor aplicate la universitate, din simplul motiv că s-ar face o concurență „neloială” Politehnicilor. „Nu este rațional de a avea două învățăminte similare chiar în același oraș. [...] Trebuie să ajungem să creăm într-un singur loc și într-un singur fel inginerii de care viața economică publică și privată a țării are nevoie.” Bușilă invocă cheltuielile duble pe care le-ar impune noua lege, dar și o scădere a standardelor de selecție, cu scopul de a atrage cât mai mulți studenți, atât de către Universitate, cât și de către Politehnică.

59. A se vedea *Monitorul Oficial al României. Partea a 3-a. Dezbateri parlamentare. Adunarea Deputaților*, nr. 67, 8 aprilie 1932 (ședința din 23 martie 1932).

Numai că această defalcare ar fi fost rezervată viitorului. Cel puțin la această concluzie ajunge Iorga, care acuză și o anumită mentalitate întâlnită la mulți universitari, în virtutea căreia științele aplicate ar fi inferioare celor pur teoretice. Experiența dezbaterilor acestui proiect de lege l-ar fi convins de existența unui „ciocoism academic”, adică indignarea „savanților abstracti” de a sta la discuții cu profesorii Politehnicilor sau ai școlilor superioare de comerț. În schimb, Iorga ar vrea ca „practicul să fie universitar și universitarul să fie practic. Aceasta este soluția viitorului”.

În privința studențimii și a problemelor cu care se confruntă aceasta, D.G. Grigorovici remarcă rezultatele Institutului de Științe Sociale al profesorului Dimitrie Gusti. Institutul „trebuie să fie mărit și să fie sprijinit în orice privință financiară și morală de către statul român, fiindcă studențimea care vine în atingere cu activitatea acestui institut nu mai este turbulentă, nu mai este violentă, pentru că i s-au deschis ochii pentru o știință neutrală, pentru o știință necondiționată, pentru a vedea cum merge evoluția și încotro merge. De aceea cred că universitățile noastre trebuie să fie și ele încălzite și animate de acest suflu nou, de acest spirit introdus de domnul profesor Gusti. Universitățile pot să fie mulțumitoare unui bărbat care a ieșit din mijlocul lor, că a sprijinit această mișcare sociologică pe care a adus-o în mijlocul studenților, îndrumându-i pe căi moderne de cercetare și la sate și în toate părțile României. Rezultatele minunate care s-au obținut ne folosesc și nouă, în studiile noastre viitoare. [...]”

Universitatea, care a fost *Universitas* a profesorimii și a studențimii, nu își împlinește complet scopul. Acea intimitate, acel contact mai mare între studenți și între profesori nu există deocamdată.

Noi dorim intensificarea nu numai a acestui contact, dar și extinderea contactului între universitate și populație, și respectarea acestor noi mișcări etice colectiviste, care sunt viitorul nostru. [...] Numai prin contactul cu știința neutră vor înțelege că evoluția nu cunoaște salturi și viitorul nostru este numai atunci în mâini bune, dacă creierul națiunii noastre, adică intelectualii, sunt bine pregătiți și merg în fruntea maselor”⁶⁰.

În asentimentul deputatului social-democrat Grigorovici era și V.G. Ispir, adept al (re)instaurării principiului de strânsă colaborare dintre studenți și profesori. În realitate, relația student-profesor avea la bază „sentimentul de luptă de clasă între lucrători și patroni”⁶¹. Pentru o mai bună formare a studentului ca viitor profesionist și cetățean-model, Ispir propune modelul „cetății universitare”. La fel, propune și intensificarea extensiunilor universitare care nu sunt altceva decât „interesul pe care profesorii și studenții trebuie să-l aibă pentru popor, adică dorința de a întinde cultura generală în popor. Concepțiunea modernă a Universității nu mai este ca Universitatea să fie o cetate de fildeș, în care mandarinii să se încânte de știința descoperirii lor. Ceea ce este pe deplin dovedit este că știința trebuie dusă în masele

60. *Ibidem*, nr. 71, 15 aprilie 1932 (ședința din 28 martie 1932).

61. La această afirmație, Nicolae Iorga a replicat: „Cu deosebirea că muncitorii lucrează pentru patron, pe când studentul lucrează pentru viitorul lui. Este mare deosebire. Nu noi ne folosim de munca lor, ci ei se folosesc de munca noastră”.

adânci ale poporului, pentru ca poporul să câștige, căci atunci când, pe de o parte, progresul în domeniul științei la Universitate și, pe de altă parte, cultura generală din popor se unesc, atunci progresul social este asigurat. În sensul acesta avem acum asociațiile și misiunile universitare. Universitatea devine în serviciu social. [...] Am văzut astfel de colonii, unde studenții, nu în timpul cursurilor, ci în timpul vacanței, vin în mijlocul sărăcimii. În timpul acesta se întâmplă două mari lucruri sociale bune. Pe de o parte, studenții, viitorii conducători de mâine ai poporului, iau contact cu realitățile sociale și prin aceasta își amendează o mulțime din cunoștințele lor; iar pe de altă parte, poporul fiind în legătură cu tineretul entuziast, ia cunoștințele bune de la Universitate și prin aceasta se amendează calitatea poporului. [...] Eu înțeleg ca acest serviciu social să fie idealul științei [...]”.

Criticile nu priveau doar misiunea universității. De pildă, deputatul N. Vrăbiescu se declara împotriva metodelor de recrutare a corpului profesoral propuse prin această lege. Astfel, în loc să „votăm o lege a științei, astăzi vom vota o lege a profesorilor sau mai degrabă a unor profesori, care au crezut că datoria cea mai însemnată într-o asemenea lege este aceea de a-și asigura interesele lor”⁶². Cât despre vocea extremiștilor, A.C. Cuza era cel mai virulent. Pentru el, criza universitară poate fi rezolvată doar prin eliminarea străinilor, în special a „jidaniilor”: „...*numerus clausus* în ceea ce privește admiterea în Universitate și în profesiunile libere și *numerus nullus* în ceea ce privește funcțiunile publice. Pentru că este inadmisibil ca Țara Românească să fie condusă, administrată și mai puțin încă judecată de jidani. Aceasta nu se poate”⁶³.

În cele din urmă, la 22 aprilie 1932 este promulgată legea învățământului superior universitar din România, prima lege care unifica organizarea celor patru universități românești și care a beneficiat de o primire elogioasă din partea membrilor

62. *Ibidem*, nr. 73, 18 aprilie 1932 (ședința din 29 martie 1932). În ciuda acuzațiilor de nepotism pe care legea le-ar instaura, Ion Petrovici considera mecanismul chemării la catedră drept „o foarte bună idee”. Răspunsul său denotă o vanitate ipocrită, mecanismul chemării fiind echivalat cu cel al transferului, „cu singura diferență că se sporește demnitatea omenească și estetica gestului. Profesorul nu mai cere. La transferare trebuie să facă petiție. Dacă a fi chemat este o cinste, a cere este o mică jenă. Nu mai vorbesc de cazul când cererea ți-a fost refuzată și când această mică jenă se transformă chiar în jignire”. *Ibidem*, nr. 74, 19 aprilie 1932 (ședința din 30 martie 1932).

63. Dr. N. Lupu: „Desigur, *numerus nullus* și la impozite”. A.C. Cuza: „Aceasta e concluzia noastră: *numerus clausus* pentru introducerea în Universitate, deocamdată, căci atunci când vom veni noi n-o să mai fie vorba de *numerus clausus*, o să-i dăm pe toți afară”. „S-a citat aici numele lui Hitler. Măine Hitler va fi stăpânul Germaniei și Hitler va lua măsuri pentru eliminarea jidanilor din Germania, iar noi îi vom urma exemplul.” Manfred Reifer: „Atunci vine revizuirea tratatelor”. N. Lupu: „Va fi mâine Hitler stăpânul Germaniei, dar poimăine vor fi comuniștii, aceasta fără discuție; așa a început totdeauna comunismul întâi, printr-o mișcare antisemită”. A.C. Cuza: „Aceasta este sperietoarea jidanilor pe care o cunoaștem”. N. Lupu: „Dumneata ești prefața bolșevismului în România, fără să o știi”. *Ibidem*, nr. 75, 20 aprilie 1932 (ședința din 31 martie 1932).

parlamentului⁶⁴. Se introduce ideea de îndrumare spre învățământul superior încă din anii ciclului secundar. Art. 68 relua ideea că înscrierea se face pe baza diplomei de bacalaureat (dispărând definitiv categoria studenților *audienți*, adică cei care nu aveau o diplomă de absolvire a studiilor secundare), „rămânând ca în viitor să se (în)ă seama de specializarea literară sau științifică a celor care cer înscrierea”. Înscrierile în anul I au un caracter provizoriu, iar durata minimă a studiilor nu putea fi mai mică de patru ani, din care primul an era unul de îndrumare. Titlurile acordate erau cele de licențiat, doctor, inginer sau doctor-inginer (ultimele două titluri erau acordate doar de Facultatea de Științe), iar Ministerul de Instrucție era unicul autorizat să „vizeze diplomele pentru a putea fi folosite la ocuparea funcțiilor în Stat” (art. 70).

Ca principiu, se admitea definirea universității ca esență a spiritului național⁶⁵, în timp ce problema comasării învățământului superior tehnic cu cel teoretic rămânea suspendată. Constantin Kirițescu, director al Direcției Învățământului Superior începând cu anul 1928, remarcă și el disproporția dintre funcțiile sociale ale învățământului superior: creația științifică și formarea cadrelor specializate. Kirițescu considera „o eroare curentă a atribui celei dintâi preponderență asupra celei de a doua și a crede că universitatea e chemată a produce în prima linie cercetători, și numai în a doua linie, ca ceva accesoriu, oameni pentru cariere. Necesitățile reale ale vieții cer tocmai dimpotrivă”⁶⁶. Dar pentru Kirițescu adoptarea unei astfel de viziuni reprezintă pretextul pentru restrângerea sau chiar anularea ideii de autonomie universitară, pentru că „organizarea universităților, spre a corespunde adevăratei lor funcțiuni sociale, nu poate fi încredințată exclusiv ei înșiși, fără primejdia de a se izola în câmpul preocupărilor pur științifice, ci trebuie să fie rezultatul unei colaborări permanente cu statul, ale cărui interese e ținută să le cunoască și să le satisfacă”⁶⁷.

64. A se vedea N. Dănăilă, *Cuvântări rostite în Senat, iunie 1931 și noiembrie 1931*, București, Tipografia Copuzeanu, 1932; Romulus Căndea, *Reforma învățământului superior, discurs rostit la Senat*, Cernăuți, Editura Glasul Bucovinei, 1931.

65. N. Dănăilă surprinde două faze distincte în dezvoltarea învățământului superior românesc: faza maioresciană, stăpânită de o concepție mecanică asupra actului de cultură, și perioada interbelică, ce își găsește resorturile în cadrul concepției naționalismului științific, „sub imperiul căreia trăim și de sub imperiul căreia nu trebuie să ieșim niciodată” (a se vedea N. Dănăilă, *Cuvântări rostite în Senat*, p. 31).

66. Constantin Kirițescu, *Autonomia învățământului. O contribuție la reforma universităților*, București, Editura Cartea Românească, 1932, p. 44.

67. *Ibidem*, p. 45. „Autonomia neînjumătă și necontrolată este însă legată și de o primejdie morală pentru universitatea însăși”, Kirițescu vizând prin această formulare tocmai obiceiul de înființare de noi catedre, laboratoare, posturi etc., prin intermediul cărora să se asigure un soi de sinecure acoliților potențailor din mediul universitar, generând o hipertrofie a mediului universitar care, în cele din urmă, afectează și randamentul studentului ce se vede obligat să asiste la cât mai multe cursuri-balast intelectual: „...sub pretextul nevoii de specializare se creează posturi inutile, ce au în vedere întâi omul, care apoi trebuie să-și inventeze specialitatea și să-și motiveze utilitatea” (*Ibidem*, p. 47).

Toți factorii decizionali erau convinși că această segregare a universității de școlile superioare tehnice, ca și devalorizarea învățământului practic *in genere* au determinat afluența masivă a tineretului școlar doar spre latura teoretică. Romulus Cândea vorbea de problema proletariatulului intelectual, a cărui pondere este calculată prin raportarea numărului de studenți la cel al numărului de elevi din școlile secundare. Conform unei statistici invocate de către vorbitor, în România anului 1931 ar fi existat un număr de 27 217 studenți universitari la 83 000 de elevi în învățământul secundar, spre deosebire de SUA, unde celor 600.000 de studenți le corespundeau 4 250 000 de elevi secundari, deci în România raportul studenți/elevi secundari era de 1/3, în timp ce peste ocean era de 1/7. Ministrul Instrucțiunii de atunci, Nicolae Costăchescu, nu se arată atât de îngrijorat de acest aspect, cât mai degrabă de faptul că pentru studenții români „idealul unic este să ocupe o funcțiune la stat”⁶⁸. „Ce mă îngrijește este că studentul nu iese din Universitate apt de a face o îndeletnicire care să-i procure mijloacele de trai în diferitele ramuri de activitate”, idee accentuată de către prof. dr. Iacob Iacobovici, care afirma că primejdia este că „la noi din 10 studenți 8 merg la teoretică și numai doi la tehnică. În Germania merg, din 10, 8 la tehnică și 2 la teoretică”⁶⁹.

În ciuda acestor polemici, prin adoptarea *Legii pentru organizarea învățământului superior universitar* din 22 aprilie 1932 se remarcă o cantonare în liniile modelului humboldtian, numai dacă ne referim la faptul că universitățile sunt considerate „instituții de stat autonome” și „așezăminte de învățământ universitar teoretic și aplicat, precum și instituții de cercetări pentru progresul științei și răspândirea culturii”. Apar și câteva elemente de noutate, ca înființarea Consiliilor Universitare, dar mai ales a Consiliului Interuniversitar⁷⁰ (la nivel național), care era format din rectorii și decanii tuturor instituțiilor de învățământ superior din România. În cele din urmă, Consiliul Interuniversitar va deveni instrumentul prin

68. O formulare asemănătoare întâlnim și în discursul fostului ministru liberal al Instrucțiunii Publice, care declara că „Școala nu este chemată să dea funcțiuni, școala este chemată să dea cultură. Și, cum spuneam și în trecut, nu însemnează că dacă ai diploma, dacă ai certificatul de școală într-o mână, în mână cealaltă trebuie să ți se dea funcțiunea. Școala e obligată să dea cultură; școala nu e obligată să dea funcțiuni” (*subl. mea*) – Constantin Angelescu, *Discurs rostit în ședința Senatului de la 7 iulie 1931 relativ la Legea învățământului secundar*, București, 1931, p. 22.

69. Romulus Cândea, *Reforma învățământului superior*, pp. 68-69.

70. „Art. 12. Un Consiliu Interuniversitar format din rectorii tuturor universităților și decanii tuturor facultăților din țară va putea fi consultat de Ministerul Instrucțiunii, ori de câte ori va fi nevoie, în interesul învățământului universitar și se va putea întruni și din proprie inițiativă, când interesele universitare o vor cere. Marele Consiliu Interuniversitar este convocat de ministrul instrucțiunii din proprie inițiativă sau după cererea motivată a Senatului unei Universități. El se va întruni la Minister și va lucra sub președinția ministrului, iar în lipsa acestuia sub președinția unui rector desemnat de Consiliu însuși. Directorul învățământului superior va lua parte la toate ședințele Marelui Consiliu Interuniversitar” (a se vedea *Lege pentru organizarea învățământului universitar*, în *Monitorul Oficial*, nr. 96, 22 aprilie 1932).

care statul va încerca să „corecteze” excesele autonomiei universitare. Deteriorarea climatului politic în anii '30, ca și prezența multor universitari în viața politică românească vor conduce spre o limitare a autonomiei universitare, legiferată în 1932. Cel care a rămas apărătorul acestui principiu a fost Nicolae Iorga, ferm convins că universitatea este și trebuie să rămână un spațiu autonom al științei și al progresului intelectual. Punctul său de vedere releva o caracteristică esențială a universității românești interbelice: deși din punct de vedere statistic pare a fi devenit un mecanism de învățământ de masă, universitatea a rămas mai degrabă „un bastion al activităților culturale elitiste, dar prea puțin conectat la imperativele sociale și economice ale țării”⁷¹.

Era eșecul educației centralizate, care se transformă din proces de alfabetizare a populației României într-un mecanism subtil de „diferențiere socială în România interbelică, beneficiile educativ-culturale fiind în mare măsură limitate la o pătură relativ subțire a populației”⁷². Concluzia la care ajunge Bogdan Murgescu este aceea că statul român interbelic acorda puțină importanță investiției în capitalul uman, de unde și ponderea analfabeților de 54,3% în cadrul populației totale la nivelul anului 1938⁷³. Chiar dacă România avea 1,3 studenți la 1 000 de locuitori, acest raport devine mai degrabă îngrijorător, reflectând caracterul antagonic al societății.

Caracterul antagonic al societății românești era dat și de acutizarea procesului de polarizare socială, prin care disparitățile dintre mediul rural și cel urban creșteau necontenit. Perioada interbelică amplifică imaginea României de „țară a contrastelor sociale și economice”⁷⁴. Diferențele vizibile dintre oraș și sat pot constitui din punct de vedere psihologic un factor decisiv în provocarea fluxului ascendent al populației universitare. În contextul în care orașul era perceput ca loc al bunăstării și al promovării sociale (mai ales prin dobândirea unui loc de muncă în serviciul civil al statului), „goana” spre universitate se confundă cu goana după ascensiune socială. Lipsa unui plan de dezvoltare pe termen mediu și lung a societății devine cu atât mai vizibilă în procesul de distribuire bugetară: „Bugetul statului a fost în întreaga perioadă interbelică un formidabil mecanism de redistribuire a mijloacelor dinspre mediul rural spre mediul urban, contribuind astfel la accentuarea contrastelor sociale și compromițând în mare măsură intențiile idealiştilor care încercau să-i ajute pe săteni”⁷⁵. Polarizarea socială nu era doar un semn al inechității sociale, ci și „un handicap pentru orice strădanie de ridicare a eficienței economice”⁷⁶. Nu ar fi greșit dacă am afirma că această viziune evoca un „egoism al elitelor”, care înțelegeau prin modernizare redistribuirea

71. Jan Sadlak, *Higher Education in Romania 1860-1990: Between Academic Mission, Economic Demands and Political Control*, în *Special Studies in Comparative Education*, nr. 27, State University of New York at Buffalo, November 1990, p. 17.

72. Bogdan Murgescu, *România și Europa*, p. 219.

73. *Ibidem*. Autorul ia în calcul atât problema mortalității infantile, cât și speranța medie de viață la naștere pentru a evidenția precaritatea politicilor față de capitalul uman.

74. *Ibidem*, p. 271.

75. *Ibidem*, p. 272.

76. *Ibidem*.

bogăției unui stat agricol spre minoritatea urbană. Comparația dintre România și Bulgaria pe care o realizează Bogdan Murgescu⁷⁷ este încă o dovadă că România nu demarase un proces de modernizare din punct de vedere social. Rata crescută a natalității (factor ce împiedica o creștere a venitului național pe cap de locuitor), păstrarea raportului antebelic dintre populația urbană și cea rurală⁷⁸, ca și slaba dezvoltare industrială ca formă de a reloca economic suprapopulația rurală denotă caracterul structural „defect” al României, incapabilă să demareze un proces de dezvoltare comunitară și de diferențiere socială. În acest sens trebuie înțeles mirajul provocat de universitate și pandantul său, meritocrația, ca unică alternativă a reușitei sociale.

4.5. Orientarea profesională și selecțiunea valorilor: o dezbatere fără ecou

Cel mai longeviv ministru al Instrucțiunii Publice din perioada interbelică, liberalul Constantin Angelescu, cu mandate în 1922-1926 și 1933-1937⁷⁹, adept al concepției haretiene asupra educației, era convins că doar prin simpla creștere a numărului de edificii școlare și a corpului profesoral alfabetizarea⁸⁰ va deveni un

77. Cauzele progresului Bulgariei se datorează în special ascensiunii țărânimii bulgare încă de la înființarea statului. Prin acordarea de drepturi funciare, ca și prin drepturile politice, combinate cu o politică educațională de reducere a analfabetismului și de diversificare a produselor agricole, țărâtimea bulgară a contribuit la succesul economiei Bulgariei mai ales în anii 1930: „Nu în cele din urmă, alfabetizarea și atenția acordată în sistemul educativ cunoștințelor tehnice, agricole și economice au contribuit la progresele agricole din Bulgaria anilor '30” (*Ibidem*, pp. 272-274).

78. În 1910, populația rurală din Vechiul Regat reprezenta 82,8% din totalul populației, în timp ce în 1930 procentul populației rurale este de 79,9% în întreaga Românie Mare.

79. Din punctul de vedere al vârstei, toți miniștrii Instrucțiunii Publice din perioada interbelică erau persoane născute între 1869 (Constantin Angelescu) și 1882 (Ion Petrovici, ultimul ministeriat înainte de instaurarea dictaturii regale). Ca formație intelectuală, regăsim doi importanți sociologi (Dimitrie Gusti și Petre P. Negulescu), literați (Octavian Goga, Nicolae Iorga) sau oameni politici de carieră (I.G. Duca). Ca origine geografică, cu excepția lui Octavian Goga, toți ceilalți miniștri proveneau din Vechiul Regat, aceasta putând fi și o explicație pentru desconsiderarea sau tratarea de pe poziții etnocentriste a problemei minorităților naționale după 1918. În același timp, vârsta înaintată, faptul că acești miniștri erau tributari ideii de educație „enciclopedică”, drept scop în sine, poate reprezenta un motiv în plus pentru explicarea reticenței lor în fața introducerii unor idei directoare noi în educație. O excepție de la aceste „reguli” a fost Dimitrie Gusti. Pentru lista completă a miniștrilor Instrucțiunii Publice din perioada interbelică, a se vedea Ion Mamina, Ioan Scurtu, *Guverne și guvernanți (1916-1938)*, București, Editura Silex, 1996.

80. Spre exemplu, numărul școlilor primare a crescut de la 8 081 în 1919 la 17 385 în 1938, iar în 1930 rata alfabetizării a ajuns la 57%, la o populație a României de aproximativ

proces inexorabil și ireversibil. Mai mult, unificarea culturală a tuturor românilor, *ofensiva culturală*, urma a fi puternic sprijinită de stat mai ales în regiunile multietnice, mărturie stând încercarea de a crea un *cordon cultural*⁸¹ la granița de nord-vest a României Mari.

În ciuda acestor investiții majore, politica educațională de alfabetizare a populației nu a fost un succes, așa cum o atestă și recensământul populației din 1930. Procentul insignifiant de absolvenți de școli profesionale sau de școli superioare profesionale (politehnici, școli comerciale etc.) în comparație cu absolvenții de ciclu primar relevă imaginea unei educații „enciclopedice” precare, dar prea puțin o educație cu finalități economice (Tabelul 4.22).

În 1924, Iosif Gabrea aduce printre primii în discuție necesitatea orientării profesionale, care reprezenta deja în statele occidentale „supremația științei în fața ignoranței și a întâmplării”. Cu atât mai stringentă i se pare introducerea acestui principiu, în contextul în care „Alegerea profesiunilor [în România] se face mai mult după înclinări de moment, convorbiri întâmplătoare, după simplă imitație sau speranțe de câștig mare, după recomandarea ocazională a unui amic sau vecin, după vreun afiș atrăgător, după vreo lectură...”⁸². Aici se regăsește și principala critică la adresa modelului cultural al educației interbelice, care nu deține mecanismele coercitive prin care elevii să fie îndreptați și spre profesiunile inferioare, deși rezultatele școlare impun multor doritori „să învețe carte [...] ocupațiuni cu mai puțină pretenție de învățătură [...]”. Să luăm seama ca nu cumva sub masca avântului spre cultură să se ascundă pofta latentă după raiul birocrăției. Avântul s-a produs și e general. Trebuie doar bine dirijat!”⁸³. Pentru o mai bună implementare a unei astfel de măsuri de depistare și valorificare a capacităților individuale, educația trebuia să-și dea mâna cu medicina. Urmărirea evoluției elevului căpăta valențe prognostice în privința rolului economic ce i se putea atribui, în acest sens institutorul fiind obligat să întocmească o fișă pedagogică ce releva capacitățile cognitive ale elevului, în timp ce medicul urma să precizeze în fișă medicală tendințele fizice⁸⁴. De altfel, idealul dezvoltării armonioase a psihicului, dar și a fizicului elevului se traduce din punct de vedere pedagogic prin importanța de care încep să se bucure educația fizică în învățământul interbelic și sportul în general.

18 milioane de locuitori (Irina Livezeanu, *Cultură și naționalism în România Mare, 1918-1930*, pp. 48-49). Comparativ, în 1912 în Vechiul Regat recensământul evidenția un procent de 39,3% știutori de carte dintr-o populație de cca 5,7 milioane de locuitori (Leonida Colescu, *Statistica știutorilor de carte din România*, București, Stabilimentul de Arte Grafice Albert Baer, 1913, p. 12).

81. Irina Livezeanu, *Cultură și naționalism în România Mare, 1918-1930*, p. 58.

82. Iosif Gabrea, *Orientarea profesională*, în *Revista generală a învățământului*, anul XII, 1924, nr. 2, p. 89.

83. *Ibidem*, p. 98.

84. Dr. Bogrovan, *Rolul medicului în orientarea profesională*, în *Revista generală a învățământului*, anul XIII, nr. 6, 1925, pp. 353-357.

Tabelul 4.22. *Populația României de la recensământul din 29 decembrie 1930, după gradul de instrucție*

Gradul de instrucție	Total		Bărbați		Femei	
	Cifre absolute	%	Cifre absolute	%	Cifre absolute	%
Total	8.250.183	100%	4.893.947	100%	3.356.236	100%
Extrașcolară	126.078	1,5%	73.059	1,5%	53.019	1,6%
Primară	7.018.263	85,1%	4.172.988	85,3%	2.845.275	84,8%
Secundară	708.581	8,6%	369.945	7,6%	338.636	10,1%
Profesională	263.579	3,2%	170.749	3,5%	92.830	2,8%
Universitară	91.139	1,1%	69.844	1,4%	21.295	0,6%
Alte școli superioare	42.543	0,5%	37.362	0,8%	5.181	0,9%

Sursa: *Breviaire statistique de la Roumanie 1940*, p. 20.

Ar trebui spus că orientarea profesională reprezenta un curent pedagogic de răspândire europeană, al cărui ecou era tot mai important și în România, care încerca să transforme educația dintr-un proces „enciclopedic” într-unul „societal”, indicând prin aceasta joncțiunea dintre cunoașterea științifică și puterea politică modernă, al căror pol central devine capitalul uman⁸⁵. Dar transferul cultural nu înseamnă că o idee își păstrează sensul inițial, acest fapt fiind valabil și pentru teoria *orientării profesionale*. Altfel spus, orientarea profesională devine, la unii dintre cei care s-au angajat în această polemică, negarea principiului egalității de șanse și, extrapolând, a ideii de meritocrație. Spre exemplu, Florian Ștefănescu-Goangă pleacă de la premisa că aptitudinile și capacitățile intelectuale reprezintă o moștenire atavică a individului, educației revenindu-i mai degrabă rolul de a cuantifica această zestre și, în funcție de rezultatele obținute, de a clasifica și îndruma (a se citi *a elimina*) indivizii spre profesiunile sau rolurile sociale corespunzătoare nivelului lor de inteligență. Într-o astfel de optică, examenul de inteligență ar reprezenta chiar soluția pentru inflația universitară din România, o inflație cu atât mai gravă cu cât „în raport cu populația țării, numărul studenților noștri e de aproape de două ori mai mare decât la orice alt popor din Occident. Și notați că studentimea noastră se recrutează dintr-o populație în care 50% sunt analfabeți [...]. Din astfel de elemente, în așa fel pregătite, se vor recruta acei care vor ocupa în viitor profesiunile și funcțiunile superioare din statul nostru. Iată perspectiva viitorului”, își încheie Goangă într-o notă pesimistă atitudinea față de politica de *ofensivă culturală* inițiată de Constantin Angelescu. Ceea ce este oportun pentru statul român ar fi, în schimb, o *naționalizare a capitalului uman*⁸⁶, o altă formulă a ideii de etnocrație

85. Michel Foucault numește această paradigmă „tehnologia politică a corpului” (*apud* Marius Turda, *Modernism and Eugenics*, London-New York, Palgrave Macmillan Publishing House, 2010, p. 6).

86. Florian Ștefănescu-Goangă, *Selecțiunea capacităților și orientarea profesională*, Cluj, Editura Cartea Românească, 1928, pp. 60-61.

românească din perioada interbelică. Deși România era din punct de vedere legislativ un regim democratic, intelectualii români rămăneau tributari ideii de națiune prevalentă și obsesiei formării unei elite naționale, care să facă din statul *român* unul *al românilor*.

Nu mai încapă nicio îndoială că o teorie care încerca să impună spiritul scientist în ierarhizarea profesiunilor în spațiul românesc sfârșește în cele din urmă prin a se alinia curentului de naționalizare a statului. Ceea ce trebuia să fie o selectare a indivizilor după trăsăturile psiho-cognitive constitutive se transformă într-un proces de *identificare* a unei noi elite, a cărei legitimitate se fonda pe postulatele psihologiei experimentale. Diferența dintre abordarea lui Ștefănescu-Goangă și cea a lui Edmond Claparède devine tot mai limpede. Pentru cercetătorul francez este „în spiritul democrațiilor actuale ca diversele funcții sociale să fie încredințate indivizilor potrivit meritelor pe care le au și nu în virtutea cine știe căror privilegii”⁸⁷. De cealaltă parte, Goangă considera că primul război mondial a provocat României cele mai mari pierderi din Europa în capital uman (calculat proporțional). Din acest motiv, statul român nu își mai poate permite „luxul de a lăsa în întuneric, neîntrebuințate, talentele și energiile superioare umane, ce zac necunoscute în rezervorul imens al națiunii noastre; nici nu putem rămâne indiferenți la imensa risipă de forțe sufletești, ce rezultă din distribuirea lor întâmplătoare, de cele mai multe ori nepotrivită și neeconomică, în diferitele profesii și ramuri de activitate”⁸⁸.

De astfel de critici nu a fost ocolită nici universitatea, căreia i se contesta funcția de spațiu exclusiv al științei. Modificările legislative, cea mai importantă în privința învățământului superior fiind legea din aprilie 1932, urmăreau să transforme universitatea în prestator de servicii educaționale, impunându-i-se sarcina de a se adapta și de a participa la procesul de transformare socială și dezvoltare comunitară. Bineînțeles, imixtiunea statului în autonomia universitară era privită cu reticență de către corpul *cetății universitare*. Cu atât mai mult se impunea o schemă științifică prin care apariția statului în viața universitară să nu apară ca un act arbitrar, ci să devină o conlucrare spre câștigul științei și al societății deopotrivă. Tocmai acesta va fi rolul orientării profesionale. În pândant cu selecțiunea valorilor, ideea de orientare profesională își are originea în necesitatea de a stimula randamentul muncii, taylorismul reprezentând o astfel de abordare științifică de eficientizare a interacțiunii dintre capitalul uman și cel tehnologic. În această nouă schemă, școlii îi revenea rolul de a realiza o asemenea selecție, pentru că „numai în acest chip reușim să dăm școlii simțul binefăcător al contactului cu realitatea”.

În cele din urmă, orientarea și selecțiunea reprezintă etape succesive ale aceluiași scop: utilizarea optimă a capitalului uman din punct de vedere economic. Dacă orientării îi revenea rolul de a descoperi care este profesia ce se potrivește

87. Edmond Claparède, *Orientarea profesională. Probleme și metode*, București, 1928, p. 79.

88. Florian Ștefănescu-Goangă, *Selecțiunea capacităților și orientarea profesională*, p. 71. Ca recomandare pentru statul român, Goangă propunea „organizarea cât mai temeinică și serioasă a Instituției Orientării Profesionale”.

aptitudinilor individului, selecțiunea înseamnă a-i alege pe cei mai buni. Oricum, „orientarea profesională înainte de toate tinde la succesul și, dacă se poate, la fericirea individului. Nu e mai puțin adevărat însă că ea satisface în chip indirect și interesele comunității. Cu alte cuvinte, orientarea face în același timp o operă individuală și una socială”, pentru că rostul ei este să „îndrumeze pe un individ, în cele mai multe cazuri un adolescent, adesea însă un adult, un om fără de lucru sau un mutilat, spre profesia în care are cei mai mulți șorți de izbândă, întrucât ea corespunde aptitudinilor lui sufletești și fizice”⁸⁹. Din punct de vedere cultural, filosofic chiar, orientarea profesională reprezintă „materializarea” percepției asupra omului ca individualitate distinctă, renunțând la postulatul omului general care prin achiziționarea de cunoștințe, prin educație și prin voință proprie poate îmbrățișa orice profesiune.

George Banu, directorul *Revistei de Igienă socială*, era, la rândul-i, preocupat de accentuarea procesului de diviziune a muncii și de specializare a lucrătorilor, manuali sau intelectuali, cu impact și asupra psihicului celui angajat. Printre consecințele nefaste ale procesului de *taylorizare* a muncii ar fi fost și cea a transformării lucrătorului într-un „element cu totul accesoriu, eliminându-i aproape complet participarea psihică”. Pe scurt, muncitorul devine „un simplu automat productiv. [...] Orientarea profesională vine și instalează o *conomie rațională*, premeditată, a capitalului uman. Ea reunește în mod ideal calitățile psihice și cele sanitare ale muncitorului cu interesele patronului, ale economiei naționale și ale sănătății organismului colectiv”⁹⁰. Astfel, pentru Banu orientarea profesională și igiena muncii se încadrează în sfera mai largă a igienei sociale, prin care statele moderne urmăresc să dirijeze și chiar să intervină în dezvoltarea capitalului uman al fiecărei societăți, intervenție care se ghidează nu pe principii altruiste, ci pe ideea de justiție socială și de interes național. Înlocuirea umanitarismului cu idei de sorginte „economică” este enunțată explicit de către Banu, care amintea că igiena muncii se datora unui calcul financiar „în virtutea căruia a preveni invaliditatea e mult mai economicos decât a întreține apoi nonvalori sociale pentru toată viața”⁹¹.

89. E. Clapărăde, *Orientare profesională*, pp. 11, 17-18.

90. George Banu, *Igiena muncii. Studiu de igienă și politică socială*, București, Tipografia Curții Regale Göbl & Fiii, 1935, pp. 113-114.

91. *Ibidem*, p. 10. Mai târziu, George Banu va face trecerea de la *igiena socială* la *igiena rasei*, prin care se studiază toți factorii biologici, sociali și economici care pot influența – pozitiv sau negativ – evoluția societății și, prin aceasta, calitățile rasiale, fizice sau mentale ale generațiilor viitoare. Deși Banu nu agreează ideea că prin igiena rasei s-ar justifica științific tendința unor grupuri umane de a se considera superioare altora, totuși igiena rasei afirmă primatul colectivității și al intereselor acesteia asupra individului. Plecând de la premisa că nu instituie, ci doar constată diferențele rasiale și pe cele biologice dintre indivizi, igiena rasei are drept scop trasarea liniilor de intervenție în politica demografică a fiecărui stat. Aplicarea principiilor igienei rasei necesită o politică *intervenționistă*, o redresare dirijată a valorilor colectivității (rasă, națiune, etnie, dar și clase sociale). Mai mult, igiena rasei ar reprezenta renunțarea la vechea concepție pasivă, a selecției doar pe criterii naturale. Totuși, autorul nu ascunde faptul că scopurile igienei rasei se confundă în mare parte cu cele ale eugeniei, așa cum au fost ele formulate de către Galton.

În 1924, în cadrul unei conferințe la Praga se pun bazele Comitetului Internațional de Organizare Științifică a Muncii. În acest for se regăseau reprezentanți ai Belgiei, Bulgariei, Iugoslaviei, SUA, Franței, Italiei, Poloniei, României etc. și se întrețineau relații de colaborare cu organizațiile omoloage din alte state puternic industrializate, ca Anglia sau Germania. În România, la nivel instituțional se remarcă înființarea Institutului Românesc de Organizare Științifică a Muncii în 1927, din inițiativa Uniunii Generale a Industriașilor. Deși la prima vedere pare a fi mai degrabă un demers pur economic, acest institut urmărea să includă între preocupările sale și problema selecției și orientării profesionale, prin studii statistice și aplicări legislative în sistemul de învățământ românesc. Aspectele sociale ale organizării științifice a muncii urmăreau, printre altele, „ridicarea sentimentului de demnitate profesională și instaurarea echității sociale printr-un nou sistem de salarizare”. Mai mult, se preciza că, la nivel european, organizarea științifică a muncii nu reprezenta o concepție „inspirată de un naționalism economic strâmt” și nici nu „trebuie privită ca o armă de concurență economică”, ci trebuia să devină un prilej de colaborare și standardizare⁹². Tocmai în acest scop Comitetul Internațional de Organizare Științifică a Muncii va conlucra cu Biroul Internațional al Muncii de la Geneva și cu Institutul Internațional pentru Cooperare Intelectuală, asocieri care se va accentua în anii crizei economice din 1929-1933. Începând de acum, orientarea profesională devine un punct central al dezbaterilor în privința finalităților educației. Criza economică a însemnat și redimensionarea sferei de intervenție a statului.

Concepția sa, dezvoltată în perioada de zenit a ideilor eugeniste promovate de germani, s-ar justifica din punct de vedere statistic prin faptul că populația disgenică consumă resursele financiare ale statului. Banu atrage atenția asupra faptului că tocmai concepțiile umanitariste sunt cele care au dus la crearea unui mare număr de instituții ce *favorizează* elementele inferioare în detrimentul celor normale. Prin aceasta „jocul natural al forțelor de reproducție și al selecției este paralizat; rezultă din aceasta o contraselecție, degenerescența, o amenințare la adresa raselor și o decădere a celor mai bune fragmente ale raselor” (p. 23). Din acest motiv igiena rasei trebuie să afirme primatul colectivității și al intereselor acesteia asupra individului. Mai mult, pentru Banu umanismul înseamnă „favorizarea părții sănătoase a societății, și nu a deficienților” (p. 25). Pentru detalii, a se vedea George Banu, *L'hygiène de la race. Étude de biologie héritaire et de normalisation de la race*, București-Paris, Imprimeria Națională, 1939, *passim*.

92. *Organizarea științifică a muncii în Europa*, în *Buletinul Institutului Românesc de Organizare Științifică a Muncii*, 1927, anul I, fascicula V, p. 70.

Capitolul 5

Șomajul intelectual: cauze și efecte. Preocupări statistice și dezbateri de presă

În 1932 este publicată conferința *Statistică și politică școlară*¹ a lui Iosif Gabrea, în care critica la adresa sistemului de învățământ este construită plecând de la principiile orientării profesionale – de fapt, de la lipsa acestora din măsurile de planificare a politicii universitare din România. Conform analizei statistice, tineretul cu vârste între 5-18 ani reprezintă 21,3% din populația țării, tineret² care se încadrează în limitele învățământului primar și secundar. Analizând originea socială a elevilor, din cei aproximativ 3,8 milioane, 87,1% provin din mediul rural, iar 12,9% din cel urban. În schimb, foarte puțini dintre elevii din mediul rural reușesc să continue cursurile învățământului secundar (circa 86 000, adică 2,3% din cei aproximativ 3,3 milioane de elevi rurali). Astfel, Gabrea afirma că analfabetismul rămânea în continuare o problemă, având în vedere că din cei circa 3,8 milioane de tineri cu vârstă școlară 1,5 milioane erau neșcolarizați în anul 1928-1929. Din cauza acestor carențe majore, Gabrea propune ca învățământul primar să capete o orientare practică: „Școala primară are să-și aprecieze roadele nu atât după numărul elevilor trecuți la învățământul secundar, ci după câți oameni de ispravă a dat societății din cei care au rămas *numai* cu învățământul primar”³.

Analiza cuprinde și observații interesante asupra învățământului superior, dezaproband punctul de vedere al unor universitari care, în fața numărului mare de studenți, învinuiau tineretul de un presupus „orgoliu al învățaturii”. Calculând numărul de studenți din cele patru universități corespunzător anului 1928/1929, Gabrea găsește motive să considere că „refrenul *sunt prea mulți studenți!* este de două ori nedrept”. Mai mult, raportându-se la numărul de licențiați și doctori pe care universitățile îl promovează anual, ar fi „în total 2 564 de licențiați și doctori. Ceea ce revine la 8,2% față de studenții înscriși și 1 licențiat la 7 020 de locuitori!”.

1. Iosif Gabrea, *Statistică și politică școlară*, București, Editura Institutului Pedagogic Român, 1932. Studiul va fi publicat și în *Revista generală a învățământului*, anul XX, nr. 1-2, ianuarie-februarie 1932, pp. 15-30, și nr. 3-4, martie-aprilie 1932, pp. 123-132.
2. „Atât din punct de vedere fizic, cât și spiritual, spre tineret – a cincea parte a populației Țării – trebuie să-și întoarcă educatorii privirea și acțiunea! Lumea mai bună, pe care o năzuim, cu tineretul trebuie să înceapă!” (*Ibidem*, p. 11).
3. *Ibidem*, p. 15.

Altfel spus, numărul celor care termină studiile superioare ar fi, de fapt, prea mic ! În schimb, ceea ce cu temei critica Gabrea era repartizarea defectuoasă a tinerețului în învățământul superior, „cu totul necorespunzătoare structurii vieții noastre sociale și nevoilor de viitor. Deși 87,1 % din populația Țării se ocupă cu *agricultura*, singura activitate pe care se sprijină în cele din urmă economia Statului, și deși nu avem colonii de administrat pentru care să se pregătească juriști și oameni de administrație, totuși 38 % din tineretul universitar se îndreaptă spre facultățile de drept. Este aceasta o orientare a tineretului în acord cu interesele sociale ?”, încheie retoric Iosif Gabrea. Tocmai numărul mare de avocați, mai ales din mediul urban, este cel care a impus obligativitatea dobândirii titlului de doctor drept condiție *sine qua non* a practicării profesiei de avocat. Printre altele, supraaglomerarea profesiunilor juridice a dat naștere ideilor de restrângere a accesului minoritarilor în corpul avocațesc. În opinia lui Gabrea, se impunea schimbarea politicii școlare într-una bazată pe realități, „întemeiată pe siguranța cifrelor statistice, iar nu pe dibuieli dictate de considerații subiective”⁴.

Cu un an mai devreme, în 1931, George Banu, secretar general al Ministerului Muncii, publica *Șomajul în România*⁵, în care tratează acest fenomen economic care își face simțită prezența în societatea românească începând cu 1927. Constatând lipsa unui cadru legal general pentru evaluarea acestui fenomen al neocupării forței de muncă, Banu schițează o strategie pentru organizarea problemei șomajului, care ar trebui să conțină trei linii esențiale : prevenirea, combaterea și asistența. Ultimul palier denotă inexistența unei disocieri la nivel terminologic între asigurați și asistați⁶ social, trădând prin aceasta caracterul pregnant agrarian al statului român, care nu lua în calcul mecanismele economice ale contributivității angajaților prin sistemul de taxe și impozite ca formă de creare a unui fond al solidarității sociale. Această lacună în cultura economică a politicianilor români nu poate duce cu gândul decât la faptul că statul român privea existența materială a cetățenilor ca pe o problemă individuală, nicidecum ca pe o componentă a politicilor sociale. Viziunea lui Banu referitoare la asistența șomajului denotă eschiva statului român în a-și asuma și această povară, dar și încercarea de a impune o etică în care munca devine obligație socială din partea cetățeanului-muncitor. În fine, dacă

4. *Ibidem*, pp. 17, 18, 25.

5. George Banu, *Șomajul în România*, București [f.e.], 1931.

6. Dacă în categoria asistaților social întâlnim grupurile vulnerabile, care nu își pot procura din motive obiective (handicap etc.) venituri salariale, în schimb în categoria asiguraților social sunt incluși toți cei care au prestat o anumită activitate și care prin sistemul contributivității beneficiază de mecanismele sociale de protecție (în caz de boală, deces, șomaj etc.). G. Banu afirma necesitatea creării unei distincții între muncitorul-șomer și „elementele inapte”, ca și reconsiderarea șomajului, care este privit ca o formă de „caritate”, și nu ca un drept câștigat : „Și din punct de vedere moral considerăm că e o scădere de prestigiu pentru muncitorul valid, atunci când este așezat alături de elementele inapte, făcând parte dintr-o clasă degradată deseori fizic și moral” (*Ibidem*, p. 36).

ajutorul de șomaj devine inevitabil, acesta însemna un ajutor material, iar primirea lui era condiționată de prestarea unei sarcini indicate de oficiile publice de plasare.

Anuarul statistic al României evidențiază lipsa preocupărilor de cuantificare a ratei șomajului⁷, cel puțin până în momentul în care efectele crizei economice devin tot mai vizibile – motiv în plus ca încercările de calculare a ratei șomajului să devină foarte dificile pentru perioada interbelică, aducând în sprijinul acestei aserțiuni chiar datele prezentate de *Enciclopedia României*, în fond *opus magnum* al școlii sociologice gustiene și rodul interpretării datelor culese în timpul recensământului din 1930. Capitolul II *Oamenii*⁸ din volumul III al *Enciclopediei României* prezintă tabloul populației active a României, care, din totalul de 18 052 900, se ridică la 10 542 900, adică 58,4% din totalul populației. Ponderea mare a populației active în cadrul întregii populații depășește unele state occidentale industrializate, ca Germania, Franța etc., singurul stat care devansează România din acest punct de vedere fiind URSS. Situația ar fi fost justificată de efectele reformei agrare din 1920, care a „fixat în agricultură noi categorii de populație”, iar „forma necesară de exploatare îmbrăcată de această nouă proprietate [mică și mijlocie], care deține majoritatea, a fost aceea a unei exploatare primitive familiale”⁹. Aceasta ar fi și explicația pentru care majoritatea covârșitoare a populației active (82,7%) se află concentrată în mediul rural, mediului urban revenindu-i un procent de 17,3% (adică 1 823 900 de locuitori), în cadrul căruia predomină „clasa” funcționarilor din instituțiile publice¹⁰. Însă gradului mare de ocupare a forței de muncă nu îi corespundea și o eficiență a muncii, populația românească fiind întruchiparea unui factor de producție cu un randament scăzut. Indicatorul la nivel macroeconomic care surprinde această realitate este venitul național (VN), care pentru anul 1938 (apogeul dezvoltării economice interbelice) era de 76 de dolari SUA/locuitor, mult sub nivelul Marii Britanii (378 de dolari SUA/locuitor), dar devansând Bulgaria și Iugoslavia (ambele cu 68 de dolari SUA/locuitor)¹¹.

Un an mai târziu, în 1932, George Banu analizează și fenomenul șomajului intelectual, un fenomen care, în comparație cu șomajul manual, este „cu mult mai

7. În 1922-1926, *Partea IX – Industria* includea și capitolul *Asigurările muncitorești*, care la rândul său înfățișa situația *Fondului Asigurării de boală* și a *Fondului Asigurării de invaliditate din ¼cauză de ½ boală și bătrânețe*. Din 1927, *Chestiunile muncitorești și sociale* devin parte autonomă în cadrul *Anuarului*, care restituia problema *Asigurărilor muncitorești* și a *Oficiilor Publice de Plasare*. Începând cu 1931 se cuantifică separat șomajul pe profesii, dar fără a se încerca o calculare a ratei acestui fenomen.
8. Capitolul debutează cu o frază a regelui Carol al II-lea: „Suntem un popor de plugari și munca pământului să ne fie cea mai de seamă mândrie” (*Enciclopedia României*, vol. III, București, Imprimeriile Naționale, 1939, p. 39).
9. *Ibidem*, p. 43.
10. „Față de satul românesc omogen, tradiționalist și cu un ritm de viață lent, orașul se prezintă activ, uneori trepidant și cu o structură profesională mult diferențiată. Aproape întreaga viață economică, politică și administrativă și socială este concentrată în orașele țării noastre, în raport direct cu mărimea sau importanța populației lor” (*Ibidem*, p. 48).
11. Bogdan Murgescu, *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010)*, Iași, Editura Polirom, p. 217.

brutal și cu caracter de ascendență permanentă [...]. Dacă șomajul manual rămâne mult distanțat față de statele occidentale, cel intelectual a atins în scurt timp nivelul celor mai evolute state din Apus”¹². Fenomenul s-ar explica prin afluxul de populație rurală spre mediul urban, prin democratizarea culturii și prin „suprapunerea culturalizării cu pretenția exercitării unei profesii”, dar substratul s-ar datora unei politici sociale și educaționale greșite, ale cărei efecte pe termen mediu sau lung nu au putut fi anticipate. Banu inventariază toate tipurile de șomaj intelectual, definind muncitorul intelectual ca persoana „care-și scoate mijloacele de existență dintr-o muncă în care efortul spiritual, cu tot ce comportă el ca inițiativă și personalitate, predomină asupra efortului fizic”¹³. Astfel, șomajul intelectual ar fi un fenomen care afectează deopotrivă industria, corpul funcționarilor publici, pe cel al cadrelor didactice, al artiștilor, ziariștilor, arhitecților, avocaților, corpul medical și farmaceutic etc. Drept cauză principală a acestui fenomen (pe lângă criza economică) ar fi numărul exagerat de mare de licențiați care pretind prestarea unei munci non-manuale, lipsa unei prognoze asupra pieței muncii intelectuale și dezorientarea tineretului, care acordă atenție doar educației universitare și mai puțin posibilităților de integrare în câmpul muncii. De aceea, măsurile pentru combaterea șomajului intelectual ar trebui să ducă la o mai bună organizare a profesiunilor și a profesioniștilor intelectuali care, constituiți în asociații profesionale, ar urma să calculeze valoarea cererii pe piața muncii intelectuale. Oricum, pentru Banu șomajul intelectual reprezintă „o problemă de a cărei soluționare depinde însuși echilibrul Statului”¹⁴.

Un prim pas s-a făcut în ianuarie 1933, când se pun bazele Confederației Asociațiunilor Profesioniștilor Intelectuali, al cărei scop era de „a dezvolta solidaritatea între toate profesiunile intelectuale și apărarea intereselor lor”¹⁵. În cadrul ședințelor acestei confederații erau prezentate periodic situațiile profesioniștilor intelectuali¹⁶, fiind organizată și o comisie pentru studierea cauzelor fenomenului

12. George Banu, *Șomajul intelectual în România*, p. 3.

13. *Ibidem*, p. 6. Definiția este preluată după decizia celui de-al IV-lea Congres Internațional al Muncitorilor Intelectuali, desfășurat la Paris în septembrie 1927.

14. *Ibidem*, p. 44.

15. A se vedea statutul publicat în *Buletinul Informativ al Confederației Profesioniștilor Intelectuali din România*, nr. 1, martie 1933, pp. 7-14.

16. Încercând să surprindă amploarea acestui fenomen de șomaj intelectual la nivel european, Confederația Profesioniștilor Intelectuali invită personalități din diferite țări central-europene să susțină conferințe în care să prezinte situația profesioniștilor intelectuali. Astfel, în data de 20 aprilie 1934, V. Koscinsky susține conferința *Le chômage des travailleurs intellectuels en Pologne*. Pentru conferențiarul polonez, problema șomajului intelectual nu se rezumă doar la imposibilitatea plasării forței de muncă în câmpul profesiunilor intelectuale. Șomerul intelectual ar fi persoana care, prestând o profesiune liberală, câștigă sub minimul pieței. Una dintre soluțiile găsite de statul polonez a fost crearea la 4 septembrie 1933 a unui institut de reconversie profesională pentru șomerii intelectuali. Dar ceea ce Koscinsky consideră a fi principala cauză a șomajului intelectual în Polonia nu ar fi lipsa locurilor de muncă în domeniul profesiunilor intelectuale, numărul lucrătorilor intelectuali nefiind foarte mare. Mai degrabă am avea de a face cu o

de șomaj intelectual¹⁷, precum și a măsurilor de combatere a acestui flagel. Printre măsurile de combatere agreate de confederație se regăsesc stoparea angajării de străini în domeniul industriei și chiar eliminarea celor de naționalitate neromână atât din industrie, cât și din administrație¹⁸. Rezultatul acestei acțiuni de promovare a intereselor Confederației Profesioniștilor Intelectuali va fi adoptarea *Legii pentru utilizarea personalului românesc în întreprinderi*, publicată în *Monitorul Oficial* nr. 161 din 16 iulie 1934. Chiar și așa, Confederația își exprima nemulțumirea față de regulamentul de implementare a acestei legi¹⁹, deși legea impunea ca ponderea elementului românesc să fie de cel puțin 80% din totalul angajaților în orice industrie din România, atât în activitățile manuale, cât și în cele intelectuale și de conducere. Trebuie notat că abordarea situației profesioniștilor intelectuali din România, mai ales pe criterii exclusivist etnice, va deveni tot mai pregnantă în activitatea Confederației Asociațiilor de Profesioniști Intelectuali din România (CAPIR) după 1935.

O analiză a fenomenului de supraproducție universitară care tindea să se transforme în șomaj intelectual a fost realizată de Constantin Kirițescu, care între 1920 și 1940 a fost mai întâi director general al Direcției Învățământului Secundar, iar apoi al Direcției Învățământului Superior. Prezența sa neîntreruptă de-a lungul întregii perioade interbelice face din Kirițescu unul dintre cei mai avizați observatori ai sistemului educațional românesc²⁰. Un aspect aparte îl reprezintă activitatea

repartiție geografică defectuoasă (urban-rural) și cu propensiunea tinerilor doar spre anumite profesii, în timp ce altele sunt ignorate. Pe lângă rezolvarea acestor două probleme, ar fi necesar să „se sporească cererea pentru serviciile intelectuale”, autorul dând ca exemplu Iugoslavia, care, prin înființarea cooperativelor agricole dotate cu dispensare și chiar spitale, oferea de lucru absolvenților de Medicină. A se vedea V. Koscinsky, *Le chômage de travailleurs intellectuels en Pologne*, în *Buletinul Informativ*, anul II, nr. 7-12, iulie-decembrie 1934, pp. 2-17.

17. În 1934, Confederația a trimis mai multe memorii către Consiliul de Miniștri, prin care milita pentru înființarea unui Oficiu Central al Șomajului Intelectual pe lângă această instituție.
18. Gheorghe Chelaru, Cezar Cristea, *Problema șomajului românesc. Aspectul tehnic-industrial*, București, Imprimeria Națională, 1934. Lucrarea este de fapt rezumatul unui Congres AGIR desfășurat la Galați în anul 1934, ca mecanism de presiune asupra guvernului Tătărescu pentru a adopta cât mai repede proiectul de lege privind promovarea profesioniștilor români în industrie.
19. *Buletin Informativ al Confederației*, anul II, nr. 7-12, iulie-decembrie 1934, pp. 18-26.
20. Kirițescu a scris prima lucrare care tratează participarea României la primul război mondial (*Istoria războiului pentru reîntregirea României 1916-1919*, București, Editura Casei Școalelor, 2 vol.), dar a fost preocupat și de rolul filmului și al educației fizice în instrucția elevului (*Cinematograful în educație și învățământ*, București, Editura Cartea Românească, [1934]; *Idem, Cenzura filmelor cinematografice*, București, Editura Cartea Românească, 1934; *Idem, Istoria educației fizice. Curs*, București, Editura Cartea Românească, 1936).

sa pe plan internațional, în special în cadrul Societății Națiunilor, ale cărei programe educaționale a încercat să le implementeze și în educația românească²¹.

Deși activa în cadrul Ministerului Instrucțiunii, Kirițescu nu a ezitat să constate că afluența tot mai mare a tinerilor spre învățământul secundar și superior teoretic era o consecință a „ofensivei culturale” declanșate de dr. Constantin Angelescu, adică realizarea „operei de democrație culturală”. Limitele acestei supradimensi-onări a învățământului devin vizibile în timpul mării crize economice, când numeroase școli rurale și secundare sunt desființate. Cât privește instituțiile de învățământ superior, Kirițescu semnală problema supraaglomerării lor, fapt ce putea conduce la un acut șomaj în domeniul profesiunilor intelectuale.

Viziunea sa asupra ideii de șomaj este una total negativă. Văzut ca un accident, nu ca un fenomen inerent unei economii capitaliste, șomajul s-ar datora în principal supraproducției induse de primul război mondial, iar numărul mare de șomeri la nivelul Europei în momentul de apogeu al crizei economice ar fi dovada unui dezechilibru periculos: „Ultima statistică a șomeurilor industriali indică cifra înspăimântătoare de 30 de milioane! Tot atâția oameni de două ori neproductivi: întâi, prin aceea că nu sporesc cu nimic bogăția; al doilea, că devin un element parazitar pentru societățile politice din care fac parte. Acestea trebuiesc să-i întrețină de teamă a-i vedea devenind elemente de distrugere socială”²².

De cealaltă parte, șomajul intelectual se prezintă „sub forma lipsei de ocupație a muncitorilor intelectuali, fie că sunt profesioniști liberi, fie că sunt aspiranți la cariere retribuite de stat sau de instituții private”, deoarece „*marfa produsă de munca intelectuală nu se mai poate desface pe o piață, care este saturată de ea*”²³. Cauzele²⁴ pe care le găsește acestui fenomen nu diferă esențial de cele prezentate de autorii menționați mai sus, dar trebuie accentuată una dintre ele: tendința tinerilor titrați de a rămâne în marile centre urbane universitare. Această repartiție geografică defectuoasă a titraților face ca, spre exemplu, „orașele mari să aibă un medic la 500 locuitori (Cernăuți), la 750 (Galați, Arad), la 1 000 (Craiova, Iași), la 3 000 (București) locuitori, pe când la țară este unul la 5 000-10 000 și chiar mai mult”. Lipsa de empatie cu aspirațiile intelectualului „ieșit proaspăt din Universitate, [care] preferă să-și plimbe pașii melancolici și privirile de rezvrătit

21. *Idem, Societatea Națiunilor și școala*, București, Editura Cartea Românească, 1927. A fost implicat și în promovarea păcii prin educație, un rol esențial fiind acordat evaluării și revizuirii manualelor școlare, mai ales a celor din statele vecine. Inițiativa a fost lansată de *Centrul european al Fundației Carnegie pentru pacea internațională*, din partea României fiind însărcinat să propună o analiză a promovării păcii prin educație Simion Mehedinți (a se vedea Simion Mehedinți, *Școala păcii. Sentimentele școlii române față de ideea războiului. Rezultatele cercetării făcute din însărcinarea Dotației Carnegie*, București, Editura Cultura Națională, 1928).

22. Constantin Kirițescu, *Șomajul intelectual* (extras din *Viața Românească*, aprilie 1933), București, 1933, p. 6.

23. *Ibidem*.

24. Criza economică, nivelul scăzut de civilizație al românilor, dezechilibrul între necesitățile societății și lipsa de orientare în specializările intelectuale (*Ibidem*). ,

pe asfaltul Căii Victoriei, etalându-și ca o amenințare titlul de șomer intelectual”, este peremptorie. Soluția propusă? „*Înapoi la sate!* Trebuie să fie unul din cuvintele de ordine ale celor pe care-i preocupă anumite discordanțe ale vieții noastre sociale”, statului revenindu-i rolul de a contabiliza și de a redistribui forța de muncă acolo unde este nevoie și chiar de a-i reeduca pe cei care și-au greșit cariera²⁵.

5.1. Centrele urbane ca loc al șomajului intelectual.

București (studiu de caz)

Toți analiștii fenomenului de șomaj intelectual se arătau îngrijorați de deficiențele existente în repartitia geografică a absolvenților de studii superioare. Tendenza tinerilor absolvenți de studii superioare de a rămâne în marile orașe nu este doar o caracteristică a României. Revoluția industrială a însemnat în plan social și apariția unui nou tip de comunitate, orașul, ca centru economic, comercial, politic, administrativ, adunând sub o singură umbrelă populații diverse: nobili, burghezi, țărani, imigranți, intelectuali, analfabeți.

Noile orașe aveau un puternic caracter funcționalist, dorind să înlăture anatema de oraș morbid, focar de boli, așa cum era privit în Evul Mediu. Cheia de boltă în proiectarea orașului modern era asigurarea a patru funcții: locuire, muncă, recreere și trafic, iar toate aceste funcții trebuiau să fie strict delimitate din punct de vedere arhitectural. Nu puțini au fost cei care au deplâns dispariția vechiului oraș, ca spațiu al regăsirii și al inspirației. Charles Baudelaire, un veritabil *flâneur*, era un astfel de critic și se arăta contrariat de dispariția vechilor norme. El nu putea accepta faptul că noul oraș poate rupe distanțele dintre bogați și săraci, intelectuali și analfabeți. Acest lucru se datora totuși mai ales apariției spațiilor publice de divertisment, ca parcurile sau piețele. Era opera avangardiștilor, cel mai notabil exemplu fiind Le Corbusier, ei fiind cei care doreau un oraș aerisit, cu bulevarde largi și cu numeroase spații verzi. Dacă orașul este o oază de verdeață, atunci și oamenii vor fi sănătoși. Arhitectura va crea, afirma el, o metropolă mai ordonată, mai eficientă și mai egalitară, prin adaptarea tehnicilor industriale moderne și a esteticii avangardiste. Pe scurt, orașul devine spațiul social al tuturor posibilităților, dar și al prohibițiilor²⁶.

Care a fost evoluția Bucureștiului în perioada interbelică? Sabin Manuilă, fondatorul școlii statistice românești, este cel care a realizat o analiză a capitalei, atât din punct de vedere demografic, cât și din punct de vedere economic, educațional și social. Utilizând datele statistice ale recensământului din 1930, perspectiva

25. *Ibidem*, pp. 15, 20, 22.

26. Donald James, *Metropolis. City as a Text*, în Robert Bocoock, Kenneth Thomphson (eds.), *Social and Cultural Forms of Modernity*, Cambridge, Polity Press, 1992, pp. 417-470.

demografică a capitalei României atestă procesul de românizare urbană, perceput de Manuilă ca o „fatalitate biologică” grație natalității crescute a populației românești în comparație cu minoritățile naționale²⁷.

Într-adevăr, Bucureștiul a cunoscut o adevărată explozie demografică în primul deceniu interbelic: de la o populație de 341 321 de locuitori în 1912, capitala va număra 639 040 în 1930. Sociologii români găsesc explicația acestei creșteri a populației cu 65% în primul rând în „fenomenul de atracție pe care marile centre comerciale și industriale l-au exercitat întotdeauna asupra populației inconjurătoare și, în al doilea rând, prin mărirea, concentrarea și complexitatea din ce în ce mai accentuată a aparatului administrativ”²⁸. Practic, din totalul populației Bucureștiului mai sus menționat, doar 260 904 era originară de aici, mai mult de jumătate făcând parte din fluxul uman provocat de mirajul capitalei²⁹. Tendința este vizibilă și în piramida vârstelor orașului București. Cel mai numeros grup, numărând 277 317 de persoane, corespunde limitelor 20-39 de ani (43,39% din populația capitalei), urmat de 1-19 ani (217 995, adică 34,12%), pe ultimul loc clasându-se cei cu vârsta peste 40 de ani (143 728 sau 22,49%)³⁰. Putem doar intui că în categoria de vârstă 20-39 de ani se regăsesc numeroși tineri veniți din provincie în căutarea unei cariere strălucite. Mulți dintre ei riscau să îngroașe rândurile celor ce nu puteau beneficia de statutul social pe care îl râvneau, dar pe care considerau că îl merită grație studiilor.

Structura pe profesii a populației Bucureștiului denotă faptul că în unele instituții publice procentul funcționarilor care aveau studii superioare era mult peste media de la nivelul întregii țări. Într-o țară în care populația alfabetizată reprezenta 55,8%, iar în cadrul acesteia cea cu pregătire superioară însuma 1,6% (133 007, în care se cuprind atât universitățile, cât și alte școli superioare), existau domenii de activitate economică în care ponderea titrațiilor trecea de 10% din totalul populației active bucureștene. Faptul se explică prin concentrarea masivă de instituții publice centrale, dar și prin dezvoltarea economică a orașului. A-ți face un rost în Capitală devenea o formă a ambițiilor sociale ale fiecăruia.

Totodată, Bucureștiul era, de departe, cel mai important centru universitar al României interbelice (Tabelul 5.1). Gestionarea unui flux foarte mare de studenți devenea o problemă de dezvoltare urbană, într-un oraș nepregătit să ofere condiții de viață optime pentru o populație cu o origine geografică foarte diversă.

27. Sabin Manuilă, D.C. Georgescu, *Populația României (cu o anexă cuprinzând populația Bucureștiului după datele recensământului general din 29 decembrie 1930)*, București, Editura Imprimeria Națională, 1937, p. 54.

28. *Ibidem*, pp. 21-22.

29. Dintre cei 378 136 locuitori stabiliți în București, cei mai mulți proveneau din Muntenia și Dobrogea (111 684); urmau Transilvania, Banat, Crișana (81 790), Moldova (56 791) și Oltenia (41 195) – *Ibidem*, pp. 110-111.

30. *Ibidem*, p. 116.

Tabelul 5.1. *Populația studențească în București*

Anul	Centrul universitar București					Total
	Universitate	Politehnică	Comerț	Educație fizică	Arhitectură	
1921/22	8.953	776	676	0	0	10.405
1924/25	12.905	869	1.059	0	110 (1925-1926)	14.943
1928/29	22.019	948	2.505	0	229	25.701
1929/30	22.972	1.240	2.581	0	286	27.079
1933/34	18.203	1.414	3.555	0	379	23.551
1935/36	16.320	1.512	3.860	180	300	22.172
1937/38	14.276	2.091	2.612	148	305	19.432

Sursa : *Anuarul Statistic al României*, 1933, 1937-1938, 1939-1940

Dacă raportăm totalul populației studențești la totalul populației capitalei, luând ca reper anul 1930 (27 079 studenți la o populație totală a capitalei de 639 040), procentul obținut este de aproximativ 4%. Deși nu pare un procent foarte mare, trebuie precizat că vorbim de o populație formată în mare parte din tineri veniți la studii în capitală, căreia instituțiile de învățământ superior trebuiau să îi asigure cazare și un spațiu didactic adecvat, dar și servicii medicale de calitate. Anualele Universității din București nu prezintă în tabelele statistice originea socială și geografică a studenților. În schimb, printre anchetele inițiate de Seminarul de Sociologie, Etică și Politică al lui Dimitrie Gusti se numără și un studiu foarte amănunțit, întocmit de Roman Cresin. *Ancheta sociologică asupra vieții studențești*³¹ prezintă rezultatele statistice ale unui demers întreprins în toamna anului 1930 în rândul studenților Facultății de Litere și Filosofie din București, facultate care, ca număr de studenți, se situa pe locul doi în cadrul Universității din capitală, după cea de Drept. Conform statisticii Ministerului Instrucțiunii Publice, pentru anul 1930-1931 la această facultate au fost înscriși 3 133 de studenți (1 255 de studenți și 1 878 de studente), dar respondenții au fost în număr de 2 309, dintre care 540 (24% din totalul respondenților) erau înscriși simultan la două facultăți, iar 244 la două secții din cadrul Facultății de Litere și Filosofie. În baza acestor date, autorul anchetei trage concluzia că rata de participare a studenților a fost de 81,5%³², dintre care cel mai mare număr era reprezentat de fete, care totalizau aproape 1/3 din populația feminină a întregii universități. Pe lângă aspectele referitoare la opțiunile și motivațiile alegerii acestei facultăți sau la interesul acordat studiului și promovării cercetării științifice, ancheta repartizează studenții și după mediul de proveniență. Dincolo de minoritatea în care se află populația studențească de origine rurală (în contextul în care la nivel național populația rurală reprezenta circa 80% din totalul de 18 milioane), ceea ce

31. Publicat în *Arhiva pentru Știință și Reformă Socială*, anul XIV, 1936, vol. II, pp. 633-747.

32. Din cele 2 309 chestionare completate, 668 aparțineau băieților, iar 1 641 fetelor.

trebuie reținut este ponderea studenților originari din București. Prin extrapolare, acceptând o pondere a populației studențești originare bucureștene de 25% din totalul de 27 079, ar rezulta un număr de circa 20 000 de studenți care proveneau din afara capitalei.

Tabelul 5.2. *Repartizarea studenților după mediul de proveniență*

Locul nașterii	Studenți	Studente	Total	Total%
București	62	262	324	14,03 %
Urban	224	916	1.140	49,37 %
Rural	382	463	845	36,6 %
Total	668	1.641	2.309	100 %

Sursa : Roman Cresin, *Anchetă sociologică asupra vieții studențești*, p. 651

Starea de sănătate a corpului studențesc nu era de neglijat, în condițiile în care mediul de viață al studenților se putea transforma într-un focar de epidemii atât pentru ei, cât și pentru oraș. Astfel de analize statistice a stării de sănătate a studenților se regăsesc în *Revista de igienă socială*. Primul studiu, realizat de Emil Pogojeanu³³, medicul-șef al dispensarului Academiei de Înalte Studii Comerciale din București, reprezintă evaluarea medicală a candidaților pentru anul preparator din sesiunea de admitere octombrie 1933. După cum menționează și autorul acestui studiu, chiar înființarea dispensarului medical al acestei instituții devenise o necesitate, având în vedere starea precară de sănătate a studențimii, la care se adăugau epidemiile destul de frecvente. Deși fusese instituită ca criteriu eliminatoriu, evaluarea medicală a candidaților nu a avut neapărat un caracter eliminatoriu.

Din cei 1 209 candidați, 1 194 proveneau din România, repartizați astfel pe provincii, medii de locuire și vârstă :

Tabelul 5.3. *Studenții anchetei după origine geografică, mediu social și vârstă*

Provincia	Băieți	Fete	Total	Procente
Muntenia	539	173	712	59 %
Oltenia	174	16	190	16 %
Moldova	108	24	132	11 %
Basarabia	45	7	52	4,5 %
Dobrogea	41	12	53	4,5 %
Ardeal	32	8	40	3,5 %
Banat	8	0	8	1 %
Bucovina	6	1	7	1 %
Total	953	241	1.194	100 %

33. Emil Pogojeanu, *O anchetă sanitară în populația studențească : examenul medical al candidaților la Academia Comercială*, în *Revista de igienă socială*, anul IV, nr. 6, iunie 1934, pp. 338-345.

Mediu	Băieți	Fete	Total	Procente
Oraș	711	215	926	76 %
Sat	255	28	283	24 %
Total	966	243	1.209	100 %

Vârsta	Băieți	Fete	Total	Procente
> 19 ani	218	65	283	23 %
19-20 ani	381	131	512	43 %
21-25 ani	359	45	404	33 %
26-30 ani	6	1	7	0,6 %
31-40 ani	1	1	2	0,3 %
< 40 ani	1	0	1	-
	966	243	1.209	100 %

Sursa : Emil Pogojeanu, *O anchetă sanitară în populația studențească*, pp. 338, 340 (la tabelele al doilea și al treilea, autorul ia în calcul toți studenții, inclusiv pe cei din străinătate)

În urma examenului medical s-a constatat că în antecedentele medicale ale candidaților figurau boli contagioase (cca 50% - tifos exantematic, paludism etc.), boli venerice (14%) și afecțiuni pleuro-pulmonare (6%). Din punctul de vedere al vârstei, „rezultă de aci că 23% din candidați sunt sub vârsta potrivită studiilor făcute, în timp ce 34% sunt trecuți de etatea mijlocie a prezentării la o facultate. Explicația procentului atât de ridicat al candidaților trecuți de vârsta intrării la facultate, mai ales la băieți, se găsește în împrejurarea că mulți din ei erau funcționari la instituții particulare sau de stat, cărora noile legi le cer studii superioare pentru menținerea în posturi. Cel mai în vârstă dintre candidați (43 ani) era controlor financiar într-un județ din Oltenia”³⁴. Din punctul de vedere al dezvoltării fizice, „305 candidați, adică 25% din total, rămân sub greutatea corespunzătoare vârstei medii a lor. Deci, *un sfert din candidați sunt insuficient dezvoltați din punct de vedere fizic*”. Concluzia era că „starea sanitară a candidaților la școlile noastre superioare este mediocră”³⁵.

Peste doi ani, în 1936, Pogojeanu revine cu un alt studiu medical, în care prezintă supraaglomerarea și promiscuitatea căminelor studențești, igiena personală deficitară a studenților, lipsa de educație sexuală (care provoacă un număr mare de boli venerice, dar precizând că 20-25% dintre studenți au dobândit încă din timpul liceului astfel de boli), precum și alimentația frugală și alcoolismul, cărora li se adăuga lipsa dispensarelor medicale pentru studenți³⁶. Soluția era implementarea „noțiunii de igienă a vieții studențești”, adică „totalitatea măsurilor care

34. *Ibidem*, p. 340.

35. *Ibidem*, pp. 341, 344.

36. Emil Pogojeanu, *O anchetă sanitară în populația studențească. Igiena și bolile în mediul studențesc*, în *Revista de igienă socială*, anul VI, nr. 9, septembrie 1936, pp. 512-519.

trebuie luate în vederea păstrării și a ameliorării sănătății biologice, integrale, a tinerimii universitare”. Fiind o noțiune promovată de școala eugenistă de la Cluj, Ovidiu Comșia preciza că prin „sănătate biologică sau integrală, în concepțiunea modernă, se înțelege sănătatea fizică, intelectuală și morală”. Iar printre factorii exogeni care alterau calitatea vieții studentești se număra și mediul urban, sinonim cu „individualismul, instabilitatea, democrația, internaționalismul, plutocrația”, adică un mediu care se poziționa în antiteză cu biologia și propriile ei exigențe. „Curente noi au venit să distrugă nota biologică pe care familia trecutului o cultiva instinctiv, sub influența categorică a religiei, a tradiției și a spiritului de conservare etnică.”³⁷

Trebuiau, deci, găsite soluții pentru creșterea calității vieții studentului, pentru că această stare de lucruri se putea transforma în sursă de frustrare și chiar de radicalizare. Mișcările studentești plecau și de la cauze de ordin cotidian, nu numai de la promovarea unor deziderate xenofobe.

În aceste condiții, Petru Comarnescu propune conceptul de *cetate universitară*, ca „mediu prielnic pentru educație”, prin care, pe de o parte, legătura dintre studenți și profesori se intensifică, iar, pe de altă parte, organizarea vieții studentești și interacțiunea colegială se pot transforma în mecanisme de estompere a rivalităților, dar și a frustrărilor proprii. Pe baza experienței sale ca student atât în Anglia, cât și în SUA, Comarnescu prezintă modele de *cetăți universitare*, așa cum erau Oxford sau Harvard, a căror organizare intensifică și sistematizează activitatea acestor universități: „În Universități cu facultăți și laboratoare răzlețite studenții rămân niște străini care se ignoră sau se asociază la întâmplare. Dimpotrivă, într-o Cetate Universitară raporturile dintre studenți fiind mai intime și mai continue, schimbul de idei și de sentimente devine mai serios, mai posibil de verificat și mai autentic. [...] *Facultățile disparate pot pregăti buni intelectuali, dar nu pot crea adevărate personalități*”³⁸. „Tipul de student produs de o *cetate universitară* posedă, în rezumat, mai mult simț social, știința de a coopera și a înțelege pe ceilalți oricât de diferiți ar fi ei, precum și dorința de a promova în fața judecății celorlalți caracterul său moral și abilitatea sa intelectuală și fizică.” Înființarea unor astfel de *cetăți universitare* în România, pe lângă creșterea calității vieții cotidiene a studentului, i-ar asigura și o mai bună dezvoltare intelectuală și consolidarea unei stime de sine cât mai crescute, care ar putea fi o soluție în fața „individualismului anarhic, atât de răspândit la noi”, dar și în înlesnirea „comunicării între studentul de la oraș și cel de la sat”³⁹.

Printre promotorii acestei idei s-a numărat și Sabin Manuilă, pentru care cetatea universitară trebuia plasată în afara tumultului citadin, concepută după un plan bine stabilit, în medii cât mai naturale. Din experiența sa de medic, Manuilă era

37. Ovidiu Comșia, M. Zolog, *Igiena și igiena socială a vieții studentești (extras)*, Cluj, Tipografia Cartea Românească, 1936, pp. 5, 20.

38. Petru Comarnescu, *Cetatea universitară. Documentări teoretice și concrete asupra cetăților universitare din străinătate și asupra posibilităților de realizare la noi*, în *Arhiva pentru Știință și Reformă Socială*, anul XI, 1933, pp. 201-202.

39. *Ibidem*, p. 206.

convins că viața agitată a unei metropole poate afecta dezvoltarea tineretului studențesc, așa cum era și mediul bucureștean. Mai mult, prin acest tip de concentrare a activităților, s-ar pune capăt și modelului *studentului plimbăreț*, asupra căruia strada (ca factor social) își pune amprenta: „Numai o viață de muncă intensă, intelectuală, într-un mediu propriu unde studentul să se deprindă cu ritmul de a munci, cu eforturi fizice ar fi o adevărată binefacere pentru moralitatea intelectualității noastre de azi, care este de calitate inferioară”⁴⁰.

Într-un oraș în care populația studențească tot mai numeroasă nu mai putea fi controlată, devenind mai degrabă o masă de manevră la dispoziția mișcărilor politice radicale, *cetatea universitară* devenea echivalentul unui panopticum. Supravegherea și disciplinarea studențimii trebuiau să devină mecanisme de control social, la fel ca și limitarea numărului de претенdenți la studiile superioare. Prin promovarea unui astfel de proiect, se subînțelegea că educația nu mai reprezenta o opțiune personală, ci devenea un proces dirijat de stat. Însă retardul schimbării acestei viziuni era relevant de amploarea fenomenului de șomaj intelectual. Tânăra generație se simțea obligată să atragă atenția asupra acestui flagel. Într-o economie și într-o piață a muncii în care libertatea și libera circulație a forței de muncă erau idealuri și prea puțin realități, tineretul credea că *statul trebuie obligat să ofere de lucru tinerilor universitari, în fond elita intelectuală a țării*. Era firesc ca statul să fie găsit vinovat de situația precară a tineretului. Iar atunci când statul a crezut că prin limitarea numărului de studenți poate găsi o rezolvare pentru problemele tineretului, ei bine, tocmai tânăra generație s-a opus unei astfel de inițiative, reclamând încălcarea libertății accesului la cultură. Moda intelectualului se dovedea puternic ancorată în mentalitatea tinerilor, la fel ca și modelul statului paternalist.

5.2. Șomajul intelectual, între percepție publică și viziuni subiective

Șomajul intelectual a reprezentat o preocupare pentru toate jurnalele și revistele de specialitate, dar întâlnim numeroase referințe și în însemnările private ale multor tineri. Prin apelul la presă și la jurnalele unor tineri intelectuali ai acelei perioade, voi încerca să reconstruiesc în linii mari percepția publică asupra acestui fenomen, la care se adaugă și viziunile (uneori de un subiectivism evident) ale celor afectați de acest flagel. Dacă plecăm de la premisa că istoria culturală poate să surprindă și să *re-dea* spiritul vremii (*Zeitgeist*)⁴¹, ne aflăm în fața unui sugestiv capitol de istorie culturală. Iar cum istoria culturală urmărește să evidențieze marginalitatea, în acest caz marginalul este însuși șomerul intelectual, un marginal produs de societate, a cărui suferință materială ar fi putut fi estompată. Ceea ce

40. Petru Comarnescu, *Cetatea Universitară București. Planul de discuții al acestei vitale probleme naționale. Planul de organizare al Cetății Universitare propus de dr. Sabin Manuilă*, în *Vremea*, anul VI, nr. 277, 26 februarie 1933, p. 5.

41. Peter Burke, *What Is Cultural History ?*, Malden Mass, Polity Press, 2008, pp. 20-30.

scăpa rezolvării însă erau de cele mai multe ori consecințele sociale și psihologice. Astfel se poate justifica apelul la jurnalele sau memoriile unora dintre acești „protagoniști”, ce relevă un evantai de tribulații sfârșite (nu în puține cazuri) cu îmbrățișarea radicalismului. Un ultim argument în favoarea unei astfel de abordări : dacă presa românească a contribuit la transformarea acestui subiect într-unul reprezentativ pentru problemele sociale ale României interbelice, investigarea jurnalelor și a memoriilor conferă o și mai mare intensitate umană unei probleme care se confunda pentru unii cu viața cotidiană.

Să începem cu presa. Ziarele și revistele cu orientare ideologică de stânga analizate în cadrul acestui demers sunt *Mișcarea*, *Rampa*, *ABC* și *Era nouă*, în timp ce din rândul ziarelor cu orientare de dreapta am ales *Cuvântul*. Dar, indiferent de orientarea ideologică, datorită presei acest subiect (strâns legat de cel al supraaglomerărilor universităților și al inflației de titrați) devine agendă publică. Astfel, chiar dacă datele statistice relative la această problemă sunt parcimonioase, presa reverberează consecințele acestui fenomen, cu urmări negative mai ales pentru tânăra generație.

Pentru jurnaliștii care au abordat acest subiect, șomajul intelectual includea neajunsurile vieții de student, dar și alte fenomene sociale negative care împiedicau ascensiunea socială a multor tineri, cum erau corupția, nepotismul sau *tradiția cumulului*. Nu puțini erau cei care vedeau acest tip de șomaj ca principală cauză a tentației suicidului în rândul multor tineri. Mai mult, șomajul devine chiar subiect de literatură, ca în nuvela lui Alexadru Sahia *Șomaj fără rasă*, în romanul lui Panait Istrati *Biroul de plasare*, în timp ce Gib Mihăescu oferă o frescă fidelă a vieții studentești din Bucureștiul interbelic în romanul *Zilele și nopțile unui student întârziat*.

Dacă am încerca să depistăm tipologia socială a celor care abordează acest subiect, observăm că reprezentanții *tinerei generații* sunt cei care semnalează această problemă. Criticul literar Perpessicius afirma că în România „școala ucide”, găsim o explicație a numărului mare de elevi sau studenți care se sinucid din cauza acelor curricula școlare foarte încărcate, ce puteau provoca lesne căderi nervoase⁴². În privința vieții universitare, consternarea se referea la naivitatea tinerilor studenți care au dat crezare demagogiei școlare ce i-a făcut pe mulți să viseze la „birocratism, tocul la ureche și [să fie] bursier al statului”⁴³. Nu au lipsit nici tonalitățile sarcastice – de pildă, la Paul Sterian, pentru care șomajul intelectual era doar un alt „subiect la modă”. Ironia ar reieși din însăși această denumire, pentru că „șomajul intelectual, dacă nu ne înșelăm, înseamnă un intelect care ar înceta să funcționeze”. Mai mult, prin faptul că foarte puțini studenți reușesc să-și finalizeze studiile, ceilalți devin inutilizabili în plan social. Tocmai de aceea „intelectualul român este muncitor necalificat. Rămâne toată viața salahor nespecializat

42. Perpessicius, *Școala ucide*, în *Cuvântul*, anul V, nr. 1493, 19 iunie 1929, p. 1.

43. Ion Conea, *Nenorocita viață de student*, în *Cuvântul*, anul V, nr. 1332, 6 ianuarie 1929, pp. 1-2.

și fără formație. [...] Mai putem vorbi de un șomaj intelectual sau, pur și simplu, de un faliment al învățământului?"⁴⁴.

Printre primii care propun dezbaterii publice acest subiect îl regăsim pe Mihail Sebastian⁴⁵. Colaborator și apoi redactor la *Cuvântul* începând din 1927, Sebastian are ca temă predilectă a publicisticii sale din această perioadă învățământul, cu precădere finalitatea învățământului superior și problema *șomajului intelectual*. Articolele sale împotriva politicii educaționale românești sunt destul de dure, vrând prin aceasta să aducă la cunoștința publicului drama acelei *pletore* de absolvenți care nu își găsește rostul în societate. Este un motiv în plus de a propune restrângerea accesului la educație superioară, dar și un argument cu greutate de a condamna statul pentru incapacitatea sa de a utiliza acest capital uman. Cu toate acestea, Sebastian găsește și cuvinte de laudă la adresa ministrului țărănist al Instrucțiunii Publice, „domnul” G.G. Mironescu, cu ajutorul căruia reușește să obțină o bursă de studii în Franța. Admirația pentru acest ministru, pe care nu ezită să o împărtășească și în paginile ziarului *Cuvântul*, are „o explicație foarte terestră: bursa pe care Mironescu i-a acordat-o”⁴⁶.

Revenind la tema educației, articolele sale se remarcă prin atacuri împotriva politicii educaționale inițiate de liberali, mai ales în timpul mandatului lui Constantin Angelescu. Aversiunea sa față de liberali reprezenta în fond înscrierea pe linia impusă de Nae Ionescu care, în 1929, vedea în țărănism singura ideologie autentică și valabilă pentru România. Problema supraproducerii de intelectuali și a incapacității încadrării absolvenților⁴⁷ devine deci un prilej de critică la

44. Paul Sterian, *Intelectualul necalificat*, în *Cuvântul*, anul IX, nr. 3029, 30 septembrie 1933, p. 1.

45. Depistarea preocupărilor relative la tema șomajului intelectual în publicistica lui Mihail Sebastian se datorează și lucrării Martei Petreu *Diavolul și ucenicul său. Nae Ionescu-Mihail Sebastian*, Iași, Editura Polirom, 2009. După cum afirmă și autoarea, lucrarea constituie o demontare a „mitului Sebastian” din cultura română, perceput – mai ales prin prisma *Jurnalului* său – ca o figură a elitei românești de orientare autentic democratică. De fapt, în activitatea publicistică a lui Sebastian ar exista două etape distincte – măcar prin tonalitate – care relevă un spirit prins în dezbaterile vremii asupra ideilor ce captau atenția tineretului românesc: autoritarism, colectivism, naționalism, stat totalitar etc. Prima etapă, ocultată sau poate nesondată cu acribia necesară, din biografia lui Sebastian este cea petrecută în redacția *Cuvântului* între 1927 și 1934, când viitorul diarist se remarcă printr-un atașament de o cecitate impardonabilă față de mentorul său, Nae Ionescu. Chiar dacă ulterior Sebastian va încerca să se discolpe, afirmând că „Un *Cuvântul* gardist mi se părea – și mi se pare și astăzi – un lucru strict imposibil”, publicistica – de la cea culturală, trecând prin social, dar mai ales cea politică – din intervalul cronologic amintit mai sus evidențiază un spirit „moderat de extremism de dreapta”, care evită să discute problema antisemitismului, poate tocmai din dorința de a evita o polemică legată de originea-i proprie.

46. *Ibidem*, p. 38.

47. Mihail Sebastian, *8 clase*, în *Cuvântul*, anul V, nr. 1600, 4 octombrie 1929; *Idem*, *Un reformator și un interview*, în *Cuvântul*, anul V, nr. 1602, 6 octombrie 1929 (în acest articol Sebastian acuză reticența ministrului Nicolae Costăchescu în rezolvarea

adresa politicianismului, care nu face altceva decât să promoveze incompetența, un astfel de caz în opinia tânărului gazetar fiind existența unor „universitari imbecili”, ca Mihail Dragomirescu⁴⁸.

Dacă în 1929 considera că principala cauză a eșecului învățământului românesc era gratuitatea sa care lăsa poarta deschisă oricui, în 1932 începe totuși să militeze împotriva introducerii unor taxe de studii ca o formă de *numerus clausus* (fără a folosi această expresie), propunând în schimb instituirea unor examene exigente de competență⁴⁹.

Problema șomajului intelectual va fi atacată frontal mai ales după 1933, când tonalitățile articolelor lui Sebastian devin tot mai vehemente, aducându-se în discuție rolul social și economic al universității. Poate că o explicație a acestei abordări belicoase s-ar regăsi în ruptura dintre Nae Ionescu și regele Carol al II-lea, ca și în aversiunea crescândă a profesorului față de liderul liberal Duca, reorientare vizibilă în noua agendă editorială a *Cuvântului*. În articolul *Niște șomeuri care vor avea de lucru* Sebastian evocă greva generală de la Universitatea din Paris, grevă a studențimii cauzată de economiile bugetare decretate de către statul francez, care se traduceau în fapt prin reducerea unor posturi și funcțiuni publice: „Nici statul francez, opulent și gospodar cum îl știm, nu-și mai poate hrăni noile contingente de tineri intelectuali”. Acest fenomen al șomajului intelectual, care este răspândit în toate țările europene, „la noi în proporții nebănuite de mizerie”, are caracterul unei maladii sociale doar în Franța, „statul clasic al burgheziei”, unde tânărul burghez era educat să parvină: „A parveni este un termen peiorativ numai la noi, unde, orice s-ar spune, gustul aventurii și al libertății este mai ascuțit. În mentalitatea franceză însă, a parveni este un fapt onorabil, care se plătește ce e drept cu

problemei „proletariatului intelectual” și militează pentru desființarea anului preparator de la universități și revenirea la învățământul secundar cu 8 clase). A se vedea și 0,03%, în *Cuvântul*, anul V, nr. 1614, 18 octombrie 1929 („Pentru ca intelectualul să fie o realitate socială, ar trebui să îndeplinească o funcție, să reprezinte un oficiu, să fie încadrat de o necesitate. [...] Intelectualul român e neîncadrat. Rezum la această afirmație drama lui și a vieții noastre”). Critica la adresa liberalilor, care sunt singurii responsabili de acest fenomen al supraproduției universitare din cauza concepției lor prea permissive, este continuată în 1931 prin articolele *Pentru studenții respinși*, în *Cuvântul*, anul VII, nr. 2333, 18 octombrie 1931, și *Selecția studenților*, în *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2429, 26 ianuarie 1932.

48. Marta Petreu, *Diavolul și ucenicul său*, pp. 30-31.

49. *Selecția fiscală la școală*, în *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2686, 13 octombrie 1932. De comparat cu Marta Petreu, *Diavolul și ucenicul său*, pp. 67-68. Autoarea interpretează poziția lui Sebastian în sensul că acesta ar fi militat pentru un *numerus clausus economic*, afirmând chiar că printr-o astfel de cerere ar avea multe în comun cu cererile antisemiților. A se vedea și Olimpiu Pascu, *Selecțiunea prin cens a valorilor ?*, în *Dreapta*, anul I, nr. 2, 23 decembrie 1931, p. 2: „Bătrânul proverb *ai carte ai parte* e răsturnat deodată cu capul în jos: *ai parte ? Ai carte*”. Roșu era convins că Universitatea este „producătoare de biurocrați intelectuali” (Nicolae Roșu, *Stavilă la Universități ?*, în *Curentul*, anul IV, nr. 1117, 5 martie 1931, p. 1). A se vedea și Timon, *Dumping universitar*, în *Mișcarea*, anul XXIV, nr. 89, 12 martie 1931.

multă tenacitate și cu un desăvârșit respect al valorilor de muncă, ierarhie, modestie". Această reformă, „care lasă în nesiguranță câteva generații de tineri studenți, este un germen de disoluție burgheză, mult mai grav decât aparențele faptului, la urma urmelor anodin”. Anticipând parcă radicalizarea tineretului european, Sebastian își încheie acest articol pe un ton sentențios: „Sunt foarte multe șanse ca societatea de astăzi să moară tocmai prin seriile întregi de proletari intelectuali, pe care îi aruncă dincolo de marginile ei, cu o neglijență ce seamănă grozav a sinucidere. Și atunci șomeurii ăștia vor avea de lucru”⁵⁰.

Sebastian semnalează existența unei astfel de probleme și în societatea noastră, în articolul intitulat sugestiv *300 de licențiați*, referindu-se la cei 300 de absolvenți ai Facultății de Drept din București, care reprezintă „300 de candidați la șomaj”: „Ce vor face acești tineri, pe care în fiecare an universitățile noastre îi aruncă pe stradă cu o hârtie oficială în buzunar și cu o inaptitudine totală în fața unei societăți sărace, în care toate locurile sunt ocupate și toate drumurile închise?”⁵¹.

Polemica este reluată în *Șomajul intelectual*, care relevă și accentele cel puțin anticapitaliste (dacă nu chiar socialiste) ale tânărului Sebastian. „Pretutindeni mașina de stat și angrenajul social se dovedesc insuficiente și incapabile să cuprindă în cadrul lor generațiile noi, pe care le refuză, pentru care nu mai găsesc întrebuințare și cărora nu le mai poate da condiții normale de existență, muncă și creație. [...] O societate care nu mai are ce face cu tinerii ei este o societate virtual căzută. Acesta e cel mai sigur simptom de înțepenire și de moarte. Fenomenul aparține întregului eșafodaj social burghez...”⁵². Pentru statele occidentale, problema șomajului intelectual depinde de incapacitatea acelor economii de a absorbi, de a oferi deșeuuri în muncă. În schimb, pentru cazul României acest simptom este o dovadă a inflației universitare, care își regăsește cauza în „exagerata invazie de diplome și diplomați pe care învățământul nostru superior o întreține și o încurajează an cu an”, „un sistem de învățământ care trăiește în vid și produce în vid”. Oponându-se soluției alese de guvern de a limita numărul studenților⁵³ (văzând în această politică o îngrădire cu „sârmă ghimpată” a Universității⁵⁴), Sebastian se rialiază ideii de educație dirijată, „căci nu e suficient să trănestești ușa universității în nasul unor întregi generații de tineri, ci trebuie să mai știi ce faci cu acești tineri, pe care i-ai lăsat în stradă. Îi trimiți spre sinucidere sau spre revoluție? Spre una sau spre alta în orice caz, dacă nu le găsești o întrebuințare”⁵⁵.

50. Mihail Sebastian, *Niște șomeuri care vor avea de lucru*, în *Cuvântul*, anul IX, nr. 2864, 14 aprilie 1933, p. 1.

51. *Idem*, *300 de licențiați*, în *Cuvântul*, anul IX, nr. 2952, 15 iulie 1933 p. 1.

52. *Idem*, *Șomajul intelectual*, în *Cuvântul*, anul IX, nr. 2978, 10 august 1933, p. 1.

53. Sebastian reamintește și de măsura de reintroducere a bacalaureatului în 1925 tot ca formă de limitare a numărului studenților și de practica anilor pregătitori sau a examenelor de admitere care și-au dovedit inutilitatea, nereușind să stopeze procesul de creștere a populației universitare.

54. Mihail Sebastian, *Sârmă ghimpată în jurul Universității*, în *Cuvântul*, anul IX, nr. 2982, 14 august 1933, p. 1.

55. Mihail Sebastian, *Șomajul intelectual*.

Sebastian nu a fost singurul din redacția *Cuvântului* care s-a aplecat asupra acestui subiect, dar tema educației superioare în România a reprezentat un subiect predilect în publicistica sa. În schimb, așa cum am văzut mai sus, tonalitățile sale se schimbau, poate și în funcție de politica redacțională sau, în egală măsură, în funcție de evoluția gândirii sale politice. La o concluzie asemănătoare ajunge și Petre Chiricuță, care surprinde, pe lângă dependența financiară de stat a tinerilor titrați, și un paradox: „...să fim noi singura țară pe lume cu un popor de crâncen analfabetism moral-cultural social și totuși... să suferim de... șomaj intelectual”⁵⁶. La fel, nici Mircea Eliade nu a rămas străin de acest subiect. În schimb, el alege să se solidarizeze cu cei „cel puțin șase mii de tineri muritori de foame, șase mii de creiere și suflete de elită”, care nu mai vor să riște „ratarea definitivă sau tuberculoza pentru un simplu cuvânt mare, pentru *bărbăție*, pentru *răbdare*. Nu mai riscă, pentru că văd pe alții ocupând două, trei catedre, văd oameni învățând până la sfidare prin proptele politice, văd ce vede toată lumea”⁵⁷.

Cezar Petrescu este un alt nume cu rezonanță care se alătură acestei polemici. Cel care a încercat să scrie „o cronică românească a secolului XX” (după modelul *Comediei umane* a lui Honoré de Balzac) vedea în „dumpingul universitar” cauza „cerșetoriei în haine negre”. Pentru Petrescu era o „situație riguros paradoxală: surplus de intelectuali în țară de analfabeți”⁵⁸, situație pentru care găsea ca principal vinovat statul: „Politica învățământului nostru [în primul deceniu interbelic] viza efectul demagogic al strălucirilor statistice. Se numărau zecile de mii de înscriși la școlile secundare, miile de studenți la cutare ori cutare facultate; nicio clipă nu se ținea socoteală că la capătul acestor numărători aștepta bilanțul sinistru al șomajului intelectual, adică al cerșetorismului în haine negre”⁵⁹. „Reforma

56. Petre Chiricuță, *Șomaj – intelectual ?*, în *Cuvântul*, anul IX, nr. 2984, 16 august 1933, p. 11. Într-un alt articol, Chiricuță propunea ca soluții pentru această problemă interzicerea cumulului de funcții, dar și dispersarea licențiaților în toate zonele României, mai ales la sate: „Statul să dezrădăcineze în popor primejdioasa convingere curentă: *intelectualitatea o profesie la Star*” (Petre Chiricuță, *Șomajul „intelectual”*, în *Cuvântul*, anul IX, nr. 2993, 25 august 1933, pp. 1-2).

57. Mircea Eliade, *Congresul licențiaților*, în *Cuvântul*, anul IX, nr. 2993, 25 august 1933, p. 1: „...m-am mișcat mereu printre tinerii șomeuri intelectuali și știu că vorbele, încurajările, îndemnulurile la bărbăție nu mai prețuiesc nimic. [...] Oamenii aceștia vor o pâine. Și o cer pentru că știu că se găsește pâine, că sunt locuri, sunt bani. Deci, să se termine odată cu mitologia *crizei*”. Eliade nu e singurul care semnalează problemele ce ar putea decongestiona sfera profesiunilor intelectuale: nepotismul, tradiția cumularzilor, neimplicarea statului în proiecte de anvergură economică ce ar putea mobiliza masa de șomeri. A se vedea și *Șomajul intelectual*, în *Facla*, anul XI, nr. 467, 22 august 1932, p. 2.

58. Cezar Petrescu, *Cifre pe marginea dumpingului universitar*, în *Curentul*, anul IV, nr. 1118, 7 martie 1931, p. 1.

59. *Idem*, *Dreptul la cultură și șomajul intelectual*, în *Curentul*, anul VI, 2 septembrie 1933, pp. 1-2. Articolul lui Petrescu este precedat de luările de poziții ale lui Pamfil Șeicaru, cea mai radicală fiind cea din articolul *Înșelătorul miraj al diplomelor*, în *Curentul*, anul VI, 13 august 1933, p. 1.

învățământului [...] trebuie să despice cele două noțiuni până acum confundate. Cultura care este un drept și diploma care nu mai înseamnă un drept.” Altfel spus, gata cu moda birocratismului și cu visul intelectualizării. Studenții trebuie să înceteze „să se mai formeze după chipul și asemănarea burgheziei românești. Adică au căpătat o patalama și râvnesc la alta, care să le dea drept la un os, fie el chiar secătuit de măduvă”⁶⁰.

Presa de stânga este cea care a evidențiat cu precădere efectele sociale negative ale șomajului intelectual. Pentru aceasta, nu numai demagogia școlară și idealul birocratismului au contribuit la o avalanșă de pretendenți spre titlurile universitare; o cauză la fel de importantă ar fi migrația tinerilor dinspre sat spre oraș, conduși doar de exuberanța specifică unui tânăr student: „Împerechiați puritatea sufletească a unui neexperimentat care nu ezită să-și făurească idoli, cu imposibilitatea de a pătrunde într-un cerc ermetic închis de șperț, de nepotism și de birocratism și veți obține amărăciunea ori revolta lui. [...] Studentul e răzvrătit de orânduiala pe care el o vrea conformă cu idealurile sale, cu absolutul de cinste și de dreptate în viața individuală și colectivă. De la această răzvrătire până la anarhism nu este decât un pas; cei mai slabi, exaltații, fac și acest pas, dar majoritatea rămâne la revoltă”⁶¹. Articolele presei de stânga se remarcă printr-un puternic sentiment de empatie cu cei care sunt afectați de șomaj. Aici apare o distincție majoră față de maniera în care ziarele sau revistele de dreapta au ales să evoce acest fenomen. Modalitatea aleasă este de a publica unele dintre aceste „povești cutremurătoare”, care dădeau intensitate și dramatism, umpleau de tragic și apropiau cititorul de șomerul intelectual. De exemplu, revista *ABC* evocă gestul disperat al unui tânăr student care dă un ultimatum societății să îi găsească un loc de muncă în maximum 48 de ore, alternativa fiind sinuciderea. Nu știm dacă s-a ajuns la acest final tragic și nedorit, dar concluzia jurnalistului care a publicat această scrisoare deschisă este tulburătoare: „Adolescenții noștri sunt împinși spre mormântul prematur deschis pentru dânsii, datorită unor cauze sociale, datorită relei organizări a învățământului spre care îi îndeamnă statul, pentru ca după aceea să-i lase pradă mizeriei și amărăciunilor”⁶².

Un alt subiect era mizeria vieții de student. Dan Petrașincu este cel care a realizat o investigație cu rolul de a surprinde o *felie* din viața unui student venit din provincie, care suferă de foame și ale cărui stimă de sine și încredere într-un viitor mai bun sunt năruite de multă vreme. Oriunde ar fi, studentul român este un marginal care se vede obligat să evite spațiile publice de teamă să nu atragă priviri compătimitoare. Din acest motiv, în privirea studentului îl putem întrezări „pe tatăl cinstit de mâine, pe politicianul corupt de poimâine sau pe Raskolnikovii de peste o oră”. Iată de ce „a fi un student șomer e totuna cu a fi un veșnic candidat la suicid. [...] Unde începe și unde se sfârșește adevărata șomerie a intelectualului student? În clipa în care și-a pus în gând să învețe, sau atunci când și-a luat

60. Cezar Petrescu, 8822, în *Curentul*, anul VI, 21 octombrie 1933, p. 1.

61. I. Rancea, *Studențimea în fața realităților. Năzuințe și idealuri*, în *ABC*, anul I, nr. 21, 29 noiembrie 1934, p. 7.

62. *Desrădăcinații*, în *ABC*, anul I, nr. 17, 24 noiembrie 1934, p. 1.

licența?"⁶³, încheie retoric Petrașincu. Un tânăr intelectual pare să fi găsit răspunsul la această dilemă, care identifică vinovatul în persoana șomerului intelectual: „Am avut prea multe iluzii și niciun ideal. Acesta e defectul generației noastre. Suntem prea grăbiți. [...] Cum poți avea un ideal, dacă nu poți realiza un scop: pâinea de toate zilele...”⁶⁴.

O viziune aparte este cea a lui Emil Cioran, tânăr student la Filosofie în perioada mării crize economice. Cumva surprinzător, și totuși în deplin acord cu pesimismul care i-a caracterizat opera, Cioran creionează o anumită „psihologie a șomerului intelectual”, care s-ar integra în mentalitatea omului modern: „Față de omul generațiilor anterioare, omul contemporan reprezintă un stil specific de viață, care este îmbibat în elementele lui esențiale de psihologia șomerului”. „Înainte individul era integrat – atât biologic, cât și social – organic în viață. Era într-un anumit fel omul substanțial, cu consistența lăuntrică până la fixitate. [...] Omul substanțial trăiește în același cadru de viață. De aici omogenitatea lui interioară. Și tot de aici consecvența în gesturi și atitudini care nu se mai găsesc astăzi decât la puțini, și nu la cei mai buni. A fi consecvent înseamnă într-un anumit fel a te închide pentru multiplicitatea aspectelor vieții, reacționând identic. Dar mai înseamnă și altceva: sărăcie lăuntrică. Or, ceea ce caracterizează pe șomerul intelectual, ca expresie tipică a vremii noastre, este o plinătate lăuntrică rezultată din contradicțiile în care trăiește.” Astfel, atunci când axa intrinsecă este afectată de problemele cotidiene, mentalitatea șomerului intelectual este copleșită de sentimente de nemulțumire, revoltă și chiar de tentația extincției. Acest text poate fi văzut ca o primă mostră a concepției cioraniene a pesimismului, al cărei nucleu ar fi renunțarea la tot, adoptând în schimb ideea radicalizării. În exaltările șomerului intelectual, Cioran depistează „spiritul escatologic al culturii contemporane”: „Există în spiritul lor [al șomerilor intelectuali] neliniștit și frământat presimțiri triste, presimțiri de sfârșit [...] [care] iau forma ciudată și demonică a iubirii sfârșitului, a presimțirii într-o exaltată bucurie a unei prăbușiri apropiate”⁶⁵.

O altă consecință a șomajului intelectual ar fi însăși devalorizarea ideii de muncă intelectuală; de fapt, a fi șomer intelectual devine un prim pas într-un mai lung proces de degradare socială a individului, ce poate ajunge și până la forme de dispreț public. În ochii opiniei publice șomajul în sine este totuna cu sărăcia, nesiguranța, mizeria, dar trezește și sentimente de compasiune. Faptul că mulți tineri – studenți sau șomeri – au ales forma suicidului ca mecanism de evadare și-ar putea găsi o explicație în atitudinea ostilă sau cel puțin indiferentă a societății. Totuși, presa a încercat să prezinte și alte aspecte ale vieții de șomer intelectual care ar fi sugerat că „viața nu-i așa de grea”. În această manieră a procedat ziarul *Rampa*, care a ales să descrie „viața de zi cu zi” dintr-o cantină

63. Dan Petrașincu, *Studenții, eternii șomeri...*, în *Reporter*, anul II, nr. 14, 14 martie 1934, p. 4.

64. Titus Ionescu, *Drama universitară*, în *Universul*, anul LII, nr. 337, 7 decembrie 1935.

65. Emil Cioran, *Psihologia șomerului intelectual*, în *Mișcarea*, anul XXIV, nr. 134, 8 mai 1931, p. 1.

bucureșteană, unde se serveau mese pentru șomerii intelectuali și manuali deopotrivă. Este drept că articolul are mai degrabă tonalitatea unui pamflet, din care nu puteau lipsi ironia, umorul și chiar disprețul. Astfel, se precizează că această cantină avea două intrări separate, pentru fiecare categorie de șomeri. La fel, dacă șomerii manuali credeau că prin aceste prânzuri gratuite „boierii își fac pomană”, șomerul intelectual nu are cuvinte de mulțumire pentru aceste gesturi. Șomerul intelectual este convins că aceasta este o datorie a bucătarilor, a ospătarilor și, în ultimă instanță, a statului. În fața unei astfel de „ingraturități”, autorul acestui reportaj, romancierul Constantin Coman, identifică un bun pretext pentru a-și exprima disprețul față de șomerii intelectuali, care nu ar fi decât o masă de studenți și de oameni fără nicio profesie: „99 de meserii și 100 de nenorociri”, toți niște „ratați”, conchide autorul reportajului. Nu aceeași atitudine o are și patronul acestei cantine, care crede că prin gestul caritabil „îi fletează și îi răsfășă” pe șomerii intelectuali. Un astfel de exemplu de flatare a orgoliului șomerului intelectual ar fi modul în care este prezentat meniul pentru fiecare dintre cele două categorii de „clienți fideli”. De exemplu, ceea ce pentru un om obișnuit este „ciorbă bătută cu zarzavat și pâine prăjită” pentru șomerul intelectual este „cremă de zarzavat cu crutoane”; „fasolele cu cârnați” devin „casoleță cu frankfurteri”, iar „laptele sburat” este „boule de neige”⁶⁶.

Colajul de articole ar putea crea impresia unui decupaj tendențios. Deși cronologic articolele excerptate se suprapun în bună parte cu perioada marii crize economice, totuși numărul mare de ziare care au existat în România interbelică riscă să transforme acest excurs într-un eșantion cel mult interpretativ, dar prea puțin reprezentativ. Tocmai pentru a înlătura această aparență, prezentarea cazului revistei *Generația nouă* devine necesară. Revista a avut o perioadă scurtă de apariție (1934-1935), dar faptul că șomajul intelectual a reprezentat agenda editorială a acesteia transformă *Generația nouă* într-un barometru edificator. Cronologic, revista se înscrie în perioada în care apar primele măsuri legislative cu caracter xenofob de rezolvare a problemelor din societatea românească, de la limitarea accesului în învățământul superior și până la măsuri de „protejare a muncii naționale”. Dacă până în 1933 studențimea românească era preocupată de rezolvarea problemelor profesionale, cum era și șomajul intelectual, începând cu acest an valurile de antisemitism se înmulțesc. „Revendicările au trecut de această dată peste tradiționalul *numerus clausus*. Studenții cereau acum un *numerus nullus* necondiționat.”⁶⁷ Radicalizarea tineretului universitar coincide cu perioada de ascensiune a mișcării legionare. Totodată, apar noi partide politice cu revendicări xenofobe, așa cum a fost Frontul Românesc al lui Alexandru Vaida-Voevod, care a promovat ideea de *numerus valahicus*.

66. Constantin Coman, *Menu pentru șomerii intelectuali*, în *Rampa*, anul XX, nr. 5765, 31 martie 1937, p. 1.

67. Armin Heinen, *Legiunea „Arhanghelul Mihail”, mișcare socială și organizație politică. O contribuție la problema fascismului internațional*, București, Editura Humanitas, 2006, pp. 208-209.

Revenind la *Generația nouă*. *Organul licențiaților universitari (sub direcția Asociației licențiaților în Litere și Filosofie din România)*, primul număr a apărut în data de 25 martie 1934, având ca motto distihul : *Munții noștri aur poartă, / Noi cerșim din poartă-n poartă*. Articolul-program prezenta direcția editorială a ziarului : „Deși șomajul face la noi de câțiva ani victime, nicio publicație n-a înțeles să-și ia *à cœur* nici strigarea pericolului social ce amenința și cu atât mai puțin indicarea remediilor radicale”. Recunoscând că unele cotidiene centrale au abordat problema șomajului (dar numai sub forma reportajelor, ceea ce ar fi fost insuficient), acest ziar „vine să umple un gol adânc simțit” : „Prin aceasta vom dovedi că s-a transformat porecla în renume, că suntem cu adevărat o *generație nouă*”. Paul B. Marian, în articolul *Un tineret disponibil*, constata că problemele întâmpinate de tinerii titrați în dobândirea unui loc de muncă ar fi provocat o stare de apatie. Dar de la a nu crede în nimic la a crede în orice este un singur pas, autorul atrăgând atenția asupra potențialului de radicalizare pe care îl implică șomajul intelectual : „Astfel, chiar în descurajarea lui cea mai aprigă, tineretul rămâne veșnic pregătit. Neîncrezător, sceptic poate, dar DISPONIBIL pentru lupta de mâine”. Tocmai de aceea redactorii revistei urmăresc să deschidă o anchetă care să găsească soluții „la această problemă, care-i aceea a nevoilor tineretului de azi, fără țel, fără dorinți, fără pâine și fără acel MÂINE, pe care tineretul tuturor generațiilor trecute l-a avut veșnic în față”⁶⁸. Apelul va rămâne fără rezultate, în numărul imediat următor Paul B. Marian exprimându-și dezamăgirea : „Spun : [acest tineret] nu știe și nu vrea să reacționeze, căci de putut ar putea foarte bine. În loc să umble, în haine roase [...] pe la ușile tuturor autorităților și mai-marilor acestei țări, ce nici nu stă să-i asculte, s-ar grupa, solidari, cot la cot, suflet lângă suflet, minte lângă minte, și ar ști să-și impună dezideratele lor. Dacă nu prin buna lor pricepere – prin numărul lor. Căci numărul lor va constitui atunci o forță, de care va trebui să se țină seama”⁶⁹.

Măsurile pentru combaterea șomajului intelectual, articol din același număr, reprezintă un memoriu adresat Majestății Sale, regele Carol al II-lea, autorul fiind I.G. Dimitriu, licențiat în Litere al Universității din București în 1926 și președinte al Asociației Licențiaților în Litere și Filosofie. Printre măsurile propuse, cele mai importante erau : adoptarea unei legislații împotriva cumulului de funcții, centralizarea tuturor instituțiilor de învățământ în resortul educației, retrogradarea funcționarilor care nu au studii necesare funcțiilor pe care le ocupă și eliminarea femeilor funcționare, urmând a rămâne în funcții doar cele nemăritate și fără copii. Problema cumularzilor a fost foarte bine exploatată publicistic de această revistă, în tot anul 1934 fiind publicate articole și memorii concertate împotriva cumulului de funcții, urmărindu-se modificarea legii din 2 aprilie 1931, cunoscută și sub numele de „legea Mironescu”. Printre „cumularzii-delinvenți” apărea și numele lui Sabin Manuilă. Cel mai dur articol pe acest subiect a fost pamfletul *Dulăii* :

68. A se vedea *Generația nouă*, București, anul I, nr. 1, 25 martie 1934, pp. 1-2.

69. Paul B. Marian, ...*dar și dezinteresat*, în *Generația nouă*, anul I, nr. 2, 10 mai 1934, p. 3.

„Voi, tineri, care ați îmbătrânit așteptând să vă vină rândul [...], voi nu puteți cumula nume, pronume, galoane și jetoane ! Vouă vă rămâne să muriți râzând de dulăii cărora le veți prinde câte o tinichea de coadă”⁷⁰.

Dacă în primul an de apariție revendicările au caracter economic, în 1935 schimbările în redacția revistei înclină tonalitatea articolelor spre o pantă naționalistă. Așa s-ar explica articolul scris de Baltazar Ștefan cu ocazia lansării programului politic al fostului lider țărănist Alexandru Vaida-Voevod, intitulat *Drept așa, d-le Vaida !* În opinia autorului, programul politic al Frontului Românesc are ca punct central „cu nimeni Jos, ci Sus României ! Nu urâm pe nimeni, dar e legitim să iubesc pe ai mei”. Aceasta ar fi formula unui naționalism „pozitiv și total”, prin care „nu vreau moartea nimănui, ci viața fiilor patriei mele”⁷¹. Este adevărat că Vaida-Voevod prin *numerus valahicus* amintea de revendicarea unui *numerus clausus* a studențimii, și anume ocuparea funcțiilor publice și economice ținând cont de proporționalitatea etnică a României Mari. Dar la fel de adevărat este că Vaida-Voevod nu a susținut idei specific antisemite : „*Numerus clausus* era pentru antisemiți o armă în lupta împotriva evreilor. *Numerus valahicus* voia să anuleze prejudiciul istoric adus românilor în raport cu minoritățile, superioare din punct de vedere cultural, și formula dorința românilor de a avea un rol social de frunte în toate domeniile”⁷². Poate că originea ardeleană a fostului lider țărănist a fost decisivă în reorientarea sa ideologică, Transilvania interbelică evidențiind inferioritatea românilor – culturală și socio-economică – față de celelalte minorități, mai ales în mediul urban. Numai că proiectul său politic nu a reușit să canalizeze frustrările studențimii, care se revărsa tot mai mult spre mișcarea legionară.

Ar trebui notat că în aprilie 1935, atunci când era înființat Frontul Românesc, Corneliu Zelea Codreanu îl însărcina pe Ion Moța să pună bazele Asociației Generației Mișcării Studențești de la 1922. De aceea, regele Carol al II-lea, în dorința de a-și impune controlul asupra unui tineret tot mai radicalizat, sprijină o nouă inițiativă politică. Astfel, în iulie 1935, Liga Apărării Național-Creștine a profesorului ieșean A.C. Cuza și Partidul Național-Agrar al poetului ardelean Octavian Goga fuzionează, dând naștere Partidului Național-Creștin. Vara anului 1935 reprezintă și radicalizarea explicită a revistei *Generația nouă*, pentru că odată cu nr. 27-28 din 30 iunie 1935 tonalitatea articolelor devine de-a dreptul xenofobă. Redactorii sugerau că a sosit momentul renunțării la „ospitalitatea noastră milenară”, iar la rubrica *Profesorii noștri* este inclus A.C. Cuza, în timp ce la rubrica *Eroii noștri* este prezentată figura generalului Zizi Cantacuzino-Grănicerul, liderul *de jure* al partidului Totul pentru Țară. Totuși, în octombrie 1935 revista devine organul oficial al Asociației Titraților Universitari și Academici din România, persoană juridică înființată la 15 iulie 1935, reunind titrați din Litere, Drept, Științe, Teologie, Arte frumoase, Conservator și ONEF. De asemenea, directorul I.G. Dimitriu se delimitează explicit de Asociația Licențiaților în Litere și Filosofie, „grupare

70. *Generația nouă*, anul I, nr. 13-14, 30 noiembrie 1934, p. 2.

71. *Generația nouă*, anul II, nr. 21-22, 31 martie 1935, p. 3.

72. Armin Heinen, *Legiunea „Arhanghelul Mihail”*, p. 249.

[de] tineri mici la cap și proști, fără un loc determinat în spațiul legii și cu gânduri de mărire deșartă și parvenire fără merit”⁷³, cărora li se impută direcția xenofobă pe care a avut-o revista de-a lungul verii anului 1935. Numai că nr. 35 din 25 octombrie 1935 rămâne ultimul număr al revistei.

Acest studiu de caz devine relevant din două puncte de vedere pentru evoluția mediului politic românesc de după 1933: pe de o parte, printre soluțiile de rezolvare a șomajului intelectual se înscriu tot mai mult măsurile cu caracter naționalist și xenofob; pe de altă parte, devine evident că *mișcarea legionară* începe să-și sporească influența în mediul universitar, atât prin anumite figuri marcante de profesori, cât și prin acapararea organizațiilor studențești. „Partizanii lui Codreanu au cucerit mai întâi comitetele de conducere ale studențimii, ca apoi să-și lărgască baza în jos”, următorul pas fiind căminul studențesc, principalul loc de educație politică a studentului român. Astfel, intensitatea prozelitismului politic al mișcării legionare a fost favorizată și de „structura universității, unica aglomerare de oameni interesați politic, aflați într-o relație strânsă de comunicare”⁷⁴.

O privire din interior asupra acestui subiect poate fi reconstituită prin apelul la memoriile și la jurnalele tinerilor intelectuali, pentru care teama de eșec social devine redundantă. O mențiune este necesară: pentru tinerii intelectuali ai României din acea perioadă, cărturarul marginal și sărac, ce ar putea spera doar la o recunoaștere postumă a meritelor sale, nu mai era un ideal. Fiind convinși că rolul lor social este și trebuie să fie unul util, tinerii intelectuali pretind și luptă pentru drepturile lor economice, necesare pentru un trai decent. Chiar dacă în creațiile literare se mai întâlnea clișeuul intelectualului ratat, în viața reală acești tineri încearcă să evadeze din limitele tradiționale ale unei economii ostile lor. Mircea Eliade nu are nicio îndoială în această privință: „Toți acei intelectuali limbuți, pretențioși, agresivi erau terorizați, fără să-și dea seama, de spectrul *ratării*. Tema intelectualului ratat era destul de familiară romanului românesc, de la Vlahuță la Cezar Petrescu. De obicei, însă, *ratarea* se datora opacității și inerției mediului provincial în care erau silite să trăiască personajele, sau unor accidente personale (alcoolul, drogurile), sau, mai ales, ispitei pe care o reprezenta politica”⁷⁵.

Astfel, jurnalele devin o sursă ingenuă pentru analiza șomajului intelectual. Pe lângă descrierea evolutivă a fundalului social, diaristul redă și aspirațiile sale care se izbesc de lipsa potenței financiare. În fond, jurnalul intim, gen inventat de francezi la începutul secolului al XIX-lea, perioadă în care începe să se manifeste mai pregnant conștiința personalității și a unicității individului în lume, este dovada cristalizării și asumării identității intelectualului în spațiul românesc. Asta nu înseamnă că jurnalul a fost un gen apreciat de toți scriitorii. Unul dintre cei care

73. O precizare necesară, în *Generația nouă*, anul II, nr. 35, 25 octombrie 1935, p. 1.

74. Armin Heinen, *Legiunea „Arhanghelul Mihail”*, p. 268.

75. Mircea Eliade, *Memorii*, vol. I, ed. Mircea Handoca, București, Editura Humanitas, 1991, pp. 283-284. Despre impactul acestei probleme a șomajului intelectual și a capcanelor financiare ale tinerilor scriitori (afecțați de introducerea impozitului asupra dreptului de autor în 1935), a se vedea și Florin Țurcanu, *Mircea Eliade, prizonierul istoriei*, ediția a II-a, București, Editura Humanitas, 2007, pp. 300-303.

nu credeau în utilitatea jurnalului era George Călinescu, ce vedea în acesta un demers „principlial nesincer”. Atitudinea reticentă a lui Călinescu are și explicații de ordin psihologic, încadrându-se în „impasul psihologic [în care] a nu mărturisii este un păcat și a mărturisi ca să fii lăudat este altul”. Aceste două păcate sunt principalele defecte ale jurnalelor din literatura română, care metamorfozează confesiunea fie „într-o selecție părtinitoare a întâmplărilor”, fie într-un „soi de bravadă a mărturisirii. Literatura mărturisirilor e bântuită de obsesia imaginii. Eul lucrează, harnic, la un contur atrăgător. [Dar] printr-un mecanism al cărui secret se află în scrisul la persoana întâi, lucrurile se întorc împotriva celui care se falsifică, ajustările sau confesiunea de paradă fiind deopotrivă de antipatice pentru autor”⁷⁶. Aceasta ar fi schema dihotomică la care recurge orice scriitor ce alege să își scrie *propria viziune asupra vieții*. Călinescu, obsedat de *ideea de redare a realității*, nu putea să nu fie conștient de implacabilul naturii umane, care preferă tot timpul să *interpreteze și să codifice* realitatea. Motiv pentru care criticul literar a găsit de cuviință să alcătuiască o confesiune ca formă a proteismului trăirilor umane, adică un „fals jurnal”. Aceeași atitudine era împărtășită și de Camil Petrescu: „Acest jurnal este o absurditate. [...] Dar va trebui să înregistrez în note, fie și agramate, zigzagurile îndoielilor mele cotidiene. În conflictul acesta pe care îl am cu toată lumea, am nevoie de un martor, relativ obiectiv [...]”⁷⁷.

Primul aspect relevant ce se desprinde din aceste jurnale este atitudinea condescendentă a celorlalți față de profesiunile intelectuale. George Călinescu surprinde într-o astfel de însemnare cotidiană percepția negativă a actului intelectual, întrucât acest tip de preocupare ar fi lipsit de anvergură financiară: „Când cineva mă întreabă ce mai fac și răspund, silit de aluzia lui, că scriu o carte, el adaugă: *barin iese ceva?* Întrebare tipic românească. Adică e și asta o meserie ca oricare alta pe care aș face-o și eu, dacă aș ști să mă pricopsesc. Dacă întrebătorul e cumva un autor de manuale școlare și eu zic: *nu prea iese*, el comentează cu reproș – *Atunci e rău, boierule. De ce nu te apuci de manuale școlare?*”, nota criticul literar în 25 martie 1936⁷⁸.

Petru Comarnescu condiționează anvergura succesului intelectual de potența materială⁷⁹. Iar în momentul în care latura materială lipsește, alternativa rămâne oportunistul, care implică și compromisuri sociale. Pasajul din jurnal este sugestiv, descrie exact corvoada zilnică la care se supune autorul doar din considerente materiale: duminică 24 ianuarie 1932, „Georges și Ana s-au înapoiat de la Bârlad,

76. Ioana Pârvulescu, *Rătăcirile elevului Negoîtescu* (cuvânt înainte), în Ion Negoîtescu, *Straja dragonilor. Memorii 1921-1941*, București, Editura Humanitas, 2009, p. 5.

77. Camil Petrescu, *Note zilnice*, ed. Florica Achim, București, Editura Criterion, 2008, p. 15.

78. G. Călinescu, *Fals jurnal*, ed. Eugen Simion, București, Editura Fundației Pro, 1999, p. 98.

79. Miercuri, 19 ianuarie 1932: „Am asistat la conferința vie a Popei Ion Zeamă din Cornova la Institutul Social Român. Plăcut dispus de acest suflet senin și practic, inteligent și hazliu. *Dacă acest om de față ar fi fost bogat, ajungea un savant; așa a rămas popă de față*” (Petru Comarnescu, *Jurnal 1931-1937*, Iași, Editura Institutul European, 1994, p. 22).

unde au încheiat un act bun, util, judicios. Mă simt iarăși mai neliniștit, mai constrâns, mă intrigă [*sic*] față de acești binefăcători ai mei, care mă ajută din datorie și din milă, dar nu din înțelegere și iubire față de mine. Confidențele și mărturiile lor mă plictisesc, căci mă distrag din sfera de idei și de armonie intelectuală în care plutesc. Dar fără ei, aș muri de foame, căci în afară de Mama nimeni nu poate și nici nu se gândește să mă ajute. Spiritul oportunist și practic, însă, mă poate ajuta enorm, fără a mă ferici. Ajutorul mă leagă și mai mult de lume, dar neajutorat poate că tot nu aș face mare lucru. Și eu sunt un laș, oportunist, fricos față de nesiguranță, dar posed viziunea unui timp mai îndelungat și cu ea judec tot ce fac. Sunt oportunist *sub specie vitae*"⁸⁰. În cele din urmă, din cauza acestor neajunsuri, Comarnescu va ajunge să se alăture mișcării socialiste din România, considerându-se dintotdeauna un „socialist”⁸¹. Dar deziluziile anilor 1932-1933 se sfârșesc odată cu dobândirea unui loc de muncă. Datorită „intervenției” favorabile a prietenului său Anton Golopenția pe lângă Dimitrie Gusti, atunci ministru al Instrucțiunii Publice, Comarnescu este numit inspector în cadrul Direcției Teatrelor. Departe de a fi un *happy-end*, această slujbă devine pretextul unei severe introspecții: „Am ajuns să lucrez numai pentru că sunt plătit. Felul de muncă ce mi se cere nu îmi dă nici libertate, nici stimul pentru imaginație. Mediocrizare, îmburghezire, dar mulțumire că am cu ce trăi”⁸².

Un caz ilustrativ este cel al fraților Acterian, Haig, Arșavir și Jeni, „o rară apariție în cetatea literelor. Trei frați și toți cu darul scrisului !”, după cum remarcă Florin Faifer. Doi dintre ei, Arșavir și Jeni, au lăsat moștenire jurnale prețioase, ce au puterea de a readuce la viață o lume, un tumult și o speranță care au aparținut *tinerei generații*, o generație măcinată de problemele zilnice și ademenită de perspectiva angajamentului politic radical. Nu e greșit să afirmăm că politicul este cel care a separat această generație, mai ales după 1934. Frații Acterian au trecut și ei prin astfel de experiențe, în drumul lor de a deveni veritabili intelectuali.

Ca student la Drept (1929-1933), Arșavir Acterian (1907-1997) se arăta preocupat de formarea unei culturi enciclopedice, citind mai ales literatură și filosofie. Chiar și așa, problemele financiare nu puteau fi ocolite. Studiile universitare fiind aproape terminate, ceea ce începe să-l preocupe pe Arșavir este independența financiară: „Vreau să fac ceva. Nu să citesc, nu să studiez. N-am bani să fac ce vreau și fără bani sunt incapabil să ies din găoacea obișnuințelor mele. Depinde de mine să-mi schimb viața. Câteva cuvinte, câteva gesturi și voi fi altul. Rătăcesc lent și visător, ca un ratat și un idiot, pe un adevărat pustiu al faptei”. În însemnările sale din 1932, această idee revine constant, alături de ideea responsabilității financiare față de propria-i familie. În data de 7 august 1932, el notează: „M. tristă, nemulțumită că e fată, că n-are bani, că n-are cu cine umbla. Preocupată de cum arată. Sinceră. E greu să fii fată cinstită și fără bani. Îl întâlnesc pe Costică Fântăneru, care umblă să-și găsească o catedră. S-a săturat de lipsa de bani. Mergea pe la Mircea Eliade, cu care peregrinăm apoi pe ici, pe colo, prin redacții și

80. *Ibidem*, p. 23.

81. *Ibidem*, p. 41.

82. *Ibidem*, p. 108.

librării.” În data de 19 noiembrie a aceluiași an, ideea revine în centrul atenției sale: „E penibil să n-ai bani, să aștepti, doar o pica ceva din cer. Sunt, de altfel, destul de liber, iată. Și nu știu cum să-mi umplu mai plăcut ziua”. Arșavir nu ascunde faptul că familia sa a văzut în studiile sale o formă de investiție intelectuală: „[...] de-aș fi liber și neîndatorat familiei care așteaptă de la mine ceva, dac-aș fi suficient de tare să mă rup de toate obligațiile care mă leagă de lucruri străine mie, care mă falsifică, mă înstrăinează de mine, aș încerca să fiu înțelept. Nici mai mult, nici mai puțin. Cântărindu-mă mai bine însă, îmi dau seama de puținătatea mea. [...] Cert este că trăiesc într-un penibil provizorat spiritual”⁸³. Răspunsul la aceste probleme va veni câțiva ani mai târziu, când, alături de fratele său Haig, Arșavir va adera la extremismul și xenofobia predicate de mișcarea legionară. Nu au fost singurii care au făcut astfel de „alegeri”.

Jeni Acterian (1916-1958), mai tânără decât Arșavir, a fost o martoră plină de empatie a problemelor cu care familia ei s-a confruntat. La 16 octombrie 1935, ea notează: „Membrii genialei mele familii trăiesc de azi pe mâine. Până când? Până acum mă socoteam un fel de copil și nu-mi puneam întrebarea. În curând însă voi avea 20 de ani și constat cu amărăciune că lucrurile merg din ce în ce mai rău. Ei sunt atât de convingși că nu e nimic de făcut, că nici nu încearcă să se gândească la o soluție. Ba înclin să cred că le e frică să privească problema în față. Câtă vreme lucrurile merg așa, e încă bine. Dacă însă vreo catastrofă stă să vină, ei bine, ei așteaptă ca această catastrofă să se producă spre a o vedea”. De fapt, problemele financiare ale familiei sunt cele care o determină pe tânăra Jeni să renunțe la studiile superioare de matematică, în favoarea celor de filosofie. Motivul a fost acela că la cea din urmă specializare taxele erau mult mai mici, deși admite că „nu e nimic de făcut cu filosofia”. Nu încetează să noteze absolut tot ce se petrece în jurul ei: în familie, pe stradă, la facultate, unde pesimismul și tristețea studenților se transformă la unii în tentația suicidului. Dintre cei apropiați ei, singurul care i se pare că suferă *într-adevăr* este Emil Cioran, „omul trăirii autentice totale”. Pesimismul lui este atât de intens, încât „simți că toate amorurile și averile pământului nu-l pot schimba și nu-l pot scoate din suferință”. Pentru ceilalți, totul se reducea la simple probleme financiare. Spre exemplu, mărturia personală a lui Ion Frunzetti cum că ar vrea să se sinucidă „nu reușește să-mi suscite mila. Îmi vine să zâmbesc. Adevărul e că nu-l pot lua în serios. Toate suferințele lui sunt clasicele suferințe (nu mai puțin reale, desigur) ale unui adolescent în mizerie: prima dragoste, familia care nu înțelege, studenția, lipsa de bani. Prea e clar că toate *neliniștile metafizice* s-ar evapora într-o secundă dacă fata aceea (sau alta) l-ar iubi din nou și dacă ar avea câteva mii de lei pe lună asigurate”⁸⁴. Poate cucerită de „pesimismul cioranian”, Jeni vede dincolo de cotidianul plin de mizerie. Nu la fel au procedat și frații ei, care considerau că singurul răspuns pentru această stare socială poate fi dat doar de politică. Numai că mișcarea în care au crezut n-a

83. Arșavir Acterian, *Jurnal 1929-1945, 1958-1990*, București, Editura Humanitas, 2008, pp. 71, 85, 114, 120.

84. Jeni Acterian, *Jurnalul unei fete greu de mulțumit, 1932-1947*, ed. Doina Uricariu, București, Editura Humanitas, 2007, pp. 115, 125, 206-207.

reușit să facă din România „o țară ca soarele sfânt de pe cer”. În ianuarie 1941, din cauza angajamentului său legionar, Haig este arestat, prilej pentru Jeni de reflecție ideologică, de respingere a extremismului și de a milita pentru independența totală a intelectualului față de politic : „Nenorocirea a început [pentru Haig], desigur, în momentul în care s-a băgat unde nu trebuia... *Qu'est-ce qu'il cherchait dans cette galère ?!!!* A căutat probabil o certitudine... a crezut că găsește în sfârșit o soluție pentru toate îndoielile care îl chinuiau, pentru frica de moarte, pentru frica de viață... de ratare... Cum nu pot oamenii rezista lucizi multă vreme ? Simt probabil la un moment dat că sunt la capătul disperărilor și atunci se aruncă în prima credință, în prima certitudine care le iese în cale. Credință ? Certitudine ? Aventură ? Mare ghinion ! ”⁸⁵.

Un ultim exemplu este cel al romancierului Camil Petrescu, și el marcat de sentimentul eșecului tocmai din cauza lipsei banilor. Maturizat brusc de experiența războiului, dramatismul său interior este mai puternic ca la oricine altcineva. Așa s-ar explica frecvența ideii de sinucidere din jurnalul său. În plan literar, nu ezită să transfere această tentație personajelor din romanele sale, poate ca formă de defulare. Un fragment din jurnalul său este grăitor pentru a-i vedea starea de spirit : „28 iunie 1931 : Nu mai am nicio perspectivă. Într-o țară, în care oamenii sunt conduși numai de capriciul bestialității lor, nu pot spera nimic. Sunt exclus de la toate posibilitățile vieții. Ca să merg pe stradă, trebuie să cheltuiesc un capital de energie și atenție, cu care alții pot citi un volum.

Aci, unde totul se aranjează *în șoaptă*, eu rămân veșnic absent. Nu pot cere nicio slujbă publică. Nu pot trăi din scrisul meu : piesele nu mi se joacă, romanul nu mi-a adus mai mult decât aduce atâta scris unui copist. Din ziaristică nu pot trăi.

Și apoi, e necesar să trăiesc ? Dacă nu mă pot realiza, adică dacă nu pot pune la punct acele nenorocite de caiete filosofice ? Cel puțin să iau aci hotărârea că nu mă voi sinucide înainte de a le transcrie.

Cum e posibil, pe de altă parte, să mă fi îngrozit atât de mult gândul morții când eram bolnav astă-iarnă și să mă împac acum atât de mult cu gândul sinuciderii ? ”⁸⁶.

5.3. De la disprețul opiniei publice la intimitatea unor conștiințe dezorientate

Indiferent de sintagma folosită pentru a descrie acest fenomen (șomaj intelectual, dumping universitar, inflație de titrați, proletariat intelectual, suprapopulație universitară), cert este că toți cei care s-au arătat interesați de subiect nu-i ascundeau eventualele consecințe politice. Așa cum marea criză economică a contribuit în Germania la o împărțire antagonică a societății între comuniști, social-democrați

85. *Ibidem*, p. 335 (însemnare din data de 21 martie 1941). Probabil că fragmentul francez este o parafrază a mult mai celebrei replici din comedia *Vicleniile lui Scapin* de Molière : *Que diable allait-il faire dans cette galère ?*

86. Camil Petrescu, *Note zilnice*, p. 26.

și nașiști, erau destui care credeau că și în România este posibil un astfel de scenariu. Timon, un pseudonim cel mai probabil, considera că „nerezolvarea problemei proletarietului și a șomajului intelectual va duce țara la o primejdioasă aventură politică de stânga sau la o acțiune disperată de dreapta”⁸⁷.

Polemica privind șomajul intelectual din presa românească reușește să surprindă într-un mod realist cauzele acestui fenomen. De la ziare de stânga sau de dreapta, cu tonalități mai mult sau mai puțin radicale și indiferent dacă autorii articolelor sunt membri ai *tinerii generații* sau persoane trecute de mult timp de prima tinerețe, problema preocupă. Totuși, soluțiile propuse se înscriu încă în *establishment*-ul politic al statului român interbelic, o formă de democrație care se străduia să funcționeze. Asasinarea premierului Duca la 30 decembrie 1933 pe peronul gării din Sinaia de către Nicadori releva totuși o stare de angoasă și un început de radicalizare a tineretului și a societății românești în ansamblul ei. Dialogul și schimbul de idei încep să pălească. Violența ia prim-planul: „De prin 1932, alunecarea spre extreme, mai ales a tinerilor, se accentuează de la an la an”⁸⁸. Dar până ca radicalizarea să devină realitate, polemica se purta mai ales cu argumente, în speranța găsirii unor soluții viabile. Rolul intelectualului în societatea românească, precum și șomajul intelectual reprezentau astfel de preocupări, mai ales în rândul unor tineri care încă nu își clarificaseră poziționările ideologice, dar pe care problemele cotidiene și insecuritatea economică îi puteau azvârli înspre una dintre extremele eșichierului politic. Este perioada în care Mihail Sebastian publica în paginile ziarului *Cuvântul*, fără ca originea sa să constituie un factor de excluziune, la fel cum și Emil Cioran scrie articole pentru *Mișcarea*, ziar cu vizibile orientări de stânga. Părea încă îndepărtat momentul „huliganilor” sau al „schimbării la față a României”.

Poate tocmai de aceea în 1929-1933 polemica din presa românească asupra șomajului intelectual este interpretată doar în sens social și economic. Sunt departe poziționările care să vorbească de necesitatea excluderii străinilor din învățământ sau, dacă apar, trec aproape neobservate. Ne referim la presa centrală, mai ales la cea culturală și socială, pentru că publicațiile mișcărilor extremiste, care făcuseră din necesitatea românizării o finalitate a istoriei, nu își ascundeau sentimentele xenofobe. Dar în fața acestor nemulțumiri, statul a încercat să nege evidențele.

87. Timon, *Proletariat intelectual*, în *Mișcarea*, anul XXIV, nr. 64, 13 februarie 1931, p. 1.

88. Lucian Boia, *Capcanele istoriei. Elita intelectuală românească între 1930-1950*, București, Editura Humanitas, 2011, p. 57. Interpretând o statistică întocmită de Biroul Presei din cadrul Direcției Generale a Poliției, Boia constată că radicalizarea politică, dar și etnică, este vizibilă și prin simpla inventariere a publicațiilor cu caracter extremist. Astfel, în România existau în 1933 27 de publicații românești de extremă dreaptă (din care 13 ale mișcării legionare și 10 ale LANC-ului condus de A.C. Cuza), cărora li se mai adăugau 8 titluri germane și 2 rusești. De partea cealaltă, existau 4 publicații românești de extremă stângă, plus 9 maghiare și 5 germane: „Extrema dreaptă, cum se vede, e mai puternic reprezentată, iar disproporția dreapta-stânga devine covârșitoare atunci când luăm spre comparație doar titlurile românești”.

De aici și proliferarea ideii că statul român este defect în structura sa constitutivă. Democrația pierdea teren. În 1934, Constantin Rădulescu-Motru va creiona o imagine a Statului-Națiune, când publică *Ideologia statului român*. În această broșură de popularizare, Rădulescu-Motru lansează ideea echivalenței dintre stat și națiune, pentru că secolul XX este „secolul naționalismului totalitar”. Văzând națiunea ca un întreg ce reunește elementul esențial (adică țărănimea), Motru dorește un stat țărănesc, care să reintre în matca firească de dezvoltare națională : „Vechea spiritualitate a Europei i-a dat Statului român botezul ; l-a făcut democrat și burghez și l-a pus astfel în dușmănie cu tradițiile naționale. Noua spiritualitate a Europei va trebui să-l facă să renască la o menire nouă, dându-i cunoștința de sine. Așa își va îndeplini ea menirea față de poporul român”⁸⁹. Începând cu anul 1934, dezbaterile nu va mai fi în interiorul ideii de democrație, ci va propune spre evaluare pandantul democrație-naționalism. Tot ce se judecă de acum înainte trece și prin filtrul gândirii naționaliste. Iar problema educației nu făcea excepție de la această regulă.

5.4. Răspunsul *establishment*-ului. Limitarea accesului la învățământul superior, între criterii economice și excluderea „minoritarilor”

Deși din punct de vedere temporal se admite că marea criză economică a luat sfârșit în 1933, din punct de vedere economic acest an semnifică nici mai mult, nici mai puțin decât momentul relansării. Altfel spus, 1933 nu reprezenta stadiul economiei globale din 1929, ci doar momentul de redemare a procesului de creștere economică. Cât despre cauzele crizei economice, acestea s-ar regăsi chiar în modul în care a fost reconfigurată Europa la Versailles. Prin modul în care s-au trasat granițele, dar și prin definirea „vinovaților” de dezastrul primului război mondial, se deschidea capitolul „sufocării economiilor naționale”. Ruperea legăturilor economice și comerciale antebelice și climatul de neîncredere ce a urmat după 1920 au condus cumva inevitabil la succesul ideii de economie națională. Iar redresarea economică a fost gândită în aceeași linie : mai întâi refacerea economiei naționale și abia mai apoi exportul. Din acest motiv economiile europene „se sufocă la adăpostul unor frontiere consolidate fără încetare”. Și, deși liderii europeni se lăudau cu creșterea volumului comerțului european față de anul 1914, „creșterea” se datora „creșterii numărului de țări din Europa Orientală”. Din acest motiv, continentul se divide între „o Europă ruinată și una imobilă”, incapabilă să aplice reforme dureroase din punct de vedere social, dar care ar fi putut aduce prosperitate în viitor. Soluția preferată a fost „repliarea naționalistă”. Din acest motiv, țări ca Polonia, România sau Bulgaria își laudă succesele agricole, „doar

89. Constantin Rădulescu-Motru, *Ideologia statului român*, București, Societatea Română de Filosofie, 1934, p. 13.

că prosperitatea cu care aceste țări se fălesc are un nume: subdezvoltarea”⁹⁰. Obsesia frontierelor face ca naționalismul să devină în multe din aceste state politică de stat. Costul social al acestei decizii a fost destul de dur, „securitatea colectivă prevalând asupra promovării sociale”. Chiar și așa, lumea părea să fie mulțumită, rămânând doar să se găsească soluția prin care elanul modernizator să fie armonizat cu nevoia de securitate, mai ales cu cea socială. În fapt, acesta este momentul în care liderii europeni descoperă problema șomajului; depășiți de ritmul schimbărilor sociale și economice, cărora li se adăuga „închiderea supapei migratoare americane în 1921”, liderii europeni afirmă că au găsit soluția. Mai ales în contextul mării crize economice, „grație recursului eficient la mobilizarea energiilor maselor populare împotriva fatalității șomajului, toate regimurile anunță inaugurarea unor lucrări de amploare [...]”. În realitate, lucrările de amploare nu diminuează rata șomajului dintr-o mișcare, totuși ele au imensul avantaj de a forja mitul unui liant social regăsit”⁹¹.

Cert este că șomajul începe să fie perceput ca risc (sau ca pandant?) al promovării sociale. Unii au preferat să creioneze un nou model economic care să pună capăt acestei dileme. Astfel s-ar justifica „succesul corporatismului”, ce poate fi aplicat în orice tip de regim politic (democratic sau autoritar) și implementat în orice tip de economie – preponderent industrială sau preponderent agrară. În fapt, corporatismul era o reacție conservatoare împotriva unor schimbări prea bruște, preferându-se o întoarcere spre tradiție, spre valorile familiei și spre solidaritatea comunității naționale. Cât despre Europa Centrală, aceasta e „sedusă de corporatism, care-i apare ca un mijloc de a reduce violența socială născută în timpul crizei, violența economică inerentă capitalismului și violența extremă a războiului”⁹². Acesta este și principalul motiv pentru care deceniul patru este marcat de un „reflux general al democrației” și de adoptarea unei „conduite reacționare”. Succesul modelului sovietic și poziția șubrezită a regimurilor democratice de efectele crizei economice resuscitează „ipoteza unei transformări radicale a continentului [...] exact ca în perioada 1917-1921”. În acest context, elitele politice își regăsesc „reflexele lor brutale”. În scopul de a îndepărta spectrul amenințării revoluționare (comunistă sau fascistă), lideri ca ungurul Gömbös (1932), letonul Ulmaris (1934), bulgarul Gheorghiev (1934) sau grecul Metaxas (1936) se „erijează în lideri providențiali și fac să defileze milițiile lor”, în timp ce grupările politice percepute ca revoluționare sunt persecutate: Crucile cu săgeți ale lui Szalasi, Perkonkrust în Letonia⁹³.

România nu a rămas neafectată de noile curențe de pe continent, iar printre modalitățile de reconfigurare a economiei românești se afirmă tot mai mult ideea unui *naționalism economic*. Virgil Madgearu încercase să prezinte necesitatea unei a treia căi, *statul țărănesc*, încă din 1927, când publică *Agrarianism, capitalism*,

90. Jean-Michel Gaillard, Anthony Rowley, *Istoria continentului european de la 1850 până la sfârșitul secolului al XX-lea*, Chișinău, Editura Cartier, 2001, pp. 334, 336.

91. *Ibidem*, pp. 391, 398.

92. *Ibidem*, p. 399.

93. *Ibidem*, pp. 408-409.

imperialism. Contribuții la studiul evoluției sociale românești, în timp ce Mihail Manoilescu promovează teoria corporatismului, care „este astăzi viitorul, după cum ideea liberală era viitorul către 1789”⁹⁴. Naționalismul economic românesc ar însemna „lupta externă a întregii economii interne împotriva intereselor economice ale străinătății și, al doilea, lupta internă de cucerire pe seama românilor a pozițiilor economice hotărâtoare”⁹⁵.

Proliferarea unor astfel de idei stătea la baza unei legislații economice tot mai exclusiviste în privința prezenței străinilor în industrie, spre exemplu. Dar reorientării economice trebuia să îi corespundă și o reconsiderare a finalităților educației. Pe moment, statul încearcă introducerea unor măsuri care au aspectul unor paliative, ca reintroducerea duratei de opt ani⁹⁶ a învățământului secundar în 1935, anul preparator la universitate, comasarea învățământului superior farmaceutic în București, stabilirea unui număr maxim de studenți admiși sau obligativitatea pentru absolvenții de Drept de a dobândi și titlul de doctor ca o condiție obligatorie de prestare a profesiei de avocat.

5.4.1. Comasarea învățământului superior farmaceutic la București

În România interbelică învățământul farmaceutic funcționa în cadrul Facultăților de Medicină din București, Cluj și Iași, având o durată de 3 ani, precedată de 2 ani preparatori. Titlul acordat era cel de licențiat. Pe baza statisticilor universitare, se observă că acest învățământ era dominat de femei, în timp ce în Cluj și Iași studenții de origine română erau în minoritate.

Ideea comasării învățământului universitar farmaceutic a fost adusă în discuție și în timpul dezbaterilor pe marginea legii învățământului universitar din 1932. Atunci, raportorul acestei legi din Adunarea Deputaților, Petre Sergescu, aducea ca argument principal faptul că la București funcționa încă din 1923 Facultatea de Farmacie, ca instituție autonomă. Problema fundamentală care persista era aceea a personalului insuficient; dacă la București mai erau necesare catedre, la Iași și Cluj ar fi fost o „parigorie de învățământ, un învățământ ridicol”.

94. Mihail Manoilescu, *Le siècle du corporatisme. Doctrine du corporatisme intégral et pur*, Paris, Librairie Félix Alcan, 1936, p. 13.

95. Apud Bogdan Murgescu, *România și Europa*, p. 251.

96. Oricum, scurtarea duratei ciclului învățământului secundar pare să fi fost o măsură „provizorie” și „temporară”. În expunerea de motive la *Proiectul de lege asupra învățământului secundar din 1928* se specifica faptul că „[n]evoile noastre sociale și economice sunt atât de mari după război, încât trebuie făcut tot posibilul ca să le satisfacem cât mai repede și cât mai intens. [...] Golurile mari lăsate în urma războiului, înmulțirea serviciilor și necesitatea de a avea cât mai mulți factori productori ne cer scurtarea duratei acestui învățământ, bineînțeles fără a periclita organizarea și rezultatele lui” (apud *Problema învățământului nostru secundar*, în *Revista Fundațiilor Regale*, anul I, nr. 2, februarie 1934, p. 372).

Pe lângă aceste aspecte, concentrarea învățământului farmaceutic la București era impusă și de noile roluri pe care le necesita profesiunea de farmacist: rolul social, mai ales în mediul rural, și rolul industrial, prin care „să creștem pe farmaciști din punct de vedere tehnic, astfel ca ei să poată de aici înainte să prepare singuri produsele farmaceutice pe care astăzi le aducem din străinătate”⁹⁷.

În 1934, printre prioritățile trasate în Mesajul Tronului figurau și sănătatea publică, și educația națională. În ședința Senatului din 21 februarie 1934, senatorul Daniel Danielopolu, în răspunsul său la Mesajul Tronului, abordează cele două probleme. În ceea ce privește învățământul superior, toate guvernele sunt învinovățite că au confundat „Universitatea cu școala primară și cu școala secundară”, uitând că „rolul său cel mai important este în cultură”. Lipsa de racordare a învățământului superior la necesitățile economice ale țării, ca și rata foarte mică de finalizare a studiilor superioare (licențiați sau doctori) ar reprezenta sume bugetare irosite. Se impuneau câteva „economii bugetare”.

Profesor la Facultatea de Medicină din București, Danielopolu prezintă stadiul precar de dotare a laboratoarelor universitare, lipsa de noțiuni elementare dobândite de studenți pe parcursul ciclului secundar, dar și cuantumul foarte mare al taxelor universitare. Mai mult, faptul că posturile medicale sunt „scoase la concurs” doar de Ministerul Sănătății (care „păstrează un foarte mare număr de medici provizorii ce alcătuiesc clientela politică”) obligă mare parte dintre absolvenți să aleagă „libera practică”. Numai că nici în câmpul liberei practici situația nu este mai bună, pentru că „pe muncitori îi ia Casa Centrală a Asigurărilor sociale, iar pe funcționarii căilor ferate îi ia sub ocrotirea ei Casa CFR”. Altfel spus, se limita drastic bazinul de recrutare a pacienților de către medicii liber-profesioniști⁹⁸.

Din aceste motive, Danielopolu propune reorganizarea învățământului superior medical prin concentrarea învățământului farmaceutic universitar la București. Proiectul a fost adus în dezbaterile Senatului în data de 28 martie 1934⁹⁹, Danielopolu fiind raportorul acestei legi. Motivele invocate erau: lipsa de dotări materiale a secțiilor de Farmacie din Cluj și Iași și insuficiența personalului specializat din aceste centre (unde exista doar câte o catedră pentru Farmacie, ceilalți profesori fiind veniți de la Facultățile de Științe sau de Medicină). Astfel, completarea învățământului farmaceutic în aceste două centre nu era posibilă (din cauza austerității bugetare), dar nici necesară, „fiindcă numărul licențiaților în farmacie a devenit considerabil, și mare parte nu-și găsesc întrebuințare”. Nu era omis nici faptul că la Cluj și Iași secțiile de Farmacie erau dominate de „minoritari”, din cauza metodei „recrutării indirecte” practicate de secțiile de Farmacie. Mai exact, Danielopolu acuză faptul că aspiranții la secțiile de Farmacie

97. *Monitorul Oficial al României. Partea a treia. Dezbateri parlamentare. Adunarea Deputaților*, nr. 74, 19 aprilie 1932 (ședința din 30 martie 1932).

98. A se vedea *Monitorul Oficial. Partea a III-a: Dezbateri parlamentare. Senatul*, nr. 7, 27 februarie 1934.

99. *Ibidem*, nr. 23, 19 aprilie 1934.

trebuiau în prealabil să urmeze un stagiul de practică de 1 an sau de 2 ani în farmacii (anii preparatori). Cum farmaciile din Ardeal, Moldova sau Basarabia ar fi preponderent deținute de minoritari (dar mai ales de evrei), aceasta era în opinia senatorului o explicație pentru afluența foarte mare a minoritarilor în cadrul acestor secții de la Cluj și Iași: „Aceasta este situațiunea, d-lor senatori, și în chestiunea șomajului intelectual și în chestiunea *repartizării pe neamuri* a profesiei farmaceutice și a studenților în farmacie. Dacă noi n-am avea raportul inversat între Cluj și Iași pe de-o parte, și București pe de alta, desigur că nu am avea niciun argument. Dar ținând seama [...] că recrutarea se face de farmaciile publice, că în regiunile care comandă recrutarea învățământului farmaceutic la Cluj și Iași *marea majoritate a farmaciilor nu e în mâna Românilor*, și că, din contră, în regiunea care comandă învățământul farmaceutic din București marea majoritate a farmaciilor este în mâna Românilor, suntem obligați, dacă vrem, să facem unificarea învățământului farmaceutic cerut de toată lumea [...] în București”¹⁰⁰.

Drept urmare, reforma învățământului farmaceutic se justifică prin motive de ordin științific, social și național. Cel care s-a opus unei astfel de măsuri a fost Nicolae Costăchescu, fost ministru al Învățământului în timpul guvernării țărăniști și profesor la Universitatea din Iași, căruia i se pare inacceptabil ca învățământul farmaceutic să fie desființat în cele două centre doar din cauza numărului mare de minoritari. Replica vine din partea ministrului Angelescu, care precizează că „nu ne-am gândit niciodată să împiedicăm învățământul pentru concetățenii noștri [minoritari]. Dar am spus că trebuie să se concentreze în București, să vină în mediul acesta mult mai românesc”. Nici Memoriul profesorilor de la facultățile de Medicină și de Științe din Iași nu a avut mai mult succes. Pentru semnatarul acestui document, ideea concentrării învățământului farmaceutic era una „neserioasă”, ei argumentând că nicăieri în lume (cu excepția centrelor universitare Paris și Strasbourg) Farmacia nu era o facultate independentă. Interdependența celor două specialități (medical și farmaceutic) era valabilă în ambele sensuri, „de aceea noi considerăm luarea învățământului farmaceutic din Iași și Cluj ca amputare [...] a învățământului medical”. Cât despre prezența prea mare a minoritarilor la secțiile de Farmacie din Iași și Cluj, soluția propusă era ca facultățile să impună un examen de admitere premergător stagiului de practică (elevatul), astfel încât „nu facultatea să fie obligată să primească studenții după indicațiile farmaciștilor, ci farmaciștii să primească elevii după indicația facultății. [...] De altfel, noi respingem și în principiu și în formă concepția că trebuie să răsturnăm organizațiile noastre de învățământ, plecând de la ideea unei lupte cu minoritarii”¹⁰¹.

100. *Ibidem*, nr. 24, 20 aprilie 1934. Vezi și Daniel Danielopolu, *Activitatea parlamentară 1934-1937*, București, Tipografia Cultura, 1937, pp. 14-15.

101. *Anuarul Universității Mihăilene din Iași 1930-1935*, Iași, Editura Universității Mihăilene, 1936, pp. 59-63.

Tabelul 5.4. *Evoluția studenților la secția de Farmacie din București după naționalitate și sex*

Anul universitar	Români		Unguri		Germani		Evrei		Alții		Total
	B	F	B	F	B	F	B	F	B	F	
1919-1920 ¹⁹⁶	65	208	–	–	–	–	–	–	23	14	310
1924-1925 ¹⁹⁷	32	94	0	0	0	0	0	0	40	31	197
1928-1929	173	228	14	0	9	4	126	177	19	19	769
1931-1932	309	348	13	2	9	0	125	166	17	3	992
1932-1933	245	409	8	1	2	0	137	133	16	12	963
1933-1934	190	397	8	1	0	0	118	101	12	8	835

Tabelul 5.5. *Evoluția studenților la secția de Farmacie din Cluj¹⁰⁴ după naționalitate și sex*

Anul universitar	Români		Unguri		Germani		Evrei		Alții		Total
	B	F	B	F	B	F	B	F	B	F	
1919-1920	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
1924-1925	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	66
1928-1929	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	132
1931-1932	113		109		30		75		4		331
1932-1933	57	81	67	31	41	11	51	42	3	3	387
1933-1934	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	396

Tabelul 5.6. *Evoluția studenților la secția de Farmacie din Iași după naționalitate și sex*

Anul universitar	Români		Unguri		Germani		Evrei		Alții		Total
	B	F	B	F	B	F	B	F	B	F	
1919-1920 ¹⁹⁹	93	104	–	–	–	–	–	–	0	0	197
1924-1925	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	446
1928-1929	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	477
1931-1932 ²⁰⁰	31	64	0	0	0	0	191	207	0	0	493
1932-1933	43	69	0	0	0	0	193	222	0	0	527
1933-1934	31	68	0	0	0	0	148	212	0	0	459

102. Cf. *Statistica învățământului public și privat din România pe anii școlari 1919/1920 și 1920/1921*, București, Tipografia Curții Regale, 1924, pp. 84-91. Statistica prezintă două categorii de studenți: români și străini.

103. Pentru anii 1924/1925-1933/1934 datele sunt extrase din *Anuarul Universității* din București.

104. Pentru toți anii datele sunt extrase din *Anuarul Universității Regele Ferdinand* din Cluj.

105. Cf. *Statistica învățământului public și privat din România pe anii școlari 1919/1920 și 1920/1921*, pp. 92-97. În statistică apar două categorii de studenți: români și străini.

106. Pentru anii 1931/1932-1933/1934, datele au fost extrase din *Anuarul Universității Mihăilene din Iași 1930-1935*.

În luna aprilie a anului 1934, proiectul de lege este adus în dezbatere și la Adunarea Deputaților. Petre C. Andrei analizează și considerentul de ordin social care ar sta la baza acestei decizii, adică fenomenul șomajului intelectual. Pentru profesorul ieșean, „nu există șomer intelectual decât acela care are mijlocul de muncă, este pregătit și nu poate valorifica pregătirea sa; cel nepregătit nu mă interesează, fiindcă acela nu posedă mijlocul de muncă”. Numai că această măsură ar fi departe de a limita șomajul intelectual în rândul farmaciștilor; mai mult, ar intra în contradicție cu programul guvernului de a încuraja învățământul practic, dar și cu starea precară a farmaciilor, mai ales în mediul rural: „Avem 1 700 de farmacii în toată țara. Când satele noastre sunt minate de boli și când medicamentele nu se găsesc la îndemâna țăranului, când la sate este o farmacie la 8 000 de locuitori și la orașe la 5 000, credeți dumneavoastră că este necesară o asemenea comprimare a învățământului farmaceutic?”. Ar fi deci o lovitură dată învățământului practic, în condițiile în care în mediul rural, mai ales în Basarabia, drogheriile sunt „un fel de magazine, unde se vinde de toate”. Soluția propusă ar fi scăderea numărului de locuitori pe farmacie și o mai bună repartizare geografică a farmaciștilor, mai ales în mediul rural. „Ei bine, dacă titrații noștri nu vor să se ducă la țară și cu toate acestea vin să facă scandal, pentru că au titluri universitare, împotriva acestora puteți să luați măsuri. Înțeleg să protesteze cineva când nu are posibilitatea de plasare, dar când îi dai loc și nu vrea să-l primească, nu mai ai nicio obligație față de el.” Din acest motiv, proiectul de lege ar ascunde alte „intenții”: ar fi vorba de un proiect de lege prin care se „încurajează plecarea profesorilor cărora nu le place nici la Iași, nici la Cluj”. Și Ion Petrovici se declară împotriva acestui proiect, care ar fi dovada încălcării legii autonomiei universitare. Deși inițiatorii legii se apărau afirmând că ar fi cerut în prealabil avizul universităților în această chestiune, nu se precizează *ce* tip de aviz (favorabil sau nu?) ar fi primit¹⁰⁷.

Francisc Laar, deputat maghiar, abordează mai ales motivele de ordin național care ar sta la baza acestei legi. Din analiza statistică a studenților farmaciști de la Iași și Cluj, „dumneavoastră pretindeți că este nevoie de concentrarea învățământului farmaceutic, sau – ca să vorbim mai pe față – introduceți un *numerus clausus* și în acest învățământ, adică voiți să desființați un învățământ, pentru motivul că într-însul învață și minoritarii. [...] Domnilor deputați, trebuie să vă familiarizați cu ideea că în România întregită trăiesc și minoritari. Ne-am născut maghiari, germani, șvabi, evrei, etc. Putem fi condamnați că ținem la naționalitatea noastră?”.

Împotriva acestei legi se pronunță și Ion Hudiță, deputat țărănist, care părea convins că „în acest proiect de lege nu este vorba de interesul învățământului sau al farmaciei, ci este vorba pur și simplu de interesele personale a doi profesori, care vor să se transfere la București!”.

De cealaltă parte, dr. N. Hasnaș, inițiator și susținător al acestei legi, consideră că prin concentrarea acestui învățământ la București principala consecință ar fi creșterea calității învățământului farmaceutic. Disiparea și slaba dotare tehnică a învățământului farmaceutic înseamnă profesioniști slab pregătiți și incompetenți, fapt care nu va putea duce la dezvoltarea unei industrii farmaceutice naționale.

107. *Monitorul Oficial al României. Partea a treia. Dezbaterile parlamentare. Adunarea Deputaților*, nr. 41, 24 aprilie 1934 (ședința din 17 aprilie 1934).

Astfel, înființarea Facultății de Farmacie în București ar fi un prim pas în dezvoltarea farmaciei ca știință și ca industrie.

În fine, poziția dr. George Banu sintetizează intențiile legii: „Am putea spune că preocuparea legiuitorului se încadrează perfect de bine în programul de evoluție către care năzuim noi astăzi, adică preocuparea politicii noastre naționale, atât sub raport științific, ca să ne putem ridica la nivelul de luptă egală cu toată civilizația Occidentului și mai mult sub raport economic și social, pentru a putea să valorificăm toată averea noastră în acest câmp, până acum rămas virgin. Fie din cauza ignoranței, fie din cauza dominației unor anumiți factori, de care oamenii noștri, foarte deseori farmaciști, s-au lăsat atrași abdicând de la datorie, știința farmaciei nu a corespuns nici scopului științific, nici interesului național. Interesul individual foarte deseori primează, din care cauză se sacrifică interesele colectivității”. Deși „farmacistul este un intelectual pe care îl respectăm la nivel egal ca titlu”, acesta „abdică încetul cu încetul și se transformă într-un executant, foarte adeseori numai negustor, uitând orice latură de concepțiune care ridică nivelul psihologic și intelectual; el se restrânge adesea la formule stereotipe pe care le poate face un laborant...”.

Iar dr. Ștefan Bogdan conchide: „...orice profesiune este onorabilă numai atunci când ea se exercită cu destulă știință și cu toată demnitatea, ori aceasta nu este posibil decât dacă profesionistul – aici farmacistul – este bine pregătit. Cultura lui mai ales trebuie să fie și este foarte variată și foarte vastă, cultura lui nu poate fi dată de un singur profesor”¹⁰⁸.

Drept urmare, începând cu anul universitar 1934-1935, secțiile de Farmacie de la Cluj și Iași intrau în lichidare¹⁰⁹, urmând ca înscrierile pentru această specialitate să se organizeze numai la Facultatea de Farmacie din București. Câțiva ani mai târziu, în ședința Senatului din 24 noiembrie 1936, același Danielopolu prezintă un program de organizare a universității românești, considerată principala sursă a fenomenului de șomaj intelectual. Printre măsurile enunțate, senatorul solicită o mai atentă verificare a procesului de echivalare a diplomelor străine. În opinia sa, în mare parte aceste diplome ar fi eliberate de instituții lipsite de prestigiu academic, adică documente de studii „ușurele, *bon pour l'Orient*”: „Cred că în echivalarea diplomelor trebuie să stabilim o regulă. Trebuie să vedem care sunt universitățile de care mai avem nevoie în situația de dezvoltare așa de mare a facultăților noastre. Trebuie ca echivalența să nu fie acordată decât după stagii

108. *Ibidem*, nr. 43, 28 aprilie 1934 (ședința din 19 aprilie 1934).

109. Totuși, nu au lipsit problemele administrative. Spre exemplu, Decanatul Facultății de Farmacie București semnalează Ministerului Instrucțiunii Publice (într-o notă din 7 octombrie 1935) faptul că anumiți studenți din Iași au solicitat transferul la București, dorind să li se recunoască examenele susținute la secția de Farmacie din Iași în anul academic 1934/1935. „Deoarece prin Legea pentru concentrarea învățământului farmaceutic acest învățământ a fost suspendat la Iași pe ziua de 1 octombrie 1934 și deoarece cursurile făcute [la Iași] în anul școlar 1934-1935 nu au o bază legală, cererile studenților nu pot fi aprobate” (ANIC, Fond Ministerul Instrucțiunii, al Cultelor și Artelor, dosar 512/1935, f. 84).

lungi și examene multiple. Trebuie să ne gândim chiar la echivalarea pe bază de convenții între State”¹¹⁰.

5.4.2. Limitarea accesului la Universitate

Începând cu anul 1935, excluderea pe criterii etnice – atât din educație, cât și din economie – devine agendă publică. Iar printre cei care susțineau astfel de inițiative îl regăsim și pe Iosif Gabrea, conferențiar universitar la Facultatea de Litere din București. Pentru acesta, o astfel de măsură era necesară cu precădere pentru învățământ, deoarece sistemul educațional a fost inițial conceput ca principal mecanism de *românizare* a societății: „Totuși, în timp ce raportul între populația majoritară și minoritară este de 73 % români și 27 % minoritari, populația școlară a liceelor în 1932-1933 era alcătuită astfel: 61 285 români și 44 075 minoritari; adică 58,2% din populația liceelor români și 41,8% minoritari. [...] În raport cu masa etnică, în prezent minoritarii participă la învățământul liceal în număr *de două ori mai mare decât românii*. Și cum drumul spre învățământul superior *trece numai prin licee*, se înțelege cât de îngrijorătoare va fi peste câțiva ani situația învățământului superior din punct de vedere național.” Adept al „proporționalității”, Gabrea nu părea a fi de acord cu soluțiile politice de excludere a străinilor din învățământ, preferând în schimb o exprimare eufemistică: „...promovarea românilor în școli și funcții, până se va atinge numărul proporțional cu masa etnică respectivă”¹¹¹. La nivel oficial însă, ideile sale nu au avut succes.

Constantin Kirilescu, acum în funcția de director al Direcției Învățământului Superior din cadrul Ministerului Instrucțiunii Publice, prezintă situația „suprapopulației universitare” într-o ședință a Consiliului Interuniversitar din 23-24 mai 1935. Dezvoltarea învățământului superior îi apare încă o dată ca disproporționată față de „nevoile reale ale țării”, dezvoltare care stă la baza proletariatului intelectual (*șomeri în haine negre*), oameni „sustrași de la carierele productive, nemulțumiți și răzvrățiți [...]”; germeni de turburare și anarhie”¹¹².

Tabelul 5.7. *Populația studențească în România, 1934-1935*

Universitatea			Total
	București	17.753	
	Iași	5.745	
	Cluj	3.990	
	Cernăuți	2.893	
Total Universități			30.381

110. Daniel Danielopol, *Situația actuală a universităților. Program de organizare*, București, Imprimeriile Statului, 1937, p. 56.

111. Iosif Gabrea, *Tineretul și școala românească*, în *Revista generală a învățământului*, anul XXIII, nr. 5-6, mai-iunie 1935, pp. 187, 193.

112. Constantin Kirilescu, *Suprapopulația universitară*, în *Revista generală a învățământului*, anul XXIII, nr. 5-6, mai-iunie 1935, p. 166.

Politehnica			
	București	1.054	
	Timișoara	436	
Total Politehnici			1.490
Academii Comerciale			
	București	3.764	
	Cluj	931	
Total Acad. Com.			4.695
Academii Agricole			
	București	374	
	Cluj	338	
Total Acad. Agr.			712
Academia de Arhitectură			291
Institutul Superior de Educație Fizică			202
Academiile de Muzică			1.512
Academiile de Arte Frumoase			387
Total general			39.307

Sursa : Constantin Kirițescu, *Suprapopulația universitară*, 1935, p. 169

Tocmai de aceea, decongestionarea universităților devine pentru Kirițescu „un capitol de *politică școlară*”, care trebuie cât mai repede implementat de către autorități. Printre punctele principale ale acestui program se numărau promovarea învățământului profesional¹¹³ și limitarea cifrei de școlarizare în învățământul secundar teoretic, ca și creșterea exigențelor la examenul de bacalaureat.

Din 1935 Consiliul Interuniversitar se implică tot mai mult în limitarea populației studentești. În baza hotărârii luate în ședința din 11 iunie 1935 „cu privire la necesitatea reducerii numărului studenților Universităților din țară, în raport cu posibilitățile de debușeuri ale titrațiilor și cu cele de lucru pe care le oferă diferitele facultăți”, dar și în baza deciziei Consiliului Rectorilor al celor patru universități și al celor două școli comerciale care propuneau organizarea de concursuri de admitere a studenților din anul I, Ministerul decide la 21 iunie 1935 ca numărul studenților ce vor fi admiși în anul I pentru anul academic 1935-1936 să fie fixat astfel :

Tabelul 5.8. *Repartizarea studenților în anul I pe anul academic 1935-1936*

Universitatea									
	Teologie	Drept	Litere	Științe	Far- macie	Medicină	Med. Vet.	Agro- nomie	Total
București	200	800	800	600	100	200	60	-	2.760

113. A se vedea și Iosif Gabrea, *[teoreticieni și] practicieni*, în *Revista generală a învățământului*, anul XXV, nr. 9-10, noiembrie-decembrie 1937, pp. 339-346.

Iași	120	500	250	350	–	120	–	100	1.440
Cluj	–	400	200	150	–	180	–	–	930
Cernăuți	350	250	150	100	–	–	–	–	850
Politehnica									
București									200
Timișoara									100
Academii Comerciale									
București						an preparator	800	350	
Cluj						an preparator	250	150	
Total									6.780

Sursa : SJAN Cluj, Fond Universitatea Cluj, dosar 182 – Rectorat. Registru Jurnal 1935, doc. 1094, ff. 7-10 (în document se precizează că „la celelalte școli nu e necesar a se fixa numărul studenților”)

În documentul menționat se preciza că fiecare facultate va fi obligată să organizeze examen de admitere¹¹⁴ (constituit din două probe, cea scrisă și cea orală), în aprecierea candidatului urmând a se ține cont atât de cunoștințele de specialitate, cât și de „cunoștințele de limba română”, precum și de „claritatea exprimării sale”, media minimă de admitere urmând a fi nota 6, dar fără depășirea numărului de locuri alocate prin tabelul de mai sus.

Universitatea din Cluj pare să nu fi fost afectată de limitarea numărului de studenți, rectorul Florian Ștefănescu-Goangă afirmând că prin această decizie se păstrează numărul de studenți din anul academic 1934-1935. Dar cel care se opune acestei măsuri este decanul Facultății de Drept, Romul Boilă, care consideră măsura de limitare a numărului de studenți pe anul universitar 1935-1936 o încălcare a autonomiei universităților¹¹⁵, așa cum este aceasta prevăzută în articolul 68 din Legea

114. Obligatorivitatea examenului de admitere, ca și regulamentul de înscriere la Universitate au fost publicate în *Monitorul Oficial*, nr. 144, 27 iunie 1935.

115. Romulus Boilă atrage atenția că „s-au adus grave prejudicii drepturilor autonome ale facultății”, dar, în urma rezoluției Consiliului Facultății de Drept din 19 noiembrie 1935, se supune deciziei Ministerului și a Consiliului Interuniversitar. Procesul-verbal a fost trimis și Ministerului, însoțit și de o motivare a acestui protest al Facultății de Drept din Cluj. Astfel, prin „fixarea numărului de înscrieri în anul I la 400, se așază Facultatea noastră în rangul al III-lea, când este știut că după București Facultatea noastră are numărul cel mai mare de profesori și deci posibilități de instruire mai mari, că este singura Facultate de drept în provincia cea mai populată a țării și că, în fine, acum, în urma contopirii cu Facultatea din Oradea, logic este ca Facultății din Cluj să-i revină și efectivul de studenți ce s-ar fi atribuit și Facultății din Oradea. Ne mai permitem a vă atrage atenția la violarea de lege ce s-ar comite dacă sfaturile Consiliului Interuniversitar ar fi aprobate de Dvs. și aplicate”. Un astfel de memoriu a fost trimis și de Facultatea de Drept din București, care „a analizat în primul rând chestiunea de a ști dacă hotărârile Consiliului Interuniversitar au sau nu caracter obligatoriu pentru Facultăți”. Evident, concluzia era negativă, Consiliul având „caracterul de simplu

învățământului universitar, dar și o încălcare a Constituției României, care stipulează egalitatea de șanse pentru toți cetățenii săi.

Limitarea studenților din universitățile românești era justificată de calcularea unui coeficient raportat la populația de 18 milioane a României, proporția urmând a fi cea de cca 1 student/1 000 locuitori. Astfel, universitățile trebuiau să aibă un corp studențesc de maximum 19 000 de studenți (Universitatea București – 8 000 de studenți ; Universitatea Iași – 5 000 de studenți ; Universitatea Cluj – 4 000 de studenți ; Universitatea Cernăuți – 2 000 de studenți)¹¹⁶.

În această decizie se preciza că Ministerul Instrucțiunii Publice „a intervenit și la Ministerul Ocrotirilor Sociale să se facă o statistică a profesiunilor academice, pentru a se vedea care sunt trebuințele reale ale Statului (medici, avocați, magistrați, funcționari etc)”¹¹⁷.

Această măsură fără precedent în organizarea învățământului superior din România a afectat bugetul multor facultăți care, în încercarea de eludare a obligativității examenului de admitere, au publicat anunțurile de deschidere a sesiunii de admitere fără a mai aminti cele două tipuri de examinare, orală și scrisă. Caracterul intempestiv al acestor măsuri risca să descurajeze înscrierea multora dintre potențialii candidați¹¹⁸. Pe termen lung însă, măsura impusă în 1935 de Consiliul Interuniversitar devenea începutul anihilării ideii de autonomie universitară, de unde și protestele numeroase ale profesorilor universitari. Era tot mai limpede că statul urmărea să acapareze educația superioară, în dorința de a o transforma în mecanism de socializare politică și de alocare socio-economică a capitalului uman.

Tabelul 5.9. *Universitatea din București : studenții înscriși în anul I în 1935/1936*

Facultatea	An preparator		Anul I	
	B	F	B	F
Drept	–	–	726	97

organ consultativ”, iar hotărârile sale nu pot avea decât „valoarea unor simple avize”. Dar, chiar și în atari condiții, „Consiliul Facultății noastre primind totuși acel aviz ca o sugestie”, a decis să aplice cifra de școlarizare cerută de Consiliul Interuniversitar (a se vedea ANIC, Fond Ministerul Instrucțiunii Publice, al Cultelor și Artelor, dosar 512/1935, ff. 62, 85-86).

116. A se vedea SJAN Cluj, fond Universitatea Cluj, dosar 404a, ff. 128-131, 136.

117. *Ibidem*, f. 131.

118. SJAN Cluj, Fond Universitatea Cluj, dosar 182 – Rectorat. Registru Jurnal 1935, doc. 2166, ff. 1-2. Rectorul Universității din Cluj, Florian Ștefănescu-Goangă, trimite în data de 27 septembrie 1935 o înștiințare ministrului Instrucțiunii Publice, în care îi semnalează faptul că anumite facultăți din București, Iași și Cernăuți „au publicat în ziare că înscrierea studenților în anul I se va face fără examen de admitere”, lovind în interesele Universității clujene, pentru că studenții ar urma să „se înscrie numai acolo unde accesul e mai ușor”. Goangă cerea, astfel, ministrului să intervină „fie obligând toate Facultățile să respecte decizia (obligativității examenului de admitere), fie admitând ca examenul de admitere să aibă loc numai în cazul în care cererile vor depăși numărul stabilit”.

Litere	-	-	304	458
Științe	-	-	400	100
Medicină	124	36	163	58
Farmacie	-	-	44	47
Teologie	-	-	197	1
Med. Vet.	-	-	102	5
Total an	124	36	1.936	766
	160		2.702	

Sursa : *Anuarul Universității din București, 1935-1936* (la Facultatea de Științe, statistica precizează doar totalul studenților pe sexe : 1 582 de studenți și 455 de studente, datele din tabel fiind estimative)

Tabelul 5.10. *Universitatea din Iași : studenții înscriși în anul I în 1935/36*

Facultatea	An preparator		Anul I	
	B	F	B	F
Drept	-	-	282	33
Litere	-	-	55	134
Științe	-	-	85	35
Medicină	-	-	108	31
Farmacie	11	3	2	6
Teologie	-	-	66	1
Agronomie	-	-	94	14
Total an	11	3	692	254
	14		946	

Sursa : *Anuarul Universității Mihăilene din Iași pe anul academic 1935-1936*

Tabelul 5.11. *Universitatea din Cluj : studenții înscriși în anul I în 1935/1936*

Facultatea	An preparator		Anul I	
	B	F	B	F
Drept	-	-	328	26
Litere	-	-	96	111
Medicină	-	-	141	13
Științe	15	4	30	13
Total an	15	4	595	163
	19		758	

Sursa : *Anuarul Universității Regele Ferdinand I Cluj pe anul 1935-1936*

Tabelul 5.12. *Universitatea din Cernăuți : studenții înscriși în anul I în 1935/1936*

Facultatea	An preparator		Anul I	
	B	F	B	F
Drept	89	11	155	14
Litere	-	-	130	
Teologie	-	-	246	0
Științe	-	-	30	13
Total an	89	11	561	27
	100		588	

Sursa : *Anuarul Universității Regele Carol al II-lea pe anii de studiu 1933-1936* (la Facultatea de Litere, statistica prezintă doar totalul studenților – 481, datele din tabel fiind estimative)

Analizând situația studenților înscriși în anul I sau în anul preparator în cele patru universități în anul academic 1935-1936, se poate afirma că măsurile impuse de Ministerul Instrucțiunii Publice au avut caracter executoriu. Numai că aceste măsuri veneau și pe fondul unei scăderi a populației universitare și din punct de vedere demografic : proaspeții studenți din intervalul 1935-1937 reprezintă în mare parte tineri născuți în timpul primului război mondial. Chiar și în lipsa unor măsuri rigide de admitere a noilor studenți, era de așteptat ca numărul studenților înscriși să fie mult mai mic, la fel cum s-a întâmplat și în 1936-1937. Kirițescu caracteriza acest trend drept un „fapt accidental”, pentru că anul universitar 1936-1937 „corespunde epocii de denatalitate din timpul războiului, *fluviul*” domolit un moment urmând a-și relua „cu și mai multă furie cursul devastator”¹¹⁹. Acesta este motivul pentru care Kirițescu propune un nou concept educativ, de sorginte economică : *educația dirijată*. Apărător fervent al ideii de universitate ca spațiu al științei, Kirițescu se lamenta că în spațiul românesc „cei ce urmează învățământul superior și special o fac în scopuri lucrative” : „Cu alte cuvinte, învățământul superior este urmat de tineretul nostru cu intenția de a-i servi la pregătirea unei cariere. Primejdia degenerării Universității într-o școală profesională superioară este reală și desigur că trebuie evitată cu îngrijire”¹²⁰. Aducând drept argument observațiile statistice, Kirițescu nota că „45,2% din totalul studenților Universității din București urmează Facultatea de Drept” și că, în general, „putem enunța că jumătate din numărul studenților înscriși ajung să termine Universitatea luându-și o diplomă ; restul

119. Constantin Kirițescu, *Quo vadis, Universitas? Etapa 1936 a crizei Universității românești*, în *Revista Cursurilor și Conferințelor*, anul I, nr. 11, ianuarie 1937, p. 42.

120. *Idem*, *Problema „educației dirijate”. În legătură cu suprapopulația universitară și șomajul intelectual*, în *Arhiva pentru Știință și Reformă Socială*, anul XIV, 1936, tom II, p. 849.

rămân cu studiile neterminate”¹²¹. Cauzele pentru care cei din a doua categorie nu ajung să își finalizeze studiile ar fi diverse, printre cele mai des întâlnite regăsindu-se schimbarea opțiunii de pregătire universitară, renunțarea la una din specializările urmate, *peregrinatio academica* sau pauperitatea.

5.5. Ascensiunea naționalismului: de la *numerus clausus* în educație la naționalismul economic

Curentele radical-naționaliste care au perturbat universitățile românești în primii ani de după marea unire s-au revigorat mai ales după 1933. În 1922, la Facultatea de Medicină din Cluj, nemulțumiți de nivelul scăzut al echipamentului didactic și al condițiilor de viață din acest centru universitar, studenții identifică printre cauzele acestei situații prezența evreilor¹²². Dar, deși studenții ar fi fost de acord cu îndeplinirea câtorva dintre dezideratele legate de calitatea vieții studentești, Corneliu Zelea Codreanu este cel care va instrumentaliza în chip politic antisemitismul. Ideea de *numerus clausus* este transformată de Codreanu în axă a revendicărilor studentești, iar momentul transpunerii acestui deziderat în plan politic îl reprezintă data de 4 martie 1923, adică înființarea Ligii Apărării Național-Creștine¹²³. Dar, în ciuda prozelitismului politic al LANC-ului, timp de câțiva ani antisemitismul ca parte a discursului public intră într-un con de umbră. Ceea ce îl revigorează este marea criză economică cu efectele sale negative și imposibilitatea guvernelor conduse de liderul național-țărănist Alexandru Vaida-Voevod (șeful a trei guverne între iunie 1932 și noiembrie 1933) de a relansa economia. Într-un astfel de peisaj marcat de scăderea nivelului de trai și de imposibilitatea statului de a oferi locuri

121. Calcularea procentului a pornit de la centralizarea numărului total al studenților la nivel național, numărul fiind divizat cu patru și rezultând estimativ numărul studenților dintr-un an de curs. Raportat la acest ultim număr a fost calculată ponderea absolvenților diplomați. Astfel, în anul universitar 1923-1924, din 19 923 studenți înscriși circa 4 756 erau în ultimul an de studiu, dintre aceștia obținând diploma 2 338, adică 50%. În 1925-1926, din 23 562 înscriși (adică 5 890 pe an de studiu) au obținut diploma 2 799 (47%), iar în 1929-1930 din 32 045 studenți înscriși (adică 8 011 pe an de studiu) au obținut diploma 3 836 (47%) – *Ibidem*, p. 876.

122. Mișcări antisemite studentești au izbucnit și în alte state central-europene la scurt timp după formarea și consacrarea prin tratate internaționale a statelor succesorale. După ce în Ungaria încă din 1920 s-a introdus principiul *numerus clausus* ca modalitate de admitere la universități, începând cu toamna lui 1922 izbucnesc mișcări studentești antisemite în Austria, Ungaria, Polonia și Lituania, provocate de numirea unui savant evreu ca rector al Universității germane din Praga. A se vedea în acest sens Armin Heinen, *Legiunea „Arhanghelul Mihail”*, p. 108. Detalii despre introducerea unui *numerus clausus* în Ungaria în Viktor Karady, István Kemény, *Antisemitisme universitaire et concurrence de classe. La loi du numerus clausus en Hongrie entre les deux guerres*, în *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. 34, septembre 1980, pp. 67-96.

123. Armin Heinen, *Legiunea „Arhanghelul Mihail”*, p. 108.

de muncă tinerilor absolvenți proveniți din universități, antisemitismul societății românești devine tot mai puternic. Din acest moment revendicările studențești nu se mai mulțumesc doar cu ideea de *numerus clausus* în universități, ci propun principiul *numerus nullus*, prin care elementul etnic românesc să fie favorizat în toate sectoarele vieții sociale și economice¹²⁴. Această revendicare era promovată vehement de mișcarea legionară, mișcare care ar fi beneficiat și de atitudinea favorabilă a autorităților în 1933¹²⁵.

Asasinarea premierului liberal I.G. Duca în decembrie 1933 a condus la scoaterea în afara legii a mișcării legionare, dar pentru scurt timp. După 1935, politica „guvernării peste partide” a regelui Carol al II-lea devine tot mai vizibilă prin încurajarea de sciziuni în rândul liberalilor și al țărăniștilor, dar și prin încercarea de acaparare a mișcării legionare. Apariția Frontului Românesc condus de Alexandru Vaida-Voevod și revendicarea sa privind *numerus valahicus* aveau rolul de a provoca o hemoragie în rândul susținătorilor mișcării legionare și de a reorienta tineretul universitar spre mișcări politice care respectau regimul constituțional al țării¹²⁶. În încercarea sa de a impune un regim autoritar prin discreditarea tuturor partidelor politice și, prin aceasta, a sistemului constituțional democratic, regele Carol al II-lea se lovea de influența crescândă a mișcării legionare, care se conturează în ochii opiniei publice după 1934 ca singura alternativă viabilă, în ciuda radicalismului său. De fapt, radicalismul politic promovat de Codreanu rezona cu naționalismul tot mai vizibil al opiniei publice, și mai ales cu cel al studențimii, devenind tot mai mult „expresia unei nemulțumiri generale”¹²⁷. Studențimea – prin organizațiile ei – era acaparată de mișcarea legionară¹²⁸, dovadă stând Congresul Uniunii Naționale a Studenților Creștini Români de la Târgu Mureș, din aprilie 1936.

Deși fluxul populației studențești începuse să scadă considerabil după 1935, șomajul intelectual rămânea în continuare o problemă esențială a agendei publice. Agenda publică și cea politică erau contaminate de ideea de promovare a măsurilor de protejare a economiei și a forței de muncă naționale. Interpelarea lui Eugen Titeanu la adresa guvernului din februarie 1934 este simptomatică pentru un astfel de climat. Acesta condamnă politica pasivă a statului român față de amenințarea de deznaționalizare a orașelor și față de măsurile care se impun în privința protecției

124. *Ibidem*, p. 209.

125. În opinia lui Armin Heinen, Alexandru Vaida-Voevod ar fi sprijinit și material Garda de Fier, fapt ce a condus la o lărgire instituțională a acestei mișcări (*Ibidem*, p. 220).

126. *Ibidem*, p. 242.

127. *Ibidem*, p. 250.

128. Traian Brăileanu, profesor de sociologie la Universitatea din Cernăuți și membru activ al mișcării legionare, sintetiza astfel ascensiunea acesteia după 1934: „Se-nțelege că cei interesați să mențină haosul au căutat și caută să zădărnicească cu toate mijloacele mișcarea tineretului, și mai ales adâncirea acestei mișcări și pătrunderea ei în toate ȧesuturile societății. Demagogii uniți cu jidanii ar vrea să limiteze mișcarea în cadrele înguste ale vieții universitare sau, cel puțin, să o îngrădească în domeniul politicii militante unde speră să o poată înăbuși mai lesne” (Traian Brăileanu, *Studenții*, în *Însemnări sociologice*, anul I, nr. 9, decembrie 1935, p. 10).

muncii naționale : „Guvernul are datoria să înțeleagă [...] necesitatea majoră de a face pe de o parte, în limitele legale și ale echității, o vastă operațiune de deparazitare care să redea muncii naționale și în special noilor generații intelectuale proletarizate, dreptul de existență ; pe de altă parte să ridice un baraj împotriva invaziei exotice, care îndepărtează mâna de lucru românească și determină, în dauna ordinii sociale, mișcări violente și instinctive de conservare și apărare etnică”. Ideea de protejare a muncii naționale ar fi, astfel, un paliativ pentru „a evita procesul de proletarizare a noilor generații, focar de agitație permanentă și instrument de facilă speculare în mâna demagogilor fără răspundere”, trimitere clară spre liderul legionarilor, Codreanu. Pentru Titeanu, membru liberal, „nu ar fi vorba cătuși de puțin de persecutarea unora, în dauna altora, ci de legala și firească politică de promovare a elementului românesc”.

Octavian Goga, liderul Partidului Național-Agrar, merge mai departe, propunând renunțarea la regimul democratic, care a dus în special la proliferarea a două fenomene organice : corupția și teroarea. Adversar al votului universal care, „exercitat de o populațiune fără pregătire, a devenit un obstacol pentru dezvoltarea și întărirea ei”, Goga identifică și principala consecință a acestui regim democratic „începător” : politicianizarea României. Astfel, societatea interbelică ar fi fost una profund scindată. În schimb, guvernul Tătărescu „prelungeste incertitudinea în care ne găsim și continuă seria încercărilor haotice, acumulând noi decepții pe un fond de unanimă protestare, într-o vreme când lumea noastră refuză incapacitatea căpușită cu vorbe și cere o radicală schimbare de regim”. În asentiment cu Goga, Virgil Madgearu consideră că alegerile din decembrie 1933 au dat „o puternică lovitură regimului constituțional și parlamentar, spre marea satisfacție a amatorilor de aventuri dictatoriale”¹²⁹.

Coroborată cu ascensiunea mișcării legionare și mai ales cu practica *taberelor de muncă*, lipsa unui loc de muncă devine un vector al influenței politice și sursă a destabilizării echilibrului politic. Eșecul regelui Carol al II-lea de a-și subordona mișcarea legionară îl obligă pe suveran să-l mențină pe Gheorghe Tătărescu în funcția de prim-ministru, în contextul în care sprijinul liberalilor pentru *homo regius* era tot mai slab, iar ofensiva țărăniștilor se bucura de o largă adeziune în rândul electoratului.

Primul pas a fost făcut la 7 martie 1937, când Institutul de Statistică al Ministerului de Interne întreprinde un recensământ al șomerilor intelectuali, rămas unic în Europa acelor vremuri. Rezultatul scotea la iveală existența a 6 197 șomeri intelectuali ; chiar dacă numărul nu este deloc mare, au fost și multe carențe în implementarea acestui recensământ. Spre exemplu, modul în care urma să se desfășoare colectarea datelor sociologice de pe teren : Institutul Central de Statistică distribuia către toate primăriile din țară formularele-chestionar pe care fiecare persoană care se considera șomer intelectual era invitată să le ridice, să le completeze și apoi să le redeponă în data de 7 martie 1937 către autoritățile locale

129. *Monitorul Oficial al României. Partea a treia. Dezbaterile parlamentare. Adunarea Deputaților*, nr. 11, 28 februarie 1934 (ședința din 24 februarie 1934).

care, la rândul lor, trebuiau să le trimită la București. Evident că nu e nicio metodă științifică de colectare a datelor : ce putea să-i determine pe cei care erau șomeri intelectuali să completeze formularul și ce putea să-i împiedice pe cei care nu erau șomeri intelectuali¹³⁰ să participe la această cercetare statistică¹³¹ ? Ceea ce constată mulți analiști ai perioadei nu este faptul că șomajul intelectual era o problemă centrală a societății românești, ci că, indiferent de numărul șomerilor intelectuali, un simptom este cert : deprecierea muncii intelectuale. „De cele mai multe ori o diplomă, chiar atunci când aduce un folos material, nu satisface în totul munca depusă în studiile universitare. Din această pricină, în sufletele profesioniștilor liberi încolțește neîncrederea, desnădejdea, picură veninul unei renunțări precoce la satisfacțiile morale și intelectuale. Din ce în ce mai puține triumfuri, din ce în ce mai puține cariere strălucitoare, o nivelare unanimă care duce la afirmarea unor simple și meschine obișnuințe. Ratare precoce. Rutină. [...] poate ar fi fost necesar ca șomeurii intelectuali să fie întrebați ce cred despre situația lor și cum o văd ei rezolvată ? Am avea prilejul și al unui inventar moral, nu numai numeric.”¹³²

Sabin Manuilă, directorul Institutului Central de Statistică și supervisorul acestui recensământ, a răspuns acuzațiilor venite din presă și din mediul universitar, nemulțumit de faptul că rezultatele referitoare la șomerii intelectuali erau contestate. Manuilă nu a ezitat să afirme că unele partide politice au încercat între 1933 și 1936 să transforme problema șomajului intelectual într-un prilej de revendicări politice și de inventare a unor date statistice neconforme cu realitatea¹³³. Iar faptul că ponderea licențiaților în rândul șomerilor intelectuali era de aproximativ 10% (652 de licențiați din totalul de 6 075), adică mult mai puțin decât numărul licențiaților dintr-un an universitar, atestă că această problemă nu exista¹³⁴. În schimb, Manuilă

130. A se vedea Pamfil Șeicaru, *Surprizele statisticii șomeurilor intelectuali*, în *Curentul*, anul X, nr. 3271, 11 martie 1937, p. 12. În cunoscutul-i stil de pamfletar, Șeicaru condamnă intelectualismul tinerei generații, considerându-l o vocație care nu se între-pătrunde cu ideea de muncă socială : „Nu locuri de funcționari, ci brațe muncitoare, căci dacă au cumva aspirații intelectuale nimeni nu-i împiedică să-și satisfacă pasiunea de carte, și nu-i o rușine să muncești, este o rușine să trăiești parazită, să fii candidat la utilizări catilinare. Mi-a fost dat să mai văd și o foarte interesantă categorie de șomeuri intelectuali : fete cu două-trei clase profesionale disperate că nu află un loc de funcționară. De altfel ar trebui stabilită și o proporție a numărului de femei ce pot fi utilizate în birouri, altfel riscăm să se elimine toți bărbații”.

131. *Cum se va face recensământul șomeurilor intelectuali*, în *Curentul*, anul X, nr. 3265, 5 martie 1937, p. 12.

132. *Recensământ*, în *Curentul*, anul X, nr. 3267, 7 martie 1937, p. 1.

133. Sabin Manuilă, *Le chômage intellectuel en Roumanie*, în *Affaires Danubiennes (revue de l'Europe Centrale et du Sud-Est)*, nr. 2, décembre 1938, pp. 161-174.

134. „O suprapopulare trecătoare [a universităților] nu ne dă dreptul să vorbim despre șomaj intelectual câtă vreme numeroase specialități sunt lipsite de absolvenți.” Organizarea recensământului era astfel descrisă de Manuilă : „Recensământul a fost executat de Stat și s-a pregătit timp îndelungat astfel încât orice intelectual a trebuit să ia act despre executarea lui. Înscrierea s-a făcut benevol și deci toți aceia care au fost *realmente* șomeri s-au înscris la recensământ. Criticile care pretindeau că nu s-au înscris

surprinde mentalități diferite față de independența economică la șomerii intelectuali români și minoritari. Astfel, dacă în răspunsurile lor șomerii intelectuali români râvnesc să obțină o slujbă la stat (unde salariile sunt foarte mici), minoritarii se axează pe libera lor inițiativă economică. Iar cum salariile din mediul bugetar erau foarte mici, chiar dacă șomajul intelectual nu ar mai fi existat, funcționarii ar fi reprezentat în continuare o sursă de nemulțumiți cronic.

Tabelul 5.13. *Șomerii intelectuali după gradul de instrucție*

Grad de instrucție	Total	Urban	Rural	Total%	Urban%	Rural%
Total	6075	3554	2521	100 %	100 %	100 %
Licențiați	652	525	127	10,7 %	14,8 %	5,1 %
Absolvenți studii superioare	519	397	122	3,5 %	11,2 %	4,8 %
Bacalaureat	2544	1513	1031	41,9 %	42,4 %	40,9 %
Școli normale	417	81	336	6,9 %	2,3 %	13,3 %
4 clase secundare	1943	1038	905	32 %	29,2 %	35,9 %

Sursa : Sabin Manuilă, *Le chômage intellectuel en Roumanie*

Chiar și așa, statul s-a grăbit să adopte legea muncii naționale și legea pentru organizarea muncii de interes obștesc, ultima promulgată la 24 martie 1937. Dacă prima lege cu privire la protecția muncii naționale era mai degrabă o formulă de introducere în câmpul economic a principiului *numerus clausus*¹³⁵, mai interesantă în contextul noului tablou al mișcărilor politice din România anului 1937 devine cea de a doua lege : munca în interesul comunității.

Motivațiile legiuitorului sunt sugestive : „Pentru dezvoltarea sentimentului de solidaritate între diferitele straturi sociale, pentru prețuirea muncii manuale și pentru completarea educației tineretului printr-o muncă temeinică și bine rânduită în lucrări folositoare țării, tinerii chemați la pregătirea premilitară vor fi obligați să execute și lucrări de folos obștesc”, urmând ca „chemarea tinerilor să se facă pe baza tabelelor pregătitoare de recensământ și potrivit dispozițiunilor prevăzute în legea pentru pregătirea premilitară din 11 mai 1934”¹³⁶. Legea avea caracter obligatoriu pentru toți tinerii cu vârste între 18 și 21 de ani, dar puteau fi cooptați

toți șomerii au avut un caracter demagogic. Chiar dacă recensământul s-ar fi făcut cu caracter pur informativ, *un intelectual* nu putea refuza să se înscrie, câtă vreme clasa intelectualilor este în orice țară din lume clasa cu cea mai înaltă conștiință cetățenească și de solidaritate socială” (Sabin Manuilă, *Suprapopularea universităților și șomaj intelectual ?*, în *Sociologie românească*, anul III, nr. 4-6, aprilie-iunie 1938, p. 228).

135. A se vedea *Curentul*, anul X, nr. 3271, 11 martie 1937, p. 12, *Procentul de străini și de minoritari în domeniul muncii românești (ce conține proiectul de lege al muncii naționale)*. A se vedea și *Legea pentru utilizarea personalului românesc în întreprinderi*, publicată în *Monitorul Oficial*, nr. 161, 16 iulie 1934.

136. A se vedea *Legea pentru organizarea muncii de folos obștesc*, art. 1, 4, în *Monitorul Oficial*, nr. 69, 24 martie 1937.

și cei afectați de șomaj intelectual, aceștia din urmă având o misiune de culturalizare: „Tinerii vor fi repartizați la munci potrivit aptitudinilor, dezvoltării fizice și pe cât se poate pregătirii și studiilor lor. Astfel tinerii cu pregătire specială în domeniul muncii, sănătății și culturii în general vor putea fi repartizați la campaniile de muncă ale Fundației Culturale Regale *Principele Carol*, ori ca delegați la căminele culturale”¹³⁷. Această lege, totuși, încălca principiul constituțional al libertății muncii, deși se făceau eforturi de a o subsuma prestării serviciului militar obligatoriu. Oricum, serviciul muncii era conceput ca formă de luptă împotriva șomajului tinerilor, de dezvoltare economică și ca măsură educativă și instructivă¹³⁸.

Dezbaterile din Parlament pe marginea acestei legi relevă misiunea acestor măsuri de contracarare a mișcării legionare, într-un an electoral cum era 1937. Aurel Neguș se declară împotriva proiectului de organizare a muncii de folos obștesc, inoportun în contextul vieții politice tensionate. Astfel, guvernul ar trebui să „vină cu măsuri care să liniștească spiritele și nu cu măsuri de provocățiune”. Legea în sine, prin caracterul obligatoriu al muncii, contravine Constituției: „Nu se poate ca, prin felul în care legiferăm, să dăm argumente celor care și-au făcut din disprețul și călcarea legii un cult. Trebuie să respectăm legea, atât de sus în jos, cât și de jos în sus, pentru că numai astfel vom putea crea acel Stat de drept, pe care îl dorim cu toții, care să fie un echilibru între realitate și lege, între fond și formă”. De fapt, prin modul în care este formulată și într-un context viciat de neîncredere și teroare, legea ar avea un singur pretext: dizolvarea taberelor de muncă legionare. Iar legiferarea sub „imperiul panicii” și în regim excepțional „este regimul cel mai nenorocit și cel mai prielnic pentru dezvoltarea focarelor de anarhie și agitațiuni”.

Totodată, prin organizarea acestei munci doar sub tutela statului, s-ar da o lovitură inițiativei particulare și spiritului obștesc. Beni Szabo, deputat maghiar, trăgea concluzia că „a crea o instituție pentru generațiile viitoare, care să ne reamintească de condamnabila existență a fostelor lagăre de prizonieri, este ceva nedemn atât pentru tineret, cât și pentru Stat”. Iar deputatul țărănist dr. Virgil Solomon încheie sentențios și premonitoriu: „Să nu dea Dumnezeu ca dumneavoastră (PNL), în ultimele luni ale guvernării, să ne aduceți ceea ce ne temem noi: suprimarea completă a libertăților în această țară”.

Raportorul legii, dr. N. Hasnaș, a răspuns astfel criticilor aduse: „Tineretul trebuie să fie îndrumat numai prin ordine, disciplină și ascultare. S-o spunem foarte clar: această lege nu este făcută pentru a înșela pe nimeni, ci numai din observația care s-a făcut că unii utilizează munca obștească pentru a da un nou înțeles ordinii normale a Statului nostru și pentru aceasta Statul are nevoie să pătrundă în intimitatea acestor tabere de muncă, să le dirijeze în interesul comun, căci numai așa vom putea merge înainte conform interesului Statului nostru”¹³⁹.

137. *Ibidem*, art. 14.

138. N.N. Matheescu, *Organizarea serviciului muncii pentru tineret*, în *Revista de Studii Sociologice și Muncitorești*, anul III, nr. 12, noiembrie 1936, pp. 16-26.

139. *Monitorul Oficial al României. Partea a treia. Dezbaterile parlamentare. Adunarea Deputaților*, nr. 53, 18 iunie 1937 (ședința din 18 martie 1937).

Cooptarea Fundațiilor Regale și a serviciului de pregătire premilitară din cadrul Oficiului pentru Educația Tineretului Român (precursorul Străzii Țării), ca și stabilirea datei de 25 aprilie ca „ziua muncii de interes obștesc” relevau caracterul mai degrabă propagandistic al acestei măsuri legislative.

Pe lângă scopul propagandistic, sancțiunile prevăzute de lege denotă intenția de slăbire a mișcării legionare, prin eliminarea taberelor de muncă organizate de partidul Totul pentru Țară¹⁴⁰. Devine tot mai limpede concurența dintre regele Carol și mișcarea legionară de a-și impune fiecare controlul asupra mediului universitar și a tineretului în general. „Într-o țară în care sectorul agrar era dominant, universitatea era unul din puținele locuri în care oamenii se puteau aduna. În România, ea a devenit un centru al agitației politice extremiste, unde Garda de Fier a găsit un teren fertil”¹⁴¹. În ciuda legilor pe care le-a promovat și a Străzii Țării care ar fi trebuit să se substituie legionarilor ca putere de racolare a tineretului, planul regelui Carol al II-lea de instaurare a unui regim autoritar era amenințat din toate direcțiile. Societatea românească, în ciuda industrializării forțate și a creșterii economice, era tot mai săracă. Dacă pentru unii șomajul intelectual părea să nu mai fie o problemă, în schimb veniturile intelectualilor erau insuficiente, fapt evidențiat și de Sabin Manuilă¹⁴². Iar funcționarii statului, concentrați mai ales în marile orașe, deveneau ținta propagandei politice extremiste.

5.6. Funcționarii statului: venituri și cheltuieli

Deși ar putea fi catalogată drept o confuzie, pentru România interbelică echivalența intelectual = funcționar era larg acceptată. Petre Carp era convins de sinonimia muncă intelectuală = statutul de funcționar al statului: „Românul se naște bursier, trăiește ca funcționar și moare ca pensionar al Statului român”. Faptul că România a înțeles prin modernizare o supradimensionare a aparatului administrativ i-a făcut pe mulți observatori ai epocii să considere că neajunsurile societății românești se datorează *pseudoburgheziei orășenești*. În 1887 Take Ionescu exclama în forul legislativ al României: „S-au dus boierii, ca să vie cumularzii”. Astfel, aparatul administrativ al statului devenea modalitatea prin care elita își prelungea propriile privilegii, dar pe seama unei țărănime tot mai înapoiate, ținută parcă într-o stare de neoioabăgie.

140. Art. 26: „Se interzice organizarea sau încercarea de a organiza concentrări de locuitori de orice vârstă pentru executarea de lucrări sau centre sub orice formă ar fi ele, fără autorizația prevăzută la art. 7, de către persoane particulare, asociațiuni sau grupări politice sau altfel de organizațiuni împotriva prevederilor legii de față” (*Legea pentru organizarea muncii de folos obștesc*).

141. Mattei Dogan, *Sociologie politică (opere alese)*. Antologie, București, Editura Alternative, 1999, p. 159.

142. Sabin Manuilă, *Suprapopularea universităților și șomaj intelectual ?*, p. 229.

Perioada interbelică nu a adus mutații structurale, drept urmare nu i-a fost greu crizei economice să releve fragilitatea acestei structuri economice asimetrice. Soluția propusă, printre alții, de Virgil Madgearu era dezvoltarea satului. Pe aceeași linie, Ion Filitti considera că numai o „țărănime înstărită”, „o numeroasă burghezie rurală” poate deveni „izvorul unui capital național și debușeul unei industrii naționale”: „Dacă cele patru cincimi din populația țării, care duc în prezent o viață primitivă, ar putea fi educate la o consumație mai mare, potrivit cerințelor de igienă, și în același timp la o muncă mai susținută, toate grijile bugetare ar dispărea ca prin minune”¹⁴³. Dar ceea ce Filitti mai propunea era ca aparatul administrativ să fie drastic simplificat, iar salarizarea să se facă pe principii meritocratice.

În România Mare, statutul funcționarilor publici a fost aprobat de Parlament în 1923, intrând în vigoare la 1 ianuarie 1924. Se preciza că funcționarii erau acei cetățeni „care îndeplinesc un serviciu public permanent (civil sau ecleziastic) la stat, județ, comună sau la instituțiunile al căror buget este supus aprobării Parlamentului, guvernului sau consiliilor județene și comunale”. Funcționarii publici se bucurau de inamovibilitate, aveau drept de vot, dar nu puteau deveni eligibili decât în urma demisiei. Pe scurt, funcționarul făcea parte dintr-un aparat administrativ ce trebuia să se ridice dincolo de partizanatul politic. Iar pentru o astfel de conduită, remunerația trebuia să fie pe măsură. De aici, poate, și numărul mare de „candidați” la „funcționărimă”. Alte restricții impuse erau dreptul la grevă și luarea de hotărâri cu caracter politic.

Inflația tot mai mare a funcționarilor publici din aparatul administrativ era constatată încă din 1927, când Consiliul de Miniștri considera necesară eliberarea din funcții a 25% din corpul funcționăresc. Criza economică a determinat guvernul național-țărănist să creeze în 1933 *cadru disponibil*. Măsura se aplica tuturor funcționarilor fără post, care drept compensație ar fi trebuit să primească 50% din salariul de bază¹⁴⁴ pentru o scurtă perioadă.

Ioan Measnicov este cel care a acordat o atenție deosebită salarizării aparatului funcționarilor publici, urmărind atât nivelul remunerațiilor, cât și evoluția salariului real. Astfel, pentru exercițiul bugetar 1937-1938, statul român avea în subordine 210 000 de salariați, din care 65 800 membri ai corpului didactic, 43 400 ofițeri și subofițeri, 21 300 – corpul ecleziastic, 21 100 – poliție și administrație, 18 100 de personal fiscal, iar 40 300 medici, magistrați, ingineri, avocați etc. În privința salarizării pentru anul 1934-1935, din totalul funcționarilor 40% primeau un salariu care varia între 2 000 și 3 000 de lei lunar, iar 72% aveau un salariu lunar sub 4 000 de lei. În schimb, 20% din totalul funcționarilor aveau un salariu lunar de peste 6 000 de lei¹⁴⁵.

143. Ioan C. Filitti, *Rătăcirile unei pseudo-burghezii (și reforme ce nu se fac)*, București, Institutul de Arte Grafice Toroușiu [1935], p. 6.

144. Academia Română, *Istoria românilor*. Vol. VIII : *România întregită*, București, Editura Enciclopedică, 2003, pp. 144-145.

145. I. Measnicov, *Situația funcționarilor de Stat*, în *Sociologie românească*, anul III, nr. 1-3, ianuarie-martie 1938, pp. 23-26.

Statistica prețurilor din România atestă că nivelul de salarizare a funcționarilor publici acoperea cu greu necesitățile vieții cotidiene. Pentru o familie formată din 5 membri (dintre care 3 copii), costurile minime lunare variau între 11 000 de lei lunar pentru București, 7 500-9 000 de lei/lunar pentru marile orașe și 5 500-6 000 de lei lunar în orașele de provincie¹⁴⁶. Cel mai scump oraș al României era fără îndoială capitala; de fapt, în România interbelică „între nivelul costului vieții și gradul de urbanism există o corelație foarte pronunțată”. Alte orașe cu un nivel de trai foarte scump erau Cluj, Brașov, Timișoara, Arad, Sibiu, Oradea, Iași, Constanța, Cernăuți sau Ploiești, fiind evidentă superioritatea Ardealului și a Munteniei față de celelalte provincii. În schimb, costul vieții în orașele basarabene erau destul de mic; totuși, din cauza infrastructurii și a urbanității precare, în orașele basarabene se remarcă „excesiva scumpete a combustibililor și a luminii electrice”. Astfel, locuitorii acestor orașe se văd obligați să cheltuiască sume suplimentare pentru servicii sau bunuri (ca electricitate, combustibil sau apă) care sunt inerente unui grad mediu de urbanitate. După cum remarcă un analist al acestui fenomen, deși costul vieții urbane în Basarabia este inferior celorlalte provincii, totuși costurile ridicate pentru produse sau servicii de strictă necesitate „trădează mai degrabă o distribuție deficientă a bugetului familial – și deci un standard de viață scăzut – decât o adevărată ieftinătate”¹⁴⁷. În concluzie, costul total al bunurilor și serviciilor indispensabile (chirie, alimente, electricitate, apă) reprezintă circa 70% din totalul veniturilor orașenilor (caracteristică valabilă pentru întreaga Românie), ceea ce face din oraș un spațiu mai degrabă al reclusiunii decât al emancipării economice.

Tabelul 5.14. *Costul vieții în România Mare (pe provincii istorice)*

Provincia	Alimente	Îmbrăcăminte încălțăminte	Lumină, apă, combustibil	Diverse	Trans- port	Chirie	Total
Transilvania	40,9	14,8	8,5	13,7	2,5	19,6	100
Bucovina	40,9	15,7	9,2	14,4	2,2	17,6	100
V. Regat	41	15,4	10,1	15,4	2,4	15,7	100
Basarabia	39,5	15,8	13,4	14	1,6	15,7	100

Sursa: N. Georgescu Roegen, *Costul vieții în orașele românești*, p. 277

În atari condiții, a fi funcționar al statului român nu însemna neapărat accesul la un nivel de viață superior. O ameliorare a situației funcționarilor publici devine vizibilă în timpul regimului de dictatură regală a lui Carol al II-lea. După ce în noiembrie 1937, într-o încercare de a-și recâștiga popularitatea, premierul Gheorghe Tătărescu ia decizia de a readuce salariile funcționarilor publici la nivelul anului 1932 (anul în care s-a aplicat penultima *curbă de sacrificiu*, adică o tăiere a veniturilor cu 15%), după 10 februarie 1938 noul regim, unul al „muncii și al meritului”,

146. Sabin Manuilă, *Statistica prețurilor 1937*, București, Institutul Central de Statistică, 1939.

147. N. Georgescu Roegen, *Costul vieții în orașele românești*, în *Sociologie românească*, anul II, nr. 7-8, iulie-august 1937, pp. 276-277.

își propune și rezolvarea problemei șomajului, mai ales a celui intelectual. Cotidianul *România*, oficiosul noului regim, dădea exemplul Ministerului de Interne, unde, „pentru o administrație și poliție occidentală, în toate posturile vacante s-a dat precădere titraților”. Văzută ca o măsură de eliminare a „sinecurei politicianiste”, se preconiza și ameliorarea „calității unor profesii aflate până acum pe mâna celor cu foarte relativă știință de carte”. Totuși, cotidianul *România* nu ezita să evoce caracterul propagandistic al acestei măsuri, prin care noul regim urmărea să facă din tineret un aliat important: „Guvernul, cuprins de vădită solitudine față de tineret, așteaptă să-l vadă devenind rodnic, foarte productiv, încadrat în ordine, disciplină, zelos în acțiunea de refacere a țării la care s-a angajat M.S. Regele Carol în condițiile știute. Acest tineret [...] va ști, sperăm, să îmbrățișeze cu elan solitudinea ce i se arată, devotându-se fără rezerve muncii, desprins de credința că un post echivalează cu o bursă, un mijloc de încurajare a parazitismului, endemic până acum câteva luni. E cazul să sperăm că acest tineret chemat să-și valorifice energia își va face un punct de onoare în a nu înșela nădejtile pe care Țara și M.S. Regele le pune în el”¹⁴⁸.

Ultima măsură va fi adoptarea în 1940 a Codului Funcționarilor Publici Regele Carol al II-lea¹⁴⁹, care avea drept scop armonizarea salarizării. Astfel, principiul introdus era cel al remunerării nu pe baza funcției deținute, ci în baza atribuțiilor îndeplinite. Codul cuprindea câteva elemente noi, ca noțiunea de specialist, adică persoana „care a absolvit o școală de specialitate în legătură directă cu funcția și care are lucrări sau activitate în aceeași specialitate”. Pe lângă aceste aspecte, noul cod prevedea că noi posturi sau funcții nu mai pot fi înființate decât prin legi organice, eliminându-se practica încadrării de noi funcționari prin legea bugetară: „În chipul acesta încetează spectacolul *diurnistului* angajat pentru 365 de zile pe an”¹⁵⁰.

Din punctul de vedere al salarizării, măsura implementată de regele Carol al II-lea stabilea o relație cauzală între nivelul studiilor și quantumul salariilor. Chiar și așa, nivelul salarizării creștea odată cu vechimea în muncă, la fel ca și promovarea ierarhică. Altfel spus, sistemul de salarizare a funcționarilor impunea gerontocrația și prea puțin meritocrația, iar promovarea profesională avea tot aspectul unei așteptări.

5.7. Limitele meritocrației într-o societate agrară

Mitul „epocii de aur” a societății românești interbelice a fost cel mai recent demonstrat de analiza lui Bogdan Murgescu. Pe lângă faptul că la nivel european și chiar

148. *România*, anul I, nr. 15, 16 iunie 1938, și nr. 63, 3 august 1938.

149. *Decretul-lege pentru Codul Funcționarilor Publici Regele Carol II*, publicat în *Monitorul Oficial*, nr. 131, 8 iunie 1940.

150. Radu Portocală, *Un dar regesc: armonizarea salariilor, în Zece ani de domnie ai Majestății Sale Regelui Carol al II-lea*. Vol. I: *Organizarea politică, juridică și administrativă*, București, 1940, p. 317.

regional decalajele dintre România și alte țări europene se accentuează și în perioada interbelică, mai trebuie adăugat că societatea însăși se antagonizează. Populația agrară, cu venituri mici și cu un randament economic pe măsură, era sursa unei cereri de produse și servicii anemice. Deși orașul părea ancorat pe un drum modernizator, rolul său era mai degrabă unul administrativ. Iar cum s(t)atul românesc era sărac, orașul nu făcea altceva decât să administreze sărăcia. Ponderea învățământului superior tehnic și economic releva limitele dezvoltării societății economice.

Deseori dezvoltarea economică precedă schimbarea socială. Pornind de aici, răspunsul este mai ușor de găsit. Să fie vorba de acel „egoism al elitelor” despre care vorbea Vilfredo Pareto, elite interesate doar de prelungirea propriilor privilegii? Sau de incapacitatea clasei politice de a concepe un model de dezvoltare societală?

Oricare ar fi răspunsul, devine limpede că dezvoltarea instituțională ca formă a modernizării (manieră de dezvoltare care l-a făcut pe Maiorescu să se revolte împotriva *formelor fără fond*) nu era suficientă. Deși unii sperau că se va ajunge și la o dezvoltare comunitară, ceea ce a rezultat a fost o segregare a politicului de societate. Vidul relațional de încredere a fost astfel repede umplut de cei care propuneau o nouă formă de contract social. Educația și, implicit, universitatea, deși promovau meritocrația, s-au văzut în imposibilitatea de a-și ține promisiunile. Proiectată ca o formă de selector social, educația se transformă în sursă a disoluției sociale. Aceasta este în ultimă instanță semnificația șomajului intelectual: dovada că educația era departe de a avea puterea de alocare a capitalului uman în societate. Când statul a conștientizat că frustrările provocate de inegalitățile sociale rezultate devin tot mai radicale, răspunsul său a fost să implementeze măsuri de redobândire a consensului social; numai că acestea aveau mai mult caracterul unor paliative. Pentru orice observator al societății românești era tot mai limpede că după 1934 statul și tineretul se despart definitiv în lupta pentru controlul societății. Ce a rezultat a fost părăsirea ireversibilă a modelului „democrației mimate” (M. Dogan) și angrenarea tuturor energiilor spre controlarea societății. Timp de 4 ani, concurența dintre regele Carol al II-lea și stat, pe de o parte, și mișcarea legionară, de cealaltă parte, pentru canalizarea și instrumentalizarea energiilor tineretului spre propriile lor interese este acerbă – o concurență care debutează cu înființarea Oficiului pentru Educația Tineretului Român și se încheie cu instaurarea regimului de dictatură regală și lichidarea, mai apoi, a mișcării legionare.

Partea a III-a

Statul și studențimea în interbelicul
românesc: de la mișcări protestatare
la mecanisme de control social al tineretului

Capitolul 6

Studentimea interbelică: de la mișcare protestatară la mișcare revoluționară?

„Școala e departe de a corespunde menirii sale. Iar copilul e victima acestui sistem de educație, care furnizează societății posesorii de diplome, înapți de a observa prin mijloace proprii, de a se determina prin ei înșiși, de a acționa. Posesori de diplome pe care societatea nu-i poate absorbi, nu-i poate utiliza și nu-i poate hrăni, osândindu-i la cel mai fără speranță șomaj și la cea mai primejdioasă declasare : declasarea prin carte.

Inadaptații devin inamicii societății. Spiritul nou se manifestă astfel ca o stare de nemulțumire generală a tinerelor generații, svârlite într-o lume ce nu-i primește, bătând la uși închise, găsind toate locurile blocate de generațiile înaintașe. De aci inistica schimbărilor providențiale”¹.

Despre radicalizarea mediului studențesc din România interbelică – de la mișcări de protest îndreptate împotriva precarei organizări până la „antisemitism universitar” (Lucian Nastasă) – există deja o bibliografie consistentă. Numeroase studii încearcă să acrediteze ideea că generația interbelică este, de fapt, „generația de la 1922”, anul la care s-au raportat mai toate organizațiile studențești ca moment fondator, și că programul lor „ideologic” a fost același până la debuturile dictaturii carliste, adică antisemitism, *numerus clausus*, *numerus nullus* etc. Crearea imaginii unui continuum revendicativ privează analiza istorică de identificarea momentelor care au dat, totuși, noi imbolduri mișcărilor studențești. Lipsa implicațiilor politicilor educaționale și a evoluțiilor socio-economice din aceste studii îngreunează decelarea momentelor care au făcut ca o organizație a tineretului universitar să devină una dintre cele mai importante forțe politice în 1937.

Într-adevăr, anul 1922 este momentul de afirmare a studențimii în spațiul public românesc ca mișcare protestatară, iar ideea de *numerus clausus* se impunea încă de atunci ca principală revendicare, deși inițial a fost doar una dintre revendicări. Cel care a contribuit la această abordare *ideologică* a problemei a fost Corneliu Zelea Codreanu. Dezamăgit de eșecul mobilizării studențimii ieșene împotriva pericolului „bolșevismului jidovesc”, Codreanu părăsește România pentru a urma

1. Cezar Petrescu, *Domnia regelui Carol al II-lea. Organizarea spirituală a tineretului*, în *Enciclopedia României*. Vol. I: *Statul*, București, Imprimeria Națională, 1938, p. 956.

cursuri doctorale juridice în Franța, la Grenoble, ajutat și de A.C. Cuza, decanul Facultății de Drept din Iași. După propria-i mărturisire din *Pentru legionari*, la aflarea veștii despre protestele studențimii clujene Codreanu decide să revină imediat în țară. Ceea ce reușește să întreprindă este un act ideologic. Refuzând negocierea de principiu, Codreanu îndrumă viitoarea mișcare legionară spre obiective idealiste, fără amestecul nici unei formule materiale: „Om politic calculat, Codreanu neagă realitatea, evidențele (și anume că studenții se răzvrătesc și datorită lipsurilor materiale), răstoarnă raportul cauză-efect și mistifică adevărul în mod politic”².

Respingând doleanțele materiale ale studențimii, înlocuite cu „motivații idealizate”, studenții devin „persoane complet dezinteresate, care și-au abandonat orice griji proprii și s-ar ocupa, ca niște adevărați martiri naționali, doar de grijiile, nevoile și aspirațiile neamului”. Codreanu procedează astfel temându-se că mișcarea studențească va fi „localizată” și, „printr-un mijloc oarecare, stinsă”. Acesta este motivul pentru care – la fel ca și Lenin – Codreanu face din mișcarea studențească o problemă națională, care excede cadrul îngust al universității și al cărei scop nu putea fi decât puterea politică. Din acest moment, studenții încearcă să-și construiască imaginea de oameni lipsiți de orice interes material, dar căutători ai „binelui general al neamului”³.

Deși acționează încă de atunci în manieră ideologică, momentul 1922 trebuie privit doar ca element constitutiv, pentru că revendicările anului 1922 sunt departe de a provoca o „contagiune ideologică”. Pentru a deveni mișcare cu caracter revoluționar, ceea ce lipsea protestelor studențești era o ideologie clară, care să identifice mize acceptate la nivelul întregii societăți și prin care, la rândul ei, tineretul universitar putea să se identifice. Acest aspect a fost uneori obnubilat de către mulți analiști ai fenomenului. O explicație s-ar putea regăsi și în faptul că o bună perioadă ideea de revoluție a fost teoretizată în afara ideologiei⁴. Și, cum în

2. Marta Petreu, *Un trecut deocheat sau Schimbarea la față a României*, București, Editura Institutului Cultural Român, 2004, p. 39.

3. *Ibidem*, p. 40.

4. Legătura dintre revoluție și cultură a fost pentru prima dată evidențiată de Alexis de Tocqueville la mijlocul secolului al XIX-lea, ca modalitate de a explica izbucnirea Revoluției Franceze. Astfel, ideologia devenea forța motrice și motivațională a oricărei mișcări ce se pretindea a fi revoluționară. Totuși, în secolul XX viziunea sa a fost una minoritară. Și acest lucru s-a petrecut mai ales datorită impactului pe care l-a avut cartea lui Theda Skocpol, *States and Social Revolutions* (1979), care susținea axiomatic în teza ei că „revoluțiile nu se fac; ele izbucnesc”. Numai că viziunea ei va fi zdruncinată de izbucnirea revoluției islamice din Iran în 1979, făcând-o să admită rolul ideologiei ca factor al schimbării. Totuși, autoarea nu accepta „forța independentă a ideologiei în cadrul procesului revoluționar”. În schimb, distinge între *idiomuri culturale* și *ideologii*: dacă primele reprezintă sursa de inspirație pentru masele anonime, ideologia reprezintă o elaborare revendicativă holistică prin care actanții politici rafinează și transferă în plan politic revendicările maselor: „Mobilizarea ideologică reușită se face întotdeauna prin contopirea și condensarea câtorva discursuri ideologice pe o singură temă importantă, exprimată de obicei printr-un slogan unic” (p. 211). Apelul la o

perioada istoriografiei comuniste fenomenul legionar a fost rezumat în formule stereotipe ca „huliganism”, „grupare fascistă” sau „coloană a cincea a hitlerismului” etc., această frenezie a „acribiei cronologice” a putut contribui la consolidarea acestui clișeu istoriografic. Chiar și pentru mulți analiști postdecembriști ai fenomenului, depistarea unor momente care, privite retrospectiv, au creat iluzia unui fir cauzal rațional și ascendent a rămas preocuparea fundamentală în această chestiune. Lipsa oricăror încercări de analiză și de cuantificare a impactului acelor mișcări incipiente, care nu aveau niciun nucleu ideologic, era trecută în plan secund.

În schimb, evenimentele care se petrec în anul 1927 sunt mult mai semnificative și suficiente pentru a putea circumscrie o întreagă generație a României interbelice. Aceasta ar fi explicația oferită de Dan C. Mihăilescu pentru adoptarea acestei denumiri ca simptomă pentru atmosfera culturală a perioadei: în primul rând, publicarea *Itinerariului spiritual* al lui Mircea Eliade chiar în paginile ziarului *Cuvântul*; în al doilea rând, dar la fel de important, tot în 1927, la Iași, Corneliu Zelea Codreanu pune bazele Legiunii Arhanghelul Mihail, prin detașarea de „bătrânul tutore” A.C. Cuza. Intelectual, dar și politic, *tânăra generație* începea să se exprime odată cu anul 1927⁵. Parafrazând o formulă celebră, dacă în 1922 studențimea știa că crede, începând cu 1927 credea că știe. După 1927, ceea ce preocupă nu doar studențimea, ci tineretul românesc era găsirea unor soluții de reformare radicală a societății românești. Departate de a mai urmări doar reformarea universității în deplin acord cu ideea de *românizare*, tânăra generație urmărește să scoată România de sub influența nefastă a *bătrânilor*. Dacă, de pildă, presa reflecta mișcările studențești din 1922-1924 din Iași și Cluj ca fenomene antisociale ce trebuiau aspru sancționate, după 1927 presa comentează și popularizează preocupările și aspirațiile *tinerei generații*. Asistăm la o schimbare de optică posibilă doar prin saltul (spre) ideologic al *tinerei generații*.

La fel de adevărat este și că după 1927 *tânăra generație* începea să depășească limitele universității. Generația '27 „a fost în primul rând un fenomen bucureștean, cu centrul în Universitate, în Facultatea de Filosofie și Litere. Nucleul dur al generației este format din cursanții lui Nae Ionescu și din colaboratorii lui de la *Cuvântul*”⁶. Însă, de la o grupare fondată pe relații puternic personalizate, s-a ajuns, prin contagiune sau persuasiune, la un fenomen mult mai larg, care a cuprins toate centrele universitare sau culturale din România interbelică. Această generație a creat „pentru întâia oară în istoria culturii românești [...] un mediu de difuziune a ideilor, un interes reciproc pentru strădania celorlalți, dintre cele mai fecunde”⁷, afirma Mircea Vulcănescu. Tot Vulcănescu era convins că „punctul culminant” al

memorie traumatizantă și încărcată emoțional reprezintă, astfel, succesul oricărei mobilizări ideologice. A se vedea John Foran, *Discursurile și forțele sociale. Rolul culturii și al studiilor culturale în înțelegerea revoluțiilor*, în John Foran (coord.), *Teoretizarea revoluțiilor*, traducere de Radu Pavel Gheo, Iași, Editura Polirom, 2004, pp. 208-231.

5. Dan C. Mihăilescu, *apud* Marta Petreu, *De la Junimea la Noica. Studii de cultură românească*, Iași, Editura Polirom, 2011, pp. 251-252.

6. *Ibidem*, p. 253.

7. Mircea Vulcănescu, *apud Ibidem*, p. 254.

acestei generații a fost etapa criterionistă, după care, începând cu 1932-1933, această generație „se sparge, la propriu, în trei: unii au luat-o spre extrema dreaptă legionară, unii [...] spre extrema stângă comunistă, unii au rămas pe poziții apolitice”. Ar fi vorba, conchide Marta Petreu, de „drama acestei generații distruse de istorie și de politică”⁸.

Acest evantai de argumente infirmă teza că mediul universitar interbelic a produs doar o mișcare studențească antisemită sau că generația '27 a fost generația extremismului de dreapta și numai a acestui tip de extremism: „Generația de la '27 a fost bolnavă, dar nu de legionarism, ci de extremism. Sau, ceea ce este același lucru, de revoluționarism”⁹. Astfel se poate explica prezența pe scena culturală a României a unui număr însemnat de tineri cărturari care nu aveau origine românească. Ceea ce îi preocupa pe acești tineri a fost identificarea și chiar implementarea unor soluții de redresare a mersului societății. Dacă privim evoluțiile intelectuale ale multora dintre acești tineri, dar ignorând aspectele etnice ale celor care se lansează în sfera publicisticii de atitudine, putem explica anumite „anomalii”. De departe, cea mai „cunoscută” astfel de „posibilă” inadvertență ar fi prezența lui Mihail Sebastian în redacția ziarului *Cuvântul*, alături de personaje care mai târziu nu vor pregeta să devină comilitoni ai extremismului legionar. Retrospectiv, această asocieră poate părea mefistofelică. Demontarea mitului Sebastian din cultura română¹⁰, perceput – mai ales prin prisma *Jurnalului* său – ca o figură a elitei românești de orientare autentic democratică, trebuie coroborată și cu mărturiile contemporanilor. E drept că etapa jurnalistică a lui Mihail Sebastian dintre 1927-1934 se remarcă printr-un atașament de o cecitate impardonabilă față de mentorul său Nae Ionescu. Deși mai târziu Sebastian va încerca să se disculpe, utilizând formula cum că „[un] *Cuvântul* gardist mi se părea – și mi se pare și astăzi – un lucru strict imposibil”¹¹, publicistica – de la cea culturală, trecând prin social, dar mai ales cea politică – din intervalul cronologic amintit evidențiază un spirit „moderat de extremism de dreapta”, care evită să discute problema antisemitismului, poate tocmai din dorința de a evita o polemică legată de originea-i proprie. La fel, faptul că tânărul sociolog Traian Herseni are o perioadă *socialistă* în evoluția sa intelectuală nu îl va împiedica să devină mai târziu ideolog al mișcării legionare, din varii motive. Într-un răspuns dat lui Mircea Vulcănescu – ce îl acuza de colaborarea cu revista *Stânga*, deși se pretindea un sociolog spiritualist – Herseni răspunde: „Rolul meu în redactarea acestei reviste a fost destul de șters, pentru că nu contam printre scriitorii politici – eram trecut la preocupările culturale, științifice. Nici nu se putea întâmpla altfel, pentru că îmi recunosc singur incapacitatea în ordine politică, în special militantă. Ca atare nu puteam fi de stânga sau de dreapta – pentru că slujeam altceva decât o tendință, slujeam adevărul. Politica lucrează cu dorinți, știința

8. *Ibidem*, pp. 264-265.

9. *Ibidem*, p. 279.

10. Marta Petreu, *Diavolul și ucenicul său. Nae Ionescu – Mihail Sebastian*, Iași, Editura Polirom, 2009.

11. Mihail Sebastian, *Cum am devenit huligan. Texte, fapte, oameni*, București, Editura Cultura națională, 1935, p. 106.

cu constatări. Dar atunci de ce nu m-am dus la o revistă de dreapta? Pentru că mi se pare mai mult adevăr în pozițiile moderate de stânga, în special în democrația socială. *Eu nu sunt marxist și nu sunt nici comunist, totuși sunt de stânga*"¹². Mai mult, Herseni nu găsește nicio incompatibilitate între gândirea de stânga și filosofia spiritualistă al cărei epigon se consideră, întrucât numai prin libertate și egalitate economică se poate ajunge la dezvoltarea spiritului și implicit la crearea unei culturi. Deși părea contaminat de jargonul marxist, peste numai patru ani Herseni devine un susținător fervent al mișcării legionare. Iar afilierea sa ideologică va fi vizibilă din punct de vedere publicistic prin publicarea a două broșuri adresate publicului larg (în ordinea apariției, *Mișcarea legionară și muncitorimea și Mișcarea legionară și țărănimea*). Că e vorba de oportunism sau de influența evoluțiilor socio-politice, atât în cazul lui Sebastian, cât și în cel al lui Herseni libertatea opțiunilor ideologice era o realitate în preajma anului 1932. La fel, pentru Eliade anul 1932 a fost „cel mai frumos an din viața mea și a generației mele”, perioadă în care, printre altele, s-au pus bazele *Criterion*-ului¹³. În ultima însemnare din jurnalul său pe anul 1932, Petru Comarnescu își exprimă bucuria că a reușit să facă din *Criterion* un „cuvânt curent” în societatea bucureșteană, ceea ce ar însemna că această grupare culturală reușise să ridice spiritul de confruntare a ideilor la un nivel superior, științific. Totuși, Petru Comarnescu observă că tot atunci începe și anihilarea spațiului public de către cei de „dreapta”. Acesta este motivul pentru care și el consideră că 1932 a fost ultimul an în care „cei de stânga mai puteau apărea în public laolaltă cu cei de dreapta spre a-și expune în contradictoriu concepțiile și *Criterion*-ul a fost poate ultima tribună liberă”. Anticipând, Comarnescu se teme că ceea ce ar putea să urmeze va deveni „o netă ruptură”. Dar „[n]e vom separa de huligani, de intoleranți, de obscuranțiști, chiar dacă vor trece cu aceștia și unii dintre oamenii de valoare, care optează pentru întuneric și ură, pentru bestialitate și dictatură fascistă”¹⁴. Un an mai târziu, *Criterion* va dispărea, accentuând falia intelectuală în consonanță cu afilierea politică a fiecăruia.

Pe scurt, mediul universitar românesc era departe de a fi „bolnav” doar de antisemitism sau de extremism. Că era totuși un mediu propice pentru proliferarea *revoluționarismului* pare o formulă mai adecvată de redare a unei realități istorice, iar succesul *revoluționarismului* promovat de această generație își avea sursa primară în universitate. Educația, și mai ales cea universitară, începe să aibă o influență tot mai mare asupra coagulării grupurilor, determinând o dezvoltare și o cizelare a identității de student. Aceste afinități identitare au fost înlesnite și de existența unui mentor, dar și de îmbrățișarea anumitor preocupări ideologice și sociale, remarcă valabilă pentru toate statele care au cunoscut în prima jumătate a secolului XX o dezvoltare semnificativă a educației superioare. Pentru acești tineri absolvenți, identitatea de student devine o formă de *capital social* care se prelungește

12. Traian Herseni, *Spiritualitate și politică*, în *Azi*, anul II, 1933, nr. 3, p. 757.

13. Mircea Eliade, *Jurnal portughez și alte scrieri*, ed. Sorin Alexandrescu, București, Editura Humanitas, 2006, vol. I, p. 121.

14. Petru Comarnescu, *Pagini de jurnal*, vol. I, ediție îngrijită de Traian Filip, Mircea Filip și Adrian Munțiu, București, Editura Noul Orfeu, 2003, p. 76.

și în viața adultă, care le asigură notorietatea, dar și autoritatea de a vorbi în numele studenților. Astfel, prin foștii studenți problemele studenților sunt transformate în probleme ale societății, la fel cum aspirațiile studenților trebuie să devină formule de *reformare* a socialului de pe poziții echitabile.

6.1. Studențimea română: între identitate socială și asociaționism politic?

În formularea problemelor studenților în perioada interbelică, un rol major l-au avut asociațiile sau societățile studențești. Înainte de primul război mondial, cele mai cunoscute erau asociațiile studenților români din străinătate, ca Asociația Arboroasa din Cernăuți sau Centrul Studențesc Petru Maior din Budapesta, cu rol de liant național și de apărare colectivă a drepturilor studenților români din Austro-Ungaria. După primul război mondial, în cadrul fiecărei facultăți se înființează societăți ale studenților corespondente (de exemplu, pentru Facultatea de Medicină apare Societatea studenților în Medicină), iar în fiecare mare oraș universitar unificarea tuturor acestor societăți se face prin Centrele universitare, adică „un comitet din care făceau parte toți membrii conducerilor societăților studențești ale universității respective”¹⁵. Pentru o mai bună redare a efervescenței asociaționismului studențesc, trebuie precizat că au existat și organizații studențești pe criterii etnice (cum ar fi asociații ale studenților maghiari sau evrei), dar și regionale (de pildă, Societatea studenților mediciști Moldova întregită din Cluj, care reunea studenții Facultății de Medicină originari din Moldova și Basarabia).

Impactul acestor organizații asupra conducerii universitare, asupra studențimii, dar și asupra societății pe ansamblu crește odată cu primele congrese organizate la nivel național. Cele mai importante congrese studențești naționale au fost cele organizate de Uniunea Națională a Studenților Creștini din România între 1926 și 1934, care reușesc să adune un număr semnificativ de studenți. UNSCR- ul în sine își are originea în protestul studenților mediciști din Cluj din noiembrie-decembrie 1922, transformat în moment fondator. De aici și denumirea de *generația '22*, pe care și-o asumă mai ales studenții și organizațiile lor. Nu trebuie omis nici impactul politicului asupra organizațiilor studențești, mai ales atunci când avem de-a face cu organizații politice conduse chiar de cadre universitare. Este cazul Uniunii Național Creștine înființate în 1922, printre ai cărei membri fondatori se regăsesc nume importante ale mediului universitar românesc, ca Nicolae Paulescu, Corneliu Șumuleanu sau A.C. Cuza. Având în vedere orientările ideologice ale acestor profesori, organizației i s-a insuflat un puternic caracter naționalist și antisemit.

A.C. Cuza va pune bazele Ligii Apărării Național Creștine la 4 martie 1923, momentul fiind ales din rațiuni „ideologice” : este ziua în care Adunarea Constituantă

15. Maria Someșan, *Universitate și politică în deceniile 4-6 ale secolului XX. Episoade și documente*, București, Editura Universității din București, 2004, p. 82.

a României adoptă articolul 7 din noua Constituție a României Mari în forma sa impusă încă din 1878. Astfel, principala revendicare a noii mișcări era *numerus clausus*, iar ca principal aliat din rândul studențimii îl avea pe Corneliu Zelea Codreanu. Implicarea studențimii în probleme care excedau cadrul universității, cointeresarea în problemele largi ale societății și intenția de a promova „naționalismul integral” la rangul de politică de stat converg spre transformarea studențimii într-o forță politică distinctă. Amintesc doar faptul că mișcările de amploare care au început spre sfârșitul anului 1922 vor compromite anul universitar 1922-1923, urmat de un alt moment dificil în anul universitar 1926-1927.

„Turburările” studențești din 1922-1923 impun adoptarea unui nou Regulament de ordine și disciplină a studenților universitari, publicat în *Monitorul Oficial* nr. 33 din 13 mai 1923. Regulamentul reprezintă, în linii mari, filosofia legilor învățământului secundar și superior din 1898 și 1912¹⁶. Astfel, calitatea de student atrage o dublă răspundere – civilă și universitară – pentru faptele comise atât în interiorul universității, cât și în afara acesteia. Art. 58 din Legea asupra învățământului secundar și superior din 1898 stipula că „pentru abaterile comise în afara Universității, în calitate de studenți și în nume de studenți, pedepsele se vor putea aplica și de ministru, luând avizul Senatului Universitar”. Studentul devine astfel cetățeanul care trebuie să răspundă în fața a două instanțe de judecată: justiția și universitatea. Regulamentul din luna mai 1923 precizează că studenții sunt datori să „aibă o purtare cuviincioasă” oriunde ar fi, ei aflându-se tot timpul sub „privegherea autorităților universitare” și sub incidența normelor de drept comun. „Când un student este condamnat de autoritățile civile sau militare, sentința se va lua în cercetare de Senatul Universitar și, dacă faptul aduce un prejudiciu ordinii și demnității universitare”, Senatul poate lua măsuri disciplinare, de la admonestarea verbală până la exmatricularea din toate universitățile din țară, fără drept de reinmatriculare (art. 17-18). O altă prevedere considerată discriminatorie era aceea cu privire la organizațiile studențești: acestea se puteau înființa doar cu autorizarea revocabilă a rectorului și trebuiau să aibă un scop „pur cultural”. Studenții riscau exmatricularea dacă se constata că erau membri ai unor organizații secrete sau „cu scopuri anarhice” (art. 40). Formulările cuprinse în acest regulament limitau drastic modul de exprimare publică a studențimii, Universitatea atribuindu-și prerogative de control social al tineretului.

Evident, prevederile acestui regulament au fost mai mult decât un simplu stimulent pentru apariția de noi mișcări sau asociații studențești. Iar acapararea acestor organizații studențești de către mișcările politice devine evidentă după 1927, anul înființării Legiunii Arhanghelului Mihail. De fapt, începând cu acest an urmează o serie de evenimente care duc la o degradare continuă atât a calității vieții studențești, cât și a vieții absolvenților: creșterea continuă a populației studențești, coroborată cu efectele negative ale crizei economice, se transformă într-un

16. Pentru principalele legi ale învățământului superior, a se vedea Gheorghe Bunescu (coord.), *Antologia legilor învățământului din România*, București, Institutul de Științe ale Educației, 2004.

necruțător șomaj intelectual, mai ales în centrele urbane. Nu e deloc întâmplător că ascensiunea mișcării legionare (prin expresia sa politică, Garda de Fier) începe din 1930 și devine o realitate în 1933, când guvernul condus de liberalul I.G. Duca preferă soluția interzicerii participării la alegeri a acestui partid politic. La puțin timp după acțiunea premierului liberal, în *Monitorul Oficial al României* este publicat Regulamentul de aplicare a legii învățământului universitar din 1932 (legea Costăchescu-Iorga), care acordă o atenție specială asociațiilor studențești, percepute ca tot mai amenințătoare la adresa ordinii publice. După cum remarcă Maria Someșan, textul legii din 1932 rezumă într-un singur articol problema asociațiilor studențești (art. 78 : „Asociațiuni de studenți nu se pot forma decât cu autorizarea Senatului universitar. Această autorizare este revocabilă”). În schimb, regulamentul „le consacră un capitol aparte, cu 15 articole”, care creionează un sistem birocratic inextricabil ce urmărește să interzică imixtiunea politicului în viața asociațiilor studențești. Aceste prevederi suplimentare sunt o dovadă a faptului că în 1933 legionarii reușiseră să-și impună controlul asupra studențimii, mai ales prin acapărarea asociațiilor studențești¹⁷. Caracterul intempestiv al acestor măsuri a părut injust, iar drept consecință, asistăm la acțiunea *nîcadorilor* din 29 decembrie 1933. Asasinarea premierului României deschidea capitolul unei lungi lupte de (re)acapărare a tineretului universitar, acțiune concertată a regelui Carol al II-lea împotriva lui Corneliu Zelea Codreanu.

6.2. Mediul politic în România interbelică

Premisa ar fi aceea că între dezvoltarea învățământului superior din România (cu toate problemele pe care această dezvoltare le implică) și *revoluționarismul* acestei generații se poate crea o legătură directă de cauzalitate. Având în vedere că educația superioară devine un proces de alocare a unor *roluri socio-economice* pentru fiecare individ, optica trebuie să țină cont și de aspecte sociologice : „Pacea socială nu depinde de ceea ce oamenii au, ci de ceea ce speră să obțină. [...] Revoluțiile se nasc din deznădejde. Iar când ei cred că drumul către succes le este închis, spectrul revoltei este iminent”¹⁸.

În acest punct al argumentației devine necesară o privire de ansamblu asupra liniilor directoare ale mediului politic din România interbelică, ca spațiu al creionării proiectelor societale. Apelând la modelul lui Jürgen Habermas din *Sfera publică*, realitatea socială s-ar prezenta astfel : mediul politic, dominat de elitele conducătoare, pe de o parte, și societatea în ansamblul său, care se manifestă atât în spațiul public (societatea civilă), cât și în spațiul privat (viața domestică). Ceea ce pentru filosoful german reprezintă *sfera publică* ar fi un inter-spațiu între societate și politic, spațiu

17. Maria Someșan, *Universitate și politică în deceniile 4-6 ale secolului XX*, p. 15.

18. Walter Kotschnig, *Unemployment in the Learned Professions. An International Study of Occupational and Educational Planning*, London, Oxford University Press, 1937, pp. 282-283.

marcat de negocieri și de revendicări. Iar în momentul în care mediul politic nu își îndeplinește obligațiile față de societate, aceasta din urmă „ocupă” sfera publică prin mișcări cu caracter protestatar sau revoluționar. Printr-o astfel de analiză a societăților, (in)existența *sferei publice* relevă (in)capacitatea politicului de a asigura anumite „bunuri politice” tuturor cetățenilor săi: securitate, libertate și bunăstare. Deși poate părea exagerat să aplicăm modelul lui Habermas ca mecanism de diagnosticare a problemelor societății românești interbelice, esențialul se păstrează.

După 1918 România a implementat două revoluții sociale al căror impact nu a fost estimat corespunzător. Reforma pământului prin transformarea agriculturii într-una a proprietăților mici și mijlocii a creat în mediul rural mijloacele pentru dezvoltarea unor „gospodării de subzistență”, incapabile să contribuie la crearea unei „clase de mijloc” rurale înstărite care, în timp, să migreze spre mediul urban. Iar faptul că prețul produselor agricole scade vertiginos de-a lungul perioadei interbelice a privat statul român de resursele financiare necesare dezvoltării societății. Dar ceea ce a urmărit statul prin transformarea țăranilor în proprietari agricoli a fost să estompeze focarul protestatar din mediul rural. Pe lângă aceasta, amintirea *ultimei jacquerii* europene (1907) și promisiunile făcute de regele Ferdinand în timpul războiului au avut și ele un rol decisiv.

În schimb, instaurarea votului universal masculin a avut implicații mult mai profunde la nivelul societății. Constituția din 1923 și legea electorală din 1926 au fost fundamentele regimului parlamentar românesc interbelic. Tocmai aici își au originea neajunsurile sistemului politic interbelic, sintetizate de către Mattei Dogan în formula „democrației mimate”. Pentru sociologul român, introducerea *primei majoritare* în 1926 evidențiază faptul că legiuitorii români „erau preocupați de consolidarea puterii executive mai mult decât de asigurarea unei reprezentări corecte a opiniei publice”, mecanism prin care s-a încercat evitarea perioadelor de instabilitate, așa cum au fost în Italia între 1919-1922 sau în timpul Republicii de la Weimar (1919-1933). Pe lângă acest argument, un alt aspect important era cel al asigurării unei alternanțe la putere, fapt posibil și prin inversarea procedurii electorale – mai întâi numirea guvernului de către rege, după care urma organizarea alegerilor. Această inversare ar fi piatra unghiulară a „democrației mimate”. Și, în ciuda existenței unui număr mare de partide, sistemul politic românesc interbelic poate fi considerat un „sistem bipartit mai degrabă decât unul multipartit”, caracterizat prin alternanța a două partide la putere: PNL și Partidul Poporului (1920-1927) și PNL și PNȚ (1927-1937)¹⁹. În acest sistem votanții rurali reprezentau o simplă masă de manevră în timpul alegerilor: „Un nivel social atât de scăzut al țăranimii nu putea corespunde unui nivel înalt de maturitate politică. Chiar dacă mizeria socială favoriza participarea politică în orașe, nu la fel se întâmpla în regiunile rurale”²⁰.

Diagnosticul de „democrație mimată” pus de către Mattei Dogan i se alătură și o puternică instabilitate politică. Deși în cei 20 de ani de „democrație mimată”

19. Mattei Dogan, *Sociologie politică (opere alese)*. Antologie, București, Editura Alternative, 1999, pp. 142-143.

20. *Ibidem*, p. 152.

au fost tot timpul două partide politice care și-au împărțit puterea, cele 18 guverne din intervalul 1918-1938 denotă fragilitatea unei societăți care încă își căuta echilibrul. De aici și puseurile de violență politică sau motivate politic, ca și numeroasele scrutine. În încercarea de a depista originea violenței și a instabilității politice care marchează societățile în curs de dezvoltare, teza lui Samuel Huntington pleacă de la premisa că acestea sunt provocate de „schimbările sociale rapide și de mobilizarea urgentă a noilor grupuri în politică, [dar] asociate cu dezvoltarea lentă a instituțiilor politice”. Altfel spus, „egalitatea participării politice se dezvoltă mult mai rapid decât capacitatea de coagulare socială”. Dacă schimbările economice și sociale (induse prin urbanizare, educație, industrializare sau mass-media) au rolul de a amplifica conștiința politică, cerințele politice și gradul de participare politică, totodată acestea „subminează sursele tradiționale ale autorității politice și instituțiile politice tradiționale”: „Rata mobilizării sociale și extinderea participării politice este ridicată, în timp ce rata organizării și instituționalizării politice este scăzută. Rezultatul: instabilitate și dezordine politică”²¹. Cauza esențială ar fi deci inadecvarea instituțiilor politice la noile schimbări sociale; pe de altă parte, „mimarea” schimbării conduce la radicalizare. Instituțiile politice reprezintă în ultimă instanță mecanismul de coagulare a comunității, prin care toate forțele sociale sunt aduse laolaltă în jurul aceluiași proiect politic, social, economic etc. Iar prin instituționalizarea politicului, transferul de putere dinspre o forță socială spre alta este legitim și lipsit de convulsii. După cum se exprima Jean-Jacques Rousseau, „[c]el mai puternic nu este niciodată destul de puternic ca să fie mereu stăpânul, dacă nu transformă puterea în dreptate și obediența în datorie”²².

Ipotezele lui Huntington, pe care autorul le utilizează în ideea de a surprinde cauzele și efectele mișcărilor revoluționare ce au afectat numeroase țări asiatice, sud-americane și africane după al doilea război mondial, își dovedesc validitatea teoretică și pentru cazul românesc interbelic. Spre exemplu, când vorbește de decalajul sat-orăș, autorul menționează și etapele prin care „politica ajunge un joc de orăș desfășurat în rândul elementelor clasei mijlocii urbane în curs de apariție”. Primul pas ca orașul să devină principala sursă de dominare a politicului a fost eliminarea elitei rurale: reforma pământului realizată imediat după război a reprezentat eliminarea conservatorilor, care se autodefineau ca principal exponent al elitei rurale. Deși PNȚ urmărea să se identifice cu interesele țărănimii, aceasta a rămas mai mult un simplu deziderat discursiv. În interbelic, politica devine luptă pentru putere și pentru resurse doar în limitele urbanității. Astfel, satul românesc a rămas foarte sărac în perioada interbelică, făcând din România o „țară a contrastelor”. Dar aici intervine paradoxul orizontului de așteptare: „Sursele de instabilitate într-o societate în curs de modernizare sunt rare în zonele cele mai sărace sau mai înapoiate; ele sunt aproape mereu prezente în sectoarele cele mai avansate ale societății. Cum politica devine din ce în ce mai urbană, ea ajunge tot mai puțin stabilă”²³.

21. Samuel P. Huntington, *Ordinea politică a societăților în schimbare*, traducere de Horațiu Stamatin, Iași, Editura Polirom, 1999, p. 14.

22. *Apud Ibidem*, p. 18.

23. *Ibidem*, p. 72.

Impactul ideilor de schimbare socială și de dezvoltare comunitară este mult mai puternic în mediul urban. În România interbelică orașul se confundă cu ideea de *reușită socială*. Tocmai de aceea orașul reprezintă principala sursă de presiune la adresa politicului: „Orașul este centrul opoziției într-o țară; clasa mijlocie este focarul opoziției de la oraș; intelectualitatea este cel mai activ grup de opoziție din interiorul clasei mijlocii; iar studenții sunt revoluționarii cei mai coerenți și mai eficienți din cadrul intelectualității. Asta nu înseamnă în mod obligatoriu că majoritatea studenților, ca și majoritatea populației în general, nu este apatică din punct de vedere politic. Totuși, înseamnă că, în cele mai multe țări în curs de dezvoltare, grupul activ dominant din organizațiile studențești este împotriva regimului. Aici, în universități, se află cea mai consistentă, extremă și mai intransigentă opoziție față de guvern”²⁴. Lanțul explicativ propus de Huntington, ca și nuanțările în privința amplitudinii contagiunii politice spre extremism se suprapun evoluțiilor românești, societatea românească privită prin această optică reunind toate caracteristicile unei societăți oligarhice: „Specific societăților pretoriene [oligarhice²⁵], studenții reprezintă cele mai active și mai importante forțe civile ale clasei mijlocii”, fapt imposibil într-un regim civic în care instituționalizarea politică și gradul ridicat de legitimitate îngrădesc acțiunile politice revoluționare. Mai mult, „specific sistemelor politice tradiționale, universitatea din capitală reprezintă tipic centrul atitudinilor ostile care complotează împotriva regimului”²⁶.

Clivajul dintre elitele politice și societate era unul atât de natură economică, cât și politică: „În România limbajul politic se deosebea atât de clar de realitate, pretenția de libertate și democrația se îndepărtase atât de mult de adevăr, încât se crease o imensă prăpastie între mijloacele constituționale care asigurau puterea și practica existentă prin care nonconformiștii erau efectiv ținuți în afară. Frustrările celor idealști, tineri și ambițioși erau și mai crunte, deoarece la ambițiile și energiile lor existau puține alternative”²⁷. Dar, pentru a avea succes politic, această minoritate urbană de *nonconformiști* avea nevoie să câștige cooperarea celei mai importante clase din societatea românească: țărănimea. Pentru Eugen Weber succesul extremismului de dreapta și al mișcării legionare în special a depins de promovarea unui populism mistic, care se plia pe orizontul de așteptare al

24. *Ibidem*, p. 253.

25. Deși conform formulei de cuantificare a gradului de 1. civic sau 2. pretorian, Huntington ia în calcul două variabile (instituționalizare politică și participare politică), pentru cazul românesc interbelic putem vorbi de un sistem pretorian. Chiar dacă se introdusese votul universal masculin și chiar dacă instituționalizarea politică părea a fi una superioară, având în vedere numai legea electorală din 1926 gradul de participare politică era alterat. Dacă mai amintim și nivelul ridicat al analfabetismului, mai ales cel din mediul rural, regimul politic românesc rămânea unul în care minoritatea decidea. Pentru analiza tipurilor de regimuri politice, a se vedea *Ibidem*, pp. 75-86.

26. *Ibidem*, p. 317.

27. Eugen Weber, *Dreapta românească*, în Hans Rogger, Eugen Weber (coord.), *Dreapta europeană. Profil istoric*, traducere de Iulian Mircea, București, Editura Minerva, 1995, p. 443.

mediului rural, în care ideea de justiție socială era substituită de idealul unei Româнии tinere, curățate de ateism, comunism și evrei. Abia după eșecul alegerilor din 1937 regele Carol al II-lea a sesizat amploarea acaparării tineretului universitar de către mișcarea legionară. De aici și graba lichidării lui Codreanu, dar și înființarea unui nou partid, care să se substituie acestei mișcări. Cu menționarea faptului că noua mișcare – Frontul Renașterii Naționale, căruia i se adăuga și Straja Țării – prelua idealul disciplinei de la legionari: ierarhie militară, uniforme. Mulți dintre instructorii străjerilor „erau în secret legionari loiali. Discursurile lui Călinescu sunt fascinante prin imitarea temelor legionare și a stilului legionarilor. Muncă, patriotism, onestitate, corectitudine, tinerețe, sacrificiu, curățarea țării de elemente străine, creștinism, naționalism, mândrie și demnitate, familie și tradiție, tuturor acestora li se acorda atenția cuvenită, în vreme ce vechiul regim, dezbinător și corupt, era sfidat cu dispreț”²⁸.

Probabil că această evoluție spre extremism nu ar fi fost posibilă fără evoluția anacronică a mediului universitar românesc interbelic, la fel cum importanța pe care o capătă tineretul ca forță socială în prima jumătate a secolului XX a făcut ca extremismul să pară o trăsătură exclusivă a tineretului. De fapt, întregul secol XX poate să apară ca o epocă a protestelor tineretului și a conflictului dintre generații. Mai ales în primele decenii ale secolului XX și în perioada interbelică tineretul s-a simțit înșelat, trădat și ținut departe de domeniul politic. Mai mult, faptul că aparatele administrativ-politice ale statelor erau formate din funcționari bătrâni a întărit această mefiență a tineretului față de generația în vârstă. Concluzia pentru cazul german, dar care își găsește valabilitate pentru multe alte țări europene din interbelic, era aceea că tinerilor li se refuza „posibilitatea de a deveni adulți”, acumulându-se numeroase tensiuni interne. Nu este deloc întâmplător că toate mișcările politice extremiste de pretutindeni accentuau importanța tinerilor în arhitectura socială pe care o vehiculau²⁹.

Critica la adresa sistemului de învățământ evidențiază necesitatea racordării universității la cerințele societății. Combaterea șomajului intelectual, decongestionarea universităților devin preocupări de bază pentru ministrii Educației după 1934. Dar la fel de sugestivă a fost și încercarea statului de a-și apropia tineretul prin înființarea unor organizații de masă care să promoveze solidaritatea juvenilă, atașamentul față de țară și care să contopească idealul promovării sociale a fiecărui individ într-un proiect colectivist de *iubire față de neam și față de Rege*. Alături de echipele regale ale lui Dimitrie Gusti, regele Carol al II-lea inițiază și proiectul Străzii Țării ca fundament al unui nou regim politic, capabil să capteze un nou consens social. Proiectul său însă demarează în contextul în care mișcarea legionară era deja foarte populară nu doar în rândul studențimii, ci și la nivelul întregii societăți. Ceea ce a urmat a fost o concurență între mișcarea legionară și regele Carol al II-lea pentru

28. *Ibidem*, p. 429.

29. Christina Benninghaus, *Tineretul*, în Ute Frevert, Heinz-Gerhard Haupt (coord.), *Omul secolului XX*, traducere de Maria-Magdalena Anghelescu, Iași, Editura Polirom, 2002, p. 213.

acapararea societății românești, în care elementul central îl constituia tineretul universitar. Acest fenomen, pe lângă lupta politică, implică numeroase modificări ale sistemului educațional, ca și noi legi pentru organizarea muncii manuale și intelectuale. Atent la schimbările survenite în plan extern, Carol al II-lea impune un nou tip de regim politic în 1938, care timp de doi ani încearcă să facă din societatea românească o societate care să se bazeze pe tineret și pe un nou tip de intelectuali.

6.3. Proiectul gustian: asocierea statului cu universitatea pentru ridicarea satului

Legătura lui Dimitrie Gusti cu spațiul universitar german și cu cel francez nu a reprezentat doar o simplă consacrare intelectuală. În aceste două țări, la cumpăna secolelor XIX-XX mediul academic era preocupat de efectele pe care urbanizarea, industrializarea și dislocarea unor mase importante de oameni le au asupra individului și societății în genere. Pentru sociologii germani mai ales, toți acești factori constituie crize care necesită o diagnoză științifică precisă și o intervenție socială a statului. Practic aici ia naștere ideea de stat social și tot aici se pun bazele programului guvernamental al asistenței sociale (care urmărea ameliorarea situației socio-economice a categoriilor vulnerabile și marginale) și al asigurărilor sociale (având ca scop protejarea forței de muncă). Sunt idei care au rămas întipărite în mintea profesorului Dimitrie Gusti, transpuse pentru prima dată în 1910, când triplicul *sociologie-etică-politică* devine piatra unghiulară a unui sistem de gândire și acțiune socială³⁰. Chiar și înainte de primul război mondial, prin condițiile precare ale populației, România impunea o acțiune concertată de intervenție a statului, răscoala din 1907 relevând situația dramatică a satului. Modelul danez al lui Frederik Grundtvig de dezvoltare comunitară prin ridicarea satului și prin încurajarea cooperativelor țărănești atrăgea atenția tuturor observatorilor din epocă. Schema era simplă : acolo unde statul eșuează, iar economia de piață nu poate deveni o alternativă, soluția optimă este dezvoltarea comunitară a satului prin propriile forțe.

Înainte de Gusti, o altă personalitate a avut în centrul preocupărilor sale satul românesc. Spiru Haret, ministru al Instrucțiunii Publice în mai multe rânduri între 1890 și 1910, atrăgea atenția asupra situației precare a satului ; publică în acest sens și o lucrare – rezultat al muncii sale de teren – intitulată *Chestiunea țărănească* (ediția princeps : 1905 ; ediția a II-a : 1907), fapt pentru care va fi acuzat că prin acțiunea sa de cointereseare a învățătorimii rurale ar fi contribuit direct la răscoala din 1907. În 1910 publică în Franța studiul *Mecanica socială*, ferm convins că sociologia poate deveni o știință exactă : cunoașterea precisă a datelor problemelor sociale și aplicarea unor remedii „matematice” pot contribui la renovarea socialului.

30. Antonio Momoc, *Capcanele politice ale sociologiei interbelice. Școala gustiană între carlism și legionarism*, București, Editura Curtea Veche, 2012, p. 19.

Iată doar câteva elemente atât din plan intern, cât și extern, care au cântărit decisiv în orientarea științifică a tânărului sociolog Gusti. Iar conjunctura internațională îl ya determina să-și pună planul în aplicare. Este vorba de începutul anului 1918, când România era la un pas de capitulare în fața Puterilor Centrale, după un refugiu dur al autorităților în capitala Moldovei, Iași. În aprilie 1918 se semna un tratat de pace umilitor : pentru a continua să existe, statul român trebuia drastic reformat. În aceste momente, Dimitrie Gusti pune bazele Asociației pentru studiul și reforma socială, „cu împătritul scop : de a cerceta toate laturile vieții sociale românești [...], de a propune reformele, care izvorăsc în mod firesc, logic, din aceste studii, de a lupta pe toate căile de propagandă pentru ca aceste reforme să se înlăptuiască și, în sfârșit, de a contribui în largă măsură la educația socială a maselor”³¹. Conștient că, indiferent de rezultatul războiului, România traversează o perioadă de schimbări radicale, tânărul profesor universitar își asumă „o măsură îndrăznească : formarea unui grup de presiune care, reunind intelectuali pe baza competenței profesionale, să dobândească legitimitatea intervenției sociale în afara și pe deasupra structurii partidelor”³².

Proiectul său a fost trecut pe linie moartă chiar de „norocul istoriei” : România a ieșit „victorioasă” din primul război mondial, iar pentru pacea socială au fost preferate reforma agrară și votul universal masculin în dauna unei expertize științifice și a dezvoltării comunitare a satului. Rămăneau două realizări notabile totuși : Institutul Social Român³³ (1921) și revista *Arhiva pentru Știință și Reformă Socială* (1919).

În schimb, liniștirea satului a fost urmată de revolta orașului, mai exact a celor care urmăreau să migreze dinspre sat spre lumea burgheză. Cea mai bună soluție pentru o astfel de ascensiune socială o reprezenta chiar universitatea. Numai că viziunea statului asupra universității, aceea de for al culturii, nu mai corespundea cu pretențiile unui tineret care în mare parte avea experiența tranșeelor. Acest tineret era ferm convins că pentru sacrificiile sale sau ale părinților totul i se cuvine, de la o calitate crescută a vieții de student până la oferirea unei slujbe decente. Cât despre latura națională, acest stat clădit pe sacrificiile românilor trebuia să fie al lor și numai al lor. Scânteia acestui conflict a reprezentat-o scandalul de la Facultatea de Medicină din Cluj în privința cheștiunii cadavrelor din decembrie 1922. Fondul problemelor era însă unul mult mai larg.

Acesta este și momentul în care Dimitrie Gusti se implică decisiv în viața universitară. Condițiile materiale precare din cămine, slaba dotare tehnică a laboratoarelor universitare, eclectismul originii geografice și etnice a corpului studențesc, cuantumul ridicat al taxelor universitare sunt doar câteva dintre elementele care îl fac pe Gusti să demareze o anchetă pentru depistarea principalelor cauze ale frustrării studențimii. Deși sesizase caracterul naționalist, xenofob și antisemit al

31. Dimitrie Gusti, *Apel*, în *Arhiva pentru Știință și Reforma Socială*, anul I, nr. 1, aprilie 1919, p. 291.

32. Zoltán Rostás, *Atelierul gustian. O abordare organizațională*, București, Editura Tritonic, 2005, p. 15.

33. Pentru originea și direcțiile de dezvoltare ale proiectului gustian, a se vedea și Emanoil Bucuța, *Institutul Social Român*, în *Boabe de grâu. Revistă lunară ilustrată de cultură*, anul II, 1931, pp. 369-386.

acestui prim val protestatar studențesc, Gusti era convins că ameliorarea calității vieții studențești poate dezamorsa situația tensionată. Iar faptul că anul universitar 1922-1923 era compromis din punct de vedere academic nu a reprezentat o piedică pentru Gusti și apropiații lui, care au început discuțiile în vederea unui Program studențesc pentru organizarea vieții universitare chiar în primăvara anului 1923, în cadrul Seminarului de Sociologie, Etică și Politică al Universității București. Inovația acestui proiect era aducerea în prim-plan a studentului: „Ca să putem considera pe drept cuvânt cultura națională ca factor de creare și propășire a națiunii, trebuie ca Universitatea să dea, prin activitatea ei, garanție de nestrămutată convingere și stăruință în a ține veșnic vii înaintea tineretului adevărurile permanente ale științei și forțele creatoare ale societății respective, pe al cărei trecut riguros cercetat și exact valorificat se vor clădi toate instituțiile vremii. Căci, de concepția care domnește în Universitate asupra vieții și stărilor sociale, și de principiile pe care ea le pune la baza creațiilor ei, depinde în cea mai largă măsură soarta întregii colectivități.

În angrenajul acestor factori și al acestor elemente de propășire socială, rolul studentului e foarte însemnat. Funcționar social căruia națiunea i-a încredințat cele mai importante interese ale ei, *dânsul va determina prin felul activității sale însăși valoarea Universității și condițiile de elaborare și consolidare ale culturii naționale*, în slujba căreia pune inteligența și energia sa”³⁴.

Ceea ce Gusti condamna era lipsa studiilor cu privire la viața studentească, urmare a unei „vinovate neglijențe și a completei dezinteresări, nu numai oficiale, dar și a celor care aveau tot dreptul și toată răspunderea de a orienta viața academică”. Acest program trasa șase direcții de intervenție în viața universitară:

1. „Necesitatea asigurării supremației elementelor băstinașe în cultura națională prin crearea condițiilor prielnice aducerii fiilor de țărani la Universitate;

2. Obligația față de studenți odată ajunși la Universitate de a li se asigura un trai demn, atât din punct de vedere cultural, cât și material;

3. Democratizarea vieții studențești prin introducerea votului obligatoriu în alegerea diferitelor organe de conducere a asociațiilor și de administrare a gospodăriei (cămine, cantine), pentru a da astfel conducătorilor studențimii prestigiul și răspunderea necesară;

4. Participarea studențimii la deliberările organelor universitare asupra chestiunilor care o privesc de aproape, cum ar fi, de pildă, disciplina universitară;

5. Apropierea cât mai cordială și intimă între student și profesor;

6. Excluderea din Universitate a politicii de partid, lăsându-se însă studenților cea mai largă libertate pentru orice credință politică, și îndreptarea tuturor eforturilor către o politică a culturii”³⁵.

O atenție specială era acordată și asociațiilor studențești, care trebuiau organizate atât pe criterii de linii de studii (fiecare facultate urmând să aibă o societate

34. *Program studențesc pentru organizarea vieții universitare* (extras), București [f.e.], 1924, pp. 1-2.

35. *Ibidem*, pp. 4-5.

a studenților, toate acestea reunite în centrul studențesc, iar la nivel național în uniunea generală), cât și pe criterii de origine geografică (cercuri județene); în toate aceste asociații calitatea de membru era obligatorie pentru fiecare student, la fel și participarea la ședințe și dreptul de vot. Pentru o mai bună corelare a universității la cerințele societății românești era proiectată și o asociație a absolvenților universitari care trebuiau să mențină legătura cu universitatea și să prezinte problemele pe care le-au întâmpinat în procesul de inserție socio-economică. În fine, anual Uniunea Generală a Studenților trebuia să organizeze un congres studențesc în unul din cele patru centre universitare. Ultima parte a acestui proiect propunea un chestionar de sondare a vieții studențești, material care va sta la baza *Anchetei sociologice asupra vieții studențești* a lui Roman Cresin. În 1927 Gusti reușește înființarea Oficiului universitar din București, care publica și o revistă cu scopul consilierii studentului în alegerea liniei de studiu și în orientarea profesională, *Călduza studentului. Vademecum Academicum*.

A doua preocupare esențială a sociologului Gusti a fost satul românesc. Seria de conferințe pe care Institutul Social Român o organizează în primul deceniu interbelic a vizat și problema politicilor culturale, după ce acest for a organizat discuții pe marginea unei Constituții a României și a rolului partidelor politice. Se poate spune că ISR-ul a contribuit la construirea unei rețele sociale și intelectuale de influență. Emanoil Bucuța nota cu admirație că prin conferințele realizate sub egida ISR-ului s-a realizat „acel contact de-a dreptul cu publicul, mai viu și mai ușor de controlat în urmări decât revista și cartea”³⁶.

În 1928, în comunicarea ce încheia ciclul discuțiilor relative la politicile culturale, Gusti operează o legătură directă între chintesența culturii (adică intelectul), muncă și capital. Descrise ca forțe creatoare de bunăstare economică, profesorul de sociologie insistă pe necesitatea ca statul să finanțeze înființarea unor instituții speciale care să contribuie la cercetarea de pe criterii științifice a posibilităților de dezvoltare a României. Exemplul invocat este cel al fundațiilor americane Rockefeller și Carnegie, iar „instituții consacrate exclusiv cercetărilor științifice se găsesc astăzi în toate țările”. Altfel spus, universitatea trebuie chemată să contribuie la dezvoltarea comunitară a satului românesc, dar cu sprijinul financiar al statului. Pentru ca România să devină un stat cultural, datoria lui era „de a apăra și ocroti valorile culturale și economice ce se găsesc în mijlocul nației; a descoperi și deștepta aceste valori, când sunt ascunse; a le înălța către culmi cât mai mari, când sunt prezente. Statul, ca organizare politică și juridică a comunității națiunii, are deci datoria să urmărească ritmul particular de viață al nației, să-l accelereze și să-l conducă. Aceasta este politica culturii, care ar trebui să fie la baza oricărei politici de Stat”³⁷. Pentru succesul unei astfel de politici a culturii importante erau reevaluarea și inventarierea culturii poporului, fapt posibil prin tehnica monografiei sociale și prin înființarea Căminului Cultural sătesc ca mijloc de „redeșteptare” a țăranului român: „În vârful

36. Emanoil Bucuța, *apud* Zoltán Rostás, *Atelierul gustian*, p. 21.

37. Dimitrie Gusti, *Politica Culturii și Statul Cultural*, în *Politica Culturii*, Editura Institutul Social Român, București [1930], p. 484.

munților, în fundul văilor, în șesuri, pretutindeni, în tot cuprinsul României întregite, ne așteaptă, cu smerenie și nerăbdare, o lume dornică de hrană sufletească, o lume ce aspiră la o viață mai bună. Să nu întârziem o clipă și să nu precupețim niciun sacrificiu. [...] Ajutându-i pe ei, ne vom ajuta pe noi înșine, căci vom ajuta întărirea Neamului și a Statului”³⁸. Dimitrie Gusti a încercat să pună în aplicare acest proiect în perioada scurtului său mandat ca ministru al Instrucției, Cultelor și Artelor între iunie 1932 și noiembrie 1933. Criza economică și instabilitatea politică l-au împiedicat însă să ducă la bun sfârșit proiectul Ministerului Culturii Naționale³⁹.

Faptul că pentru Gusti sociologia însemna a cunoaște pentru a putea reforma este lesne de dovedit prin titlul unei lucrări pe care o publică în 1934, *Sociologia militans*. Nucleul planului său de cunoaștere a societății românești l-a reprezentat Seminarul de sociologie, din care a irumpt inițiativa monografiilor sociologice rurale. Aceste cercetări de teren debutează cu excursia de la Goicea Mare (1925), urmată de campaniile de la Rușeț, Nerej, Fundul Moldovei (1928), Drăguș (1929), Runcu (1930), Cornova (1931) sau Șanț (1935, 1936). Tehnica cercetării de teren se ameliorează de la o campanie la alta, Gusti întrezărind posibilitatea monografierii tuturor celor peste 15 mii de sate ale României. După 1930, îndrăznețele inițiative gustiene se întrepătrund cu planul regelui Carol al II-lea de acaparare a tineretului.

6.4. Viziunea regelui Carol al II-lea: cultura ca mecanism de consens social

Despre regele Carol al II-lea părerile sunt împărțite, iar etichetele ce i-au fost atribuite sunt de-a dreptul antitetice, relevând complexitatea unui personaj care a vrut să fie mai mult decât un monarh constituțional. Între „regele culturii” și „regele playboy” se regăsește o personalitate care a încercat permanent să-și impună controlul asupra României. Proiectul său era unul modern, și nu neapărat prin faptul că s-a inspirat din experiența totalitarismelor care existau deja în Europa anilor '30: regimul sovietic, fascismul italian sau nazismul german. Prin țelurile urmărite, Carol încerca primul proiect de control social al societății românești prin acapararea tineretului.

În 1920, la București se pun bazele Fundației Principele Carol, care își propunea să renoveze satul românesc. Doi ani mai târziu, la 16 iunie 1922, A.S.R. Principele Moștenitor Carol înaintează premierului Ion I.C. Brătianu un memoriu pentru înființarea unei Case a Culturii Poporului, având ca scopuri social-politice unificarea sufletească a tuturor românilor, pregătirea unei democrații reale și eliminarea efectelor propagandei interne a culturii minoritare: „Casa aceasta de cultură ar răspândi în același timp elementele culturale întemeiate pe biologia națională: educația fizică și cultura sanitară, alături de cultura economică și de

38. *Ibidem*, p. 486.

39. A se vedea Dimitrie Gusti, *Un an de activitate la Ministerul Instrucției, Cultelor și Artelor, 1932-1933*, București, 1934.

cultura sufletească propriu-zisă. Urmările practice ale celei dintâi ar fi regenerarea fizică, un popor mai sănătos pentru muncă și apărarea țării, micșorarea timpului de serviciu militar prin pregătirea pre- și post-regimentară, ca ideal – națiunea armată; iar ale celei din urmă, ridicarea obștii, prin creșterea minții și a inimii, la o mai aleasă umanitate și la o înălțime mai potrivită decât astăzi cu mărimea hotarelor și cu rostul nostru pe lume”⁴⁰.

Până la acest proiect de înființare a unei case de cultură populară, singura instituție care se ocupa de educația extrașcolară a tineretului era cercetășia, înființată în 1915, al cărei scop principal era educația fizică și morală a tineretului. Lipsa de preocupare a mediului politic față de educația și controlul social al tineretului în primul deceniu interbelic poate fi explicată prin necesitatea adoptării unor măsuri legislative pentru unificarea administrativă a României Mari, la fel cum după 1927 – anul în care au dispărut atât regele Ferdinand, cât și liderul liberal Ion I.C. Brătianu – vidul de autoritate și criza economică au schimbat agenda de priorități a clasei politice.

Restaurația din 8 iunie 1930 coincide cu inițierea unui plan concertat al Casei Regale de impunere a unei viziuni proprii asupra direcțiilor de dezvoltare a societății românești. În plan cultural, începând cu luna aprilie 1933, Fundația Universitară Regele Carol I, Fundația Principele Carol din București, Fundația Ferdinand din Iași, Institutul de cercetări experimentale Regele Carol al II-lea din Cluj și nou-înființata Fundație de literatură și arte Regele Carol al II-lea formează o uniune cu numele Fundațiile Culturale Regale ale României (art. 1 și 2 ale Legii pentru Fundațiile Culturale Regale). Din punctul de vedere al organizării vieții tineretului, cercetășia câștigă tot mai mult teren: „De la o organizație aproape curat școlară se încearcă să se dezvolte într-o organizație socială, în care să intre și tineretul din afară de școală, cu mai multă nevoie de sprijin decât celălalt și în tot cazul mult mai singur și mai în primejdie decât el. Ca o punere în lumină a înțelesului de acțiune culturală pe care l-a avut cercetășia românească, e destul să aduc aminte că ea a fost ani de zile alipită Fundației Culturale Principele Carol și, ca o dovadă a însemnătății care i se dă, că ea are de comandant suprem pe M.S. Regele, iar comandanți de mari legiuni ale cercetașilor și cercetașelor – membri ai familiei regale”⁴¹.

În 1933 șomajul intelectual era o realitate dură pentru mulți dintre absolvenții de studii superioare. Dar o realitate la fel de dură era și situația dezastruoasă a satului românesc, fapt făcut vizibil opiniei publice și mai ales mediului academic prin intermediul campaniilor monografice ale școlii gustiene. Probleme grave erau igiena sanitară, randamentul agricol inferior care de multe ori nu putea să asigure subzistența și defectuoasa dezvoltare fizică a copiilor de țăranii din cauza alimentației frugale, a lipsei normelor de educație fizică și a condițiilor mizerabile de viață. Încă din 1927, la Cluj, profesorul Iuliu Moldovan punea bazele unei școli

40. Memoriul a fost publicat de Dimitrie Gusti sub titlul *Aniversarea de douăzeci de ani a unui gând regal în Zece ani de domnie ai Majestății Sale Regele Carol al II-lea*. Vol. I: *Organizarea politică, juridică și administrativă*, București, 1940, pp. 151-158.

41. *Organizări ale tinerimii*, în *Boabe de grâu*, anul V, 1934, pp. 99-100.

eugenice și biopolitice cu scopul de a identifica soluțiile pentru o ameliorare pe baze medicale și genetice a națiunii române. Parte a Asociației Astra, școala eugenică va beneficia și de aportul *Buletinului eugenic și biopolitic*, revistă de popularizare a acestei noi științe. Astfel, la începutul anilor '30 existau două proiecte științifice de renovare a satului românesc: cel sociologic al lui Dimitrie Gusti și cel biologic al lui Iuliu Moldovan. Pentru ambele proiecte era nevoie de tineri cu pregătire superioară. Singurul impediment era acela că tineretul nu mai dădea crezare proiectelor venite dinspre clasa politică și nici chiar din partea regelui. Decicul se produce la 29 decembrie 1933.

6.5. Concurența dintre Carol al II-lea și Zelea Codreanu (1934-1937)

Asasinarea premierului României a arătat limitele „guvernării peste partide” a regelui Carol. În fața unui tineret tot mai radicalizat, ideea de a transforma politicul doar într-un filtru de redistribuire a resurselor financiare cu speranța că societatea va rămâne inertă devenea, încet, dar sigur, un scenariu imposibil. Ascensiunea legionarismului trebuie pusă și pe seama faptului că mai ales după 1935 această mișcare întrunește tot mai mult atributele unui protest antisistem. Este exact același tip de așteptare optimistă de care au beneficiat în anii '20 Liga Poporului a mareșalului Averescu și Partidul Național Țărănesc al lui Iuliu Maniu. Cei care au fost tot timpul *establishment*-ul au fost liberalii. Regele Carol al II-lea s-a bucurat și el de un val de popularitate crescută, dar pentru scurt timp. Acțiunile sale erau vădit umbrite de viața sa intimă dezordonată (culminând cu aducerea amantei sale, Elena Lupescu, în țară, în ciuda *gentlemen's agreement*-ului cu Iuliu Maniu) și de măsurile luate pentru combaterea crizei economice, cum au fost *curbele de sacrificiu* sau scăderea prețului la produsele agricole.

6.5.1. Controlul direct al tineretului: OETR – Straja Țării și echipele regale ale studenților

Măsurile luate de Parlament și de regele Carol al II-lea în anul 1934 sunt simptomatice pentru evoluția relațiilor dintre legionari și stat în următorii patru ani, dar și pentru situația social-economică dificilă pe care o traversa România. Deși ieșită din criză începând cu 1934, creșterea costului vieții va duce la o degradare continuă a nivelului de trai al românilor, afectate fiind în special funcționăria urbană și studențimea, adică exact bazinul demografic pe care îl exploata mișcarea legionară. Controlul social al acestei pepiniere tot mai aplecate spre violență devenea stringent.

În ședința Senatului din 26 aprilie 1934 este adus în discuție proiectul de lege relativ la pregătirea premilitară, care devine astfel obligatorie pentru „toți fiii de cetățeni români, între 18-21 de ani, cum și pentru toți tinerii neîncorporați”, chiar

și cei din școlile superioare sau din universități. Durata acestei pregătiri urma a fi de 3 ani, cu 40-50 de ședințe anual. Ședințele de pregătire urmau să se deruleze cu precădere în zilele de sărbătoare „după serviciul religios”, la care se adăugau concentrări anuale de 4-7 zile. Scopurile urmărite erau dobândirea unei educații fizice solide, ca și însușirea noțiunilor de instrucție militară elementară și a unei educații morale, naționale și civice. Tot în cadrul acestei ședințe este adus în dezbatere publică și proiectul pentru înființarea Oficiului de Educație a Tineretului Român, cu rol în „educația morală, națională și fizică a tineretului de ambele sexe până la 18 ani”, prin care se urmărea dezvoltarea instituției cercetășiei⁴².

Se încearcă și aplicarea unor măsuri de ordin economic, cum este de pildă protejarea muncii naționale. Astfel, în ședința din 27 iunie 1934, ministrul industriei și comerțului, ing. Nicolae Teodorescu, aduce spre dezbatere proiectul de lege pentru utilizarea personalului românesc în întreprinderi, în expunerea de motive fiind invocat „șomajul, [care] începe să ia proporții din ce în ce mai îngrijorătoare în România – în special șomajul intelectual – când o sumă de specialiști (ingineri, chimiști, contabili, arhitecți etc.) cu perfectă pregătire stau ani de zile fără să găsească posibilitatea de a-și valorifica cunoștințele lor”. Legea devine astfel o formă de justiție socială, care lasă o proporție de 20% personalului străin, urmând a fi menținuți în funcții mai ales străinii care erau căsătoriți cu românce și care aveau copii⁴³.

În Monitorul Oficial nr. 106 din 9 mai 1934 este publicată legea de înființare a Oficiului de Educație a Tineretului Român pe lângă Ministerul Instrucțiunii Publice. Scopul: educația tineretului de ambele sexe de la 7 la 18 ani (pentru fete până la vârsta de 21 de ani). La împlinirea vârstei de 18 ani, tineretul masculin era în mod automat înregimentat în programul de pregătire premilitară, instrucție ce dura timp de 3 ani, până la împlinirea vârstei majoratului. În fapt, legea institua un control riguros al tuturor organizațiilor „de inițiativă particulară al cărei scop este educația patriotică, morală și fizică a tineretului”. Toate organizațiile care existau în momentul promulgării acestei legi aveau obligația de a executa programul impus de OETR (dacă aveau un număr mai mare de 20 de membri cu vârste între 7 și 18 ani) sau de a se supune controlului OETR (la un număr de membri inferior cifrei de 20). Oricum, în statute trebuia introdus în mod obligatoriu programul de educație elaborat de OETR. Probabil că această măsură trebuia să lovească în Frățiile de Cruce, organizații inferioare din cadrul mișcării legionare adresate în special liceenilor.

Tot prin această lege se pun bazele organizației Straja Țării, din care fac parte în mod obligatoriu toți tinerii de ambele sexe cu vârsta între 7 și 18 ani, aceasta fiind compusă din Marile Legiuni ale Cercetașilor și Cercetașelor și Marile Falange ale Străjerilor și Străjerelor, dar și din alte organizații ce au fost recunoscute în

42. *Monitorul Oficial, Partea a treia. Dezbateri parlamentare. Senatul*, nr. 32, 28 mai 1934.

43. A se vedea *Ibidem*, nr. 6, 25 iulie 1934.

prealabil de OETR. Organizarea ierarhică a Străjii Țării seamănă izbitor cu cea a mișcării legionare :

- Marea Falangă : Comandamentul Suprem ;
- Falanga : pe județ ;
- Ceata : pe comune (rurale sau urbane) ;
- Stol : pe școli, asociații, întreprinderi, societăți etc.
- Pâlc : format din 3-15 cuiburi ;
- Cuibul : format din șase străjери sau străjere.

Copiii de la 7 la 11 ani purtau numele de pui de Străjeri și mici Străjere (iar pentru cercetași : pui de Șoimi și mici Cercetașe), în timp ce copiii cu vârste între 11 și 18 ani purtau numele de străjeri, străjere, cercetași sau cercetașe. Organizarea copiilor în aceste formațiuni era obligatorie pentru toate tipurile de școli, ca și pentru întreprinderile de stat sau particulare. În ceea ce privește programul de instrucție, acesta trebuia să cuprindă cel puțin 30 de ședințe pe an, dintre care patru să fie manifestații de lungă durată (excursii, tabere, vizite) și alte patru șezători de seară. Deviza străjerilor era *Credință și muncă pentru Țară și Rege*, iar imnul era *Trei culori* compus de Ciprian Porumbescu. Educația națională trebuia să fie centrată pe cultul dinastiei și al patriei, cinstirea eroilor și cultivarea tradiției strămoșești. În schimb, educația morală, socială și religioasă privilegia cultul familiei, solidaritatea socială, gospodăria-model, igiena satului și viața religioasă. Un capitol important era cel al educației fizice, în care erau incluse și elemente de dansuri populare, dar și igiena individuală, inclusiv cea sexuală⁴⁴. Bineînțeles, nu a lipsit utilizarea în scopuri propagandistice a acestei noi organizații : în toate publicațiile dedicate Străjii Țării apar imaginea Marelui Voievod de Alba Iulia, Mihai, ca și cea a Marelui Străjer, regele Carol al II-lea. Mai mult, cu ocazia sărbătoririi Restaurației (8 iunie), pe stadionul ONEF din București au loc defilări ale Străjii Țării și ale tuturor asociațiilor recunoscute de OETR. Disciplinei mișcării legionare i se opunea opulența unor spectacole menite a arăta megalomania proiectului regal. Un singur element lipsea pentru o totală „concurință loială” : disciplina muncii dezinteresate pentru colectivitate.

6.5.2. Reevaluarea muncii fizice: misiunea echipelor regale studențești

Încă din 1924, Corneliu Zelea Codreanu realiza importanța propagandei în cucerirea cât mai multor aderenți. Primul pas a fost construirea cărămidăriei din Ungheni-Iași în luna mai 1924, care avea scopul de a produce materiale de construcții necesare ridicării unui cămin studențesc creștin la Râpa Galbenă – Iași, în timp ce o grădină de legume și zarzavaturi urma să asigure hrana celor care se oferiseră voluntari la această lucrare. Autoritățile ieșene conduse de prefectul Manciu au împiedicat derularea acestui proiect. Pe fir causal, această adversitate

44. Oficiul de Educație a Tineretului Român, *Directiva generală nr. 1*, București, Imprimeria Națională, 1935.

stă la baza asasinării lui Manciu de către Codreanu chiar pe scările Judecătoriei de Ocol din Iași, la 25 octombrie 1924.

Peste zece ani, în plină ascensiune a mișcării legionare, Codreanu transformă ideea muncii voluntare a tineretului în mecanism de propagandă. Taberele de muncă organizate de legionari devin un succes, acesta fiind mecanismul prin care a fost ridicată la București Casa Verde în 1933, sediul central al mișcării legionare. Acest succes este cel care stă la baza transformării șantierelor de lucru și a taberelor de muncă în mijloc de publicitate⁴⁵. Succesul taberelor de muncă a fost asigurat și de articolele favorabile acestei noi etici. Pe lângă ziarele cu orientare naționalist-legionară care publică numeroase reportaje însoțite de fotografii, un articol ce merită semnalat este cel al lui George Macrin, *O nouă școală românească : taberele de muncă*. Faptul că acest articol apare în revista cernăuțeană *Însemnări sociologice* nu e deloc întâmplător : redactorul acestei reviste era profesorul universitar Traian Brăileanu, care din naționalist-cuzist devenise deja legionar convins. Pentru Macrin, taberele de muncă au rolul de a crea „omul nou, românul de mâine”, pentru că „din această atmosferă de școală a muncii iese omul ca un tot armonic, cu o concepție care-l pune exclusiv în slujba societății”⁴⁶.

Mihail Polihroniade este cel care realizează un album fotografic cu cele mai importante șantiere și tabere de muncă ale legionarilor, succesul propagandistic fiind de necontestat. Obiectivele etice ale taberei de muncă erau explicit formulate :

„Într-adevăr, pentru noi, legionarii, tabăra reprezintă o școală, o școală în care mișcarea noastră își ctorește un suflet propriu, o școală în care se plămădește România de mâine.

În tabăra de muncă tineretul românesc învață viața aspră și simplă, dezbărată de toate inutilitățile care copleșesc astăzi sufletul nostru.

În tabăra de muncă intelectualii reiau contactul cu efortul fizic, fac cunoștință cu truda de toate zilele a țăranului și a lucrătorului și dau prin aceasta însași examenul spiritului de jertfă și de disciplină care stă la temelia României de mâine.

În tabăra de muncă lucrează cot la cot, în slujba aceluiași ideal, cărturari și țărani, muncitori și studenți, meseriași și titrați”⁴⁷.

Numărul acestor tabere de muncă a crescut exponențial : de la 4 în 1934, la 19 în 1935 și aproximativ 60 în 1936, cea mai importantă fiind tabăra Carmen Sylva de pe litoral, condusă chiar de Corneliu Zelea Codreanu. Mesajul transmis era indubitabil : doar prin cooperare și dezinteresare România poate fi transformată. Principalele activități derulate au fost în special repararea de drumuri sau podețe, construirea sau renovarea de lăcașuri de cult ortodoxe, cămine culturale sau studențești și monumente închinat legionarilor căzuți, cum a fost crucea de la Bușteni ridicată în amintirea „studentului legionar Virgil Teodorescu, asasinat pentru marea

45. Armin Heinen, *Legiunea „Arhanghelul Mihail”, mișcare socială și organizație politică*, traducere de Cornelia Eșianu și Delia Eșianu, București, Editura Humanitas, 1999, p. 261.

46. George Macrin, *O nouă școală românească : taberele de muncă*, în *Însemnări sociologice*, anul I, nr. 4, iulie 1935, pp. 16-23.

47. Mihail Polihroniade, *Tabăra de muncă. Album foto*, București, 1936, p. 3.

lui iubire de țară” la 15 august 1935. Rolul taberelor de muncă în lupta antisistem pe care legionarii și-o asumă explicit după 1934 este sintetizat de mesajul pus la intrarea în tabăra de muncă de la Carmen Sylva: „Fără Suedeji [*sic*],/Fără comisoane,/Fără împrumuturi./Numai cu dragoste de țară și cu credință în viitorul ei”.

Piedicile administrative nu au lipsit. În fața încercărilor legionarilor de a „pătrunde în conștiința publică” și de a-și crea imaginea unor „fanatici sânguincioși al căror zel nu era vorbă în vânt”, statul a ales metoda presiunilor administrative împotriva instituțiilor care acceptau ca legionarii să lucreze sub tutela lor: „În octombrie 1935, ministrul Cultelor, Victor Iamandi, și patriarhul Miron Cristea vor trimite o adresă către toate eparhiile din țară, interzicându-le să accepte munca voluntară a legionarilor”⁴³.

Acesta este contextul intern în care începe misiunea echipelor regale de cercetare a vieții rurale românești. Este o conjugare a eforturilor lui Dimitrie Gusti de a face din cercetarea sociologică un mecanism de intervenție socială. În aceeași măsură, este și dorința regelui Carol al II-lea de a estompa succesul reputat de legionari în rândul populației. Pentru legionari, taberele de muncă erau o continuă formă de campanie electorală și de noi adeziuni. Iar universitatea risca să devină o pepinieră exclusivă a legionarismului, în ciuda sprijinului de care beneficiază personalități naționaliste ca A.C. Cuza, Octavian Goga sau Alexandru Vaida-Voevod. Este momentul în care regele constată că politica „guvernării peste partide” nu mai este suficientă. Misiunea echipelor regale trebuia să facă trecerea spre „guvernarea pentru popor”. În fapt, misiunea pe care regele o dă echipelor studențești regale era tocmai aceea de a contracara legionarismul. Iată chiar vorbele suveranului cu ocazia primei expoziții a echipelor regale, în noiembrie 1934: „Prin chemarea, făcută către tineretul studențesc, să vină alături de mine să încercăm o îndreptare sănătoasă a satelor noastre, am urmărit două scopuri. Am urmărit, mai întâi, scopul cel mare, de a face ceva pentru satele și pentru țăranii noștri. Dar, am mai urmărit și un alt scop: acela de a arăta tineretului nostru universitar care este calea cea sănătoasă a muncii și a surplusurilor de energie”⁴⁹.

Sprijinul financiar de care se bucură proiectul lui Dimitrie Gusti nu poate decât să-l bucure pe sociolog. Printre cei care se remarcă în această nouă misiune de ridicare a satului se remarcă Anton Golopenția, Henri Stahl și Octavian Neamțu. Numai că școala gustiană a fost și ea afectată de microbul legionarismului. În 1935, de pildă, Ernest Bernea și Dumitru Amzăr se desprind de magistrul lor, nemulțumiți și de subjugarea sociologiei misiunii mai degrabă politice a regelui Carol al II-lea: „Cultura totală sătască trebuie să îmbrățișeze cu o egală atenție: sănătatea (igiena satului și a sateanului, cultura fizică), munca (viața economică regională, femeia în gospodărie, viața cooperativă), sufletul (viața moral-religioasă și artistică) și mintea (răspândirea cărții prin biblioteci, apoi șezători, muzeu, teatru, radio etc.).

48. Sorin Lavric, *Noica și mișcarea legionară*, București, Editura Humanitas, 2007, p. 111.

49. *Îndrumător al muncii culturale la sate*, Fundația Culturală Regală Principele Carol, București, 1936, nr. 3, p. 13.

Astfel înțelegea, munca culturală este mai mult decât o activitate *extrașcolară*, cum se spune îndeobște, ea fiind mobilizarea tuturor energiilor și forțelor sociale sătești și de stat pentru marea bătlie ce se dă, închinată însănătoșirii, înălțării și înnobilării satului". Pentru Gusti, această acțiune însemna materializarea „doctrinei culturii poporului”, acțiune din care nu puteau lipsi „toți cărturarii ieșiți din sat, așezați la orașe, care au datoria sfântă să nu uite locul lor de naștere și să-i ajute [pe săteni] după putință”⁵⁰.

Scopul era „organizarea unui *sat model*, așa cum va trebui să fie fiecare sat românesc”, mai întâi prin studierea monografică a celor peste 15 000 de sate românești (15 201 sate cu 14 milioane de locuitori, în comparație cu 172 de orașe), studiu statistic urmat de intervenția concertată a căminelor culturale, ce se ocupau de implementarea muncii culturale și a educației sociale a țăranilor.

Echipele regale studențești trebuiau să fie astfel constituite, încât să răspundă nevoilor vieții satului în totalitatea sa. Spre exemplu, pentru cultura sănătății⁵¹ era nevoie de studenți la Medicină și Educație fizică; cultura muncii – studenți în Agronomie, Medicină veterinară și maestre de gospodărie; cultura sufletului și a minții – studenți în Teologie, în Sociologie, Litere și conservatoriști. Pe lângă aportul studenților, se impunea ca în fiecare echipă să existe o grupă de tehnicieni, formată dintr-un medic uman, un inginer agronom, un inginer silvic și un medic veterinar.

Regulamentul impunea un regim de viață destul de sever, cazon de-a lungul celor trei luni de campanie a acestor echipe, dar printre îndatoririle studenților era prevăzută și „evitarea cu tot dinadinsul a oricăror discuții, particulare sau publice, pe terenul politic”⁵². La încheierea fiecărei campanii monografice, rezultatele muncii echipierilor regali urmau a fi prezentate în cadrul expozițiilor organizate la sediul Fundației Culturale Regale.

Octavian Neamțu este cel care se dedică plenar unui efort publicistic de susținere a cauzei echipelor regale, cele mai importante articole pe acest subiect fiind incluse în două volume: *Țară nouă* (1939) și *Întoarcerea la izvoare* (1942). Luările de atitudine ale lui Neamțu acoperă o tematică de actualitate în epocă, așa cum era „moda muncii intelectuale” și până la pericolul radicalizării politice a tineretului. Sub titlul *Lozinci și steaguri* (1933), tânărul sociolog condamnă divorțul dintre politică și intelectuali, mai ales după 1918. Pe lângă această decuplare, „intelectualul român își făcea un merit din faptul că nu se lăsa târât în vârtoarea vieții practice”, ajungându-se în cele din urmă la o „modă dezastruoasă care a dat naștere unui tip de cărturar complet despărțit de realități, care trăiește din reminiscențe

50. *Ibidem*, pp. 29-30.

51. Satul era considerat „rezervorul biologic al națiunii” și reprezenta, prin urmare, garanția continuității biologice a neamului românesc. Prin cultura sănătății se urmărea „apărarea, față de orice influențe dăunătoare, a patrimoniului ereditar, care constituie temelia specificului românesc al neamului nostru și a sănătății tuturor sătenilor” (*Ibidem*, p. 196).

52. *Ibidem*, p. 171.

livrești, pradă unor imaginare conflicte spirituale și organic incapabil să priceapă ceva din frământările și nevoile vieții sociale”⁵³.

Dar un simptom la fel de grav al interbelicului este și transformarea mișcărilor studentești în mecanisme de presiune politică. Deși sunt preferabile pasivității intelectualului român, aceste mișcări „ivesc primejdia unei părăsiri a cărții și a proslăvirii unor cercuri care consideră ignoranța și disprețul ideilor drept un lucru de dorit. Divorțul de carte este tot atât de periculos ca și părăsirea realităților [...]”. Societatea românească are nevoie de o tinerime luptătoare care să știe îmbina cartea de învățătură cu arma de luptă”⁵⁴.

În 1936, Neamțu, ancorat în acțiunea echipelor regale, enunță printre primii necesitatea unui serviciu social obligatoriu. Obligatoriu, pentru că „primejdia stă în faptul că abia o foarte mică parte din tineretul României Mari își dă seama de însemnătatea vieții țărănești pentru viața spirituală a nației noastre și de valoarea socială și economică a țăranimii pentru Statul nou românesc”. Ruperea socială a României între oraș și sat coroborată cu indiferența orașului față de sat a fost surprinsă de Henri Stahl în formula *România necunoscută*. Tineretul orașului – indiferent de orientare ideologică sau politică – îmbrățișa o idee larg răspândită, aceea că „niciodată țăranimea nu poate avea o importanță socială sau politică, soarta ei fiind în mâna orașelor, a căror minoritate conștientă va hotărî și soarta majorității sociale”⁵⁵.

Această idee este întărită într-un alt articol, *Munca studențimii la sate* (1936, în *Sfarmă Piatră*), în care elogiul la adresa muncii depuse în mediul rural de către echipierii regali este evident: „N-au cunoscut, până acum doi sau trei ani, studenții noștri decât drumul orașului. Ca să străbată drumul acesta, au sângerat ei și au sângerat și părinții lor [...]. Până la urmă au uitat totul și s-au înfundat în bodegi și birouri de percepție, lăsând satele părăsite și pe țărani – uitați, în depărtarea și tăcerea lor.

De trei ani lucrurile s-au schimbat. De trei ani, rânduri-rânduri de studenți, din București în primul an, din București și Cluj în al doilea an și din București, Cluj, Iași, Cernăuți și Chișinău acum, în acest al treilea an, iau drumul satelor, la întâlnire de răscruce, pentru toată viața, cu țăranii”⁵⁶.

Tipul de mesaj transmis de Octavian Neamțu încearcă să impună o alternativă limbajului legionar. Când Octavian Neamțu afirma că „naționalismul, înțeles ani de zile numai ca dragoste de neamul tău și luptă împotriva străinilor, ia înțelesul pozitiv al muncii constructive, pentru organizarea vieții țărănești”, Zoltán Rostás observa cu temei că misiunea echipelor regale era o formă de a se opune legionarilor. Însă ceea ce trebuie remarcat ar fi „distincția între naționalismul conceput ca *luptă împotriva străinilor* și cel *pozitiv al muncii constructive*”. Deși indirect, echipele regale reprezentau o mișcare de contracarare a legionarilor. Din 1934 concurența dintre

53. Octavian Neamțu, *Întoarcerea la izvoare*, București, Editura Biruința, 1942, p. 114.

54. *Ibidem*, p. 115.

55. *Ibidem*, p. 147.

56. *Idem*, *Țară Nouă*, București, Fundația Culturală Regală Principele Carol, 1939, p. 50.

echipe și legionari devine tot mai evidentă. Dar „faptul că rezultatele echipelor regale au fost propagate fără ostentație și fără adresă antilegionară a reușit să atragă simpatia multor cercuri de intelectuali, chiar și de stânga”⁵⁷.

Studiile monografice rezultate în urma acestor campanii au fost publicate în *Arhiva pentru Știință și Reformă Socială* și în *Sociologie românească*, revistă care începe să fie editată din ianuarie 1936, în timp ce *Curierul echipelor studențești* devenea interfața dintre echipierii regali și societate.

6.5.3. 1937: sfârșitul „concuranței loiale” dintre regalitate și mișcarea legionară

Prin evenimentele care se derulează la începutul anului 1937 se creează o conjunctură favorabilă atât pentru anihilarea definitivă a mișcării legionare, cât și pentru finalizarea proiectului regal de adunare a tuturor forțelor juvenile într-o acțiune concertată. Evenimentul care atestă popularitatea crescândă de care se bucura mișcarea legionară au fost funeraliile legionarilor Ion Moța și Vasile Marin, „martiri ai naționalismului” căzuți în Spania. Veniți în țară cu un tren special care oprește în gările marilor orașe, întâmpinați pretutindeni de soboare de preoți și de florile mulțimii, procesiunea înmormântării lor din București, la 13 februarie 1937, reprezintă o etalare a disciplinei și a zelului care cuprinseseră această mișcare, tot mai mistică. Însuși regele Carol al II-lea ar fi urmărit această demonstrație de forță a legionarilor dintr-o clădire situată pe bulevardul Gheorghe Magheru. Martirajul celor doi legionari reușise să facă inutili trei ani de cenzură antilegionară⁵⁸. În atari condiții, regele Carol al II-lea, într-o întrevvedere secretă cu Corneliu Zelea Codreanu, îi oferă acestuia din urmă funcția de premier, cu condiția de a fi numit căpitan al legiunii. Refuzul lui Codreanu conjugat cu atacul unor studenți legionari asupra rectorului ieșean Traian Bratu (1 martie 1937) provoacă o serie de reacții în lanț cu scopul destabilizării nucleului legionar. Acest atac îl face pe rege să se gândească la o posibilă și foarte probabilă lovitură de stat a Gărzii de Fier. Cenzura devine tot mai dură. În fapt, încă de acum este gândit un plan de eliminare definitivă a legionarilor de pe scena politică, dar și din viața publică.

Primul pas a fost însăși închiderea universităților la 2 martie 1937, până la promulgarea unei noi legi a învățământului superior. Noua lege⁵⁹ scotea practic în afara legii toate asociațiile studențești și interzicea activitatea politică a studenților,

57. Zoltán Rostás, *Atelierul gustian. O abordare organizațională*, p. 40.

58. Sorin Lavric, *Noica și mișcarea legionară*, p. 137.

59. A se vedea *Legea pentru completarea unor dispoziții din legea pentru învățământul universitar*, în *Monitorul Oficial*, nr. 69, 24 martie 1937, cunoscută și sub numele de legea Angelescu-Goangă, cele două personalități fiind considerate principalii promotori ai acestor măsuri de reprimare a asociațiilor studențești. De altfel, pentru atitudinea sa intransigentă și inflexibilă față de „studențimea naționalistă”, rectorul clujean Florian Ștefănescu-Goangă va cădea victima unui atentat la 28 noiembrie 1938. A se vedea Maria Someșan, *Universitate și politică*, pp. 164-172.

nerespectarea acestor măsuri atrăgând automat exmatricularea. De asemenea, cresc atribuțiile Consiliului Interuniversitar care, pe lângă stabilirea numărului maxim de studenți ce pot fi admiși pe universitate și pe facultate, trebuie să aprobe măsuri generale de ordine și disciplină a studenților: „Avizele Consiliului Interuniversitar sunt supuse aprobării Ministrului, după care ele devin obligatorii pentru Universități” (art. 8). Reglementările pe care această nouă lege le aduce în completarea Regulamentului legii Iorga-Costăchescu din 1933 denotă încercarea de a distruge imaginea universității ca focar al agitației politice.

Urmează un ordin al Ministerului Educației Naționale din 20 martie 1937, prin care se solicită exmatricularea tuturor studenților cu examene restante, punându-se în aplicare art. 140 al Regulamentului general al legii învățământului din decembrie 1933. Nu e nicio îndoială că motivul real era cel al „asanării universităților” de elementele „turbulente”, „greviste”, care făceau „propagandă interzisă”⁶⁰.

Anterior acestui moment, regăsim un alt element poate la fel de important în perspectiva schimbărilor ce vor avea loc în decurs de aproape doi ani. La 18 februarie 1937 ministrul Muncii, profesorul universitar Ion Nistor, prezintă Senatului proiectul de lege pentru organizarea muncii de folos obștesc. Durata acestui serviciu nu putea depăși 30 de zile anual, iar pentru tinerii cu vârste între 21 și 25 de ani formula de angrenare în acest serviciu al muncii de folos obștesc era voluntariatul. Motivul pentru care s-a luat o astfel de decizie era acela că prin aplicarea legii pregătirii premilitare tineretul a putut fi „îndrumat în mod temeinic pe calea cinstei, a disciplinei și ordinii sociale”, dovedindu-se „că tineretul este gata să execute și lucrări de interes obștesc pentru mulțumirea sufletească pe care o simte privindu-și opera, după înfăptuirea sa”. Ion Nistor nu uită să precizeze că multe astfel de echipe de premilitari au colaborat cu echipele Fundațiilor Regale în lunile iulie-septembrie 1936 „la diferite lucrări de ridicare a satelor, fără să fi fost impusă această obligație”: „Munca fizică prestată în devălmășie apropie sufletește pe cei ce o prestează și îi face să uite orice deosebire între clasele sociale, înlesnind o apropiere între ele și cimentând simțămintele de solidaritate națională și culturală. [...] *Nu trebuie să se uite că dacă Statul nu ia în mână această canalizare a inteligenței și a energiei tinerețului, riscăm să o facă alții, în alte scopuri, cu alte interese*”⁶¹ (subl. mea). Ultima frază poate că a fost rostită sub proaspătul impact al funeraliilor lui Moța și Marin. Oricum, teama în fața ascensiunii legionarismului devenise legitimă. Legea este promulgată la 24 martie 1937.

Noua orientare a Străzii Țării – aflată acum sub coordonarea lui Teofil Sidorovici – trebuia să contribuie la marginalizarea legionarismului: „Serbarea de la 8 Iunie [Restaurația], a tineretului, splendid reușită; copiii, sub noul imbold dat de Sidorovici, fac progrese; în câțiva ani, cu perseverență, se vor crește noi generații, într-un frumos spirit de cooperare cetățenească. E una din realizările de care sunt cel mai

60. ANIC, Fond Ministerul Educației Naționale, Direcția Învățământului Superior, dosar 721/1937.

61. *Monitorul Oficial, Partea a treia. Dezbateri parlamentare. Senatul*, nr. 30, 7 aprilie 1937.

mândru”⁶². La scurt timp, în toamna anului 1937, OETR se transformă definitiv în Straja Țării, prin decretul-lege din 7 octombrie, iar regele Carol al II-lea devine comandantul suprem al acestei organizații.

6.5.4. Campania echipelor regale studențești din vara anului 1937

După succesul raportat de echipele regale studențești în 1936, dar și în dorința de a oferi o alternativă pilduitoare taberelor de muncă legionare (care în 1937 sunt interzise), campania de ridicare a satului românesc a anului 1937 a devenit o acțiune extinsă la nivel național. Mai mult, această campanie trebuia să devină rezultatul colaborării dintre Fundația Culturală Regală, OETR – Straja Țării și Pregătirea Premilitară și să reprezinte, în fapt, punerea în aplicare a legii muncii în interes obștesc.

Documentele de arhivă relevă preocupările pentru organizarea acestei ample campanii încă din aprilie 1937. Astfel, într-un Proiect pentru un program al Taberelor de muncă studențești devine evident spiritul cazon pe care această acțiune trebuia să îl emane. Munca de teren reprezenta activitatea destinată „lucrărilor de folos obștesc, potrivit cu planul de muncă întocmit de acord cu Sfatul Căminului Cultural și cu autoritățile comunale. Se pot începe lucrări de construcții, precum : Cămin Cultural, baie populară, dispensar etc., sau îndreptări de șosele, diguri, șanțuri etc. Atmosfera muncii trebuie să fie plăcută, făcută cu voioșie, astfel încât niciun moment tinerii să nu aibă impresia că sunt puși la o muncă silnică, ci să lucreze cu convingerea dătătoare de entuziasm că lucrează pentru obștea satească. [...] E bine să fie alese lucrări care să intereseze și chiar să pasioneze pe tineri și, cât se poate, astfel de lucrări care se pot termina în 3 luni, ca ei să-și vadă împlinite străduințele”. Latura educativă trebuia să releve beneficiile pe care le aduce colaborarea celor trei instituții atât în educarea tineretului universitar, cât și în opera de ridicare a satului⁶³.

Plecarea echipierilor în această misiune urma a se face în intervalul 4-10 iulie 1937, iar taberele de muncă studențească urmau a fi compuse din echipierii regali, studenții organizați de Inspectoratul Muncii de Folos Obștesc și, acolo unde era posibil, din străjeri : „Scopul acestor tabere este întreit și anume : 1) educația premilitară a tineretului ; 2) pregătirea tehnică de echipieri ; 3) lucrări de folos obștesc”⁶⁴. „Din fiecare Tabără vor face parte 4 studenți în medicina umană, 2 veterinari, 3 agronomi, 2 teologi, 30 studenți din alte specialități și 5 elevi de la Politehnică, precum și 3 elevi de la liceele militare ca instructori, deci, în total un număr de 49 de tineri. La fiecare Echipă vor fi 3 serii de câte 49 de tineri, pe o durată de 20 de zile fiecare serie.”⁶⁵

62. Carol al II-lea, *Însemnări zilnice, 1937-1951*, ediție îngrijită de Viorica Moisiuc și Nicolae Răuș, București, Editura Scripta, vol. I, 1995, p. 70.

63. ANIC, Fond Fundația Culturală Regală. Centrala, dosar 64/1937, ff. 16-18 (proiectul a fost publicat și în *Curierul echipelor studențești*, anul III, nr. 4, 5 iulie 1937, p. 5).

64. *Ibidem*, f. 20.

65. *Ibidem*, f. 21.

În acest an au fost organizate misiuni ale echipelor regale studențești în 65 de sate ale României, cuprinzând toate provinciile și angrenând un total de 407 echipieri de diferite specialități (unii dintre ei erau deja la a doua sau chiar a treia campanie). Acestora li se adăugau 404 tehnicieni, 94 de membri cooptați (prin intermediul OETR-ului, preoți și învățători) și 99 de voluntari (elevi de liceu, meseriași, agricultori), rezultând un total de 1 004 persoane.

Tabelul 6.1. Tabloul studenților echipieri din campania 1937, pe linie de studii

1	Facultatea de Medicină Umană	65
2	Facultatea de Medicină Veterinară	43
3	Academia Agricolă	62
4	Facultatea de Teologie	75
5	Facultatea de Litere	27
6	Facultatea de Filosofie	31
7	Facultatea de Drept	45
8	Facultatea de Științe	7
9	Academia de Muzică	7
10	Academia de Cooperație	20
11	ANEF	22
12	Școala de Statistică	3
13	Total	407

Sursa : ANIC, Fond Fundația Culturală Regală. Centrala, dosar 64/1937, f. 22

Ca grad de finalizare a studiilor universitare, 311 erau studenți, 59 absolvenți, iar 37 erau licențiați. Din punctul de vedere al experienței în echipele regale studențești, 95 dintre ei participaseră și la campanii anterioare (64 – 1 campanie ; 23 – 2 campanii ; 8 – 3 campanii), fiind și absolvenți ai Școlilor de Echipieri. Așadar, 312 erau studenți cooptați pentru prima dată în acest tip de activitate.

Tabelul 6.2. Tabloul membrilor echipelor regale studențești – campania 1937

1	Studenți	407
2	Tehnicieni	404
3	Coptați	94
4	Voluntari	99
5	Total general	1.004

Sursa : ANIC, Fond Fundația Culturală Regală. Centrala, dosar 64/1937, f. 24

Instrucțiunile trimise de către Secretariatul OETR comandanților-străjeri pentru colaborarea cu echipele regale studențești relevă rolul acestei acțiuni în construirea imaginii lui Carol ca *rege al satelor*: „Și câte ar fi de făcut în satele noastre ! M.S. Regele, Marele Străjer, a fost primul care a înțeles acest imperativ al vremii

și prin înființarea Fundației Culturale Principele Carol a arătat calea pe care trebuie să mergem în năzuințele noastre, pentru a fi un viitor mai demn satului românesc.

Căminele culturale și Echipele Regale Studențești sunt operele Fundației și prin ele se pune în aplicare înaltul gând Regesc de a ridica și regenera satul. [...] E firesc, deci, ca OETR să fie alături de Fundația Regală Principele Carol, sprijinind atât activitatea căminelor culturale, cât și a Echipelor Regale Studențești.

De aceea, vă facem un călduros apel, Domnule Comandant, să vă puneți cu tot entuziasmul în serviciul Echipelor Regale Studențești care lucrează în comuna Dumneavoastră, fiind siguri că munca prestată de comandantul străjer, împreună cu străjerii săi, va fi de un real folos, atât pentru Echipe, cât și mai ales pentru sat”⁶⁶.

Eforturile de convingere a tineretului de a lua parte la o operă de muncă voluntară au fost însoțite și de o campanie de inoculare a unei altfel de etici a muncii. Un exemplu notabil este articolul lui Henri Stahl, publicat în 1936 în *Curierul echipelor studențești*, intitulat *Etica muncii în echipe*. Desconsiderarea voluntariatului este pusă pe seama unui sistem care a făcut din tineri ființe de un egocentrism feroce: „Zodia vieții noastre pare a fi aceasta: a străduinței singurateice, pentru ca ființa ta egoistă să o ducă cât se poate mai bine. Veșnic în concurență cu alții, te înghesui și tu la lupta vieții, dând din coate, călcând pe alții în picioare, știind că locurile sunt numărate și poate nu vor ajunge și pentru tine. Mai ales epoca aceasta de șomaj pentru intelectuali a născut, în mijlocul tineretului, primejdia unei tendințe generale spre un sălbatic egoism, născător de suflete mărunte și neomenești. [...] Echipă înseamnă frăție de cruce, prietenie până la jertfă, zdrobire a tot ce ar mai putea zvâcni în tine din egoismul singuratecului luptător, un fel de călugărie și un prilej de aspru exercițiu spiritual”⁶⁷. Idealul urmărit era cel al modelării cărturarilor „României de mâine”: „Iar sufletul tineretului s-a cutremurat în fața marelui păcat al părăsirii satului și s-a întors spre țărâtime curat, dornic de muncă, gata de sacrificiu. Crește astfel în țara românească o armată puternică de medici, ingineri, teologi, profesori, învățători, de intelectuali din toate breslele care își învață datoriile meseriei acolo unde greutatea sunt mai mari ca oriunde în altă parte și care, mai ales, învață să-și cunoască țara și să muncească pentru ea”⁶⁸.

Un alt scop urmărit de această acțiune era și acela al creării unei legături indisolubile între individ și comunitate, încercându-se eliminarea unei mentalități păguboase după care „ceea ce este a tuturor este, de fapt, a nimănui”. Crearea satului-model nu se putea face numai prin activitatea echipelor regale, ci mai ales prin educarea țăranului într-un spirit de prețuire a gospodăriei proprii și a satului deopotrivă: „Echipierii trebuie să-și întrebuințeze facultățile didactice la maximum, pentru a influența pe săteni, astfel ca ei singuri, în masă, să execute lucrări

66. *Ibidem*, dosar 66/1937, ff. 30-31.

67. În *Curierul echipelor studențești*, anul II, nr. 1, 5 iulie 1936, p. 1.

68. *Cărturarii României de mâine*, în *Curierul echipelor studențești*, anul II, nr. 9, 30 august 1936, p. 1.

de interes personal, *dar și de interes public*. [...] A obține acest rezultat trebuie să fie idealul suprem al fiecărei echipe”⁶⁹.

Campania din 1937 a reprezentat deci punerea în aplicare a Legii muncii obligatorii pentru interes obștesc. Influențele externe ale acestei măsuri nu pot fi ignorate. Walter Kotschnig, un analist al fenomenului șomajului intelectual la nivel european, considera că o astfel de măsură se înscrie în categoria măsurilor urgente (*emergency measures*) pentru atenuarea acestui fenomen al inutilizării forței de muncă. Exemplele avute în vedere erau Arbeitslager din Germania, înființate din 1931, prestarea de muncă pentru toți absolvenții de studii superioare din școlile germane, timp de 6 luni, devenind obligatorie din 1934. Un alt exemplu era cel al Civilian Conservation Corps din SUA, înființate de președintele Roosevelt în timpul marii crize economice, ca parte a New Deal-ului. Trudovo podvinost din Bulgaria era o altă sursă de inspirație care a stat la baza aplicării acestei legi în România. Aici această instituție funcționa încă din 1920, la fel ca și coloniile de muncă studențești din Elveția. În schimb, în Polonia, ideea muncii obștești a apărut ca preocupare de a găsi ocupații pentru șomerii intelectuali, lagăre de muncă voluntară fiind organizate începând cu 1933, pentru ca în 1934 să existe 60 de astfel de lagăre adunând laolaltă peste 9 000 de tineri⁷⁰.

O activitate propagandistică a avut-o și revista *Sociologie românească*. Numărul din ianuarie 1937 publică un mesaj al sociologului Gusti adresat studențimii, cu ocazia a 25 de ani de activitate pe tărâm sociologic. Concluzia sa surprinde foarte bine noua orientare pe care trebuia să o aibă sociologia și știința în general în România. „Obligativitatea cercetării națiunii românești” trebuie să fie însoțită de „o altă obligativitate, de natură etică și politică-socială: *serviciul social obligator la sate* pentru oricine vrea să profeseze în țara românească, pentru doctori înainte de a practica medicina, pentru preoți înainte de a solicita parohie, pentru învățători și profesori înainte de a obține catedra, pentru orice licențiat, de la orice facultate, pentru toată lumea. Șase luni să binevoiască să-și îndeplinească această datorie către țară și către neam orice intelectual din largul țării românești”⁷¹.

69. Sabin Manuilă, *Generalizarea operei constructive la sate prin metoda educativă*, în *Curierul echipelor studențești*, anul II, nr. 11, 13 septembrie 1936, p. 1.

70. A se vedea Anton Golopenția, *Bilanș cu privire la Arbeitsdienst*, în *Curierul echipelor studențești*, anul II (seria a doua), nr. 2, 15 ianuarie 1937, p. 3. *Organizarea muncii obștești în alte state*, în *loc. cit.*, anul III, nr. 4, 5 iulie 1937, p. 2. De fapt, acest număr face un lobby puternic ideii de muncă obștească obligatorie în România, ideea fiind abordată și de Dimitrie Gusti și Henri Stahl.

71. Dimitrie Gusti, *Despre știința națiunii românești și serviciul social obligator al studențimii*, în *Sociologie românească*, anul II, nr. 1, ianuarie 1937, p. 3.

Capitolul 7

Serviciul Social al Tineretului în România (1938-1939)

7.1. Noul regim și educația

Campania din 1938 a echipelor regale studențești a fost prima într-un nou tip de regim politic. Dictatura era însoțită de apariția partidului unic (Frontul Renașterii Naționale), pluripartidismul devenise ilegal prin decretul regal din martie 1938, tot atunci înființându-se și Direcția Generală a Presei și Propagandei (cu rol de supraveghere și control al Societății Radiofonice, al Serviciului Cinematografelor, al Direcției Presei și al Societății Rador).

La nivel oficial încerca să se acrediteze ideea că necesitatea unui regim autoritar fusese impusă de „fărâmițarea partidelor politice, pornite spre destrăbălare și anarhie”, dar și de nesinceritatea programelor „cluburilor politice”, fapt tot mai vizibil în urma pactului „încheiat între două partide, diametral opuse ca sisteme și concepție politică în decembrie 1937”¹. Definindu-se ca un partid al schimbării sociale și politice, dar și al apărării intereselor națiunii române, Frontul Renașterii Naționale se poziționează împotriva curentului democratic, care se făcea vinovat de organizarea unor „comuniuni și legături politice negative și inamice însăși existenței neamului”. Deschizând era totalitarismelor în istoria românească, FRN adoptă totuși o retorică naționalistă. Confiscarea naționalismului ca reper identitar este justificată retrospectiv de pactul de neagresiune electorală semnat în decembrie 1937 de Iuliu Maniu, președintele PNT, și de Corneliu Zelea Codreanu, liderul mișcării legionare (având acum ca expresie politică organizația Totul pentru Țară). Procedul utilizat pentru succesul stigmatizării acestor doi lideri era apelul la fobii larg răspândite în societatea românească, metodă utilizată și de Hitler în Germania (care exacerbează latura naționalistă a socialismului său pentru a-i elimina din jocul politic pe social-democrați și pe comuniști). În România, a vorbi de comunism reprezenta un melanj de sentimente rusofobe și de teama de confiscare a pământurilor, sentimente împărtășite de majoritatea populației rurale și nu numai. Tocmai de aceea, național-țărăniștii sunt definiți drept adepții „comunismului cel mai

1. *Guvernul Renașterii Naționale. Noua Eră Constituțională. Album omagial*, București, Tiparul românesc [1939], p. 9.

totalitar și ideal”, în timp ce legionarii se fac vinovați de practicarea „totalitarismului cel mai comunist și autocrat”². În schimb, FRN „refuză orice forme democratice liberale, formale, totalitar comuniste, fasciste, național-socialiste etc., cu categoricul lor accent psihologic-juridic, și se adâncește în însuși caracterul său ontologic ortodox-național”³.

Faptul că sursa de inspirație a noului regim era regimul fascist italian sau nazismul german e dovedit de adoptarea devizei *Regele și Națiunea – Muncă și Credință* și de formarea primului partid unic din istoria României. Frontul Renașterii Naționale se înființează la 15 decembrie 1938, având ca fundament breslele profesionale, urmând deci ca la conducerea statului să participe „toți cei ce se dovedesc capabili, afirmându-se prin merite și muncă”⁴. Printre membrii fondatori ai primului partid unic din istoria României moderne se regăsesc figuri importante ale mediului intelectual românesc: Petre Andrei, Lucian Blaga, Constantin Giurescu, Dimitrie Gusti sau Mihail Ralea; iar lista este mult mai lungă.

Un subiect aparte în noul regim a fost învățământul, a cărui misiune anterioară – aceea de „stârpire a analfabetismului la sate și de ridicare a nivelului intelectual la oraș” – s-a dovedit păguboasă. Lipsit de finalități practice, în mediul rural învățământul a devenit „costisitor, de o utilitate contestabilă [...] și aproape impopular. La orașe, dezvoltarea disproporționată a studiilor teoretice a dus la crearea unui șomaj intelectual, care a constituit un permanent focar de tulburări sociale și [care] a lipsit comerțul și meseriile de elementele vii, care s-au văzut apoi înlocuite de străini. Astfel, vechea organizare a învățământului nostru, în loc să fie un instrument de progres, a constituit un mijloc de adâncă tulburare în viața socială și politică a țării”⁵.

Transformat încă din 1936 în Ministerul Educației Naționale, acest resort a fost condus în cei doi ani de dictatură regală de Armand Călinescu ca ministru ad-interim, iar apoi, din decembrie 1938, de sociologul Petre Andrei. Printre măsurile preconizate pentru reorganizarea învățământului superior se număra și înființarea unei Școli Normale Superioare în cele trei centre universitare principale (București, Cluj și Iași), cu rolul de pregătire a personalului didactic pentru învățământul secundar. Cei ce se puteau înscrie erau absolvenții de studii superioare, iar cursurile urmau să aibă o durată de trei ani: primul an pentru obținerea licenței, iar ultimii doi

2. În acest an, lupta împotriva legionarilor devine tot mai dură. Arestarea lui Zelea Codreanu și condamnarea sa la 10 ani de muncă silnică a fost primul pas în lichidarea sa efectivă. Turneul european al regelui Carol al II-lea din toamna anului 1938, urmat de o scurtă întrevvedere la Berghof cu Adolf Hitler, pare să-l convingă că germanii nu puneau mare preț pe mișcarea legionară. Impotența occidentalilor în fața expansionismului nazist era deja realitate în urma Acordului de la München (29-30 septembrie 1938), care pecetluise soarta Cehoslovaciei. Carol era convins că prin eliminarea liderilor legionari putea să „înghețe” șansele unui război civil intern, un scenariu indezirabil în noua conjunctură internațională.
3. Theodor Vlădescu, *Frontul Renașterii Naționale. Origina și doctrina*, București, 1939, pp. 14, 16, 30.
4. *Guvernul Renașterii Naționale. Noua Eră Constituțională*, p. 14.
5. *Ibidem*, p. 21.

ani pentru perfecționare pedagogică, accentul căzând pe „formarea caracterului și a vieții morale a viitorului profesor”⁶.

Rezultatul a fost legea din 4 noiembrie 1938⁷. În expunerea motivelor pentru adoptarea acestei legi de raționalizare a învățământului superior Armand Călinescu releva neajunsurile provocate de „chemările la catedră”, soluția fiind instituirea concursului ca unic mecanism de recrutare a corpului didactic (profesori și conferențieri). Totodată, pentru a asigura o mai bună pregătire a studenților, legea limita numărul de cursuri și de examene pe care studentul era obligat să le susțină de-a lungul studiilor universitare. Drept consecință, legea a „raționalizat” numărul de catedre și de conferințe pentru fiecare facultate, iar numărul membrilor personalului auxiliar (preparatori, asistenți, șefi de lucrări) a fost stabilit în funcție de natura disciplinei (teoretică sau experimentală), dar și în funcție de numărul studenților. Măsurile preconizate pentru „deflația” învățământului superior urmau a fi implementate începând cu anul academic 1938-1939. Proiectul Școlii Normale Superioare însă a fost abandonat.

7.2. Legea Serviciului Social

Chiar și în astfel de condiții, campania echipelor regale din anul 1938 nu a fost afectată major de aceste schimbări interne sau externe. Echipetele regale au fost trimise în acest an în 63 de sate de pe tot cuprinsul țării, numărul total al membrilor fiind de 849, dintre care 669 erau membri bugetați, iar restul de 180 – membri cooperați și voluntari. Dintre studenți, 227 proveneau din centrul universitar București, 96 din Iași, 66 – Cluj, 13 – Cernăuți, 4 – Caransebeș, 2 – Oradea și 1 – Arad. Aceștia li se mai adăugau 62 de maestre de gospodărie de la diferite școli din țară.

Tabelul 7.1. *Membrii echipelor regale studențești – campania 1938*

1	Medicină umană	48
2	Medicină veterinară	60
3	Agonomie	66

6. Armand Călinescu, *Noul Regim. Cuvântări 1938-1939*, București, Imprimeria Națională, 1939, p. 63.
7. *Monitorul Oficial al României*, nr. 257, 4 noiembrie 1938. Această lege stipula că „învățământul superior se predă în Universități, Politehnici și Academii de Înalte Studii și Comerciale”. În categoria politehnicilor erau incluse cele de la București și Timișoara, iar academiile sau facultățile de științe agricole erau cele de la Cluj, București și Chișinău și Academia de Arhitectură din București. Art. 15 definea școlile speciale ca „școli de învățământ intermediar între învățământul superior și cel secundar”, profesorii din aceste instituții fiind asimilați conferențierilor, iar maestrii – asistenților universitari. Școli speciale deveneau academiile teologice, de arte frumoase (București și Iași), de muzică și artă dramatică (București, Cluj, Iași), de muzică religioasă (București), Școala de arhivistică (București) și Institutul de Educație fizică (București).

4	Teologie	75
5	Conducători de cor	6
6	Sociologie	59
7	Educație fizică	7
8	Cooperație	22
9	Maestre de gospodărie	62
10	Drept	33
11	Asistență socială	19
12	Diversi	14
	Total studenți	471
1	Medici umani stagiaři	55
2	Medici umani de circumscripție	22
3	Medici veterinari	22
4	Ingineri agronomi	47
5	Ingineri silvici	6
6	Comandanți Pregătire Premilitară	31
7	Învățători	59
8	Preoți	31
9	Comandanți OETR – Straja Țării	22
10	Diversi	83
	Total tehnicieni	378
	Total general	849

Sursa : ANIC, Fond Fundația Culturală Regală. Centrala, dosar 58/1938, ff. 9-14

Bilanțul celor 5 ani de campanie a echipelor regale studențești (1934-1938) totaliza un număr de 228 de campanii de lucru în 114 sate ale României. Raportat la cele 15 201 saie, aria de acoperire era destul de mică, dar transformarea acestei activități într-o muncă obligatorie a întregului tineret universitar putea face proiectul gustian de cunoaștere și acțiune socială să devină realitate în doar câțiva ani. Un susținător fervent al unei astfel de politici de pregătire „paramilitară a tineretului” (cum o numește Henri Stahl) a fost Anton Golopenția care, încă din 1936, considera necesară obținerea obligativității participării studențimii la munca de cunoaștere a satului românesc în cadrul echipelor regale, ca mecanism de a reduce recrutările pe care legionarii le făceau în rândul studențimii. Indirect, echipele regale deveneau principalul vector în construirea imaginii lui Carol atât de „rege al culturii și al tineretului”, cât și de „rege al țăranilor”. De altfel, prin Serviciul Social scopul suprem era construirea satului-model. Prilejul oferit a fost un incendiu care a mistuit mare parte din satul Dioști-Romanați, iar cel însărcinat cu misiunea de reconstrucție a fost Gheorghe Focșă⁸.

Astfel încep discuțiile pe marginea „serviciului social”, rolul central fiindu-le rezervat lui Dimitrie Gusti și Fundației Culturale Principele Carol. Totuși, regele Carol considera inoportună investirea unei instituții culturale, cum era Fundația, cu atribuțiile unei instituții de stat. În însemnarea din 6 iulie 1938 din jurnalul său,

8. Zoltán Rostás, *Atelierul gustian. O abordare organizațională*, București, Editura Tritonic, 2005, pp. 48-49.

confesiunea regelui este explicită: „La 4 : 30 consiliu interministerial, în care se discută serviciul social obligatoriu. Legea, așa cum fusese pregătită de Gusti, nu mi-a plăcut, căci prea pune înaintea Fundația Principele Carol și prea făcea din ea o instituție de Stat. După lungi discuții s-a ajuns la – cred – soluția cea mai bună, păstrând toate principiile de lucru ale vechii legi, păstrând Fundației rolul primordial în această foarte mare operă, dar nu subjugând-o propriu-zis Statului. S-a format Straja Țării pentru adulți”. Ultimele discuții cu Gusti pe marginea proiectului de lege a serviciului social obligatoriu au avut loc la 5 august 1938, când Carol subliniază în jurnalul său că acest proiect „este o nouă concepție a noastră pentru a generaliza experiența făcută de echipele mele în țară și care a dat așa de frumoase rezultate”⁹.

În ședința din 13 octombrie a Consiliului de Miniștri, dorința lui Gusti conjugată cu planul regelui Carol de control al tinerimii devine realitate. În expunerea de motive a acestei legi se precizează că Serviciul Social este necesar pentru „munca de ridicare a satelor și orașelor” prin patru tipuri de metode sau acțiuni. Prima constă în obligativitatea cetățenească și națională a tineretului de ambele sexe, absolvent al școlilor superioare și speciale, „să îndeplinească, înainte să intre în viața profesională, o muncă la sate” cel mult un an, intrând astfel în contact cu „cea mai însemnată realitate socială românească”. Apoi, organizarea unui Cămin Cultural în fiecare sat, din care să facă parte toți membrii comunității, era preconizată să asigure continuitatea acestei munci a Serviciului Social, la fel cum Institutul Social al României trebuia ca în baza monografiilor rurale să stabilească planul de lucru al Serviciului Social. Nu în cele din urmă, un rol special era acordat școlilor țărănești „pentru pregătirea gospodărească și cetățenească a săteanului și pentru pregătirea lui în legătură cu munca pe care va avea s-o desfășoare în Căminul Cultural”¹⁰.

Președinția Serviciului Social era deținută de Dimitrie Gusti, iar în Comitetul Permanent de conducere și administrare a acestei noi instituții au fost coopțați dr. Iuliu Moldovan, șeful școlii de biopolitică și eugenie de la Cluj, și filosoful Constantin Rădulescu-Motru, președinte al Academiei Române între 1938 și 1941¹¹. Însăși conducerea acestei instituții reflecta doctrina Serviciului Social, prin care erau „chemați la muncă întreg tineretul intelectual și toți cărturarii țării”¹².

Unicitatea proiectului Serviciului Social era explicată de Dimitrie Gusti prin faptul că tinerii intelectuali români „nu sunt chemați să presteze o muncă manuală, ci o muncă intelectuală. Scopul nostru nu este să creăm o armată civilă politică, ci numai acela al ridicării satelor prin colaborarea intelectualilor. Intelectualii noștri sunt în cea mai mare parte de origine țărănească, dar o anumită instrucție

9. Carol al II-lea, *Însemnări zilnice, 1937-1951*, ediție îngrijită de Viorica Moisiuc și Nicolae Răuș, București, Editura Scripta, vol. I, 1995, pp. 194-195, 218.

10. ANIC, Fond Președinția Consiliului de Miniștri. Jurnale, dosar 476/1938, ff. 31-32.

11. ANIC, Fond MEN, dosar 837/1938, ff. 80, 85.

12. A se vedea Fundația Culturală Principele Carol – Serviciul Social, *Îndrumător al muncii culturale la sate*, 1939, nr. 9, pp. 5-22.

eronată le-a dat gustul exclusiv pentru viața citadină și birocratică. A venit vremea ca această stare de lucruri să se sfârșească”¹³.

Din punct de vedere ierarhic, toate celelalte instituții de pregătire și educare a tineretului – Straja Țării, Pregătirea Premilitară, taberele de muncă ale Inspectoratului general al Muncii de Folos Obștesc – deveneau subordonate Direcției Serviciului Social sau trebuiau să colaboreze cu ea. Practic, Serviciul Social devenea ultima etapă în educarea și instruirea tineretului în spirit patriotic și de supunere față de Rege și Noul Regim. În fiecare localitate – rurală sau urbană – Serviciul Social urma a fi implementat prin Căminele Culturale, în care urmau a se înscrie toți reprezentanții autorităților locale.

În primăvara anului 1939 încep pregătirile pentru prima campanie a Serviciului Social. Colaborarea cu Ministerul Educației Naționale a fost decisivă în implementarea acestui nou program: au fost trimise adrese tuturor universităților și școlilor superioare din România, cerându-li-se trimiterea de date statistice cu privire la absolvenți. Plecând de la aceste date, Serviciul Social al Tineretului urma să repartizeze absolvenții spre Școlile SST. Au fost proiectate 33 de astfel de școli, defalcate pe sexe, tipurile de pregătire fiind: Școli de Inițiere SS și Școli de Comandanți/Comandante SS (conducători de Cămin Cultural), cu o capacitate de pregătire de 3 708 cursanți sau cursante. Cursurile aveau o durată de 4 săptămâni, programul instructiv derulându-se pe două axe: pregătirea teoretică („Serviciul Social – cerință a timpului”) și aplicații practice (atât în școală, cât și în sat)¹⁴. Datele statistice cu privire la capitalul cultural, etnia, vârsta și inserția economică a cursanților școlilor SS relevă câteva particularități asupra cărora merită să insistăm, analiza bazându-se doar pe statisticile școlilor pregătitoare de băieți.

Tabelul 7.2. *Cursanții Școlilor pregătitoare de băieți SS după originea etnică*

Școala	români	germani	unguri	Evrei	alții	Total
Satu Mare	80	3	5	10	0	98
Caransebeș	82	1	6	11	0	100
Purcari	70	2	6	14	1	93
Târgu Mureș	78	1	2	13	1	95
Cluj	67	1	1	9	3	81
Craiova	72	4	3	8	1	88
Deva	107	2	3	5	1	118
Sibiu	78	3	2	8	1	92
Huși	50	0	0	12	3	65
Pitești	99	1	3	9	0	112
Soroca	99	0	0	0	1	100

13. Dimitrie Gusti, *Principiile și scopurile Serviciului Social (Biblioteca Serviciului Social)*, București, Fundația Culturală Regală Principele Carol, 1939, p. 19.

14. ANIC, Fond Fundația Culturală Regală. Centrala, dosar 99/1939, ff. 326-329, 381.

Vișeu de Sus	81	0	6	11	1	99
Ciacova	73	1	8	6	2	90
Șendriceni	74	3	2	18	0	97
Chișinău	74	5	1	17	2	99
Total	1184	27	48	151	17	1.427
Total%	82.97%	1.89%	3.36%	10.58%	1.19%	100.00%

Sursa : ANIC Fond Fundația Culturală Regală. Centrala, dosar 99/1939, ff. 165-194

În momentul implementării, Serviciul Social nu era un program exclusivist etnic. Ceea ce se remarcă este ponderea destul de mare a evreilor (10,5%), dar această situație nu va dura mult timp. Printr-o dispoziție a Serviciului Social al Tineretului din 23 august 1939, comandanții de Școli SS au fost obligați să facă o verificare a cursanților din punct de vedere etnic și să-i elimine pe cei care nu erau români. Această măsură a provocat reacții diverse. Spre exemplu, comandantul Școlii de fete SS din Satu Mare atrăgea atenția că „toate aceste minoritare s-au încadrat bine în școala noastră și au lucrat conștiincios”, în cele din urmă luându-se decizia ca persoanele „care vor, [să] rămână pentru continuarea practicii pe teren, iar celelalte rămân la dispoziția Fundației”. În schimb, comandantul Școlii de Băieți SS din Chișinău constata că „în urma dispoziției de lăsare la vatră a echipierilor minoritari, efectivul școlii noastre micșorându-se simțitor, s-au putut alcătui numai 4 echipe de câte 17 inși. După primirea dispozițiunii prin care se permite preoților echipieri prestarea Serviciului Social în parohie, două echipe au rămas numai cu 15 persoane”¹⁵. Motivul care a stat la baza acestei măsuri nu era foarte clar : iminența războiului sau o pretinsă teamă de „sabotaj” ? Cert este că au fost excluși toți minoritarii.

Tabelul 7.3. *Cursanții școlilor pregătitoare de băieți SS după grupe de vârstă*

Școala	16-18 ani	18-21 ani	21-23 ani	23-25 ani	25-30 ani	30-35 ani	35+	Total
Satu Mare	0	7	6	22	50	13	0	98
Caransebeș	0	8	14	32	42	4	0	100
Purcari	-		-	-	-	-	-	-
Târgu Mureș	0	13	14	27	37	3	1	95
Cluj	0	14	18	13	20	4	1	70
Craiova	0	8	2	23	47	7	1	88
Deva	0	7	15	32	52	9	3	118
Sibiu	0	4	5	29	44	8	2	92
Huși	0	13	9	20	20	3	0	65

15. *Ibidem*, ff. 219, 282.

Pitești	1	10	19	34	38	8	2	112
Soroca	0	0	1	2	39	39	19	100
Vișeu de Sus	0	3	18	34	33	7	4	99
Ciacova	0	5	17	24	42	2	0	90
Șendriceni	0	13	11	26	38	6	3	97
Chișinău	-	-	-	-	-	-	-	-
Total	1	105	149	318	502	113	36	1.224
Total%	0.08%	8.58%	12.17%	25.98%	41.01%	9.23%	2.94%	100.00%

Sursa : ANIC Fond Fundația Culturală Regală. Centrala, dosar 99/1939, ff. 165-194

Tabelul 7.4. *Cursanții școlilor pregătitoare de băieți SS după ocupații prezente*

Școala	Funcționari la stat	Funcționari particulari	Fără plasament	Total
Satu Mare	29	2	67	98
Caransebeș	-	-	-	-
Purcari	12	0	81	93
Tg. Mureș	20	18	57	95
Cluj	11	6	64	81
Craiova	5	7	76	88
Deva	23	7	88	118
Sibiu	14	8	70	92
Huși	5	2	58	65
Pitești	14	2	96	112
Soroca	100	0	0	100
Vișeu de Sus	27	11	61	99
Ciacova	-	-	-	-
Șendriceni	-	-	-	-
Chișinău	7	5	87	99
Total	267	68	805	1.140
Total%	23,42%	5,96%	70,61%	100,00%

Sursa : ANIC Fond Fundația Culturală Regală. Centrala, dosar 99/1939, ff. 165-194

Grupa de vârstă 23-30 de ani are o pondere de aproape 2/3 în cadrul acestui eșanșon, aproximativ aceeași pondere având-o și categoria celor fără ocupație. Absolvenții și absolventele de studii superioare încadrați în Serviciul Social erau în număr de 1 748, adică 54,45%. Cumulați și cu absolvenții de școli normale, rezultă un număr de 2 293 de tineri cu studii superioare și medii. Dacă reamintesc

faptul că prestarea Serviciului Social condiționa eliberarea diplomei de licență (sau de absolvire), cifrele menționate mai sus pot fi, de fapt, promoția profesioniștilor intelectuali ai anului 1938/1939.

Date de identificare socială pot fi obținute și prin analizarea fișelor individuale ale cursanților Școlilor SS. Fișa era extrem de elaborată, pe lângă datele de identificare fiind adăugate rubricile *Arborele genealogic*, *Comportarea în organizațiile Serviciului Social*, *Antropometrie*, *Performanțe sportive*, *Antecedente medicale* și *Starea sănătății*. Suspendarea intempestivă a Serviciului Social a lăsat multe dintre aceste fișe descompletate, rămânând doar datele pe care cursanții erau obligați să le ofere în momentul înscrierii în Școlile SS. Astfel, cea de a doua serie a Școlii pregătitoare de băieți SS din Satu Mare avea un număr total de 57 de cursanți (47 români, 6 evrei, 2 maghiari, 1 german; 1 respondent nu și-a precizat naționalitatea), cu o medie de vârstă de 26 de ani (pe grupe de vârstă: 19-25 de ani: 30 de cursanți; 26-30 de ani: 18 cursanți; 31+ : 9 cursanți). Dintre aceștia, 34 erau născuți în mediul rural, în timp ce 23 în cel urban, dar în 1939 domiciliul stabil în mediul rural îl mai aveau 25 (iar 32 la oraș). În privința capitalului cultural, 46 aveau studii superioare, în timp ce 11 erau absolvenți de școli secundare (în special școli normale). În privința originii sociale, dintre cei 57 de respondenți 32 se considerau de origine rurală (fii de țărani), în timp ce 25 erau „orășeni” (fii de burghezi, funcționari sau de profesori universitari¹⁶). Aceste diferențe se reflectă și în starea materială: 23 se considerau săraci, 9 având o stare materială medie, iar 16 o situație cel puțin bună (9 dintre respondenți nu au precizat acest aspect). Perioadele de sărăcire a familiilor respondenților au fost cu precădere războiul și marea criză economică, dar pentru unii dintre aceștia sărăcirea s-a datorat și decesului unuia dintre părinți (în special tatăl) sau efortului financiar al părinților pentru susținerea copiilor la studii. În privința locului de muncă, 20 s-au declarat șomeri sau fără ocupație, 9 funcționari publici, iar 5 liber-profesioniști. Restul de 23 erau ingineri, învățători, preoți, cantori bisericești sau studenți. La rubrica *Preocupări intelectuale* (cu răspuns multiplu), preferințele erau: economie – 23 de respondenți, muzică – 19, filosofie – 17, istorie – 16, pedagogie – 15, desen – 15, politică – 14, tehnică – 14, juridic – 12, poezie – 12, medico-biologic – 11, fizico-chimic – 10, matematică – 9, pictură – 9, militar – 8 și psihologie – 2 (dintre cei 57 de respondenți, 7 nu și-au precizat opțiunile, iar 2 considerau că nu au preocupări intelectuale). La capitolul limbi străine cunoscute, de departe domina franceza (40 de respondenți), urmată de germană (17 respondenți), maghiară (8 respondenți), în timp ce 13 respondenți nu cunoșteau nicio limbă străină¹⁷.

16. La această Școală pregătitoare era înscris și fiul prof. univ. Vintilă Mihăilescu din București. De semnalat că Vintilă Christian, la rubrica activități sociale, menționează participarea sa la construirea mausoleului Moța-Marin.

17. *Ibidem*, dosar 164/1939 – „Fișe individuale ale echipierilor care au prestat Serviciul Social. Școala de echipieri Satu Mare” (completate la 30 august 1939).

Tabelul 7.5. *Efectivul absolvenților și absolventelor în campania Serviciului Social, 1 august – 1 noiembrie 1939*

Specialitatea		Băieți	Fete	Total
Academii	Comercială	123	26	149
	Educație fizică	1	3	4
	Arte frumoase	8	15	23
	Muzică și artă	3	8	11
Facultăți	Agronomie	69	7	76
	Arhitectură	22	5	27
	Drept	417	42	459
	Farmacie	13	14	27
	Litere și filosofie	54	129	183
	Medicină veterinară	62	4	66
	Medicină umană	219	52	271
	Științe	38	51	89
	Teologie	279	1	280
		79	4	83
Politehnica				
Școli	Superioare textile	36	2	38
	Subingineri și conductori	15	0	15
	Normale	271	274	545
	Licee industriale	0	206	206
	Școli gospodărie	0	116	116
	Școli medii agricultură	16	0	16
	Asistență socială	0	4	4
	Agenți sanitari	65	0	65
	Școli de moașe	0	115	115
	Cântăreți bisericești	136	0	136
	Gimnazii industriale	0	151	151
	Inferioare de agricultură	55	0	55
Total general		1.981	1229	3210
În școlile pregătitoare SST		1.849	1212	3061
În Echipele Monografice		132	17	149

Sursa: *Curierul Serviciului Social*, anul V, nr. 7, 23 iulie 1939

În scurta sa existență (având în vedere că implementarea Serviciului Social a început la 1 iunie 1939 și a fost suspendată la 13 octombrie 1939), școlile au format 131 de comandanți SS, 107 comandante SS și 15 maestre, toți aceștia fiind

salariați în cadrul respectivului serviciu. De altfel, după suspendarea serviciului, mulți dintre ei vor fi transferați la diferite ministere sau direcții administrative¹⁸.

Campania Serviciului Social din 1939 a fost poate apogeul cercetării monografice a satului românesc, fiind trimise simultan echipe în 128 de sate din 51 de județe ale României. De această dată, cercetarea sociologică a Serviciului Social propunea și o anchetă inedită, implementată prin intermediul Căminelor Culturale. Ancheta urmărea să obțină date despre „fiii satului ridicați pe treptele sociale și domiciliați departe de sat”, cu referire la nume, profesie, adresă. În plus, se cerea să se verifice dacă persoana în cauză păstrează sau nu legătura cu satul natal. Inițiativa poate fi interpretată ca o încercare de evaluare a gradului de comunicare socială între mediul rural și cel urban, dar și ca o creionare a unor traiectorii de migrare interregională în România Mare¹⁹.

Nu au lipsit nici eforturile de popularizare a activității prestate în cadrul Serviciului Social. În acest sens, Fundația Culturală Regală edita seria „Cartea Echipelor”, care reunea însemnările echipierilor din timpul activității de teren, mai ales campaniile monografice din 1938 și 1939. Scrise cu mai mult sau mai puțin talent literar, aceste pagini evidențiază o lume rurală uitată, un popor reticent și timorat de prezența tinerilor echipieri, dar și studenți care se simțeau mai degrabă „obligati” să facă acest serviciu. Pentru țaranul român ar fi fost vorba de o reticență născută din sărăcie, numeroase lipsuri și din perceperea statului ca un asupritor. Iată ce notează Laurențiu Fulga Ionescu în timpul misiunii sale în satul Bogați – Dâmbovița în iulie 1938: „Dânșii [țaranii] cred că o Echipă Regală este, prin excelență, nu un motor de forțe vii [...], ci din contră o simplă adunătură de oameni, veniți pentru a împărți bani, obiecte și alte necesități. [...] Un caz destul de elocvent: la o șezătoare. Șeful echipei le-a amintit, le-a vorbit frumos despre legământul, despre credința noastră, le-a explicat scopul sosirii noastre aici, și în tăcerea care stăpânea sătenii, un glas răgușit, iritat, a azvârlit apostrofa printre dinți:

Mai bine ne-ai aduce mălai și bani, decât să ne faci școală și abator”²⁰.

Aceeași reticență și la moșii din Apuseni, plastic surprinsă de Miron Radu Paraschivescu: „Moșii sunt [...] ostili oricărui vizitator, străini, închiși. Tăcuți. Muți ca de piatră. Printre buzele lor strânse rareori mijeste floarea deschisă a zâmbetului; chipul lor macru, ars de vânturile și de soarele înalturilor, se luminează greu în fața primului venit.

Cu atât mai mult cu cât acești prim-veniți, care erau echipierii Fundațiilor de acum trei ani, apăreau în uniforme *kaki*, de tăietură militărească – adevărate solii ale stăpânirii. Și pentru țaranii noștri, stăpânirea n-a izbutit să însemne în trecut decât dajdie, prestație, oprimare”²¹.

18. A se vedea *Ibidem*, dosar 15/1940 – „Situația nominală a salariaților fostului SS, care au fost repartizați în 1940”.

19. *Ibidem*, dosar 21-22/1939 – „Liste cu fiii satului ridicați pe treptele sociale”.

20. Laurențiu Fulga-Ionescu, *Campania a doua 1 iulie – 1 octombrie 1938 Bogați – Dâmbovița*, București, Fundația Culturală Regală Principele Carol, 1939, pp. 93-94.

21. Miron Radu Paraschivescu, *Oameni și așezări din Țara Moșilor și a Basarabilor*, București, Fundația Culturală Regală Principele Carol, 1938, pp. 27-28.

Această reticență a afectat mai ales latura științifică a echipelor studențești, adică anchetele sociale. Speriați că „biruri noi ne pândesc”, răspunsurile legate de producția agricolă sau inventarul agricol au fost lipsite de relevanță sociologică. Pentru țăran, „tocul *domnului* de la oraș și foaia ceea de hârtie tipărită reprezintă – pur și simplu – niște tunuri, niște mitraliere, mici, dar sigure. În gândul lui, vede cum au să i se ridice la toamnă bucatele, cum or să-i fie confiscate vitele, păsările, dacă nu și casa”²².

Cu greu par a se fi lăsat țărani convingși că scopul era altul; poate că și acesta a fost un motiv pentru care campaniile din 1934-1939 s-au repetat în anumite sate, din dorința de a câștiga încrederea oamenilor, de a contribui la o schimbare vădită a satului, de a inocula țăranelui o altă imagine a statului: „Studentii echipieri servesc aparatul de Stat în numele căruia se și prezintă; ei arată poporului o altă față a stăpânirii – cu totul [de]osebită de jandarm, de primar, perceptor și pretor – o înfățișare plină de grijă și de frăție față de norod”²³.

Țărani nu își pot explica de ce „domnii de la oraș”, „oameni cu carte”, trebuie să facă „munci grele”. Unii îi consideră „antihriști”, alții intuiesc iminența unui război sau a unei confruntări între „comuniști” și „naționaliști”; oricum ar fi, „au ei boierii ăia de sus socotelile [dum]nealor... O fi mirosind de vreun război... vrea să se dea bine cu noi...”²⁴.

În cele din urmă, „moda echipierilor” începe să pătrundă în sate: „Da' eu văd că parcă s-a mai deșteptat satul, că înainte ședea țâncii pe toate drumurile cu deștile-n nas și nu-ți da unu' bună ziua, dar acum de când cu moda asta, orice plod mai răsărit ridică mâna și-ți zice *Sănătate*... Așa i-a învățat domnii ăia *regali*...”²⁵.

Proiectul Serviciului Social nu a durat mult, dar pentru unii a însemnat dovada clară a validității propriei lor ideologii. Iată-l pe Miron Radu Paraschivescu, comunist autentic încă din interbelic, care credea că principala moștenire a Serviciului Social a fost o nouă viziune asupra muncii, anume devălmășia: „Ideea însăși *de a lucra în echipă* era cu totul nouă și revoluționară în România. Ea aparține zilelor de mâine, zărilor noi care se deschid lumii, acelei lumi unde toți oamenii muncesc, învață și biruie pentru toți. Lumea unde legea nu o face partea, ci întregul”²⁶. Alții accentuau latura spirituală: „România încearcă astăzi o puternică spirituală. Noi nu realizăm practic nimic. Noi formăm oameni. Noi nu facem cărămidă și șanțuri, ci învățăm sufletele să simtă românește. Noi creăm o Românie de elită, prin cultură, sănătate și însuflețire. Căci avem cu toții o presimțire. Ziua de mâine nu va însemna război – va însemna din contră biblioteci și cămine culturale. României nu-i este

22. *Ibidem*, p. 33.

23. *Ibidem*, p. 52.

24. Constantin Gheorghe, *Moș Trian. Însemnările unui echipier*, București, Fundația Culturală Regală Principele Carol, 1938, pp. 24-25.

25. *Ibidem*, p. 38.

26. Miron Radu Paraschivescu, *Pâine, pământ și țărani*, Craiova, Fundația Culturală Regală Regele Mihai I, 1943, p. 120.

teamă de război, ci vrea apropierea de Dumnezeu”²⁷. „Dacă noi, generația de acum, vom ști să răspundem bine imperativelor vremii și ne vom îndeplini datoria în întregime, ne va aștepta binecuvântarea lui Dumnezeu și recunoștința eternă a Neamului.”²⁸

Lucrările din care am redat aceste fragmente erau concepute ca instrumente de propagandă, dar, chiar și așa, diferențele „ideologice” între echipieri sunt mai mult decât vizibile. E drept, și unii, și alții afirmau imperativul disciplinei și al organizării. Interacțiunea dintre echipieri însă nu s-a transformat în melanj, ci pare-se că a accelerat disoluția Serviciului Social.

7.3. Sfârșitul Serviciului Social

Sunt mulți analiști ai fenomenului legionar care trasează o linie de demarcație în evoluția acestei mișcări, încercând să arate că era postcodrenistă devine una a violenței explicite împotriva statului român. Astfel, prin asasinarea lui Zelea Codreanu „mișcarea legionară își pierdea capul, iar legionarii aveau să arate că și-au pierdut la rândul lor capul prin felul în care vor acționa. România intra într-o zodie a crimei, pe al cărei eșafod contribuția de până atunci a legionarilor numărase trei victime : Constantin Manciuc, I.G. Duca și Mihail Stelescu”²⁹.

Ceea ce interesează în acest caz este asasinarea lui Armand Călinescu la 21 septembrie 1939, al doilea premier al României care cădea sub gloanțele legionarilor. Legătura dintre acest asasinat și suspendarea Serviciului Social poate fi o simplă speculație, pentru că documentele de arhivă nu atestă acest indiciu în mod explicit. Motivul oficial al suspendării Serviciului Social era izbucnirea celui de al doilea război mondial la 1 septembrie 1939. Economisirea oricărei sume de bani pentru efortul de înzestrare a armatei devenea obligatorie.

Ipoteza conform căreia Serviciul Social devenise o pepinieră a agitației politice se confirmă printr-o scrisoare trimisă Ministerului de Interne de către Dimitrie Gusti la 30 septembrie 1939. Aspectele detaliate sunt cele ale disciplinei, Gusti precizând că „în 31 de centre, cu peste 3 000 absolvenți și absolvente, doar 28 au fost pedepsiți, pentru abateri disciplinare de la Regulamentul vieții de tabără, fără niciun singur caz de solidarizare cu nebuneasca psihoză politică, care au determinat sancțiunile autorităților de Stat”. Mai mult, Serviciul Social „nu va îngădui, în niciun chip, ca sub auspiciile ei și sub mantaua ei [sc. a vieții de tabără], să se furișeze spirite viciene și neoneste”. Dar tot în această scrisoare Gusti solicita ministerului să-i comunice „de urgență absolut toate datele pe care Siguranța

27. Laurențiu Fulga-Ionescu, *Campania a doua*, p. 232.

28. Ion Apostol, *Mărturisirile unui echipier*, București, Fundația Culturală Regală Principele Carol, 1939, p. 29.

29. Sorin Lavric, *Noica și mișcarea legionară*, București, Editura Humanitas, 2007, pp. 156-157.

Statului le posedă asupra personalului Fundației Culturale Regale [...], urmând să-mi fie adresate personal și confidențial”³⁰.

În ciuda acestor asigurări, decizia de suspendare a Serviciului Social părea să fi fost luată. Într-o scurtă scrisoare adresată regelui Carol al II-lea la 7 octombrie 1939, Dimitrie Gusti „roagă respectuos pe Majestatea Voastră să[nu]-mi aprobe suspendarea funcționării Serviciului Social decât pe ziua de 13 octombrie cel mai devreme, când se încheie un an de activitate de la înființare”. De asemenea, solicita o audiență la rege pentru a-i putea face propuneri „relativ la grelele probleme de momentană lichidare a Serviciului Social, în primul rând privitoare la personalul numeros, rămas în disponibilitate, și mai ales la acei 240 de comandanți și comandante crescuți în spiritul și în cultul persoanei Majestății Voastre”. Ceea ce i se trimite acum regelui este și lista a patru persoane din cadrul Serviciului Social care fuseseră arestate și apoi eliberate în cadrul campaniei de represalii împotriva legionarilor³¹.

Impactul acestei inițiative asupra tinerilor care au participat la serviciu a fost unul semnificativ. Nicolae Dunăre, echipier al Serviciului Social, în discuțiile avute cu Zoltán Rostás în „deceniul înghețat” (anii '80), afirma că Serviciul Social a fost „o instituție excepțională, care a creat intelectuali orientați și spre centru, și spre stânga, și spre dreapta. Și opinia publică îi așeza cum trebuie cu vremea, și realitățile sociale. Dar se creau oameni care cunoșteau fenomenul țărănesc în primul rând”³². Însemnarea din 6 iunie 1940 din jurnalul lui Miron Radu Paraschivescu, om de stânga, vorbește de la sine despre caracterul mobilizator al acestei inițiative: „Cu toată singurătatea mea, sau poate de aceea, simt o puternică nevoie de a mă dăruir. Comunismul, asta a însemnat pentru mine. Serviciul social, la fel. [...] Mi-a trebuit un steag sub care să lupt. Îl am, sau, mai curând, îmi place să sper că îl am”³³.

Ambiția lui Gusti era să creeze și un Minister al Serviciului Social, adică să aibă independență financiară totală. Serviciul social „se ocupa de culturalizarea satelor”, „era un serviciu cultural, social, sanitar care urmărea problemele acestea în lumea satelor. [...] Și organul lor de execuție era Căminul cultural, și bineînțeles direcția generală a Fundațiilor Culturale Regale Principele Carol”. Cei încadrați în acest serviciu erau „numai oameni terminați, inclusiv învățători, cu școală normală, seminariști, preoți, înainte de a căpăta un serviciu. Nu căpătau serviciu, dacă nu urmau această școală, această cercetare pe teren în cadrul acestei școli”³⁴. Gheorghe Retegan, un alt membru al școlii gustiene angrenat în acest proiect, considera că Serviciul Social ar fi trebuit să funcționeze ca un mecanism de repartizare a absolvenților de studii superioare în zonele rurale, „fiindcă se spunea că

30. ANIC, Fond Fundația Culturală Regală. Centrala, dosar 219/1939, ff. 9-10.

31. *Ibidem*, ff. 15-19.

32. Zoltán Rostás, *Parcurs întrerupt. Discipoli din anii '30 ai școlii gustiene*, București, Editura Paideia, 2006, p. 28.

33. Miron Radu Paraschivescu, *Jurnalul unui cobai*, ed. Maria Cordoneanu, Cluj, Editura Dacia, 1994, p. 62.

34. Zoltán Rostás, *Parcurs întrerupt*, pp. 94-95.

mulți din tinerii noștri absolvenți de facultăți n-au niciun fel de legătură cu satul. Sigur că era așa. Dar eu țin minte că la facultate [Litere] cei mai mulți eram cam rurali, nu urbani. Probabil că la medicină sau la arhitectură și, mai știu eu, la științe, chimie și astea, erau mai mulți urbani decât rurali. Pentru asta trebuie luată legea aia”³⁵.

În schimb, desființarea Serviciului Social este pusă pe seama lui Constantin Argetoianu, un spirit conservator care întrezărise și latura militantă a acestei activități: „Argetoianu a fost crud cu noi. Îi era teamă de orientările spre stânga sau spre dreapta ale absolvenților de studii, de facultăți... Și i se părea lui că dacă ăștia încep să cunoască satul, și dacă umblă prin sat... Era deștept Argetoianu! Și-a dat seama că ăștia vor deveni un element mobilizator, transformator”³⁶. Însemnarea din jurnalul regelui Carol denotă faptul că el însuși ar fi fost obligat să renunțe la această inițiativă: „Vineri 13 octombrie 1939: E o zi tristă pentru mine. Se pune în aplicare suspendarea Serviciului Social. Ceea ce visasem, ceea ce fusese un ideal pe care-l întrezăream din vremuri de bejenie a fost îndepărtat din cauza unor nemulțumiri pe care eu continui a le considera ca fictive și care, desigur, au fost pricinuite de o prea mare dorință a lui Gusti să facă bine. L-am frânat cât am putut, dar tot mi-a scăpat printre degete”³⁷. Desființarea la 8 septembrie 1940 a Străzii Țării, pe care regele o considera „baza viitorului”, însemna sfârșitul proiectului de inginerie socială gândit de Carol al II-lea. Nici succesul proiectului legionar nu va dura mai mult de 5 luni. În ultimă instanță, era vorba de două experiențe vremelnice care deschideau calea unei jumătăți de veac de îngheț totalitar. „Cine are tineretul, are viitorul”³⁸, clama Iosif Gabrea, conferențiar la Universitatea din București, într-un panegiric adresat Străzii Țării. Analizate corect, devine evident că proiectele de inginerie socială – Straja Țării, Legea muncii de interes obștesc, Serviciul Social – vor deveni surse perene de inspirație pentru național-comunismul lui Ceaușescu.

Jurnalul lui Petru Comarnescu rezumă atât evoluția acestor proiecte de inginerie socială, cât și puterea de seducție pe care a avut-o dictatura regală a lui Carol. Deși frugal în descrierea evoluțiilor politice după 1934 și chiar cu o perioadă de „tăcere” în 1938-1940, jurnalul surprinde radicalizarea mediului social prin însemnări „colaterale”. Astfel, aflat în septembrie 1935 la băi la Breaza, Comarnescu nu poate să nu observe noile manii care pun stăpânire pe spațiul public: „mania cercetașilor, străjerilor etc., *Sănătate*”³⁹. Contaminarea vieții publice provoacă falii și în cercul său de prieteni, acum deveniți „foști”: „Îmi văd mult mai rar foștii prieteni – Mircea Nicolau, Emil Botta, Horia, Arșavir, Adania – pentru că ei

35. *Ibidem*, p. 337.

36. *Ibidem*, p. 71.

37. Carol al II-lea, *Însemnări zilnice, 1937-1951*, ed. Viorica Moisiuc și Nicolae Rauș, București, Editura Scripta, vol. II, 2003, pp. 245-246.

38. Iosif Gabrea, *Scoala și Străjeria în pregătirea tineretului*, București, Editura Bucovina Torouțiu [1938], p. 8.

39. Petru Comarnescu, *Pagini de jurnal*, ed. Traian Filip, Mircea Filip, Adrian Munțiu, București, Editura Noul Orfeu, 2003, vol. I, p. 150.

sălășluiesc într-o atmosferă de ratare și dezagregare spirituală în care eu nu cred și nici nu am nevoie de ea. *Krankheit der Jugend* [boală a tineretului]... Nici cu Vulcănescu și ceilalți mai apropiați nu mă mai văd decât foarte rar”⁴⁰. Elucidări ale stării *tinerei generații* mai aduce abia în primăvara anului 1941, după sfârșitul celor două dictaturi – carlistă și național-legionară – care au pus capăt visurilor radicale ale multora: „Cioran, Noica și poate Eliade (acum în străinătate) nu văd nici acum realitatea. Cioran credea că Legiunea va sta o eternitate la putere și s-a grăbit să fie cu ea”⁴¹.

Totuși, Comarnescu a fost și el înșelat de caracterul insidios al regimului carlist, părând gata să se pună în slujba noului regim. Cel puțin asta arată un schimb epistolar purtat cu Constantin Noica în 1938, schimb ce relevă adâncimea derivei provocate de schimbările politice: „Suferi, dar suferi în gol, Dinule. Abandonezi cultul înțelepciunii. Iar politicește mergi contra interesului Țării, care, o cred sincer, pare a intra într-o eră de solidaritate și creație pe care intelectualii și înțelepții nu o pot decât saluta cu îmbucurare”. Replica lui Noica descinde tot din registrul spiritului colectivist: „Căci nu numai că înțeleg a rămâne intelectual, dar nădăjduiesc a lucra cu mai multă îndârjire decât oricând, tocmai pentru că intelectualitatea mea slujește și alt ideal decât cel personal, ca până acum”⁴². Dar roata istoriei a continuat să meargă. Din varii motive, ambii vor apela la alte compromisuri cu puterea și în timpul regimului comunist.

40. *Ibidem*, p. 155 (11 noiembrie 1935).

41. *Ibidem*, p. 210.

42. *Ibidem*, pp. 212, 214.

Concluzii

„Istoria națională poate fi un rezumat fidel al celor mai importante evenimente care au modificat viața unei națiuni. [...] Există *evenimente naționale* care modifică în același timp existența tuturor. Acestea sunt rare, dar pot oferi tuturor oamenilor dintr-o țară puncte de *reper în timp*” (subl. mea.)¹. Evident că pentru cazul românesc un astfel de moment rar este anul 1918. Și, dacă vedem istoria ca fiind nu tot trecutul, ci o istorie vie ce se perpetuează și se reînnoiește de-a lungul timpului (adică memoria colectivă), putem lesne înțelege manipularea prospectivă a istoriei. Îndemnul lui Maurice Halbwachs este acela de a nu mai privi critic *ceea ce a fost*, ci *ceea ce ne amintim despre ceea ce a fost*.

Pentru spațiul românesc, întreaga perioadă interbelică pare că s-a derulat sub zodia crizei. Deși verdictul retrospectiv al istoriografiei a fost unul mai tot timpul pozitiv, realitatea era departe de imaginea unei *Românii felix* (Florin Constantiniu).

În primul rând, cea dintâi criză care a devenit vizibilă imediat după 1918 a fost cea identitară : deși își doreau o Românie pentru români și doar a românilor, elitele politice, intelectuale și administrative nu au știut cum să reconfigureze un stat în care aproape o treime din populație era „străină”. De aici a rezultat o patologie identitară care a evoluat spre un naționalism prea puțin constructiv, cu laturi xenofobe (și în special antisemite) care treptat au făcut uitate proiectele civice inclusive, libertariene și autentic democratice. Aici a intervenit și un complex identitar de inferioritate. Teama că românii ar fi fost inferiori minorităților naționale a consolidat ideea că liniile directoare ale statului român trebuie să rămână în mâinile elitei. De aceea, naționalismul românesc nu se îndreaptă spre individ, un individ lipsit de libertate și de respect din partea statului ; el este doar un supus. E drept că ceea ce va fi elogiat pretutindeni a fost sufletul românului, al țaranului român, adevărată comoară a unei spiritualități atemporale, unice și ingenuie. Dar acest țaran trebuia să accepte protecția elitelor, care îi trasau clar limitele sferei de exprimare civică. Rolul românului autentic era să fie imuabil, deoarece contactul cu exteriorul nu putea decât să-l pervertească. Cât despre ceilalți, tot elitele trebuiau să fie cele care să găsească soluțiile convenabile.

Apoi vine criza politică. Imediat după Marea Unire, prima etapă a instabilității interne e provocată de conjunctura geopolitică : revoluțiile bolșevice din Rusia și, mai apoi, din Ungaria, unde Béla Kun fondează pentru scurt timp o Republică

1. Maurice Halbwachs, *Memoria colectivă*, Iași, Editura Institutul European, 2007, p. 126.

a Sfaturilor. România intervine pentru eliminarea „pericolului bolșevic” de la granița vestică, dar se vede dezavantajată de tratatul cu privire la protecția minorităților, impus de Marile Puteri în timpul tratativelor de pace de la Paris. Anii 1918-1919 sunt ani ai crizei din punct de vedere guvernamental: nu mai puțin de șapte guverne conduc acum România. Instabilitatea politică se prelungește și în următoarele două decenii, în care România a avut nu mai puțin de 20 de Consilii de Miniștri diferite. Politicul în sine a contribuit la consolidarea ideii de criză și la proliferarea ideilor de lider salvator și mesianism ideologic. Numai trei personalități politice au reușit să exploateze acest filon populist: mareșalul Alexandru Averescu, liderul național-țărănist Iuliu Maniu și căpitanul mișcării legionare, Corneliu Zelea Codreanu. Acestora li se adaugă și regele Carol al II-lea, care ar fi trebuit să fie apolitic. Actul restaurării din 8 iunie 1930 a renăscut sentimentul că România are un lider.

Nu trebuie omisă nici marea depresiune economică (1929-1933), cu puternice reverberații și în România. De fapt, România, un stat care trăia din exporturile de materii prime și produse agricole, a fost puternic afectată de scăderea bruscă a prețului pentru astfel de produse. Sacrificiile făcute mai ales în detrimentul majorității populației au consolidat ideea că România este un stat administrat de elite, dar prea puțin condus și, mai ales, dezvoltat.

În fine, „marele război” a decantat și mai mult generațiile: tinerii se disting de cei bătrâni, chiar încep să se opună acestora. Pentru tineret, omul modern se caracterizează prin „încordare” spirituală. Este vorba de o existență care se derulează într-o „dualitate contradictorie” marcată de „dezorientare și încordare, criză și posibilitate”. Tocmai de aceea tineretul era convins că poate deveni singurul mijloc de „fortificare a vieții publice”. Nu putea rămâne indiferent nici la ceea ce se petrecea cu tineretul din alte țări. Modul în care Alexandru Vianu alege să definească fascismul e mai mult decât grăitor: fascismul e „spiritul întreprinzător” juvenil care se opune „spiritului recapitulator” al senectuții. Iată motivul pentru care fascismul este un model de urmat, mai ales că e singurul tip de regim politic care „a lansat în lume un anumit stil eroic al existenței, potrivit unei epoci de tragism și vitalitate”. Concluzia lui Alexandru Vianu vorbește de la sine: „Dacă tineretul reprezintă valoarea universală a epocii acesteia, numai autenticitatea lui, modul direct al realizării, atitudinea conformă cu sine și seriozitatea autocontrolului sunt garanțiile unei integrări efective în actualitate și ale conștiinței unei misiuni excepționale. Din însușirea morală a sincerității decurge calitatea intelectuală a omului tânăr de astăzi”².

Iar atunci când vorbim de sinceritate, se pare că presa literară românească a găsit și exploatat un model francez de revelare a unor „fragmente de sinceritate” din societatea românească: ancheta, mai ales ancheta literară. Era la modă să interoghezi personalitățile zilei cu privire la anumite chestiuni de actualitate, la fel cum cei care se simțeau vizați de întrebările adresate se simțeau obligați să răspundă.

2. Alexandru Vianu, *Libertate și cultură*, ed. Tudor Vianu, București, Editura Tiparul Universitar, 1937, pp. 23, 25, 26.

O astfel de anchetă, dar care a depășit cadrul unei simple înșiruii de întrebări-răspunsuri, a fost cea demarată de Nicolae Carandino în paginile ziarului *Facla*, în mai-decembrie 1935. Intitulată *De ce scrieți?*³, ea relevă până la urmă anumite *tendențe sociale*, așa cum a fost moda intelectualizării. Au fost „anchetați” peste 120 de publiciști, scriitori, romancieri. Camil Petrescu, Tudor Arghezi, Mircea Eliade, Mihail Sebastian, Eugen Lovinescu, Hortensia Papadat-Bengescu, Arșavir Aterian sunt doar câțiva dintre cei care au dat curs acestei inițiative îndrăznețe. În răspunsurile lor, mai toți ajungeau la concluzia că literatura în sine trebuie să treacă dincolo de cuvinte, să devină un „idiolect”. Dar au fost și răspunsuri care arătau o imagine sociologică a câmpului cultural românesc. În această manieră a procedat Mihail Sebastian, care constată că „literatura e o muncă organizată”: „Este o idee melodramatică aceea de a considera scrisul un *stigmat*, căruia nu i te poți sustrage. Dacă n-ar exista edituri, tipografii, ziare, reviste, public – dacă n-ar exista, cu un cuvânt, o *industrie literară* –, câți dintre «stigmatizații» scrisului ar mai scrie?”⁴.

Viziunea lui Sebastian este în consonanță cu răspunsurile altor „tineri” scriitori. De pildă, Ion Pas, care constată că din răspunsurile unor scriitori ai crede că „actul simplu al scrisului reprezintă o dramă”, iar „suferința șomerului este o bagatelă pe lângă chinul confratelui, care, după ce a scris o poemă, simte dureri crunte pe la moalele capului”⁵. Concluzia îi aparține lui Felix Aderca, cel care scrie „dintr-o eroare”: „Credeam, la vârsta când societatea mă pregătea pentru viață, că activitatea intelectuală, deci în primul rând scrisul și cititul alcătuiesc, alături de experiențele de laborator, elementele esențiale ale speciei noastre. Văd că am fost tras pe sfoară. Cu toată furia și sumbra disperare în care sunt târât uneori, îmi dau seama că nu îmi pot face niciun reproș. Între 17 și 19 ani, cine poate fi atât de pervers încât să nu creadă deplin ceea ce-i spun tata, profesorul și statul?”⁶. Astfel ar putea fi rezumată *moda intelectualismului* în rândul tinerei generații. A vorbi despre educație și mai ales despre universitate ca loc de întâlnire a frustrărilor tineretului român devine mai mult decât simptomatic. În universitate se adună laolaltă speranțele de mai bine ale unei întregi generații, iar ceea ce a rezultat a fost un focar de *revoluționarism* și de critică vehementă la adresa statului. Când Felix Aderca spune că „a crezut deplin ceea ce-i spun tata, profesorul și statul”, el – la fel ca toți ceilalți tineri – crede că statul are o viziune clară asupra misiunii pe care vor trebui să o aibă acești tineri în societatea românească.

Că lucrurile nu au mers în direcția dorită de tineretul universitar o dovedesc puternicele mișcări studențești care marchează această perioadă. Dintre toate aceste mișcări, istoriografia românească a reținut cu precădere momentul decembrie 1922, când la Cluj studenții „creștini” de la Medicină au impus ca revendicare ireductibilă ideea de *numerus clausus*. Generația interbelică a studențimii naționaliste a transformat acest protest în moment fondator, cu trecerea anilor reținându-se din

3. Ancheta a fost editată de Victor Durnea și Gheorghe Hrimiuc-Toporaș, *De ce scrieți? Anchete literare din anii '30*, Iași, Editura Polirom, 1998, *passim*.

4. *Ibidem*, p. 47.

5. *Ibidem*, p. 61.

6. *Ibidem*, p. 116.

această perioadă doar latura naționalist-xenofobă a momentului. În capcana acestui decupaj retrospectiv tendențios a intrat și istoriografia. Nu e vorba aici de a scuza sau de a acuza ; important este a explica, iar în acest sens, o mărturie contemporană a acestor evenimente a fost o anchetă realizată de romancierul Cezar Petrescu. De altfel, numele lui se înscrie în categoria celor care au manifestat un interes deosebit pentru universitate, pentru studenți și pentru explicarea mecanismului prin care crizele ce afectau educația superioară se transferau la nivelul societății. Așa cum am văzut, îl regăsim în rândul celor care analizează fenomenul șomajului intelectual, dar și al celor care văd ca salutare „reforme” din perioada regimului de dictatură regală al lui Carol al II-lea – un analist, iar mai apoi un „intelectual angajat” (la propriu) în schimbările politice ale României interbelice.

Dar să revenim la ancheta lui Cezar Petrescu, intitulată *Anarhia universitară* și găzduită în paginile cotidianului *Cuvântul* (noiembrie 1924 – ianuarie 1925), care însumează aproape 20 de articole bazate pe mărturii ale studenților, profesorilor, dar și pe extrase din presă, cu rolul de a reconstrui firul cronologico-cauzal al mișcării studențești din 1922. Petrescu își justifică demersul atât prin actualitatea sa (în data de 25 octombrie 1924, prefectul ieșean Manciu este asasinat de Corneliu Zelea Codreanu), cât și prin ignorarea fondului problemelor de către autorități. La nivelul opiniei publice persista ideea că mișcările studențești au reprezentat pentru guvernarea liberală un abil subterfugiu de a se eschiva de la alte răspunderi mult mai grave, ca procedura incorectă de adoptare a Constituției în martie 1923 sau gestionarea defectuoasă a procesului de unificare statală. Astfel, tacit sau explicit, se construiește imaginea „studentului dușman” : „Aproape întotdeauna atenția publicului a fost abătută de [la] principalele acte de guvern care nu erau pe placul țării, la alte întâmplări care luau deodată proporții covârșitoare”, încât opinia publică „știa mai bine *cazul* unui student care s-a purtat mai puțin gingaș pe peronul gării Tecuci cu un supus american, decât paragrafele primenite ale Constituției care-l legau de mâini și de picioare, pe viață”.

Cauzele anarhiei universitare ar fi mult mai ample : e vorba mai întâi de o prelungire a crizei morale a societății, de un politicianism ce ar fi infestat și universitatea și care provoacă o scădere a prestigiului academic. Apoi, erau problemele materiale ale studențimii, la care se adăuga o altă sursă de frustrare a studențimii naționaliste : problema nostrificării diplomelor străine, ieșind la iveală numeroase falsuri, mai ales din partea studenților „basarabeni”. Erau puse la îndoială și diplomele universitare obținute în Occident, „bons pour l’Orient”.

Erau simptome mai vechi ale crizei universității ; ceea ce se schimbase era vehemența revendicărilor studențești : „Mișcarea a pornit prin foame. În cămine și în cantine încăpeau puțini și trăiau anevoie. Am fi vrut să ceară pâine mai blânzi și mai umili, noi, cărora nu ne produce dezgust milogeala animalelor [...]. Ei au preferat să-și ceară acest drept – căci învățătura este un drept – altfel. [...] Vor fi mai puțin fățarnici de cum au fost promotorii mișcărilor studențești de odinioară, atât de ușor îmblânziți cu ademenirea unei cariere universitare ori măcar cu o sinecură politică oarecare”⁷.

7. Cezar Petrescu, *Studentul dușman*, în *Cuvântul*, anul I, nr. 9, 15 noiembrie 1924, p. 1.

Cât despre momentul originar al mișcării studențești, Petrescu îl mută la Facultatea de Medicină din București, unde în iulie 1922 consiliul profesoral de aici decide să crească cuantumul taxelor de frecvență și de examene de la 200 de lei la 2 200. Protestul studențimii este ignorat, iar gestul profesorilor de la Medicină este urmat de Facultatea de Drept din București, care decide creșterea taxelor universitare câteva luni mai târziu, în octombrie 1922. Apoi, protestul de la Cluj din 10 decembrie 1922 este cel care ar fi deviat mișcarea studențească spre o soluție pe criterii exclusiv naționaliste. Aici se invocă pentru prima dată, afirmă Petrescu, ideea de *numerus clausus*, inoculată și de relatările presei: „Se uită astfel originea mișcării: sărăcia laboratoarelor, mizeria căminelor și a cantinelor, urcarea taxelor; frământările universitare sunt privite de presă și de profesori ca îndreptate numai asupra evreilor”⁸. Reacția disproporționată și violentă a autorităților provoacă un val de simpatie față de această mișcare a studenților, opinia publică raliindu-se cauzei „studenților creștini”.

Totuși, nucleul dur al acestei mișcări – naționalist și antisemit – era departe de a reprezenta întreaga mișcare studențească. Figuri universitare ca A.C. Cuza și Nicolae Iorga sau scriitori ca Octavian Goga încearcă să capitalizeze politic aceste proteste. Totuși, anvergura națională a mișcării studențești este amplificată în 1923 și 1924. Mai întâi, revendicările antisemite sunt transformate în cerințe ce nu pot fi negociate. Conform explicației Martei Petreu, Zelea Codreanu a acționat încă de atunci „în chip ideologic”. Urmează „complotul asasinării politicienilor români trădători și a bancherilor evrei”. Iar asasinatul ca formă de pedeapsă impune cele două figuri ale viitoarei mișcări legionare: Ion Moța, student la Drept în Cluj, și Corneliu Zelea Codreanu, fost student la Drept în Iași. Mișcarea studențească trece dincolo de zidurile universităților, dar până să capete greutate politică vor mai trece aproape 10 ani.

Oricum, era cert că schimbările prin care trecea educația românească evidențiau o politică culturală încropită, prea puțin dezbătută și lipsită în special de finalități sociale și economice. Criza universității, proletariat intelectual, dumping universitar, iar mai târziu șomaj intelectual – sunt sintagme întâlnite în toată presa interbelică, indiferent de orientarea ideologică sau de afinitatea politică a autorilor acestor articole.

În enumerarea factorilor care contribuie la creionarea societății românești interbelice ca o lume a crizei un capitol aparte a fost deci și cel al educației. Nu e deloc tendențios să afirmi că în educație se întâlneau toate celelalte crize. Universitatea românească și școala în genere nu erau străine de mutațiile politice. Pentru universitari a face politică era o dovadă că ești prezent în cetate. În schimb, pentru studenți, profesorii care făceau politică erau totuna cu cei care nu dădeau pe la cursuri. *Cumularul* devine imaginea parvenitismului și a imposturii de care este acuzată universitatea românească. La fel de adevărat e că tot universitatea este cea care își asumase o funcție cultural-unificatoare a întregii națiuni române. Dar, mai mult decât toate aceste aspecte, universitatea devine arena în care se confruntă

8. *Idem*, *Anarhia universitară*, în *Cuvântul*, anul I, nr. 15, 22 noiembrie 1924, p. 4.

tot mai mult cele două generații: tinerii și bătrânii, noul și vechiul ori, cum le plăcea tinerilor publiciști să afirme, autenticul și filistinismul.

În fapt, universitatea românească interbelică a fost laboratorul în care ideea de criză a fost concepută atât ca diagnostic social, cât și ca oportunitate de intervenție socială. Drept dovadă, efuziunea culturală a interbelicului este o defulare a *complexului eternului început* (Lucian Leuștean). Este o perioadă în care până și statuile, comemorările, denumirile străzilor nu mai reprezintă acte inocente, ci participă la depășirea complexului periferic al culturii române. Metodele de comunicare cu masele se multiplică și devin tot mai populare: ziarul, foiletonul, broșurile, mitingul politic, chiar și radioul, la care se adaugă tradiția elitistă a conferințelor. Astfel de metode de comunicare în masă se transformă gradual în mijloace de inoculare a anumitor concepții. Iar cum sentimentul crizei era pe buzele tuturor actorilor sociali, criza în sine devine un mod de raportare la realitate. Presa nu face altceva decât să fortifice o anumită credință, dacă ținem cont de faptul că mulți gazetari ai perioadei preferă să prelucreze și să dezvolte numeroase clișee cu o largă acceptare în rândul populației. Departate de a elucida, actul jurnalistic nu face decât să întărească și să augmenteze forța clișeeilor, cum era, de pildă, cel al crizei.

O excepție de la această regulă a presei a fost o anchetă a cotidianului *Vremea* din toamna anului 1930. Intitulată *Ce credeți despre studențimea noastră?*⁹, ancheta reunește numeroase personalități universitare care își exprimă astfel viziunea cu privire la mentalitatea studentului interbelic, la rolul universității, la efectele politicului asupra vieții studențești, dar și la atitudinea profesorilor față de politică. Însă, mai mult de atât, ancheta va acorda și studenților dreptul la un răspuns. Ancheta devine astfel un dialog între discipoli și profesori. Atât studenții, cât și profesorii universitari împărtășeau în anumite privințe aceleași răspunsuri – de pildă, redresarea stării materiale a studenților prin acordarea de burse materiale pe criterii meritocratice sau obligația universității de a se ocupa de starea sănătății corpului studentesc. Cât despre mirajul politicii, se recomanda ca studentul să „cunoască doctrinele politice și politica”, dar să înceteze să mai fie un „agent electoral”. Bineînțeles, și profesorii universitari ar trebui să înceteze să mai facă politică. Simion Mehedinți ar fi preferat ca profesorii universitari să intre în aceeași categorie cu militarii și cu înalții funcționari: să fie doar cetățeni cu obligația de a vota, dar să nu se mai implice în viața politică; numai așa vor avea timp suficient pentru viața universitară și pentru studenți.

Cât despre starea de spirit a studențimii, orice, numai nimic de bine: „Studențimea de azi e dezorientată. După *Turtucaia școlară*, pe care a recunoscut-o chiar oficialitatea, tineretul de azi e o armată risipită, care se îneacă în Dunăre *ca furnicile*”. La aceeași concluzie ajunge și Constantin Rădulescu-Motru, care adaugă că „situația antisemită este un simptom al dezorientării studențimii”. Constantin Angelescu, chiar cel care se „făcea vinovat” de declanșarea „ofensivei culturale”, afirma că „la Universități au pătruns prea mulți nepregătiți”. Iar relaxarea studiilor

9. A se vedea *Vremea*, anul III, nr. 138-155, octombrie-decembrie 1930.

ar fi fost cauzată de faptul că „în universități au intrat foarte mulți elevi slabi și foarte mulți săraci care nu au mijloacele necesare de existență” și care se văd obligați să muncească în detrimentul studiului. În aceeași manieră, Angelescu aproape că înfierează atitudinea „bugetivoră” a studenților față de Universitate, care „este chemată să dea cultură, iar nu să dea candidatului, în același timp cu diploma de absolvire, și numirea într-o funcție”. Au mai răspuns acestei anchete alte nume celebre, dar cu răspunsuri *diplomatice*, lipsite de „diagnoză” și de „soluții” – reamintesc pe Gala Galaction, profesor de teologie, sau pe Alexandru Tzigara-Samurcaș. În schimb, Nichifor Crainic sau A.C. Cuza se arătau entuziasmați de atitudinea „politică” (a se citi „antisemită”) a tineretului universitar, la fel ca și Silviu Dragomir, profesor la Litere în București. Deși i se rezervase un răspuns, Dimitrie Gusti nu a mai dat curs acestei anchete. Răspunde, în schimb, Gheorghe Vlădescu-Răcoasa, asistent universitar la Catedra de Sociologie, Etică și Politică a Facultății de Litere din București – practic, tot vocea sociologului Dimitrie Gusti. Viziunea „gustiană” asupra rolului studenției este vizibilă încă de acum. Studentul trebuie să se familiarizeze cu realitatea socială, în care va interveni mai târziu ca persoană cu experiență, și trebuie să se familiarizeze cu studiile politice; în caz contrar, angajarea „prematură” în politică fără o cunoaștere prealabilă a problemelor socio-economice și politice riscă să alunece spre extremism, „atitudinea în problema antisemită fiind o ilustrare a acestui adevăr”.

Răspunsurile tinerilor studenți sunt mai mult decât sugestive și relevă o lume studentască încă neangajată spre extremismul politic – de stânga sau de dreapta –, dar care debordează de un soi de „disponibilitate a energiilor”. Iată ce afirmă Constantin Noica, student la Litere în București: „Tânărul de azi vrea să *trăiască*, e nervos, presimte, intuiește. N-are categorii și nu se subordonează niciunui sistem. De aceea nu e un om cuminte”. Răspunsul său e, de fapt, o replică directă dată profesorilor care acuzau tineretul de lipsă de respect față de bătrâni: „Și acum morala: cei care ne guvernează spiritualicește să pornească de la noi, nu de la ei. Să ne vadă așa cum suntem. Cunosc un început remarcabil: *Ancheta sociologică* a Facultății de Litere” (din București, inițiată de Dimitrie Gusti). Și încheie pe un ton profetic: „Nu vedeți că e ceva care se împlinește în noi firesc, roșu sau verde, mare sau mic?”. Să fi fost acest registru cromatic pe care îl folosește Noica o referire la orientările politice ale tineretului universitar? Adică, „verzii naționaliști” și „comuniștii roșii”? Poate fi o simplă coincidență, numai că răspunsul lui Arșavir Acterian pare să infirme simpla întâmplare: „Socialism și antisemitism sunt teorii care satisfac nevoia de luptă și trebuința de a crede în *ceva* a celor ce plutesc la suprafață și nu simt nevoia sau refuză să sondeze adâncurile, să străpungă atent realitatea lucrurilor”. Studenții înșiși recunosc că există o „inflație studentască”, mai ales la anumite facultăți, care face ca șomajul intelectual să fie necruțător, îndeosebi în avocatură sau profesorat: „Aceste profesii furnizează cantități de candidați la foame sau [la] politicianism de oportunitate”. Octav Șuluțiu atrage atenția că vina pentru degringolada studenților aparține mai ales profesorilor universitari, care se eschivează de la rolul de pedagogi și mentori: „Avem o sumă de profesori savanți. Nu cunosc însă decât unul care să plece *urechea* spre un student

și să-i dea un breviar de conduită în viață. Acesta e profesorul de logică, domnul Nae Ionescu”. Carisma lui Nae Ionescu era deci o realitate ce deschidea calea unei contaminări colective. E locul să parafrazez iarăși o expresie a Martei Petreu: diavolul își avea discipolii săi.

La începuturile celui de al doilea deceniu interbelic, profesorii și studenții păreau două corpuri străine, deși ar fi trebuit să formeze o comunitate de cunoaștere: universitatea. Această imagine se desprinde foarte ușor din modul în care erau întocmite anuarele universităților: răsfoindu-le, ai impresia că universitatea e mai degrabă un institut de cercetare. Sunt prezentate meritele sau realizările profesorilor, dotările universităților, în timp ce studenții apar doar în statistici. Studenții sunt folositori ca „strălucire statistică”. Nimic despre viața lor, prea puțin despre rezultatele lor (cu excepția ratei de promovabilitate, dar care era până la urmă tot o dovadă a meritelor profesorului), iarăși nimic despre ceea ce pot deveni după finalizarea studiilor. O excepție de la această regulă a fost Anuarul Politehnicii din București pe anii 1934-1937¹⁰, care prezintă gradul de încadrare a inginerilor-diplomați în câmpul muncii. Profesorii și universitatea românească ignorau un aspect esențial, acela că studentul era o identitate cu o triplă dimensiune socială: „...client al instituției universitare, aspirant spre o profesie intelectuală și actor al vieții sociale și politice”¹¹. Statul român augmentează doar latura de control disciplinar al acestei mase de tineri.

Spre sfârșitul anului 1930, perioadă în care se derulează ancheta *Vremii*, începe ascensiunea mișcării legionare, un fenomen care se grefează pe indiferența cadrelor universitare, a statului, a societății în ansamblu. Erau unele voci care trăgeau disperat semnale de alarmă, dar pare-se că nimeni nu le lua în serios. În 1932 se credea că printr-o nouă lege a învățământului superior lucrurile își vor reveni de la sine.

După cum constata Armin Heinen, în 1932 legionarii încă nu erau bine ancorați politic. Totuși, propensiunea spre soluții radicale era deja o certitudine. O însemnare a lui Anton Golopenția, care descria *România în 1934*, releva faptul că societatea românească ar fi fost frământată de o singură problemă: crearea unui „stat nou”, după 16 ani „de toropeală”. Dacă din punct de vedere politic ar exista „un interes pentru comunism și naționalism, prin forța imitației”, mai interesante sunt diferențele din sânul tinerei generații în 1934. Pe de o parte, ar fi o „elită a acestui tineret străină de frământările sociale și populare”, care ar număra vreo 300 de persoane, „de mare cultură și chiar de real talent”, provenite din „familii bune”. Printre cei care s-ar regăsi în această categorie ar fi nume ca Mircea Vulcănescu sau Petru Comarnescu. Atenția lui Golopenția se îndreaptă spre o a doua categorie, „a celor care fac politică împinși de nevoi reale. Se împart între dreapta naționalistă și stânga comunistă”. Ar fi vorba de studențimea săracă, „fii de țărani sau lucrători, revoltați contra *nedreptății sociale* și contra celor care *sărăcesc țara*”. Aceștia ar

10. *Școala Politehnică Carol al II-lea din București. Anuar*, București, Tipografia Cartea Românească, 1938, pp. 857-889.

11. Pierre Moulinier, *La naissance de l'étudiant moderne (XIXe siècle)*, Paris, Éditions Belin, 2002, p. 5.

fi cei care ar reprezenta pepiniera gardiștilor, a comuniștilor sau a cuziștilor : „revoltații cantinelor, căminelor, bursierii”¹².

În 1934 se părea că LANC-ul profesorului ieșean A.C. Cuza era mult mai bine poziționat. În acest context, legionarii încep să exploateze toate nișele sociale de comunicare și de atragere de noi membri, privilegiați fiind studenții și organizațiile lor, mai ales UNSCR. Mai mult, ultimul guvern național-țărănist, condus de Alexandru Vaida-Voevod, prin atitudinea sa prea concesivă și „persuasivă”, ar fi făcut posibilă o puternică propagandă antisemită a mișcării legionare. Un anume rol l-ar fi avut și Viorel V. Tillea, subsecretar de stat, care ar fi permis purtarea uniformei hitleriste¹³. Influența externă nu poate fi negată : 1933 este anul în care naziștii preiau puterea în Germania. Dar nici grevele muncitorești de la Grivița din februarie 1933 nu pot fi trecute cu vederea. Deși exploatare istoriografică în perioada comunistă, încă foarte puțini istorici le mai abordează acum, aceste mișcări muncitorești au existat. De fapt, raportând ponderea muncitorimii la totalul populației, cu atât mai mult ar trebui să constatăm amploarea acestor mișcări. Muncitorii aleg forma protestului violent, în același an în care violența devine forma de comunicare a studențimii. Se părea că procesul de radicalizare socială era deja ireversibil. Toate măsurile pe care statul încearcă să le implementeze nu scapă de eticheta de paliativ. Scoaterea în afara legii a mișcării legionare (dar și a mișcărilor de extremă stângă) în decembrie 1933 a fost o primă greșeală tactică a autorităților – i-a permis lui Zelea Codreanu să construiască o nouă imagine a mișcării legionare, aceea de victimă a unui sistem învechit, care nu mai corespunde nevoilor tineretului. Interzicerea mișcării echivalează cu refuzul de a promova tineretul. Iar șomajul intelectual era un fenomen care dovedea această respingere a tineretului.

Evoluția devine febrilă după decembrie 1933. Începând cu 1934 asistăm la o „concuranță” – loială, iar mai apoi violentă – între regele Carol al II-lea și Corneliu Zelea Codreanu pentru acapărarea tineretului. Cel chemat de rege să dea o altă îndrumare tineretului universitar a fost profesorul Dimitrie Gusti, al cărui crez era „*Gândul se trăiește și viața se gândește*. Aceasta pentru că cele două mari forțe în care eu cred în primul rând sunt *cunoașterea și organizarea*”. Pentru Gusti, cei care puteau și trebuiau să cunoască țara erau tinerii intelectuali ; îi rămânea să mai găsească formula prin care să-i organizeze într-un efort concertat de cunoaștere și acțiune socială. Astfel ia naștere ideea unui serviciu social obligatoriu : era o formă de a oferi o alternativă unui șomaj intelectual tot mai sever, de a revitaliza ideea de muncă – atât manuală, cât și intelectuală – și de a salva tineretul din alunecarea spre extremismul politic. Organizarea tineretului într-o astfel de acțiune trebuia să-i revină politiciii, dar privită dintr-o perspectivă nouă, neerodată : „Prin Politică

12. Sanda Golopenția (ed.), *Pagini despre tineret și revistele lui în corespondența dintre Anton Golopenția și Octavian Neamțu. Document inedit*, în *Despre Școala gustiană, altfel*, Transilvania, nr. 1 din ianuarie 2012, p. 111.

13. Armin Heinen, *Legiunea „Arhanghelul Mihail”, mișcare socială și organizație politică*, traducere de Cornelia Eșianu și Delia Eșianu, București, Editura Humanitas, 2006, pp. 218-220.

eu înțeleg orișice înfăptuire de valori cu repercusiuni în folosul public”¹⁴. Și ce putea fi mai în folosul public – într-o țară în care 80% din populație era rurală – decât o acțiune de ridicare a satului românesc? Iar această acțiune trebuia să-i revină studențimii, care în mare parte era originară din mediul rural, îndeplinind astfel nu numai o „teorie”, căci „activitatea lor de lucru social la țară schimbă și îmbunătățește înfățișarea satului în care s-au așezat și pe care nu-l pierd din vedere nici mai târziu”¹⁵.

Întâmpinat cu optimism, proiectul Serviciului Social al tineretului a durat exact un an de zile. Motivele care au dus la „suspendarea” acestuia sunt neclare și greu de cuantificat – o conjunctură externă destul de delicată, un război civil „latent”, încheiat cu asasinarea unui alt premier (al treilea) în istoria modernă a românilor. Dimitrie Gusti nu a încetat să creadă în proiectul său. În 1946 și 1947 întreprinde călătorii în Franța și SUA. La Paris, la Académie des Sciences Morales et Politiques, susține comunicarea *Vers une conception réaliste et scientifique de la paix*, care reprezintă punctul de plecare în crearea Institutului Social al Națiunilor din New York. Era ultima realizare notabilă a sociologului. Căzut în dizgrație, își sfârșește zilele într-o situație precară, rezervată de regimul „democrației populare” tuturor celor care au slujit „regimul burghezo-moșieresc”.

Dar opera sa nu a fost uitată: iată-l pe Miron Radu Paraschivescu care constata cu mândrie că național-comunismul lui Ceaușescu reînvie metodele interbelice. Tocmai de aceea, în 1967 îi sunt publicate într-un singur volum însemnările din timpul experienței „echipelor regale” (fiind eliminate doar reportajele dedicate Basarabiei, din motive lesne de înțeles). Deși suntem în plină eră a cenzurii, Paraschivescu elogiază Serviciul Social și pe Dimitrie Gusti. Serviciul Social ar fi fost primul loc în care „prietenii își spuneau tovarăși”, iar „echipele Serviciului Social aduceau, prin fapta, prin cuvântul și atitudinea lor, riposta constructivă împotriva fascismului. Nu era puțin lucru atunci să preferi – cu bună-credință – bluza de echipier, carnetul de însemnări, lopata de săpat și mistria de zidit case, cămășii verzi, centironului și pistolului legionar”. Dar aceste echipe „nu au avut nicio clipă o zestre a politicii aparatului de stat burghez”. Proiectul de „sociologie aplicată al profesorului Dimitrie Gusti”, care se baza pe contactul direct dintre tineretul universitar și poporul anonim al satelor, ar fi reprezentat „o adevărată primejdie: primejdia de a mina dacă nu chiar de a clinti temeliiile exploatarei și jafului, ale asupririi oficiale ce se exercită atât de bine în mijlocul beznelor, ignoranței și izolării poporului de lăstarele intelectualității lui”.

Evident, publicarea reportajelor lui Paraschivescu are un rol propagandistic, dovedindu-se un material prețios pus în slujba „brigăzilor tineretului”. Acest tineret „se poate referi azi la experiența Serviciului Social ca la o formă a muncii în mase, ca la un punct avansat pe care-l atingea în evoluția și viața poporului românesc din

14. *De ce scrieți? Anchete literare din anii '30*, Iași, Editura Polirom, 1998, p. 201. Este răspunsul lui Dimitrie Gusti la ancheta *În ce cred?*, publicată în hebdomadarul *Adevărul literar și artistic* în noiembrie-decembrie 1931.

15. Dimitrie Gusti, *Universitatea și serviciul social la sate*, în *Boabe de grâu. Revistă lunară ilustrată de cultură*, anul III, 1932, p. 253.

vremea capitalismului, punct care tocmai de aceea reprezintă unul din cele mai sănătoase momente în moștenirea culturală a trecutului apropiat, pe care o putem prelua îmbogățind-o”¹⁶.

Această carte încearcă să arate cum, de la „supraaglomerarea universităților”, s-a ajuns în mai puțin de un deceniu la răsturnarea imaginii cărturarului rupt de societate. Noul intelectual trebuia să-și propună schimbarea totală a fizionomiei României și să facă din satul românesc „cealaltă parte a societății”. Generația afectată de șomaj intelectual, „în pulbere, dar cu ochelari savanți” (Zaharia Stancu), dar „fără slujbă, fără leafă” (Mircea Eliade), s-a văzut obligată să îmbrățișeze orice proiect care o punea în prim-plan. De aici succesul legionarilor după 1933 ; și tot aici se regăsește și adeziunea tineretului față de „echipele regale”. Același tip de mobilizare a tineretului va fi folosit și în perioada lui Nicolae Ceaușescu : naționalismul său își trăgea seva din moștenirea interbelică.

Această radicalizare poate fi o lecție și pentru prezent. Criza economică ce a debutat în 2008 e departe de un sfârșit fericit. Șomajul a crescut, iar grupa de vârstă cea mai vulnerabilă este tineretul. În Uniunea Europeană, rata șomajului la tinerii sub 25 de ani este de peste 20% (în 2010 erau 5,5 milioane de tineri șomeri). adică 1 din 5 tineri nu își poate găsi de lucru, deși își dorește acest lucru. Să fie o coincidență accelerarea valului protestatar în întreaga lume ? Mișcările *indignados*, *occupy*, revoltele din vara anului 2011 din Marea Britanie, iar recent proliferarea xenofobiei în Franța sunt simptomele unei degradări continue a stării materiale a tineretului european și nu numai. În 2010, Comisia Europeană, printre inițiativele Strategiei Europa 2020, a inclus și programul *Tineret în mișcare*, care își propune să „îmbunătățească nivelul de educație și capacitatea de inserție profesională, să reducă șomajul în rândul tinerilor și să amelioreze rata de ocupare” a forței de muncă. Iar în anul 2013 Consiliul European a decis să aloce 8 miliarde de euro pentru combaterea șomajului în rândul tinerilor (pentru perioada 2014-2020).

Evident, departe de mine gândul de a încheia pe un ton profetic această carte. Totuși, ceea ce este mai mult decât evident e faptul că revoluțiile secolului al XIX-lea și XX au fost în special opera tinerilor, și mai ales a studențimii. Revenind la cazul României, tineretul pașoptist e cel care pentru prima dată a „rupt-o cu trecutul” (Lucian Boia). A așezat statul român pe o nouă traiectorie care părea validată de istorie. În interbelic, după un intermezzo cu „ținutul Boemiei” (*land of Bohemia*), tineretul s-a aventurat spre sfera utopicului. Ieșirea din înghețul comunist a fost tot opera tineretului care a umplut străzile Timișoarei, ale Clujului, Sibiului și, mai apoi, ale Bucureștiului. Astăzi, neîncrederea societății față de clasa politică românească, la care se adaugă frustrările economice, transformă tineretul într-un vehicul al radicalizării politice. Nu spun că va fi la fel ca în interbelic. Radicalismul actual e tot mai puțin xenofob sau violent ; e un radicalism îndreptat împotriva unui sistem economic ce pare incapabil să genereze justiție socială. Oricum, și intelectualii actuali au renunțat la atmosfera cafenelelor și au coborât în stradă :

16. Miron Radu Paraschivescu, *Drumuri și răspântii. Reportaje 1937-1944*, București, Editura pentru Literatură, 1967, pp. 6-9.

activiști civici sau sociali, anticapitaliști sau ecologiști, ei devin tot mai mult modele sociale capabile să capteze atenția publicului. Desigur, nimeni nu crede sau nu vrea să creadă că se pot produce mutații semnificative. Câți dintre noi nu credem că universul de acțiune al intelectualului se reduce la pereții cafenelei înțesate de fum?

Închei printr-o anecdotă. Decizia Austro-Ungariei de a intra în primul război mondial a fost privită cu reticență la Viena. Mulți credeau că angrenarea Imperiului Rus în război va declanșa o revoluție. Răspunsul dat de liderii Vienei dovedește cecitatea multor oameni politici, care au crezut că știu totul, dar au fost mai tot timpul incapabili să întrezărească viitorul: „Și cine o să facă această revoluție? Herr Troțki din Café Central?”¹⁷. Deși a trăit mulți ani în spiritul *fin-de-siècle* al Vienei, Troțki nu a devenit „omul fără însușiri” al lui Robert Musil. Și-a clădit propria utopie din disperarea celorlalți.

17. Russell Jacoby, *The Last Intellectuals. American Culture in the Age of Academe*, New York, Basic Books, 2000, p. 29.

Bibliografie

A. Izvoare editate

a) Cărți

1. Academia Română, *Istoria românilor*. Vol. VIII: *România întregită*, București, Editura Enciclopedică, 2003
2. Acterian, Arșavir, *Jurnal 1929-1945, 1958-1990*, București, Editura Humanitas, 2008
3. Acterian, Jeni, *Jurnalul unei fete greu de mulțumit, 1932-1947*, ed. Doina Uricariu, București, Editura Humanitas, 2007
4. Aderca, Felix (ed.), *Mărturia unei generații*, București, Casa de Editură S. Ciornei, 1929
5. Adorno, W. Theodor, *Minima moralia. Reflecții dintr-o viață mutilată*, traducere de Andrei Corbea, București, Editura Univers, 1999
6. Alexandrescu, Sorin, *Paradoxul român*, București, Editura Univers, 1998
7. Angel, William D. (ed.), *The International Law of Youth Rights. Source Documents and Commentary*, Kluwer Academic Publishers, 1995
8. Angelescu, Constantin, *Discurs rostit în ședința Senatului de la 7 iulie 1931 relativ la Legea învățământului secundar*, București, 1931
9. Antohi, Sorin (coord.), *Modernism și antimodernism. Noi perspective interdisciplinare*, București, Editura Cuvântul și Editura Muzeului Național al Literaturii Române, 2008
10. Antohi, Sorin, *Civitas imaginalis. Istorie și utopie în cultura română*, București, Editura Litera, 1994
11. Antonescu, George G., *Educație și cultură*, București, Editura Cultura românească, 1935
12. Apostol, Ion, *Mărturisirile unui echipier*, București, Fundația Culturală Regală Principele Carol, 1939
13. Argezi, Tudor, *Scrieri. Proze*, vol. 24, București, Editura Minerva, 1974
14. Banu, George, *Igiena muncii. Studiu de igienă și politică socială*, București, Tipografia Curții Regale Göbl & Fii, 1935
15. Banu, George, *L'hygiène de la race. Étude de biologie héréditaire et de normalisation de la race*, București-Paris, Imprimeria Națională, 1939
16. Banu, George, *Șomajul intelectual în România*, București, f.e., 1933
17. Banu, George, *Șomajul în România*, București, f.e., 1931
18. Barbu, Daniel, *Bizanț contra Bizanț. Explorări în cultura politică românească*, București, Editura Nemira, 2001
19. Becker, Gary Stanley, *Capitalul uman. O analiză teoretică și empirică cu referire specială la educație*, traducere de Felicia Pavel, București, Editura ALL, 1997

20. Berciu-Drăghicescu, Adina (ed.), *Istoria Universității din București. Documente 1864-1972*, București, Editura Universității din București, 2008
21. Bock, Robert; Thompson, Kenneth (eds.), *Social and Cultural Forms of Modernity*, Cambridge, Polity Press, 1992
22. Boia, Lucian, *Capcanele istoriei. Elita intelectuală românească între 1930-1950*, București, Editura Humanitas, 2011
23. Boia, Lucian, „Germanofilia”. *Elita intelectuală românească în anii primului război mondial*, București, Editura Humanitas, 2009
24. Bourdieu, Pierre, *Economia bunurilor simbolice*, traducere de Mihai Dinu Gheorghiu, București, Editura Meridiane, 1986
25. Bourdieu, Pierre, *Regulile artei. Geneza și structura câmpului literar*, traducere de Laura Albulescu și Bogdan Ghiu, București, Editura Art, 2012
26. Bourdieu, Pierre, *The State Nobility. Elite Schools in the Field of Power*, Cambridge, Polity Press, 1996
27. Bunesco, Gheorghe (coord.), *Antologia legilor învățământului din România*, București, Institutul de Științe ale Educației, 2004
28. Burke, Peter, *Istorie și teorie socială*, traducere de Cosana Nicolae, București, Editura Humanitas, 1999
29. Burke, Peter, *What is Cultural History ?*, Malden Mass, Polity Press, 2008
30. Carol al II-lea, *Însemnări zilnice. 1937-1951*, vol. I-II, ed. Viorica Moisiuc, Nicolae Rauș, București, Editura Scripta, 1995-2003
31. Cazimir, Ștefan, *Alfabetul de tranziție*, București, Editura Humanitas, 2006
32. Călinescu, Armand, *Noul Regim. Cuvântări 1938-1939*, București, Imprimeria Națională, 1939
33. Călinescu, G., *Fals Jurnal*, întocmit și prefăcut de Eugen Simion, București, Editura Fundației Pro, 1999
34. Călinescu, G., *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1941
35. Cădea, Romulus, *Reforma învățământului superior, discurs rostit la Senat*, Cernăuți, Editura Glasul Bucovinei, 1931
36. Charle, Christophe, *Les Élités de la République (1880-1900)*, Paris, Éditions Fayard, 1987
37. Charle, Christophe, *Naissance des intellectuels, 1880-1900*, Paris, Les Éditions de Minuit, 1990
38. Chelaru, Gheorghe; Cristea, Cezar, *Problema șomajului românesc. Aspectul tehnic-industrial*, București, Imprimeria Națională, 1934
39. Cioran, Emil, *Revelațiile durerii (eseuri)*, ed. Mariana Vartic și Aurel Sasu, Cluj, Editura Echinoc, 1990
40. Claparède, Edmond, *Orientarea profesională. Probleme și metode*, București, 1928
41. Coenen-Huther, Jacques, *Sociologia elitelor*, traducere de Mihai Ungurean, Iași, Editura Polirom, 2007
42. Colescu, Leonida, *Statistica științurilor de carte din România*, București, Stabilimentul de Arte Grafice Albert Baer, 1913
43. Collins, Randall, *The Credential Society. An Historical Sociology of Education and Stratification*, New York-San Francisco-London, Academic Press, 1979
44. Comarnescu, Petre, *Pagini de jurnal*, vol. I, ed. Traian Filip, Mircea Filip, Adrian Munțiu, București, Editura Noul Orfeu, 2003

45. Comarnescu, Petre, *Jurnal, 1931-1937*, Iași, Editura Institutul European, 1994
46. Comșia, Ovidiu ; Zolog, M., *Igiena și igiena socială a vieții studențești* (extras), Cluj, Tipografia Cartea Românească, 1936
47. Constant, Fred, *Le multiculturalisme*, Paris, Flammarion, „Dominos”, 2000
48. Constantiniu, Florin, *O istorie sinceră a poporului român*, București, Editura Univers Enciclopedic, 1997
49. Danielopolu, Daniel, *Situația actuală a universităților. Program de organizare*, București, Imprimeriile Statului, 1937
50. Danielopolu, Daniel, *Activitatea parlamentară, 1934-1937*, București, Tipografia Cultura, 1937
51. Dănăilă, N., *Cuvântări rostite în Senat, iunie 1931 și noiembrie 1931*, București, Tipografia Copuzeanu, 1932
52. Debray, Régis, *Le pouvoir intellectuel en France*, Paris, Ramsay, 1979
53. Dobre, Gheorghe, *Economia României în context european*, București, Editura Fundației Științifice „Memoria Economica”, 1996
54. Dobrescu, Caius, *Inamicul impersonal*, Pitești, Editura Paralela 45, 2001
55. Dogan, Mattei, *Sociologie politică (opere alese). Antologie*, București, Editura Alternative, 1999
56. Durnea, Victor, *Anchete literare în perioada 1890-1914*, Iași, Editura Alfa, 2005
57. Eliade, Mircea, *Jurnal portughez și alte scrieri*, ed. Sorin Alexandrescu, București, Editura Humanitas, 2006, vol. I
58. Eliade, Mircea, *Memorii*, vol. I, ed. Mircea Handoca, București, Editura Humanitas, 1991
59. Eliade, Pompiliu, *De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie. Les origines. Étude sur l'état de la société roumaine à l'époque des règnes phanariotes*, Paris, Ernest Leroux, 1898
60. *Enciclopedia României*, vol. I-IV, București, Imprimeriile Naționale, 1938-1943
61. Filitti, Ioan C., *Rătăcirile unei pseudo-burghezii (și reforme ce nu se fac)*, București, Institutul de Arte Grafice Torouțiu [1935]
62. Foran, John (coord.), *Teoretizarea revoluțiilor*, traducere de Radu Pavel Gheo, Iași, Editura Polirom, 2004
63. Frevert, Ute ; Haupt, Heinz-Gerhard (coord.), *Omul secolului XX*, traducere de Maria-Magdalena Anghelescu, Iași, Editura Polirom, 2002
64. Gabrea, Iosif, *Statistică și politică școlară*, București, Editura Institutului Pedagogic Român, 1932
65. Gabrea, Iosif, *Școala și Străjeria în pregătirea tineretului*, București, Editura Bucovina Torouțiu [1938]
66. Gaillard, Jean-Michel, Rowley, Anthony, *Istoria continentului european de la 1850 până la sfârșitul secolului al XX-lea*, traducere de Em. Galaicu-Păun, Chișinău, Editura Cartier, 2001
67. Gheorghe, Constantin, *Moș Trian. Însemnările unui echipier*, București, Fundația Culturală Regală Principele Carol, 1938
68. Gheran, Nicolae, *Rebreanu. Amiaza unei vieți*, vol. II, București, Editura Albatros, 1989
69. Giddens, Anthony, *Sociologie*, traducere de Radu Săndulescu și Vivia Săndulescu, București, Editura ALL, 2010
70. Goia, Vistian, V.A. *Urechia*, București, Editura Minerva, 1979

71. Goldfarb, Jeffrey C., *Civility and Subversion. The Intellectual in Democratic Society*, Cambridge, Cambridge University Press, 1998
72. Gusti, Dimitrie, *Principiile și scopurile Serviciului Social. Biblioteca Serviciului Social*, București, Fundația Culturală Regală Principele Carol, 1939
73. Gusti, Dimitrie, *Principiile și scopurile Serviciului Social*, București, Fundația Culturală Regală Principele Carol, 1939
74. Gusti, Dimitrie, *Un an de activitate la Ministerul Instrucției, Cultelor și Artelor 1932-1933*, București, 1934
75. *Guvernul Renașterii Naționale. Noua Eră Constituțională* (album omagial), București, Tiparul românesc [1939]
76. Halbwachs, Maurice, *Memoria colectivă*, traducere de Irinel Antoniu, Iași, Editura Institutul European, 2007
77. Hangiu, Ion, *Dicționarul presei literare românești (1790-1982)*, București, Editura Institutului Cultural Român, 2004
78. Heinen, Armin, *Legiunea „Arhanghelul Mihail” - mișcare socială și organizație politică. O contribuție la problema fascismului internațional*, traducere de Cornelia Eșianu și Delia Eșianu, ediția a II-a, București, Editura Humanitas, 2006
79. Hitchins, Keith, *Conștiința națională și acțiune politică la românii din Transilvania 1868-1918*, traducere de Sever Trifu și Codruța Trifu, Cluj, Editura Dacia, 1992
80. Hrimiuc-Toporaș, Gheorghe ; Durnea, Victor (ed.), *De ce scrieți ? Anchete literare din anii '30*, Iași, Editura Polirom, 1998
81. Huntington, Samuel P., *Ordinea politică a societăților în schimbare*, traducere de Horațiu Stamatin, Iași, Editura Polirom, 1999
82. Ionescu, Laurențiu-Fulga, *Campania a II-a, 1 iulie-1 octombrie 1938 Bogați - Dâmbovița*, București, Fundația Culturală Regală Principele Carol, 1939
83. Iorga, Nicolae, *Opinii sincere și periculoase ale unui rău patriot*, ed. Andrei Pippidi, București, Editura Humanitas, 2008
84. Jacoby, Russell, *The Last Intellectuals American Culture in the Age of Academe*, New York, Basic Books, 2000
85. Johnson, Paul, *Intelectualii*, traducere de Luana Stoica, București, Editura Humanitas, 2006
86. Judt, Tony, *Reflecții asupra unui secol XX uitat. Reevaluări*, traducere de Lucia Dos și Doris Mironescu, Iași, Editura Polirom, 2011
87. Kirițescu, Constantin, *Autonomia învățământului. O contribuție la reforma universităților*, București, Editura Cartea Românească, 1932
88. Kirițescu, Constantin, *Campaniile de răzbunare. Povestea unui doctorat în științe*, București, Tipografia Remus Cioflec, 1945
89. Kirițescu, Constantin, *Jurnalul unei comitive. Priveliști bulgărești și neoturce*, București, Editura Casei Școalelor, 1937
90. Kirițescu, Constantin, *O viață, o lume, o epocă (memorii)*, București, Editura Sport - Turism, 1979
91. Kirițescu, Constantin, *Portrete. Oameni pe care i-am cunoscut*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985
92. Kirițescu, Constantin, *Răspuns unei campanii de mistificări și calomnii*, București, Tipografia Remus Cioflec, 1945
93. Kirițescu, Constantin, *Șomajul intelectual* (extras din *Viața Românească*, aprilie 1933), București, 1933

94. Kotschnig, Walter, *Unemployment in Learned Professions*, London, Oxford University Press, 1937
95. Kotschnig, Walter ; Prys, Elined (eds.), *The University in a Changing World : A Symposium*, London, Oxford University Press, 1932
96. Lavric, Sorin, *Noica și mișcarea legionară*, București, Editura Humanitas, 2007
97. Lazăr, Marius, *Paradoxuri ale modernității. Elemente pentru o sociologie a elitelor culturale românești*, Cluj, Editura Limes, 2002
98. Le Goff, Jacques, *Intellectualii în Evul Mediu*, traducere de Nicole Ghimpeț, București, Editura Meridiane, 1994
99. Leclerc, Gérard, *Mondializarea culturală. Civilizațiile puse la încercare*, traducere de Mihai Guria Novac, Chișinău, Editura Știința, 2003
100. Lepenies, Wolf, *Ascensiunea și declinul intelectualilor în Europa*, traducere de Ioana Bot și Anca Neamțu, Cluj, Casa Cărții de Știință, 2005
101. Lepenies, Wolf, *Ce este un intelectual european ? Intellectualii și politica spiri-
tului în istoria europeană*, traducere de Gabriela Sandu, București, Editura Curtea
Veche, 2012
102. Levi, Giovanni ; Schmitt, Jean-Claude (coord.), *Istoria tinerilor în Occident*.
Vol. 2 : *Perioada contemporană*, Iași, Editura Institutul European, 2001
103. Livezeanu, Irina, *Cultură și naționalism în România Mare, 1918-1930*, București,
Editura Humanitas, 1998
104. Lovinescu, Eugen, *Memorii, 1900-1916*, București, Editura Cugetarea, f.a.
105. Lowenthal, David, *Trecutul e o țară străină*, traducere de Radu Eugeniu Stan,
București, Editura Curtea Veche, 2002
106. Malița, Liviu, *Eu, scriitorul*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane – Fundația
Culturală Română, 1997
107. Mamina, Ion ; Scurtu, Ioan, *Guverne și guvernanți (1916-1938)*, București, Editura
Silex, 1996
108. Manoilescu, Mihail, *Le siècle du corporatisme. Doctrine du corporatisme intégral
et pur*, Paris, Librairie Félix Alcan, 1936
109. Manolescu, Nicolae, *Istoria critică a literaturii române (cinci secole de literatură)*,
Pitești, Editura Paralela 45, 2008
110. Manuilă, Sabin, *Statistica prețurilor, 1937*, București, Institutul Central de Statistică,
1939
111. Manuilă, Sabin ; Georgescu, D.C., *Populația României (cu o anexă cuprinzând
populația Bucureștiului după datele recensământului general din 29 decembrie
1930)*, București, Editura Imprimeria Națională, 1937
112. Marton, Silvia, *La construction politique de la nation. La nation dans les débats
du Parlement de la Roumanie, 1866-1871*, Iași, Editura Institutul European, 2009
113. Matei, Sorin Adam, *Boierii minții. Intellectualii români între grupurile de presti-
giu și piața liberă a ideilor*, București, Editura Compania, 2004
114. Measnicov, I., *Salariații Statului în România*, București, Institutul Central de
Statistică, 1948
115. Méda, Dominique, *Le travail*, Paris, Presses Universitaires de France, 2011
116. Mehedinți, Simion, *Școala păcii. Sentimentele școalei române față de ideea
războiului (rezultatele cercetării făcute din însărcinarea Dotației Carnegie)*,
București, Editura Cultura Națională, 1928
117. Micu, Dumitru, *Început de secol. 1900-1916 – curente și scriitori*, București,
Editura Minerva, 1970

118. Mihuleac, Cătălin, *Pamfletul și tableta : jurnalism sau literatură ?*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2009
119. Momoc, Antonio, *Capcanele politice ale sociologiei interbelice. Școala gustiană între carlism și legionarism*, București, Editura Curtea Veche, 2012
120. Moulinier, Pierre, *La naissance de l'étudiant moderne (XIXe siècle)*, Paris, Éditions Belin, 2002
121. Murgescu, Bogdan, *România și Europa. Acumularea decalajelor economice, 1500-2010*, Iași, Editura Polirom, 2010
122. Nastasă, Lucian (ed.), *Antisemitismul universitar (1919-1939). Mărturii documentare*, Cluj-Napoca, Editura ISPMN Kriterion, 2011
123. Nastasă, Lucian, *Generație și schimbare în istoriografia română – sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1999
124. Neamțu, Octavian, *Întoarcerea la izvoare*, București, Editura Biruința, 1942
125. Neamțu, Octavian, *Țară Nouă*, București, Fundația Culturală Regală Principele Carol, 1939
126. Negoieșcu, Ion, *Straja dragonilor. Memorii 1921-1941*, București, Editura Humanitas, 2009
127. Negulescu, Petre P., *Reforma învățământului*, București, Editura Casa Școalelor, 1927
128. Nițu, George, *Pamfletul în literatura română*, Timișoara, Editura de Vest, 1994
129. Oficiul de Educație a Tineretului Român, *Directiva generală nr. 1*, București, Imprimeria Națională, 1935
130. Oprescu, George, *Amintiri, evocări*, București, Editura pentru Literatură, 1968
131. Ory, Pascal ; Sirinelli, Jean-François, *Les intellectuels en France de l'Affaire Dreyfus à nos jours*, Paris, Armand Colin, 1986
132. Pálffy, Zoltán, *National Controversy in the Transylvanian Academe. The Cluj/Kolozsvár University in the First Half of the 20th Century*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2005
133. Paraschivescu, Miron Radu, *Drumuri și răspântii. Reportaje, 1937-1944*, București, Editura pentru Literatură, 1967
134. Paraschivescu, Miron Radu, *Jurnalul unui cobai*, ed. Maria Cordoneanu, Cluj, Editura Dacia, 1994
135. Paraschivescu, Miron Radu, *Oameni și așezări din Țara Moșilor și a Basarabilor*, București, Fundația Culturală Regală Principele Carol, 1938
136. Paraschivescu, Miron Radu, *Pâine, pământ și țărani*, Craiova, Fundația Culturală Regală Regele Mihai I, 1943
137. Petrescu, Camil, *Note zilnice*, ed. Florica Achim, București, Editura Creiron, 2008
138. Petrescu, Camil, *Teze și antiteze*, ed. Florica Ichim, București, Editura Gramar, „100 + 1”, 2002
139. Petreu, Marta, *De la Junimea la Noica. Studii de cultură românească*, Iași, Editura Polirom, 2011
140. Petreu, Marta, *Diavolul și ucenicul său. Nae Ionescu – Mihail Sebastian*, Iași, Editura Polirom, 2009
141. Petreu, Marta, *Un trecut deocheat sau Schimbarea la față a României*, București, Editura Institutului Cultural Român, 2004
142. Polihroniade, Mihail, *Tabăra de muncă. Album foto*, București, 1936
143. *Politica Culturii*, ed. Institutul Social Român, București [1930]

144. Predescu, Lucian, *Enciclopedia Cugetarea. Material românesc ; oameni și înfăptuiri*, București, Cugetarea-Delafras, 1940
145. Pușcariu, Sextil, *Memorii*, ed. Magdalena Vulpe, București, Editura Minerva, 1978
146. Pușcaș, Vasile, *Universitate, societate, modernizare. Organizarea și activitatea științifică a Universității din Cluj, 1919-1940*, Cluj, Editura Eikon, 2003
147. Rădulescu, Mihai Sorin, *Elita liberală românească, 1866-1900*, București, Editura ALL, 1998
148. Rădulescu-Motru, Constantin, *Ideologia statului român*, București, Societatea Română de Filosofie, 1934
149. Rogger, Hans ; Weber, Eugen (coord.), *Dreapta europeană. Profil istoric*, traducere de Iulian Mercea, București, Editura Minerva, 1995
150. Rostás, Zoltán, *Atelierul gustian. O abordare organizațională*, București, Editura Tritonic, 2005
151. Rostás, Zoltán, *Parcurs întrerupt. Discipoli din anii '30 ai școlii gustiene*, București, Editura Paideia, 2006
152. Ruegg, Walter (ed.), *A History of University in Europe*, 3rd volume : *Universities in the 19th and Early 20th Centuries 1800-1945*, Cambridge, Cambridge University Press, 2004
153. Rury, John L., *Education and Social Change. Contours in the History of American Schooling*, 3rd edition, New York-London, Routledge, 2009
154. Sadlak, Jan, *Higher Education in Romania 1860-1990. Between Academic Mission, Economic Demands and Political Control*, în *Special Studies in Comparative Education*, nr. 27, State University of New York at Buffalo, november 1990
155. Said, Edward, *Representations of the Intellectual*, New York, Vintage Books, 1996
156. Sartre, Jean-Paul, *Plaidoyer pour les intellectuels*, Paris, Éditions Gallimard, 1972
157. Scotford Archer, Margaret (ed.), *Students, University and Society. A Comparative Sociological Review*, London, Heinemann Educational Books, 1972
158. Scott, John (ed.), *Fifty Key Sociologists : The Formative Theorists*, London-New York, Routledge, 2007
159. Sebastian, Mihail, *Cum am devenit huligan. Texte, fapte, oameni*, București, Editura Cultura națională, 1935
160. Sebastian, Mihail, *Jurnal 1935-1944*, ediție îngrijită, note și comentarii de Leon Volovici și Gabriela Omăt, București, Editura Humanitas, 1996
161. Shakesby, Timothy David, *Redeeming America : Politics. Culture and the Intellectual in the USA, with Special Reference to the „New York Intellectuals”*, teză de doctorat, The University of Cambridge, King's College, September 1996
162. Sirinelli, Jean-François, *Génération intellectuelle. Khagheux et normaliens dans l'entre-deux-guerres*, Paris, Fayard, 1988
163. Slavici, Ioan, *Închisorile mele. Scrisori adresate unui prieten din altă lume*, București, Editura Alfa, 1996
164. Someșan, Maria, *Universitate și politică în deceniile 4-6 ale secolului XX*, București, Editura Universității din București, 2004
165. Sowell, Thomas, *Intellectuals and Society*, New York, Basic Books, 2009
166. Suleiman, Ezra ; Mendras, Henri (coord.), *Recrutarea elitelor în Europa*, traducere de Beatrice Stanciu, Timișoara, Editura Amarcord, 2001
167. Ștefănescu-Goangă, Florian, *Selecțiunea capacităților și orientarea profesională*, Cluj, Editura Cartea Românească, 1928

168. Turda, Marius, *Modernism and Eugenics*, London-New York, Palgrave Macmillan Publishing House, 2010 ; trad. rom. *Eugenism și modernitate*, Iași, Editura Polirom, 2014
169. Țincu, Bucur, *Apărarea civilizației*, București, Fundația pentru Literatură și Artă Regele Carol II, 1938
170. Țurcanu, Florin, *Intellectuels, histoire et mémoire en Roumanie de l'entre-deux-guerres à l'après-communisme*, București, Editura Academiei Române, 2007
171. Țurcanu, Florin, *Mircea Eliade, prizonierul istoriei*, București, Editura Humanitas, 2007
172. Vianu, Alexandru, *Libertate și cultură*, București, Tiparul Universitar, 1937
173. Vintilă-Mihăilescu, Constanța, *Evgheniți, ciocoi, mojiți. Despre obrazele primei modernități românești*, București, Editura Humanitas, 2013
174. Vlădescu, Theodor, *Frontul Renașterii Naționale – origina și doctrina*, București, 1939
175. Volovici, Leon, *Apariția scriitorului în cultura română*, București, Editura Curtea Veche, 2004 (ediție revăzută)
176. Vulcănescu, Mircea, *Tânăra generație (crize vechi în haine noi). Cine sunt și ce vor tinerii români ?*, ed. Marin Diaconu, București, Editura Compania, 2004
177. Wohl, Robert, *The Generation of 1914*, Cambridge, Harvard University Press, 1979
178. Xenopol, Alexandru D., *L'intellectualité roumaine* (extrait de la *Revue Internationale de l'Enseignement* des 15 mai et 15 juin 1912), Paris, 1912
179. Zarifopol, Paul, *Din registrul ideilor gingașe. Pagini alese pentru a ține la curent pe tinerii cultivați și serioși*, București, Editura Cultura națională, 1926
180. *Zece ani de domnie ai Majestății Sale Regelui Carol al II-lea*, București, 1940, vol. I-III
181. Zub, Alexandru (ed.), *Cultură și societate*, București, Editura Științifică, 1991

b) Periodice

1. *ABC*, București, 1934-1935
2. *Academia de Înalte Studii Agronomice Cluj. Dare de seamă*, 1918-1938
3. *Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale din Cluj. Dare de seamă*, 1920/21-1927/28
4. *Adevărul literar și artistic*, București, 1931
5. *Affaires Danubiennes. Revue de l'Europe Centrale et du Sud-Est*, București, 1938
6. *Anuarul Academiei de Înalte Studii Comerciale și Industriale București*, 1924/1925-1931/1932
7. *Anuarul festiv al Academiei Regale de Drept „Regele Carol al II-lea” din Oradea*, 1930
8. *Anuarul statistic al României*, 1922-1940
9. *Anuarul Școlii Politehnice din București*, 1927/1928-1934/1937
10. *Anuarul Școlii Politehnice din Timișoara*, 1920/1921-1936/1937
11. *Anuarul Universității din București*, 1921/1922-1940/1941
12. *Anuarul Universității din Cernăuți*, 1922/1923-1937/1938
13. *Anuarul Universității Mihăilescu din Iași*, 1920/1921-1939/1940

14. *Anuarul Universității Regele Ferdinand din Cluj*, 1920/1921-1939/1940
15. *Arhiva pentru știință și reformă socială*, București, 1920-1943
16. *Azi. Revistă lunară literară, artistică, socială*, București, 1933-1937
17. *Azi*, București, 1932-1937
18. *Boabe de grâu*, București, 1931-1934
19. *Buletinul Informativ al Confederației Profesioniștilor Intelectuali din România*, București, 1933-1940
20. *Buletinul Institutului Românesc de Organizare Științifică a Muncii*, București, 1927
21. *Călăuza studentului. Vademecum Academicum*, Oficiul Universitar București, 1928-1936
22. *Contimporanul*, București, 1924
23. *Convorbiri literare*, București, 1915
24. *Criterion. Revistă de arte, filosofie și literatură*, București, 1934
25. *Curentul*, București, 1931-1937
26. *Curierul echipei studențești*, București, 1936-1939 (începând cu toamna anului 1938, își schimbă denumirea în *Curierul Serviciului Social*)
27. *Cuvântul*, București, 1924-1933, 1934-1938, 1940
28. *Dimineața*, București, 1919
29. *Dreapta*, București, 1931-1934
30. *Facța*, București, 1930
31. *Gazeta Șomerilor intelectuali și manuali*, București, 1931
32. *Generația nouă*, București, 1934-1935
33. *Ideea europeană*, București, 1919-1927
34. *Îndrumător al muncii culturale la sate*, Fundația Culturală Regală Principele Carol, București, 1936-1939
35. *Însemnări sociologice*, Cernăuți, 1935-1940
36. *La Coopération Intellectuelle. Revue de l'Institut International pour la Coopération Intellectuelle*, Geneva, 1924-1938
37. *Libertatea economică, politică, socială, culturală*, București, 1934
38. *Mișcarea*, București, 1931
39. *Monitorul Oficial al României, Partea întâi - Legi-Decrete*, 1930, 1932, 1934, 1937-1940
40. *Monitorul Oficial al României, Partea a treia - Dezbateri parlamentare. Adunarea Deputaților*, 1932-1937
41. *Monitorul Oficial al României, Partea a treia - Dezbateri parlamentare. Senatul*, 1932-1937
42. *Munca intelectuală*, București, 1924
43. *Muncă și Voie Bună*, București, 1939-1940
44. *Noua Revistă Română pentru politică, literatură, știință și artă*, București, 1900, 1901, 1909, 1911, 1914
45. *Primul Anuar al Funcționarilor Particulari din România cu ocazia jubileului 1923-1933*, Ploiești, Editura Uniunii Funcționarilor Particulari Ploiești, 1934
46. *Rampa*, București, 1933-1937
47. *Reporter*, București, 1933-1937
48. *Revista Cursurilor și Conferințelor*, București, 1936-1939
49. *Revista de igienă socială*, București, 1931-1938

50. *Revista de Studii Sociologice și Muncitorești*, București, 1936
51. *Revista Fundațiilor Regale*, București, 1934-1940
52. *Revista generală a învățământului*, București, 1924-1940
53. *România*, București, 1938-1940
54. *Săptămâna muncii intelectuale și artistice*, București, 1924
55. *Sociologie românească*, București, 1936-1943
56. *Statistica învățământului public și privat din România pe anii școlari 1919/1920 și 1920/1921*, București, Tipografia Curții Regale, 1924
57. *Stănga*, București, 1932-1933
58. *Șomajul. Gazetă săptămânală de cultură morală și socială, de luptă și revendicare a șomerilor*, București, 1930
59. *Șomerul. Gazetă periodică de cultură morală și socială*, București, 1930
60. *Universul*, București, 1919, 1935, 1939
61. *Universul literar și artistic*, București, 1919
62. *Viața Românească*, Iași, 1915
63. *Vremea*, București, 1931-1937

B. Izvoare inedite

Arhive

1. Arhivele Naționale Istorice Centrale – București, Fond Fundația Culturală Regală. Centrala
2. Arhivele Naționale Istorice Centrale – București, Fond Ministerul Educației Naționale. Direcția Învățământului Superior
3. Arhivele Naționale Istorice Centrale – București, Fond Ministerul Instrucțiunii, al Cultelor și Artelor
4. Arhivele Naționale Istorice Centrale – București, Fond Președinția Consiliului de Miniștri. Jurnale
5. Serviciul Județean al Arhivelor Naționale – Cluj, Fond Universitatea Cluj

În colecția HISTORIA

au apărut :

Jean-François Soulet – *Istoria comparată a statelor comuniste din 1945 până în zilele noastre*

A.J.P. Taylor – *Originile celui de-al doilea război mondial*

Martin McCauley – *Rusia, America și războiul rece, 1949-1991*

Yuri Stoyanov – *Tradiția ascunsă a Europei. Istoria secretă a ereziei creștine în Evul Mediu*

Urs Altermatt – *Previziunile de la Sarajevo. Etnonaționalismul în Europa*

Andrei Pippidi – *Despre statui și morminte. Pentru o teorie a istoriei simbolice*

Max Weinreich – *Universitățile lui Hitler. Contribuția intelectualilor la crimele Germaniei împotriva evreilor*

Peter Calvocoressi – *Rupeți rândurile ! Al doilea război mondial și configurarea Europei postbelice*

Hélène Carrère d'Encausse – *Blestemul rușilor. Eseu despre asasinatul politic*

Anne-Marie Thiesse – *Crearea identităților naționale în Europa. Secolele XVIII-XX*

Bernard Wasserstein – *Dispariția diasporei. Evreii din Europa începând cu 1945*

Geoffrey Hosking – *Rusia, poporul și imperiul*

Dennis Deletant – *Teroarea comunistă în România. Gheorghiu-Dej și statul polițienesc, 1948-1965*

Carol Iancu – *Shoah în România. Evreii în timpul regimului Antonescu (1940-1944). Documente diplomatice franceze inedite*

Robert Levy – *Gloria și decăderea Anei Pauker*

Stevan Pavlowitch – *O istorie a Balcanilor. 1804-1945*

Lucian Leuștean – *România, Ungaria și Tratatul de la Trianon. 1918-1920*

Timothy Garton Ash – *Istoria prezentului. Eseuri, schițe și relatări din Europa anilor '90*

Walter Kolarz – *Mituri și realități în Europa de Est*

Anneli Ute Gabanyi – *Cultul lui Ceaușescu*

Rebecca Haynes – *Politica României față de Germania între 1936 și 1940*

George F. Jewsbury – *Anexarea Basarabiei la Rusia : 1774-1828. Studiu asupra expansiunii imperiale*

Donald M. Nicol – *Împăratul fără de moarte. Viața și legenda lui Constantin Paleologul, ultimul împărat al romanilor*

Peter Calvocoressi – *Europa de la Bismarck la Gorbaciov*

- Lucian Leuștean – *România și Ungaria în cadrul „Noii Europe” (1920-1923)*
- Zoe Petre – *Practica nemuririi. O lectură critică a izvoarelor grecești referitoare la geți*
- John Foran – *Teoretizarea revoluțiilor*
- Liviu Rotman – *Evreii din România în perioada comunistă (1944-1965)*
- Harold Zimmermann – *Papalitatea în Evul Mediu. O istorie a pontifilor romani din perspectiva istoriografiei*
- Alexandru-Florin Platon, Laurențiu Rădvan – *De la Cetatea lui Dumnezeu la Edictul din Nantes. Izvoare de istorie medievală (secolele V-XVI)*
- Jean Ancel – *Preludiu la asasinat. Pogromul de la Iași, 29 iunie 1941*
- Sorin Mitu – *Transilvania mea. Istorii, mentalități, identități*
- Jean-François Soulet – *Istoria Europei de Est de la al doilea război mondial până în prezent*
- Alexandru-Florin Platon, Laurențiu Rădvan, Bogdan-Petru Maleon – *O istorie a Europei de Apus în Evul Mediu. De la Imperiul Roman târziu la marile descoperiri geografice (secolele V-XVI)*
- Bogdan Murgescu – *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010)*
- Ștefan Lemny – *Cantemireștii. Aventura europeană a unei familii princiare din secolul al XVIII-lea*
- Victor Neumann, Armin Heinen (editori) – *Istoria României prin concepte. Perspective alternative asupra limbajelor social-politice*
- Stéphane Courtois – *Comunism și totalitarism*
- Adam Burakowski – *Dictatura lui Nicolae Ceaușescu (1965-1989). Geniul Carpaților*
- Niall Ferguson – *Civilizația. Vestul și Restul*
- Paul Kennedy – *Ascensiunea și decăderea marilor puteri. Transformări economice și conflicte militare din 1500 până în 2000*
- Bogdan Murgescu – *Țările Române între Imperiul Otoman și Europa creștină*
- Kenneth Pomeranz – *Marea divergență. China, Europa și nașterea economiei mondiale moderne*
- Ian Morris – *De ce Vestul deține încă supremația și ce ne spune istoria despre viitor*
- Timothy E. Gregory – *O istorie a Bizanțului*
- Viorel Panaite – *Război, pace și comerț în Islam. Țările române și dreptul otoman al popoarelor*
- Marian Coman – *Putere și teritoriu. Țara Românească medievală (secolele XIV-XVI)*
- David S. Landes – *Avuția și sărăcia națiunilor. De ce unele țări sunt atât de bogate, iar altele atât de sărace*
- Thomas Asbridge – *Cruciadele. Istoria războiului pentru eliberarea Pământului Sfânt*
- Adam Burakowski, Aleksander Gubrynowicz, Paweł Ukielski – 1989. *Toamna națiunilor*
- Jerry Brotton – *O istorie a lumii în douăsprezece hărți*
- Niall Ferguson (coord.) – *Istorie virtuală. Evoluții alternative și ipoteze contrafactice*
- Ernst H. Kantorowicz – *Cele două corpuri ale regelui. Un studiu asupra teologiei politice medievale*
- Norman Davies – *Istoria Poloniei. Terenul de joacă al lui Dumnezeu*

Melinda Mitu, Sorin Mitu – *Ungurii despre români. Nașterea unei imagini etnice*
Simon Sebag Montefiore – *Stalin. Curtea țarului roșu*
Niall Ferguson – *Marele Declin. Cum decad instituțiile și mor economiile*
Bernard Lewis – *Istoria Orientului Mijlociu. De la apariția creștinismului până în prezent*
Dragoș Sdrobiș – *Limitele meritocrației într-o societate agrară. Șomaj intelectual
și radicalizare politică a tineretului în România interbelică*

în pregătire :

Albert Hourani – *Istoria popoarelor arabe*
Lincoln Paine – *Marea și civilizația. O istorie maritimă a lumii*

www.polirom.ro

Redactor : Dan Petrescu

Coperta : Carmen Parii

Tehnoredactor : Vasilica Zevoi

Bun de tipar : ianuarie 2015. Apărut : 2015

Editura Polirom, B-dul Carol I nr. 4 • P.O. BOX 266
700506, Iași, Tel. & Fax : (0232) 21.41.00 ; (0232) 21.41.11 ;
(0232) 21.74.40 (difuzare) ; E-mail : office@polirom.ro
București, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A,
sc. 1, et. 1, sector 4, 040031, O.P. 53
Tel. : (021) 313.89.78 ; E-mail : office.bucuresti@polirom.ro

Tiparul executat la S.C. Tipo-Lidana S.R.L.

Calea Unirii nr. 35, Suceava

Tel. : 0230/517.518 ; Fax : 0330/401.062

E-mail : office@tipolidana.ro ; www.tipolidana.ro

Dornică să se desprindă de trecut, România se angajează după 1918 într-un proces de regenerare. Aspirația spre înnoire este vizibilă în toate domeniile, inclusiv în cel al politicilor culturale, care au drept scop schimbarea elitelor. Într-o societate agrară în care vechea elită era una aristocratică, eșecul învățământului accesibil unor categorii mai largi de a primumeni elita conduce la o reacție antisistem a tineretului, la polemici privind rolul intelectualului și la șomaj intelectual. Efectele ultime vor fi escaladarea naționalismului și diferite încercări de manipulare a noilor generații, de la mișcarea legionară la Străjeria lui Carol al II-lea și, ulterior, la experimentul Serviciului Social creat de rege împreună cu Dimitrie Gusti.

„Cartea lui Dragoș Sdrobiș aduce în atenția noastră una dintre problemele cruciale ale României interbelice: contradicția dintre aspirațiile elitiste occidentalizante și o structură socio-economică incapabilă să susțină și să valorifice roadele efervescenței creative din mediile intelectuale. Îmbinând în mod fericit instrumentarul teoretic și metodologic al științelor sociale cu ample informații de epocă, analiza propusă în această lucrare contribuie substanțial la cunoașterea istorică, stimulând și îmbogățind totodată reflecțiile cu privire la societatea românească actuală.”

Bogdan Murgescu

Modele intelectuale și muncă intelectuală în modernitatea românească • Munca intelectuală în România interbelică: între „biurocratism” și „surugiu la cuvinte” • Învățământul superior în România interbelică: supraaglomerarea universităților, proletariat intelectual și șomaj intelectual • Ascensiunea naționalismului: de la *numerus clausus* în educație la naționalismul economic • Funcționarii statului: venituri și cheltuieli • Studențimea interbelică: de la mișcare protestatară la mișcare revoluționară? • Concurența dintre Carol al II-lea și Zelea Codreanu (1934-1937) • Serviciul Social al Tineretului în România (1938-1939)

EDITURA POLIROM

ISBN 978-973-46-5148-1

www.polirom.ro

Carte publicată și în ediție digitală